

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA EDEBÎ TASVİR

(DOKTORA TEZİ)

Fadime KAVAK

BURSA-2008

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA EDEBÎ TASVİR

(DOKTORA TEZİ)

Fadime KAVAK

Danışman
Doç. Dr. Mehmet YALAR

BURSA-2008

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda U2004663 numaralı Fadime KAVAK'ın hazırladığı "Kur'ân'da Edebî Tasvir" konulu doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin(başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar : Fadime KAVAK
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belâgatı
Tezin Niteliği : Doktora
Sayfa Sayısı : XII + 325
Mezuniyet Tarihi : /.... / 200
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mehmet YALAR

TEZ BAŞLIĞI

KUR'ÂN'DA EDEBÎ TASVİR

Bu çalışma, genel olarak, Kur'ân-ı Kerîm'deki 'edebî tasvir' kavramını ele alıp açıklamayı hedef almaktadır. Çalışma bir Giriş, üç ana Bölüm ve bir de Sonuç'tan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, ana hatlarıyla 'edebî tasvir' kavramı üzerinde durulmuş, edebî tasvirin unsurları ve işlevleri de burada açıklanmıştır.

Çalışmanın Birinci Bölüm'ünde, Arap Edebiyatının özü ve dönemlere göre özellikleri; edebî tasvirin Cahiliye ve İslâmî dönem edebiyatındaki yansımaları; edebî tasvir ve belâgat; hadislerde edebî tasvir örnekleri gibi konulardan bahsedilmiştir.

İkinci Bölüm, Kur'ân'da edebî tasvirin varlığına dair düşüncenin ortaya çıkışını irdelemekte, arkasından ondaki edebî tasvirlerle ilişkin zengin bir alt başlığa yer vermektedir.

Tezin son bölümü olan Üçüncü Bölüm ise "Kur'ân'da Kıssa Üslubuyla Anlatım" ve "Kur'ân Kıssalarında Edebî Tasvir" konularına tahsis edilmiştir.

Nihayet çalışma bir Sonuç bölümü ile noktalanmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Arap Edebiyatı

Edebî Tasvir

Kur'ân

Belâgat

ABSTRACT

Yazar : Fadime KAVAK
Üniversite : Uludağ University
Anabilim Dalı : Fundamental Islamic Sciences
Bilim Dalı : Arabic Rhetoric
Tezin Niteliği : Doctorate
Sayfa Sayısı : XII + 325
Mezuniyet Tarihi : /.... / 200
Tez Danışmanı : Mehmet YALAR, Ph.D., Associate Professor

LITERARY DESCRIPTION IN QORAN

The central aim of this work is to illustrate and explain the concept of "Literary Description in Qoran". It contains a Preface, three Chapters and a Conclusion.

In the Preface, the concept of "Literary Description" is discussed substantially, and the components of literary description and its functions are explained here too.

In the First Chapter, "The Core of Arabic Literary and its Major Features According to its Eras"; "The reflections of literary description both in Jahiliyya and Islamic periods"; "Literary Description and Rethoric"; and the Examples of Literary Description in Hadith Tradition are dealt with.

The Second Chapter analysies the "Emergence of the Idea of Literary Description in Qoran", and subsequently it gives highly rich subtitles related to "Literary Description in Qoran".

In the third and last Chapter, "The Narration through story technique in Qoran" and "Literary Description in Qoranic Stories" are mentioned in detail.

And the work ends with a Conclusion.

Key Words

Arabic literary

Literary description

Qoran

Rhetoric

ÖNSÖZ

'Îcâz'ın yanı sıra 'i'câz' özelliğini de bünyesinde taşıyan Kur'ân-ı Kerîm, konuları ele almada ekseriya tasvir sanatına ağırlık vermiştir. Kur'ân ayetleri, müşahede edilen bir olay, ortadaki bir sahne, zihinsel ve psikolojik mana ve çağrışımlar kadar insan tiplerini de somut biçimde canlandırmayı hedeflemiş, 'tasvir' aracılığıyla bunları canlı tablolara dönüştürmüş, onlara ruh ve hayatiyet kazandırmıştır.

Kur'ân'da, tasvir edilen manzaralar, tıpkı usta bir fotoğrafçının objektifine takılan veya mahir bir ressamın fırçasında hayat bulan resimler gibi olabildiğince canlı ve alabildiğine renklidir. Kur'ân'ın tasvirî anlatımlarına kulak veren kimse, bunun okunan bir söz ve meselenin izahını kolaylaştıran bir örnek olduğunu unutarak, âdeta kendisini canlı bir sahne dekoru içerisinde tahayyül etmeye başlar. Böylece, Kur'ân kıssaları, hayata dair hikâyeler değil, bizzat hayatın kendisi olur.

Kur'ân'da edebî tasvirin yoğun olarak bulunduğu ayetler; yaşam, ölüm, yeniden dirilme, hesap, cennet, cehennem gibi dünya ve âhiret hayatı ile ilgili pek çok durumu konu alır. Kur'ân'da anlatılan bu âhiret manzaraları, yakalayıcı ve kavrayıcı birer gerçekten başka bir şey değildir. Bu tasvirî anlatımlarda şahıslar adeta okur karşısında canlı bir muhatap gibi dile gelir ve somut biçimde hareket ederler.

Kur'ân'ın edebî özellikleri, belâgat bakımından üstün yönleri ve içerdiği edebî sanatlar konusunda Abdulkâhir el-Curcânî (ö.471/1078) ve Zemaşşerî (ö.538/1143) başta olmak üzere belâgat sahasının parlak isimleri çok şey söyleyip yazarken; çağımız yazarlarından Seyyid Kutub, Kur'ân'da tercih edilen anlatım üslûbunun *edebî tasvir* olduğu tespitini yapmıştır. Onun bilhassa 1945 yılında telif ettiği "*et-Taşvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*" adlı çalışmasının, bu vadede sonraki yıllarda okur karşısına çıkan diğer eserler için çığır açıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

Ülkemizdeki duruma gelince, bu sahada Seyyid Kutub'un yukarıda sözü edilen eserinin tercümesi mahiyetindeki "*Kur'ân'da Edebî Tasvir*" adlı eseri dışında, başka bir kaynağa rastlamadığımızdan, konunun etraflı biçimde ele alınıp işlenmesinin alana mütevazı de olsa bir katkı yapacağı düşünülmüş; bu maksatla, Kur'ân'da yer alan tasvirlerin hepsi değilse de çok büyük bir kısmı, tarafımızdan değişik başlıklar altında ve kategorik olarak ele alınıp incelenmiştir.

Tezimiz, bir "*Giriş*" ve üç ana "*Bölüm*"den oluşmaktadır. "*Giriş*" bölümünde; öncelikle edebî tasvir kavramını oluşturan "edeb" ve "tasvir" kavramları incelenmiş, yine bu kısımda "edebî tasvir" in tanımı, çeşitleri ve işlevleri üzerinde durulmuştur.

Tezin "*Birinci Bölüm*"ü Cahiliye dönemi ve İslâmî dönem nazım ve nesir biçimlerinin özelliklerine, edebî tasvirin bu dönem eserlerindeki yansımalarına ayrılmıştır. Bu, Kur'ân'ın edebî icazının anlaşılabilmesi, onun gerek indiği dil ve kültür ortamındaki, gerekse müteakip dönemde doruk noktasına ulaşan Arap Edebiyatı'nın durumunun bilinmesi açısından lüzumlu olan alt yapıyı sağlamıştır. Ayrıca bu bölüm, "edebî tasvir-belâgat" ilişkisi ve hadis-i şeriflerdeki edebî tasvirler üzerinde de durmuştur.

Tezin asıl gövdesini oluşturan "*İkinci Bölüm*"de, Kur'ân'da edebî tasvirin varlığına dair düşüncenin ortaya çıkışı, Kur'ân'daki edebî tasvirin genel özellikleri ve çeşitleri ele alınmıştır. Yanı sıra, değişik tefsir kitapları ışığında, edebî tasvir örneklerinin yer aldığı ayetlerin etraflı bir incelemesi yapılmaya çalışılmıştır.

"*Üçüncü Bölüm*", "Kur'ân'da Kıssa Üslûbuyla Anlatım" ve "Kur'ân Kıssalarında Edebî Tasvir" gibi konulara tahsis edilmiştir. Bu kısımda, yaşanmış, tecrübe edilmiş ve ibret vesikası haline gelmiş olayların, insan zihninde yarattığı etkiye dikkat çekilmiş, bu yolla hikâye etmenin, soyut anlatım tarzlarına kıyasla, görece olarak insan psikolojisi üzerinde daha etkileyici olduğu gerçeğinin altı çizilmeye çalışılmıştır. Böylece Kuran, kıssalar aracılığıyla nasıl bir hayat tarzı benimsemesi gerektiği noktasında insanoğluna rehberlik etmiş, ancak aydınlatıcı kılavuzluğu sonrasında son tercih hakkını yine kendisine bırakmıştır.

Alan araştırmasından kaynak teminine, ufuk açıcı tavsiye ve yönlendirmelerden tezin şekil ve muhteva bakımından titiz bir şekilde incelenmesine kadar hemen her tür katkıyı yapan saygıdeğer danışman hocam Doç.Dr. Mehmet YALAR beyefendiye, tez hakkında değerlendirme ve önerilerde bulunan Doç.Dr. İsmail GÜLER ve Yrd.Doç.Dr. Hasan TAŞDELEN hocalarıma, tezin imla hatalarının düzeltilmesinde yardımcı olan Dr. Şener ŞAHİN hocama ve benden maddî, manevî desteklerini esirgemeyen Öğr.Gör.Dr. Hüseyin GÜNDAY'a samimi teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Bursa

Fadime KAVAK

04/09/2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	XII
GİRİŞ	1
I. EDEBÎ TASVİR KAVRAMI	2
A. Edeb Kavramı	2
B. Tasvir Kavramı	11
C. Edebî Tasvir.....	18
D. Edebî Tasvir Çeşitleri.....	19
1. Sembolik Tasvirler.....	19
2. Beyânî (Açıklayıcı) Tasvirler.....	20
3. Duyusal ve Duygusal Tasvirler.....	21
II. EDEBÎ TASVİRİN UNSURLARI VE İŞLEVLERİ	22
A. Unsurları.....	22
1. Bakış Açısı	22
2. Anlatımda Seçicilik.....	23
3. Anlatım Düzeni	24
4. Sanatsal İfade	25
B. İşlevleri	25
1. Süsleme	25
2. İlham Verici Olma	26
3. Sembolleştirici Olma.....	26
4. Duyguları İfade Etme.....	26
5. Gerçeklik Hissi Uyandırma.....	26
6. Şiirsel Etki Sağlama.....	26
7. Kanıtlayıcı Olma.....	27

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATI VE EDEBÎ TASVİR

I. ARAP EDEBİYATININ ÖZÜ VE DÖNEMLERE GÖRE ÖZELLİKLERİ.....	29
A. Cahiliye Dönemi	29
1. Cahiliye Nesri ve Özellikleri.....	30
a. Mesel (Emsâl)	32
b. Hikmet.....	33
c. Hitâbet	33
d. Kısa Hikâyeler	34
e. Kâhinlerin Secili (Kafiyeli) Sözleri	34
2. Cahiliye Şiiri ve Özellikleri	34
B. İslâmî Dönem.....	41
1. İslâmî Dönem Nesri	45
2. İslâmî Dönem Şiiri	47
a. Nidâ	51

b. Dua	52
c. Kasem (Yemin)	52
d. Nehiy (Alkoyma)	53
e. İstifhâm (Soru)	53
f. Tenbîh ve Teşvik	54
II. EDEBÎ TASVİRİN CAHİLİYE VE İSLÂM DÖNEMİ EDEBİYATINDAKİ YANSIMALARI	54
A. Bu Dönemde "Tasvir" in Olgu ve Terim Olarak Durumu	54
B. Edebî Literatürde Kullanılma Süreci	55
C. Edebî Tasvirde Kullanılan Yöntemler ve Arap Edebiyatı	57
1. Somutlaştırma (Tecsîm)	57
2. Kişileştirme (Teşhis), Konuşturma (İntak)	57
3. Açıklama (Beyân)	58
4. Abartı (Mübâlağa)	59
5. Güzel ve Çirkin Gösterme (Tahsin ve Takbih)	60
III. EDEBÎ TASVİR VE BELÂGAT	60
A. Edebî Tasvirde Teşbih (Benzetme)	61
B. Edebî Tasvirde Temsil	66
C. Edebî Tasvirde Mecâz (Değişmece)	67
D. Edebî Tasvirde Kinâye (Dolaylı Söz)	69
E. Edebî Tasvirde İstiâre (İğretileme)	71
IV. HADİSLERDE EDEBÎ TASVİR ÖRNEKLERİ	73

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE EDEBÎ TASVİR

I. KUR'ÂN'DA EDEBÎ TASVİRİN VARLIĞINA DAİR DÜŞÜNCENİN ORTAYA ÇIKIŞI	84
A. Edebî Tasvir ve Kur'ân	87
B. Kur'ân'da Edebî Tasvirin Genel Özellikleri	94
1. Sanatsal Uyum (التَّنَاسُقُ الفَنِّيُّ)	94
2. Sahnelerin Sunumundaki Yaratıcılık (الإبداع)	97
3. Karşılaştırma (التَّقَابُلُ)	99
4. Kısa ve Öz Olma (الإيجاز)	101
5. Tekrar (التَّكَرُّارُ)	103
6. Musikî (الموسيقى)	104
C. Kur'ân'da Edebî Tasvirin Çeşitleri	110
1. Müfret Tasvir	110
2. Bağlamla İlgili Tasvir	111
II. KUR'ÂN'DA EDEBÎ TASVİR ÖRNEKLERİ	112
A. Allah Tasviri	112
B. İnsan Tasviri	118
1. Mü'minlerin Tasviri	123
2. Kâfirlerin Tasviri	125
3. Münâfikların Tasviri	130
4. Müşriklerin Tasviri	133
5. Yahudilerin Tasviri	135

<i>C. Tabiat Sahnelerinin Tasviri</i>	137
<i>D. Darb-ı Meseller (Emsâl)'de Edebî Tasvir</i>	151
1. Basit veya Mürekkep Temsil	154
2. Duyu Organları ve Akılla İdrak Edilen Temsiller	155
3. Gerçek Olaylara ya da Hayal ve Tasavvura Dayalı Temsiller	156
4. Açık veya Gizli Temsiller	159
<i>E. Kıyamet Sahnelerinin Tasviri</i>	168
1. Dağların Kıyamet Esnasındaki Durumu	173
2. Kıyamet Saatinde Denizlerin Durumu	176
3. Kıyamet Saatinde Göklerin Durumu	177
a. Yıldızlar	178
b. Güneş	179
c. Ay	179
4. Kıyamet Saatinde İnsanların Durumu	180
<i>F. Cennet Tasviri</i>	196
1. Cennetin İklimi/Havası	201
2. Cennetin Genişliği	201
3. Cennetin Nimetleri	202
4. Cennet Hürileri	205
5. İnsanların Durumu	207
<i>G. Cehennem Tasviri</i>	210
<i>H. Geçmiş ve Gelecekteki Olayların Tasviri</i>	218
1. İsrâ	225
2. Mirac	227
3. Zihâr Kefareti	227
4. Kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a Çevrilmesi	228

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBÎ TASVİR YÖNÜNDEN KUR'ÂN KISSALARI

I. KUR'ÂN'DA KISSA ÜSLÛBUYLA ANLATIM	231
A. Kissanın Ortaya Çıkışı	231
B. Kur'ân'da Kıssa Kavramı	233
1. Kur'ân Kıssalarının Konusu	235
2. Kur'ân Kıssaları'nın Mahiyeti	236
3. Kur'ân Kıssalarının Hedefleri	238
4. Kur'ân Kıssalarının Özellikleri	240
5. Kur'ân Kıssalarının Edebî Yönü	247
a. Kişiliklerin Tasviri	249
b. Olayların Tasviri	251
c. Duyguların ve Hislerin Tasviri	253
C. Kur'ân Kıssalarında Anlatım Yöntemleri	254
1. Teşhis ve İntak	254
2. Diyalog	255
II. KUR'ÂN KISSALARINDA EDEBÎ TASVİR	257
A. Peygamber Kıssaları	260
1. Hz. Âdem Kıssası	260
a. Hz. Âdem ve Şeytan	260
b. Hz. Âdem ve Havva'nın Cennetten Çıkarılması	262

<i>c. Hz. Âdem'in Oğulları Hâbil ile Kâbil</i>	263
2. Hz. Nûh Kıssası	264
3. Hz. Hûd ve Âd Kavmi	268
4. Hz. Salih ve Semûd Kavmi	269
5. Hz. İbrahim Kıssası	271
6. Hz. Lût ve Kavmi	274
7. Hz. Yusuf Kıssası	275
8. Hz. Şuayb ve Medyen Halkı	277
9. Hz. Musa ve Harun Kıssası	278
10. Hz. Musa ve Kendisine İlim Verilen Kişinin (Hızır) Kıssası	283
11. Hz. Davud Kıssası	284
12. Hz. Süleyman Kıssası	285
13. Hz. Yunus Kıssası	287
14. Hz. İsa	288
15. Hz. Muhammed	289
16. Diğer Peygamberler	291
<i>B. Peygamber Olmayan Kimselerin Kıssaları</i>	291
1. Kârun Kıssası	291
2. Firavun	293
3. Tâlût ve Câlût	294
4. Hz. Üzeyr	296
5. Zülkarneyn	297
6. Ashab-ı Kehf Kıssası	298
7. Bahçe Sahipleri	302
SONUÇ	304
BİBLİYOGRAFYA	307
İNDEKS	322
ÖZGEÇMİŞ	325

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
a.y. : aynı yer
c. : cilt
ev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
h. : hicrî
haz. : hazırlayan
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
m. : miladî
matb. : matbaa
M.E.B.: Milli Eğitim Bakanlığı
müt. : mütercim
neşr. : neşreden, neşriyat
ö. : ölüm
s. : sayfa
ss. : sayfadan sayfaya
sy. : sayı
T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı
tah. : tahkik
tak. : takdim
terc. : tercüme
ts. : basım tarihi yok
U.Ü.İ.F.D.: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.dğr. : ve diğeri
y.e. : yayınevi yok
y.y. : yayın yeri yok
yay. : yayın

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

أ	-a, e, i, u	ظ	-z
ب	-b	ع	- ^c a, ^c i, ^c u, ^c
ت	-t	غ	-g
ث	-s	ف	-f
ج	-c	ق	-k
ح	-h	ك	-k
خ	-h	ل	-l
د	-d	م	-m
ذ	-z	ن	-n
ر	-r	و	-v
ز	-z	ه	-h
س	-s	ي	-y
ش	-š	ة	-t, h
ص	-š	ا (Med Harfi Olarak)	-ā
ض	-ḍ	و (Med Harfi Olarak)	-ū
ط	-ṭ	ي (Med Harfi Olarak)	-ī

GİRİŞ

I. EDEBÎ TASVİR KAVRAMI

İnsanoğlu çok eski çağlardan beri duygu ve düşüncelerini tasvir yoluyla anlata gelmiştir. Mağara devri insanının kayalar üzerine resmettiği çeşitli tasvirler bunu açıkça göstermektedir. Bu tasvirlerin zamanla bugünkü alfabenin ve hiyeroglifin ibtidâî şekli olan resim-yazılarını oluşturduğu bilinmektedir. Yazıda kaydedilen bu gelişme sözlü anlatımda da görülmüş ve insanlar tarif etmek istedikleri şeyi bir benzeri ile kıyaslamak suretiyle anlatmaya yönelmişlerdir. Önce teşbihin daha sonra da gelişerek istiârenin temelini oluşturan bu kıyaslamalar zamanla estetik bir mükemmelliğe erişerek edebî tasvirleri oluşturmuştur.¹

Edebî tasvir kavramına geçmeden önce, bu kavramı oluşturan "*edeb*" ve "*tasvir*" kavramları üzerinde durmak gerekmektedir.

A. Edeb Kavramı

"*Ādāb*" (أَدَابٌ) kelimesinin tekili, ya da "*de'b*" (دَائِبٌ) kelimesinin çoğulu olduğu söylenen "*edeb*" kelimesinin² kökeni ve gelişimi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Arap dilbilimcileri edeb kelimesinin (أَدَابٌ) kökünden geldiğini kaydederken, müsteşrik Karl Vollers (1857-1909) ve C.A. Nallino (1872-1938), kelimenin aslının "sünnet"le eş anlamlı olan "*de'b*" (دَائِبٌ) olduğunu ileri sürmüştür. Klasik Arapça sözlüklerde "*edeb*" kelimesinin aslının "*de'b*" olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmaması sebebiyle, çağdaş Arap araştırmacılar ve edebiyat tarihçileri Nallino'nun bu görüşünü isabetsiz bulmuşlardır.³ Kur'ân-ı Kerîm'de "*edeb*" kelimesi

¹ Şentürk, Ahmet Atilla, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, y.e., İstanbul, 2002, s. 22.

² Naşşâr, Huseyn Muhammed v.dğr., *el-Mevsû'atu'l-ʿarabiyyetu'l-Muyessera*, I-IV, c. I, Dâru'l-Cil, Beyrût, 2001, s. 98; Bellâ, Şarl, *Târîhu'l-Luğa ve'l-Ādâbi'l-ʿArabiyye*, Taʿrîb; Rafîk İbn ve'n-Nâs - Şalîh Hayzem - et-Taʿyib el-ʿAşşâs, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1997, s. 159.

³ ʿAbdunnûr, Cebbûr, *el-Muʿcemu'l-Edebî*, İkinci kısım, Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâiyîn, Beyrût, 1884, s. 315; Huseyn, Tâhâ, *Min Târîhi'l-Edebî'l-ʿArabî*, I-III, c. I, Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâiyîn, Beyrût, 1991, s. 25; Yalar, Mehmet, "Arap Edebiyatı Bağlamında Edebiyat Kavramına Analitik Bir Bakış", *U.Ü.İ.F.D.*, c. XIV, sy. 2, Bursa, 2005, ss. 1-23, s. 7; Çağrıçı, Mustafa, "Edep", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, c. X, T.D.V. Yay., İstanbul, 1994, ss. 412-415, s. 412.

veya ondan türetilmiş herhangi bir kelime yer almamakla birlikte, dört âyette⁴ "*âdet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları*" anlamında "*de'b*", Yusuf 12/47. âyetinde aynı manada "*deeb*" (ذَابَتْ), İbrahim 14/33 âyetinde de "*sürekli*" anlamında "*dāibeyn*" (ذَائِبَيْن) kelimeleri yer almaktadır. Hadislerde ise gerek "*edeb*" kelimesi ve gerekse aynı kökten türemiş olan birçok fiil ve isim kullanılmıştır.⁵

Sözlüklerde "*edeb*" kelimesine karşılık gösterilen başlıca anlamlar şunlardır:

1) "*Edeb*" kelimesinin asıl manası, "*davet, yemeğe davet etmek*"tir. "*Davet ettim*" anlamında (أَدَبْتُ الْقَوْمَ) denirken, "*davet yemeği*" için de "*me'dube*" (مَأْدُبَةٌ) kelimesi kullanılır. Bu sözcük, Ca'fer b. 'Avn (ö.207/823)'den rivâyet edilen bir hadiste şu şekilde geçmektedir⁶: (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ مَأْدُبَةٌ اللَّهُ فَتَعَلَّمُوا مِنْ مَأْدُبَتِهِ)⁷ "*Şüphesiz bu Kur'ân, Allah'ın yeryüzündeki davet (yemek)idir. Ve onun davet (yemek)inden öğrenin*"

"*Davet*" anlamından, "*güzel ahlâka davet*" anlamı da çıkarılmıştır. "*Onu, güzel ahlâka çağırdım*" manasında (أَدَبْتُ الطَّالِبَ إِلَى الْخُلُقِ) denilir.⁸

2) Edeb, "*güzel davranış*" manasına da gelir. Nitekim bir hadiste Kur'ân için "*Allah'ın edebi*" deyiimi kullanılmıştır. Görüldüğü üzere hadis kaynaklarında "*edeb*", yararlı bilgileri ve davranış alışkanlıklarını ifade ederken, Kur'ân'ın bu bilgi ve davranışları sergileyen ilâhî bir edeb kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.⁹

Şebîb b. Şeybe (ö.235/849); "*Edebi isteyin. Çünkü edeb mertliğin göstergesi, aklın kemâli, gurbette dost ve meclislerde yakınlık vesilesidir*" demiştir.¹⁰ Hâlid b. Şafvân (ö.135/752), oğluna; "*Evlâdım, edeb; sultanların letâfeti, kalabalığın eşyalarıdır. İnsanlar bu ikisi arasındadır. Sen de edebi öğren ki, istediğin makama erebilesin*" demiştir. İbnu'l-Mu'tez (ö.296/908) de "*Edeb aklın resmidir. Aklının resmini*

⁴ Âl-i İmrân, 3/11; Enfâl, 8/52, 54; Mü'min, 40/31.

⁵ Çağrıcı, a.g.m., a.y., s. 412.

⁶ Çağrıcı, a.g.m., a.y.

⁷ ed-Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân, *Sunen*, Fağâilul'l-Kur'an, I, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

⁸ el-Cundî, İn'âm, *er-Râid fi'l-Edebi'l-'Arabî*, I-II, c. I, Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, Beyrût, 1986, s. 35.

⁹ Çağrıcı, a.g.m., a.y.

¹⁰ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, Tah. 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, c. I, Dâru'l-Cîl, Beyrût, ts., s. 352.

istediğin Şekilde güzelleŐtir", diyerek edebin 6nemine deđinmiŐtir.¹¹ Bu ifadeden anlaşıldığına g6re edeb, "*güzelleŐtirmek*" anlamını da ihtiva etmektedir. Bu güzelleŐtirme, davranışlarda olursa, buna "*güzel ahlk*" denilir. Edeb aynı zamanda lisanı da güzelleŐtirir.¹²

3) Cahiliye d6neminde "*ahlk kural, güzel ahlk, üstün muamele*" anlamlarında kullanılan "*edeb*" kelimesi, İŐlm medeniyetinin ilk d6nemlerinden itibaren "*eğitim*" manasında kullanılmış, bu anlama gelmesinde Peygamber efendimizin (*أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ*) تَأْدِيبِي "*Rabbim beni eğitti ve eğitimimi en güzel Şekilde yaptı*"¹³, hadisi etkili olmuştur.

Kelime, İŐlmiyet'in ortaya çıkmasından Emeviler d6neminin sonuna kadar bu anlamını korumuŐtur. Emev Devleti'nin yıkılmasına yakın yıllarda, halife çocuklarının eğitimi için seçilen kimselere *meddib* denilmiş, bu gelenek daha sonra ilk Abbas halifeleriyle onların vezirlerine de geçmiştir. Bu kimseler halife ve vezir çocuklarına Şiir, tarih ve din bilgiler 6đretmiŐlerdir. "*Edeb*" kelimesi Abbasiler d6neminde ise, bazen insan bilgilerin tümünü, bazen de herhangi bir sanat ya da eserde bulunması gereken metodu ifade eden bir anlamda kullanılmış ve "*Edebu'l-Ktib*" (أَدْبُ الْكَاتِبِ), "*Edebu'l-Muclese*" (أَدْبُ الْمُجَالَسَةِ), "*Edebu'l-Kesb*" (أَدْبُ الْكَسْبِ) denilmiştir.

Hicr nc asrın başından itibaren Bağdat'taki bazı kimselerce "*edeb*" kelimesinin, "*dostları razı eden ahlkn ortaya çıkması*", "*durum*", "*Őıklık*", "*yeme-içme*", "*tatlı s6z*", "*feshat*", "*beyitlerin ezberlenmesi*" v.s. gibi manalara geldiği s6ylenmiŐ¹⁴ daha sonra ise dil ilimlerine 6zg anlamla sınırlandırılmıŐtur. Günümüzde

¹¹ Bustn, BuŐrus b. Bulus, *Cevhiru'l-Edeb*, I-III, Tah. Selm İbrhm Ődir, c. III, Mektebetu Ődir, Beyrt, 1931, s. 16.

¹² Bayraktar, İbrahim, *Edeb ve İlm Açıdan Hadis*, IŞık Yay., İzmir, 1993, s. 19.

¹³ Acln, Ebu'l-Fid İsml b. MuŐammed, *Keşfu'l-Haf ve Muzlu'l-İlbs amme'Ő-Tehera mine'l-Ehds al Elsineti'n-Ns*, I-II, c. I, Dr-u İŐyi't-Tursi'l-Arab, Beyrt, h. 1351, s. 70.

¹⁴ el-Fhr, Hnn, *el-Cmi fi Trihi'l-Edebi'l-Arab el-Edebu'l-Kdm*, Dru'l-Cl, Beyrt, 1986, s. 13-14; er-Rfi, MuŐtaf Ődk, *Trih-u dbi'l-Arab*, I-III, c. I, Dru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrt, 2000, s. 23-24; Akbayar, Nuri v.dđr., "Edeb", *Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi*, I-VIII, c. II, Dergh Yayınları, İstanbül, ts., ss., 428-436, s. 430; AŐmed Bedev, AŐmed, *Ususu'n-Nakdi'l-Edebinde'l-Arab*, Dru Nahđati MıŐır, hire, 1979, ss. 13-18; Akçay, Yusuf, *Dil Atlas*, Kaknüs Yay., İstanbül, 2005, s. 106.

de bu kelime ile -Emeviler döneminde olduğu gibi- *şiiir*, *nesir* ve bu ikisi ile bağlantılı olan *ahbâr* kast edilmektedir.¹⁵

Terimin karakter disiplini, takdire değer hareketler, toplum içinde çeşitli kesimlerin birbirlerine karşı takınmaları gereken ahlâkî davranış tarzları için kullanılmaya başlanmasında Grek, Hint ve bilhassa İran gibi İslam dışı kültürlerden aktarılan bilgilerin önemli ölçüde tesiri olmuştur. Nitekim İbnu'l-Mukaffa^c'ın (ö.142/759) "*el-Edebu'l-Kebîr*" (الأَدَبُ الْكَبِيرُ) ve "*el-Edebu's-Şagîr*" (الأَدَبُ الصَّغِيرُ) adlı risaleleri, İslam kültür tarihinde "*edeb*" başlığı altında yazılmış ilk eserler olup, iyi bir ahlâk eğitimi amaçlayan bilgiler ihtiva eder.¹⁶

4) Edeb; terzilik, marangozluk v.b. mesleklerdeki yaratıcılık (meleke) gibi insanın iç dünyasında bulunan köklü bir yetenek olarak da ifade edilmiştir.¹⁷ Daha sonra bu mana genişletilerek "*nazım ve nesirdeki güzel söz*", "*nefis eğitimi*", "*şiiir, hikâye, ahhbâr ve ensâbı öğretme*" manalarında kullanılmıştır. Filoloji konuları önceleri "*edeb*" adı altında bir araya getirilirken, daha sonra her birinin gelişmesiyle birlikte birbirinden bağımsız hale gelmişlerdir.¹⁸

İstilahtaki manasına gelince; edeb, nazım olsun nesir olsun nakledilen her türlü bilgiyi kapsar. Ancak bu tarife, ilmî olan nesir, sarf ve nahvi içine alan nazım da girer. Bundan dolayı bazıları daha da ileri giderek edebin, edebî olan nazım veya nesirden her şeyi içine aldığı söylemişlerdir.¹⁹

¹⁵ el-Eşkar, Muḥammed Suleymān °Abdullāh, *Mu°cemu °Ulūmi'l-Luḡati'l-°Arabīyye*, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt, 2001, s. 21-22; Maṭlūb, Aḥmed, *Mu°cemu Muṣṭalahāti'n-Nakdi'l-°arabīyyi'l-°Kādīm*, Mektebetu Lubnān, Beyrūt, 2001, s. 55; el-Cundī, *er-Rāid*, c.I, s. 35.

¹⁶ Çağrıncı, a.g.m., a.y., s. 413.

¹⁷ Ferrūḥ, °Umar, *Tārīhu'l-Edebi'l-°Arabī*, I-VI, c. I, Dāru'l-°İlm li'l-Melāyīn, Beyrūt, 1984, s. 42; et-Tehānevī, Muḥammed °Ali b. °Ali Muḥammed, *Keşşāfu İşṭilāhāti'l-Funūn*, I-IV, Neşr. Muḥammed °Ali Beydāvī, c. I, Dāru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, Beyrūt, 1998, s. 71.

¹⁸ en-Nedvī, Muḥammed Vādī° Raşīd el-Hasenī, *Tārīhu'l-Edebi'l-°Arabī*, Dāru İbni Keşīr, Beyrūt, 2002, s. 63-64; Naşşār, a.g.e., c.I, s. 98; er-Rāfi°ī, a.g.e., c. I, s. 23-24; Ferrūḥ, °Umar, a.g.e., c. I, s. 42; Ḥuseyn, Tāhā, a.g.e., c.I, s. 26; Akbayar, a.g.m., a.y., c. II, s. 429; İbnu Manzūr, Ebu'l-Faḍl Cemāluddīn Muḥammed b. Mukrim, *Lisānu'l-°Arab*, I-XV, c. I, Dāru's-Şādır, Beyrūt, ts., s. 206-207; ez-Zebīdī, Muḥammed Murtaḍā, *Tācu'l-°Arūs*, I-X, c. I, Dāru's-Şādır, Beyrūt, 1306, s. 144; Cevherī, Ebū Naşr İsmā°il b. Hammād el-Fārābī, *eş-Şihāh Tācu'l-Luḡa ve Şihāhu'l-°Arabīyye*, I-VII, Tah. Aḥmed Abdulḡafūr °Atṭār, c. I, Dāru'l-°İlm li'l-Melāyīn, Beyrūt, 1990, s.86; el-Kermī, Hasen Sa°id, *el-Hādī İlä Luḡati'l-°Arab*, I-IV, c. I, Dāru Lubnān, Beyrūt, 1992, s. 48-49; et-Tehānevī, a.g.e., c. I, s. 71; Lane, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*, I-VIII, c. I, Mektebetu Lubnān, Beyrūt, 1997, s. 34-35.

¹⁹ el-Cundī, *er-Rāid*, c. I, s. 36.

O halde "edeb" kelimesini şu şekilde tanımlayabiliriz: "Edeb, lafızlar ve cümlelerle ifade edilen insanî bir tecrübedir. Bu ise, ifade etme şekillerine uymak, lafızları güzel seçmek, harflerin nağmesine, cümlelerin ve kelimelerin konuyla olan uyumuna dikkat etmek, hayal unsurunu zorunlu ve ifadeyi tamamlayan bir unsur olarak kullanmak şartıyla gerçekleşir".²⁰

"Edeb" görünüşte his (duygu), hayal, düşünce ve lâfzî tasvirlerle dayanır. Lâfzî tasvirler de "nazım" ve "nesir" olmak üzere iki türdür. Nazım; vezin ve kafiye ile sınırlı olup hisse ve vicdana derinden hitap eden sözdür. Nesir ise; bu gibi kayıtlarla sınırlı olmayıp çok daha genel bir alanı içerir.²¹ Tasvir, kıssa, risale, hitabet, tarih, edebî tenkit ve gazetecilik (basın) nesrin; savaş, şarkı, his ve duygular, temsil ve hikmet de şiirin esin kaynağıdır.²²

"Edeb" ile okuyucuların ve dinleyicilerin kalplerindeki hisleri harekete geçirme amaçlanır, bu yüzden de hayale dayanır. Tasvire dayalı dil, teşbih, mecâz, kinâye ve istiâre gibi unsurları içerir. Edip, sıradan bir kimsenin tasvir içermeyen sözlerinden değil, bilakis tasvire dayalı bir konuşmadan bahseder. Bu konuşma, içerdiği mana, durum, duygu ve hissediş itibariyle oldukça farklıdır.²³

"Edeb", bazı gerçeklerden bahsederse de asıl gayesi bunları anlatmak değildir. O, hisleri, duyguları ve vicdanda olup bitenleri ele alır. Bu yüzden kişiseldir de, yani kişi, başkalarının hislerini, duygularını ve toplumdaki değerleri tasvir etme yönünden farklıdır.²⁴

Edeb; canlı, ince ve etkileyici bir ifadede, gücünü düşünce ve ruhtan alır.²⁵ Edebiyat, diğer sanatlara göre, onların kültürel uzantısı ve etkileme sebeplerinden, ifade

²⁰ el-Cundî, a.g.e., a.y.; Hüseyn, Abdulkâdir, *Fennu'l-Belâğa*, c. Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1984, s. 46-47.

²¹ en-Nedvî, a.g.e., s. 66-67; Abdunnûr, a.g.e., s. 316; Ferhûd, Hâsen Şâzelî v.dğr., *el-Edeb Nuşûşuhu ve Târîhuh*, y.e., y.y, 1981, s. 6-7.

²² el-Fâhûrî, Hânnâ, *el-Mücez fi'l-Edebi'l- Arabî ve Târîhih*, I-IV, c. I, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1991, s. 14-15

²³ Dayf, Şevkî, *el-Baḥşu'l-Edebî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 1972, s. 10.

²⁴ Dayf, a.g.e., ss. 11-13; Şakr, Aḥmed Muḥammed, "Keyfe Nedrusu'l-Edeb", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., Ezher, 1950, s. 288.

²⁵ Aḥmed Fuâd, Ni'c-mât, *el-Edeb ve'l-Ḥadâra*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, ts., s. 3.

şekillerinden, kelimelerin uzak ve derin manalarından, açıklama yollarından uzanan direğidir.²⁶

Nallino, "edeb" sözcüğünün kazandığı manalar için kronolojik bir sınır çizmeye gayret etmiştir. Buna göre kelime, Cahiliye çağından h. II. asra kadar "güzel ahlâk" ve "âdet"i ifade etmiş; h. III. asırda ilimlerin din ve âlet ilimleri şeklinde ayrılmasıyla sarf (morfoloji), nahiv (syntax), lügat ve beyan gibi unsurlardan meydana gelen "edeb" âlet ilimleri arasında kabul edilmiştir. "Edeb"ın *litterature* (edebiyat) karşılığında kullanılması ise çok sonradır; zira VI. asra kadar bu kelime Arapçayla ilgili ilimlere tahsis edilmiştir.²⁷

Kâtip Çelebi (1609-1657), "*İlmu'l-edeb*" başlığı altında; "Edeb, Arap dilinde söz ve yazı bakımından yanlışa düşmekten sakınıp korunmağa yarayan ilimdir. Söz ve yazıda hata etmemek onun sayesinde mümkün olur" der. Daha sonra da "edeb" adı altında alınacak ilimlerin sayısı konusundaki ihtilaftan bahseder. "Edeb ilimleri" kimine göre sekiz, kimine göre on iki, kimine göre ise on dört tanedir.²⁸ Bunlar; sarf, nahiv, dil, aruz, kafîye, şiir, ahbâr ve ensab'tır. Zemaşşerî (ö.538/1143)'ye göre ise; sarf, nahiv, dil, iştikak, meânî, beyan, bedî', aruz ve kafiyedir.

Aslında genel anlamlı "edeb" ile ilmî manadaki "edeb"i birbirinden ayırmak gerekmektedir. İlim olarak edeb; dilin ve hitabın ıslahı, hatalardan korunması ve lafızların güzelleştirilmesidir.²⁹

Özetle, "edeb" terimi, "gelenek, görenek, ahlâk" gibi ilk anlamları yanında, İslam kültür tarihinin gelişimi içinde meslek ve sanatlar, eğitim ve öğretim, tasavvuf ve tarikat, ilmî araştırmalar, ibadet, dua ve Kur'ân gibi dinî faaliyetler, yeme-içme, giyim-kuşam, her türlü sosyal ilişki ve hayatın diğer alanlarına dair bilgileri ve davranış tarzları için de kullanılmıştır.

Edeb, *inşâî* ve *vasfî* olmak üzere ikiye ayrılır: *İnşâî edeb*, yazarın iç dünyasının, yaşadığı dönemin ve çevrenin aynasıdır. Kelimenin bugünkü anlamıyla gerçek

²⁶ Ahmed Fuâd, a.g.e., s. 14.

²⁷ Akbayer, a.g.m., a.y., s. 430; I. Goldziher, "Edeb", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, c. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 105-106,

²⁸ Kâtip Çelebi, Muştafâ b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, I-II, c. I, y.e., İstanbul, 1941, s. 44-45; Yalar, a.g.m. "Arap Edebiyatı", a.y., s. 17-18.

²⁹ Abdullâh, Avde Abd Avde, *Edebu'l-Kelâm ve Eşeruhu fî Binâi'l-Alâkâti'l-İnsâniyye fî Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'n-Nefâis, Ürdün, 2005, s. 40.

"edebiyat"tır. Nazım ve nesirden oluşur. Şairin söylediği kaside, yazarın kaleme aldığı risale bu türdendir. Bunlar, insan hayatının bir yönünü ifade eden, sanatsal ve estetik değer taşıyan doğal eserlerdir.

Vasfî edeb ise; edebiyat tarihidir, modern dönemin olgularından değildir. İnşâ edeb ile vasfî edeb arasındaki bağ, tabii ilimlerle matematik arasındaki bağ gibidir.³⁰ "İki artı iki dört eder" ifadesi, matematiksel doğru bir ifadedir. Değeri de, doğru olmasından dolayıdır. Edebiyatta böyle bir şey söz konusu değildir. Çünkü, edebiyatta, "Binbir Gece Masalları", "Yunanlılar'ın Tanrıları Hakkındaki Hikâyeler" gibi hurafeler olması, onun değerinden bir şey eksiltmez.³¹

Klasik Arap edebiyatı literatüründe edeb türünde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlar içinde en başta gelen dört eser şunlardır: İbnu Kuteybe'nin (ö.276/889) "*Edebu'l-Kâtib*", Muberrred'in (ö.286/899) "*el-Kâmil*", Cāhiz'in (ö.255/868) "*el-Beyān ve't-Tebyīn*", Ebū ʿAlī el-Ḳālī'nin (ö.356/966) "*en-Nevādir*"i. İbnu Kuteybe'nin eserinde verilen bilgilere göre, Arapça'dan başka hendese, hesap, hukuk, tarih gibi mevzular bile "edeb" kavramının kapsamı içine girmektedir.

Bu vadide kaleme alınmış diğer bazı meşhur klasikler şunlardır: İbnu ʿAbdī Rabbih'in (ö.328/939) "*el-ʿİkdu'l-Ferīd*"i, Ebu'l-Ferec el-İşfahānī'nin (ö.356/967), "*el-Egānī*"si, İbnu's-Şecerī'nin "*el-Emālī*"si, Şalāhuddīn eş-Şafedī (ö.764/1362)'nin "*et-Tezkire*"si, el-Bağdādī'nin (ö.463/1071) "*Hizānetu'l-Edeb*"i, eş-Şeʿālibī'nin (ö.429/1038) "*Yetīmetu'd-Dehr*"i, İbnu's-Sikkīt'in (ö.243/856) "*İşlāhu'l-Manṭıḳ*"ı, İbnu'l-Eşīr'in (ö.637/1239) "*el-Meşelu's-Sāir*"i.³²

Edebiyat anlamında Arapça'da "*edeb*" olarak geçen bu kelime, Türkçe'de Tanzimat'tan sonra *edebiyât* olarak kullanılmaya başlamış ve yaygınlık kazanmıştır. Bu döneme kadar da "*sanayi-i ulviye, sanayi-i nefise, sanayi-i nâzike, fünûn-ı bedîa, belâgat, şiir ve inşa*" gibi isimlerle anılmıştır. Bu bağlamda divan edebiyatı neredeyse tamamen nazımdan ibaret olduğundan bu konuda "*edeb*"den ziyade aynı manayı

³⁰ Huseyn, Ṭāhā, a.g.e., c.I, s. 34-35.

³¹ Dayf, *el-Baḥṣu'l-Edebī*, s. 12.

³² en-Nedvī, a.g.e., s. 64-65; Akbayan, a.g.m., a.y., s. 430; Vecdī, Muḥammed Ferīd b. Muştafa, *Dāiratu Meʿārifil-Ḳarni'r-Rābiʿa ʿAşara el-Hicrī*, I-X, c. I, Dāru'l-Maʿrife, Beyrūt, 1971, s. 107; el-Bağdādī, Abdulkādir b. ʿUmar, *Hizānetu'l-Edeb ve Lubbu Lubābi Lisāni'l-ʿArab*, I-XIII, Tah. Abdusselām Muḥammed Hārūn, c. I, Mektebetu'l-Hāncī, Bağdād, 1997, s. 23.

karşılayan *şiiir* ve *inşâ* kelimeleri tercih edilmiştir.³³ Halk Edebiyatı ürünleri ise, medrese öğrenimi görmüş zümre tarafından hiçbir suretle değerlendirilmediği için, böyle bir adlandırmanın dışında kalmıştır.³⁴

Edebiyat, güzel sanatların bir koludur. Geniş anlamı ile her türden yazılı eser; dar anlamı ile ise, yalnız sanat amacıyla kaleme alınmış eserler edebiyat çerçevesine girer. Sözlük anlamıyla "*edebiyat*" ise; düşünce, duygu ve hayallerin söz veya yazı halinde güzel ve etkili bir biçimde anlatılma sanatıdır.³⁵ Nihat Sami Banarlı bunu "*söz ve yazı ile yapılan bir güzel sanat*" şeklinde tanımlamaktadır.³⁶

Esasen *yazılı metin* demek olan edebiyat, saz ve sözle oluşturulduğunda "*sözlü edebiyat*", resimle oluşturulduğunda "*resimli edebiyat*"; ses, plak, bant ve kasetler yardımıyla oluşturulduğunda "*sesli edebiyat*", film tekniği ile meydana getirildiğinde ise "*görüntülü edebiyat*" adlarını alır.³⁷

Biçimcilere göre, edebiyatı kurmaca veya hayal ürünü oluşuna göre değil de dili, kendine özgü biçimde kullanmasıyla tanımlamak gerekir. Bu kurama göre edebiyat, Rus eleştirmen Roman Jakobson'un sözleriyle "*sıradan konuşmaya karşı örgütlü bir şiddet*" temsil eden bir yazı türüdür. Edebiyat sıradan dili dönüştürür, yoğunlaştırır ve günlük konuşmadan sistematik olarak sapar. Bizi dramatik bir dil farkındalığına iterek bu alışkanlık haline gelmiş tepkileri tazeler, nesnelere daha algılanabilir hale getirir. Dil, alışlageldiğinden daha zorlu ve bilinçli bir biçimde ele alınınca, o dilin içerdiği dünya da çok canlı bir şekilde yenilenir.³⁸

Edebiyatın yegâne malzemesi dildir. Yani, edebiyat dille yapılan bir sanattır. Ressam nasıl boya, fırça, tuval gibi malzemeden faydalanarak tablosunu; mimar taş, demir, çimento, kireç, kum, tahta gibi malzemeden yararlanarak köşkünü; müzisyen nota ve ses gibi malzemeyi kullanarak bestesini; heykeltıraş tunç, mermer, kil gibi

³³ Okay, M. Orhan, "Edebiyat", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, c. X, T.D.V. Yay., İstanbul, 1994, ss. 395-397, s. 395; Zircirkıran, Belkıs, *Metinlerle Edebiyat Bilgisi*, I-II, c. I, İzmir Eğitim Enstitüsü Ders Kitapları Yay., İzmir, ts., s. 12.

³⁴ Zircirkıran, a.g.e., s. 12.

³⁵ Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Edebiyat Sanatı*, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul, 1980, s. 9; Erşahin, İbrahim, *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2005, s. 96; Zircirkıran, a.g.e., s. 12; Üzgör, Tahir, *Edebiyat Bilgileri*, Veli Yay., İstanbul, 1983, s. 4.

³⁶ Banarlı, Nihad, *Edebî Bilgiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1948, s. 7.

³⁷ Erşahin, a.g.e., s. 96.

³⁸ Eagleton, Terry, *Edebiyat Kuramı Giriş*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004, ss. 16-20,

malzemedan heykelini meydana getiriyorsa, yazar ve şair de dil ve ona ait malzemeleri kullanarak edebî eserini ortaya koyar. Güzel ve tesirli söz söyleme ihtiyacının neticesinde ortaya çıkan edebî eser, bir "*kelimeler tomografisi*" mesabesinde olup, kültür ve geleneğin zengin kaynağından beslenerek özgün bir ifadeye kavuşur. Ancak, hangi anlayış ve metotla yaratılırsa yaratılsın, nihâyetinde edebî ürün yapay bir varlıktır, dış dünyada karşılığı yoktur. Sanatkârın tasavvurunda doğar. İnsanın sevinci, korkusu, açlığı, tokluğu, zenginliği, fakirliği, cimriliği, cömertliği, hırsı, hasedi, kini, istekleri vs. sanatkârı etkiler. Her üstün eser gibi edebî eser de hayatın, kâinatın ve insanın yeniden, derin ve kapsamlı bir kavranışını dile getirir.³⁹

En basit arzu, istek, duygu, hayal, düşünce, fikir ve inançlarımızın en basit ifadesinden en giriftlerinin sezdirilmesine; dış dünyanın en yalın tasvir veya tanıtımından iç dünyamızın en karmaşık dalgalanmalarının, çılgınlıklarının ifadesine kadar uzanabilen dil, zaman içinde ve insanın ihtiyaçları doğrultusunda gelişip zenginleşmiştir. Dilin gelişip zenginleşmesindeki en büyük pay, muhakkak ki şair ve yazarlara aittir. Onlar, hayatlarını dile ve dilin gelişimine adanmış hizmetkârlar, dil ustalarıdır.⁴⁰ İnsanlığın özünü, yaşantının gerçeklerini, evrenin sonsuzluklarını bunların yapıtlarında buluruz.⁴¹

Dil, üç temel alanda kullanılır. Bunlar; günlük dil, ilim dili ve edebiyat dilidir. Edebî dil; malzemesi olan kelime, ibare, deyim, kavram, cümle veya cümle çeşitlerini günlük dilin ve ilim dilinin de faydalandığı kaynaktan, ait olduğu milletin dilinden alır. Ancak günlük dil veya bilim dili gibi, her zaman açık ve sadece işaret edici bir dil değildir. Edebî dil, sadece işaret etmekle yetinmez; söyleyenin duygu dünyasını yansıttığı gibi, dinleyeni veya okuyanı da büyük ölçüde etkiler ve ona estetik bir haz verir. Bunu sağlayabilmek için de tabii dilden uzaklaşır. Edebî dil; sembol, alegori, mecâz, teşbih, istiâre, kinâye gibi sanatlar veya doğrudan doğruya sanatkârın ifade biçiminden kaynaklanan müphemliklerle doludur. Kelimeler çoğu zaman temel anlamının dışında, yan anlam üzerine kurulmuştur. Ayrıca edebî dilde, kelimenin sadece

³⁹ Ayyıldız, Mustafa - Birgören, Hamdi, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 43; Çeşli, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Kardelen Kitapevi, Isparta, 1998, s. 16; Uçan, Hilmi, *Edebiyat Bilimi ve Eleştirisi*, Hece Yay., Ankara, 2003, s. 17

⁴⁰ Çeşli, a.g.e., s. 16.

⁴¹ Karaalioğlu, *Edebiyat Sanatı*, s. 22.

manası değil, onun ses, duygu ve çağrışım değeri, diğer kelimelerle olan münasebetleri, aralarında kurdukları anlam, ses ve çağrışım birlikleri de büyük önem taşır. Çünkü sanatkar, kelimenin bu niteliğinden faydalanarak vezin, kafiye ve diğer ses sanatlarını elde edecektir.⁴²

Elbette ki; edebî eser veya edebiyat, sadece dilden ibaret değildir. Dilin şekli, formu, yapısı ve ona yüklenen muhteva da önemlidir. Muhteva, bir edebî eserdeki duygu ve düşüncelerin bütünüdür. Duygu ve düşünceleri anlatma işi ve şekline de anlatım denir ki, burada eserin şekli karşımıza çıkar. Şekil, bir anlamda edebî eserin iskeletidir ve onu dağınıklık, şekilsizlik ve kompozisyonuzluktan kurtarır. Böylece edebî eser birlik ve bütünlük kazanmış olacaktır.⁴³

Bu özellikleri dışında edebiyat, sanatkar, okuyucu ve toplumla olan ilişkileri, bu ilişkileri sağlayan dili, muhtevası, yapı ve estetik unsurları ile başlı başına bir değer ve sosyal bir müessesedir.⁴⁴ Çünkü ifade vasıtası olarak toplumun yarattığı dili, sembolizm ve vezin gibi geleneksel edebî vasıtaları kullanır. Bunlar ancak bir toplum içinde doğabilecek gelenek ve normlardır. Edebiyat "hayat"ı temsil eder; hayat ise büyük ölçüde sosyal bir gerçekliktir.⁴⁵

B. Tasvir Kavramı

Tasvir; Arapça "s-v-r" (صور) kökünden tefîl vezninde mastardır. Çoğulu "taşāvīr" (تَصَاوِير)'dir. İsim olarak da "şūret" (سُورَة) kelimesi kullanılır. Arapça sözlüklere bakıldığında tasvirin "teşkīl (düzene sokma, şekillendirme), tekvīn (oluşturmak, meydana getirmek), tahyīl (hayal ettirme), tecsīm (cisimleştirme), tersīm (resmetme), taḥḫīṭ (çizme), tarḫīm (noktalama, numaralama), tenkīṣ (işlemek, boyamak, süslemek), taḥlīk (güzel şekil vermek), taḥdīr (değer tayin etmek), temşīl (benzetme, resimle ifade etme), teşbīh (benzetme) ve tanzīr (benzerlikler kurmak, karşılaştırma yapmak)"; suret kelimesinin de, "timşāl (model), şibh (benzer), şekl (dış görünüş, yapı),

⁴² Çetişli, a.g.e., s. 18; Karaalioğlu, *Edebiyat Sanatı*, s. 17.

⁴³ Çetişli, a.y.; Üzgör, a.g.e., s. 4.

⁴⁴ Çetişli, a.g.e., s. 19.

⁴⁵ Wellek, Rene, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitapevi, İzmir, 1993, s. 74.

nev^c (tür), *şıfat* (nitelik), *heyet* (şekil, biçim), *vech* (dış görünüş), *ḥakīkat* (gerçek), *mişāl* (örnek) ve *ḥayāl* (belli belirsiz görüntü, siluet)" gibi manalara geldiği görülür.⁴⁶

Dil alanındaki kullanımına gelince, "*tasvir*" şekillerin, şahısların ve nesnelere bir zemin üzerine kalem veya fırça ile resmedilmesidir. *Edebiyatta* ise; duyular yoluyla hissedilebilen şeyleri bize gösterebilecek yahut hissettirebilecek melekeye denir. Yani; varlıkların durumları ve özelliklerinin; insan, çevre, doğa, olayın geçtiği iç ya da dış mekânların kelimelerle resmedilmesidir. Bu bir anlatım tekniği olarak sıkça başvurulan bir yöntemdir.⁴⁷ Özellikle hikâye ve roman türlerinde kişileri, yerleri, olayları, varlıkları daha iyi ve daha canlı olarak belirtebilmek amacıyla yer yer tasvirler yapılır. Tasvir etmek, bir şeyi benzerlerinden ayırt edebilecek nitelikleri ve özellikleri ortaya koymak demektir. Örneğin çam ağacını tasvir etmek, onun öteki ağaçlardan ayrılığını, başkalığını, daha doğrusu kendine özgü olduğunu anlatmaktır.⁴⁸

Eski Yunanlılar tasviri "*ekphrasis*" terimiyle karşılamışlardır. Bu kelime "*koparılmış metin parçası*" manasına gelir. Tasvirler şairlere bilgilerini, dile hâkimiyetlerini, kelime hazinelerini, retorik ustalıklarını gösterme imkânı vermiştir. Mesela, Homeros'un eserinde kıymetli nesnelere, oymalı savaş arabaları, işlemeli kalkanlar, fildişi süslemeler övülerek tasvir edilmiştir.⁴⁹

Türkçe'de "*tasvir*"e karşılık olarak, "*betim, betimleme*", İngilizce'de ise "*description*" sözcükleri kullanılmaktadır. Bir nesnenin kendine özgü belirtilerini tam ve açık bir biçimde söz ya da yazı ile anlatmak demektir.⁵⁰ Okuyucu üzerinde yaratmak istenilen etkiye göre hemen her yazıda betimleyici anlatım kullanılır. Öteki anlatım biçimlerini, özellikle de öykülemeyi destekleyen bir biçimdir; tek başına pek

⁴⁶ ^cAlī el-Ḳudāt, Aḥmed Muştafā, *eş-Şerī'atu'l-İslāmiyye ve'l-Funūn*, Dāru'l-Cemīl, Beyrūt, ts., ss., 42-44.

⁴⁷ el-Hālidī, Şalāḥ ^cAbdu'l-Fettāḥ, *Nazariyyetu't-Taşviri'l-Fennī 'inde Seyyid Ḳuṭub*, Dāru'l-Menāra, Cidde, 1989, s. 88; Kantemir, Enise, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Sevinç Matb., Ankara, 1972, s. 237; Kolcu, Ali İhsan, *Öykü Sanatı*, Salkım Söğüt Yay., Ankara, 2005, s. 67; Aktaş, Şerif - Gündüz, Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s. 89.

⁴⁸ Gökşen, Enver Naci, *Kompozisyon İlkeleri ve Antolojisi*, May Yay., 1969, İstanbul, s. 254; Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 455; Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Sözlü/Yazılı Kompozisyon Sanatı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, ts., s. 269.

⁴⁹ Akdeniz, Safiye, "*Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler*", 22 Kasım 2006, www. ege-edebiyat.org., 7 Aralık 2006.

⁵⁰ Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgi ve Dilbilim Terimleri*, Engin Yay., Ankara, 1999, s. 70.

kullanılmaz. Ancak bir gazete makalesinde ya da fıkroda, bir deneme ve eleştiride açıklayıcı ve tartışmacı anlatıma göre betimleyici anlatımın yeri sınırlıdır.⁵¹

Tasvir, üç türlü olur: Birincisinde; edebiyatçı bir kopyacı ressam tavrı takınarak resmedeceği levhayı aynen alır, kendisinden hiçbir çizgi ilave etmez. İkincisinde; o levhayı olduğu gibi çizmeyerek, ilaveler yaparak icra eder. Üçüncüsünde ise tasvir edeceği şeyi olduğu gibi göstermek yerine, yani başkalarının gördüğü gibi değil kendisinin iç ve dış dünyadaki etkilenmelerin de etkisiyle görmek istediği gibi gösterir.⁵² Yani, objeleri tasvir ederken gördüğü sureti bırakır, muhayyilesinde çizdiği nakışları kâğıt üzerine nakletmeye çalışır.⁵³

Bu taksime göre birinci tasvir hakiki (gerçek), ikincisi hakikatle hayalin birleşmiş hali, üçüncüsü ise büsbütün hayalidir. Hayali olanda gerçekçilik göz ardı edilmemelidir. Her insanın bakış açısının farklı oluşu, ayrıntılarda farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ancak tasvir, konuyu karşıdaki kişiye anlatmak, onu en belirli özellikleriyle canlandırmak demektir. Konuyu canlandırmak, onu etkisi unutulmayacak bir açıklığa kavuşturmakla mümkündür.⁵⁴

Bir tasvir metninde yazar "*nasıl?*" sorusuna cevap arar. Bir nesneyi, varlığı, manzarayı, mekânı, hareketi, hadiseyi, durumu, kavramı, süreci, yöntemi vs. tasvir eder. Nitelikleri ve bölümleri, ard arda sıralayarak anlatabilir, sırasıyla zaman ve mekândan da bahsedebilir, anlatımda teşbih, istiâre, mübalağa, teşhis ve intak sanatlarından yararlanabilir. Bunlar tasvire öznellik katar. Tasvirde isimler, isim tamlamaları, sıfatları, mekân belirtileri sık kullanılır. Niteleme, gösterme sıfatları ve iyelik ekleri de ağır basar. Genelde geniş, şimdiki zaman ve şimdiki zamanın hikâyesi kullanılır. Metinlerin duygu tonuna göre ise, genellikle şiirlerde lirik, portre yazılarında tenkidi ve satirik, roman ve hikâyelerde ise realist nitelikler öne çıkar.⁵⁵

⁵¹ Özdemir, Emin, *Sözlü Yazılı Anlatım Sanatı Kompozisyon*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1986, ss. 186-193; Bilgin, Muhittin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 552; Özünlü, Ünsal, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual, İstanbul, 2001, s. 183.

⁵² Abdunnür, a.g.e., s. 69-70; Ersoy, Mehmet Akif, *Kur'an'dan Âyetler ve Nesirler*, Neşr. Ömer Rıza Doğrul, Yüksel Yay., İstanbul, 1944, s. 329.

⁵³ Ersoy, a.g.e., s. 330.

⁵⁴ Ersoy, a.g.e., s. 329; Paçacıoğlu, Burhan, *Türk Dili ve Kompozisyon*, Dilek Matb., Sivas, 1997, s. 337.

⁵⁵ Akdeniz, a.g.m.

Tasvir, bir edebî tür değil ama edebî türleri doğuran bir anlatım-ifade biçimidir. Nazım ve nesirde dört türlü (tasvir, tahkiye (hikâye), hitap, söyleşme) anlatım yolundan biri olan tasvir; olayların geçtiği yerleri, tabiatı, kişileri, hayvanları, eşyaları gözle görülebilecek bir duruma sokma gayesinden doğmuştur. Bu yüzden, iç ve dış âlemdeki her nesnenin yazı, çizgi, ses, madde veya söz vasıtasıyla resmedilmesine tasvir denilmiştir. Kısacası tasvir, bir bakıma yazı ile resim yapmaktır. Çizgi ve renk kullanarak tasvir resimde; ses ve ahenkle tasvir musikide; taş ve madenle tasvir heykelde ve mimarlıkta görülür. Konumuz olan edebî tasvir ise yazı ve söz vasıtasıyla yapılır.⁵⁶ Bunun için somut benzetmelere, sıfatlara başvurmak, basmakalıp sözlerden kaçınarak canlı bir anlatıma yönelmek edebî tasviri icra etmede başarımızı artıracaktır.⁵⁷

Tasvir ve hikâye anlatım itibariyle birbirine çok yakındır; hatta çoğu defa birbirlerinin yerine kullanılırlar. Hikâyede olay basit biçimde anlatılmak yerine, ayrıntılı ve ilgi çekici bir tablo içinde resmedilirse, maksat bu yolla daha etkili ve canlı ifade edilmiş olur. Tasvir, olaya his ve canlılık katmaktan başka, hikâyenin uzamasına, böylece okuyanın daha geç ulaşacakları neticeye ilişkin ilgi ve meraklarının artmasına da yardım eder.

Birçok türde öteden beri tasvire önem verilmekle birlikte, insanların çevrelerine karşı ilgilerinin artması, seyahat ve keşiflerin gittikçe önem kazanması, müspet ilimlerin ve dolayısıyla müşahede kudretinin gelişmesi sayesinde tarih, roman, biyografi v.b. nevilerde tasvire ait malzeme daha geniş ölçüde yer almaya başlamıştır.⁵⁸

18. yüzyıl sonlarından ve 19. yüzyılın başlarından itibaren roman ve hikâyelerdeki karakter tasvirleri, edebî eserlerin daha bir zevkle takip edilmesi imkânını hazırlamıştır. Çünkü hikâye, roman gibi kompozisyonlarda kişiler; yaşarken, konuşurken, düşünürken çevrelerini tasvir yoluyla anlatırlar. Böylelikle o kişileri daha iyi anlamış oluruz. Hikâye ve romandaki dış çevre tasvirleri, tiyatrodaki dekorun yerini tutar. Nasıl dekorsuz bir piyes düşünülemezse, tasvirden soyunmuş bir roman da düşünülemez. Tasvirin hem ruh halini aydınlatması, hem dikkati dağıtmaması için,

⁵⁶ Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*, Okat Yay., İstanbul, 1967, s. 160; Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, I-III, c. I, Türkiye Yay., İstanbul, 1973, s. 117; Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1983, s. 777.

⁵⁷ Özkırımlı, Atilla, *Türk Dili Dil ve Anlatım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2001, s. 248.

⁵⁸ Tansel, Fevziye Abdullah, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, Ötüken Yay., İstanbul, ts., s. 127.

çevrenin olduğu gibi değil de yalnız telkin edici unsurlarına indirilerek verilmesi, bu unsurların terkibi olan çevre tasvirinin de ruh halleriyle birlikte gelişmesi lazımdır. Emile Zola (1840-1902), "Artık zevk olsun diye, tasvir için tasvir etmiyoruz. İnsanın içinde yaşadığı çevreden ayrılamayacağını; elbisesi, evi şehri, vilâyeti ile tamamladığını kabul ediyoruz" sözü bu gerçeği dile getirir.⁵⁹

Tasvir, yalnızca hikâye nevine giren eserlerde kullanılmakla kalmaz; bir şey anlatmak, öğretmek, haber vermek, bir fikri yaymak isteyen exposition muharrirleri (doğrudan doğruya anlatma ifadesi kullanan yazarlar) de, müşahedelerini anlatmak için tasvirden yararlanırlar. Karakterlerin tarifinde o şahsın fizikî görünüşü, yaptığı şeyler, muhtelif ruh halleri doğrudan doğruya tasvir edilir. Bazı şeyleri, mesela bir oyunu anlatan bilgi, ekseriya onun görünüşünü, şeklini, büyüklüğünü yahut o oyun sahasını tasvir eder. Doğrudan anlatımın bittiği yerde tasvir başlamazsa, o şeyin anlatılması ekseriya imkânsızdır.

Tasvir hakkında esaslı bilgiye sahip olmayanlar, onu görülen şeyi kelimeler vasıtasıyla resmeden bir tablo zannederler. Gerçekten, yalnız görüleni tespit eden bir tasvir, bir tablodan ya da fotoğraftan farksızdır. Fakat iyi bir tasvir, müşahede edileni kelimelerle canlandırmakla kalmaz; onun dış görünüşünden başka, kokusunu, tadını, sesini, temasını da hissettirir.⁶⁰ Tasvirin gerçeğe uymadığı şeklinde bir takım tenkitler de yapılmıştır. Bu tenkitlere şu şekilde yanıt verilebilir: Belki de tasvir, Sophokles'in (i.ö.497-406)⁶¹ dediği gibi, olması gerekene uygundur. Çünkü O, insanları olması gerektiği gibi tasvir edermiş.⁶²

Söz konusu şey, bir sözün, bir hareketin ahlâk yönünden iyi veya iyi olmaması ise, o zaman yapılması gereken şey, yalnız o söz veya hareketi tek başına almak, onun soylu bir söz veya hareket mi, yoksa bayağı bir söz veya hareket mi olduğunu

⁵⁹ Karaalioğlu, *Sözlü/Yazılı Kompozisyon Sanatı*, s. 270; Yetkin, Suut Kemal, *Edebiyat Üzerine*, Yenilik Yay., İstanbul, 1952, s. 22-23.

⁶⁰ Tansel, a.g.e., s. 128.

⁶¹ *Eski Yunan'ın üç büyük tragedya yazarından biri olan Sophokles'in yaklaşık 123 oyunundan sadece yedisi günümüze ulaşmıştır. Bu yedi eser yazılış sırasına göre şöyledir: Aias, Antigone, Kral Oidipus, Elektra, Trakhis Kadınları, Philoktetes, Oidipus Kolonos'ta. İyi bir eğitim ve öğrenim görmüş olan Sophokles kendi başına, Atina'daki tiyatro yarışmalarına girer, 468 yılında, yirmi yedi yaşında iken ilk başarısını kazanır. Altmış yıl kadar süren tiyatro hayatında yirmi dört defa yarışmalara katılmış, her defasında birinci yada ikinci olmuştur. Yaklaşık doksan yıl yaşayan Sophokles İ.Ö. 406 yılında Atina'da ölmüştür.*

⁶² Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 77.

düşünmek değildir; tersine aynı zamanda konuşan veya hareket eden kişiler de dikkate alınmalı ve onlar kime konuşuyor, ne zaman ve neden ötürü konuşuyor ve hareket ediyorlar, acaba onların bu konuşmaları ve hareketleriyle yüksek bir iyi mi meydana geliyor veya bir kötülükten mi korunuluyor? Bütün bunlar dikkate alınmalıdır.⁶³

Edebiyatımızın tasvir konusunda geri kalmasına, bizde resmin, ressamlığın olmaması neden olarak gösterilebilir. Eğer vaktiyle bizde de ressamlık olsaydı, belki de şairlerimiz resim yapmanın kıymetini anlayarak az da olsa gördükleri gibi yazmaya çalışırlardı.⁶⁴ Bizim Kemal, Ekrem, Hâmid Beyler gibi Tanzimat üstatlarının eserlerinde "Çamlıca, Gelibolu, Midilli" tasvirleri gibi parlak tavsîfât bulunması, Romantizmin tesiridir.⁶⁵

Eski şairlerimizin hiç önem vermedikleri, âdeta şairliğe zıt gördükleri bir meslek varsa, o da duyular yoluyla hissedilen şeylerin tasvir edilmesidir. Eğer ilk devir şairlerimiz İran edebiyatı ile uğraştıkları kadar, eski Arap şiiri ile uğraşsalar, ya da batının edebî eserlerine kayıtsız kalmasalardı, bugün elimizde tasvire dair güzel eserler bulunabilirdi. Maalesef divanlarımızdaki tasvirler baştanbaşa hayalîdir. Şiirlerde ismi geçen çiçeklerin çoğu İran toprağında yetişir, burada bulunmaz. Memleketimizde mezarlık haricinde servi ağacı pek nadir görülürken, bahar tasvir eden şairlerimiz her çimenden bir ırmak geçirir ve her ırmağın iki tarafını da servi ağaçları ile doldurur. Hele birçok şitaiyelerimiz (kış kasideleri) var ki, insan onların Temmuz ayında yazıldığını düşünür. Şairlerimiz bahar geldi mi bütün kâinata yeşil bir elbise, kışın da beyaz bir örtü giydirirler, olur biter. Onları ne görürler, ne de gösterirler.

Günümüzde tasvir kelimesi, genel anlamında, daha realist bir anlatımı ifade eder. Edebî eserlerde övgü tasvirlerinden realist tasvirlerle geçiş, bilim ve teknik sahasındaki tasvir anlayışının edebiyata yansısıyla mümkün olmuş; ilk çağlardan beri bilimin anlatım araçlarından birisi de realist tasvirler olmuştur. Coğrafya, botanik, mimarlık, askerî bilimler vb. içinde gelişen realist tasvir; edebî tasvir geleneğini

⁶³ Aristoteles, a.g.e., s. 77-78.

⁶⁴ Ersoy, a.g.e., s. 330-331.

⁶⁵ Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Tah. Kemal Edîb Kürçüoğlu, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1973, s. 150; Şeyh Emîn, Bekrî, *Muâla'ât fi's-Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-°Uşmânî*, Dâru'l-°İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1986, s. 149-150; °Ubeydu'l-°Alî, °Adnân, *Şi'ru'l-Başra fi'l-°Karni'r-Râbi°i'l-Hicrî*, Mevsûatu'l-Başrati'l-°Hâdâriyye, Bağdâd, 1989, s. 407.

etkilemiş, XVIII. y.y. boyunca realist tasvirler gitgide çoğalmış ve nihâyet Flaubert (1821-1880)'den Zola'ya kadar uzanan dönemin realist romanlarında altın çağına ulaşmıştır. Bilimsel bakış açısının izlerini taşıyan bu tasvir tarzı zamanla tepkilere yol açmış; Stendhal (1793-1842), maddî şeylerin tasvir edilmesinden tiksindiğini söylemiştir. Paul Valery (1871-1945), Andre Breton (1896-1982) da tasviri bayağı bulmuşlardır. Ayrıca tasvirin şiir karşıtı (antipoetique) bir anlatı olduğu görüşü yayılmıştır. Oldukça teknik kelimelerle yapılan tasvirler, okuyucunun tasvir edilen nesneyi kavramasını engellemiştir.⁶⁶

Geleneksel Batı retoriği zaman içinde tasviri sınıflandırmıştır. Bu retoriğin en yetkili temsilcisi olan P. Fontanier, bu geleneğe dayanarak tasviri sekiz kısma ayırmıştır:

1. Yer Tasviri (Topograhie): Bir dağın, ovanın, şehrin, köyün, evin, bahçenin tasviri
2. Zaman Tasviri (Chronographie): Zamanın, periyodun, sürenin tasviri
3. Cisimlerin Tasviri (Prosopographie): Figürlerin, cisimlerin, dıştan görünüşün tasviri.
4. Gelenek ve Seciye Tasviri (Lethopee): Geleneklerin, karakterlerin, kusur ve faziletlerin, gerçek yahut hayalî bir şahsın ahlâkî niteliklerinin tasviri.
5. Portre (Portrait): Canlı bir varlığın fizikî ve ruhî niteliklerinin tasviri.
6. Paralel (Paralele): Aralarında benzerlikler yahut farklar bulunduğunu göstermek için iki nesnenin fizikî yahut ahlâkî tasvirinin ard arda yahut birlikte yapılmasıdır.
7. Tablo (Tableau): Hareketlerin, tutkuların, olayların vb. canlı ve hareketli tasvirleri.
8. Canlı Tablo (L'hypotypose): Nesnelerin takdimi o kadar canlı ve o kadar enerjiktir ki, unutulmaz bir imaj ve tablo yaratır.⁶⁷

⁶⁶ Akdeniz, a.g.m.

⁶⁷ Akdeniz, a.g.m.

C. Edebî Tasvir

Edebî tasvir, ifade yollarından özel bir yol ve bir anlatım şekli olup, mananın bizzat kendisini değil, sunuş biçimini değiştirir. Hicrî III. asırda Cāhiz (ö.255/868), el-Mubberred ve İbnu'l-Mu^ctez, kinâyenin, ta'rîz (ima etme)'in ve telmihin (göndermede bulunmak) öneminden bahsetmişlerdir. Hicrî IV. asırda da er-Rummānî (ö.384/994), İbnu Cinnî (ö.392/1001), el-^cAskerî (ö.395/1005) ve İbnu Fâris (ö.395/1004) mecâz ve mecâzın önemi üzerinde durmuşlardır. ^cAbdulkâhir el-Curcânî (ö.471/1078) gibi belâgatle ve tenkitle ilgilenen edebiyatçılar mecâzın gerçekten daha üstün olduğunu söylerler. Çünkü mecâz, kişiyi hakikatten daha fazla etkiler.⁶⁸

Edebiyat araştırmacıları, edebî tasvirin tanımı konusunda görüş birliğine varamamışlardır. Bunda edebî sanatların doğası gereği çok güç sınırlanabilen niteliğinin ve edebiyatla uğraşanlarla edebiyat eleştirmenlerinin kültürel ve fikrî farklılıklarının büyük etkisi vardır.⁶⁹

Namık Kemal'e göre edebî tasvir; teşbihe muhtaç olmaksızın, hayalde zuhur eden bir sureti veya vicdanda hâsıl olan bir hissi göz önüne getirmektir.⁷⁰

İngiliz şâir ve eleştirmen S. Day Luis'e göre edebî tasvir; *"kelimelerdeki hissî ve bir dereceye kadar da istiârî resimdir. İnsanî duygudan hafif bir nağme taşıyan edebî tasvir, okuyana şiirsel, saf ve etkileyici bir his verir."*

Muştafâ Nâşif'a göre edebî tasvir, duygusal anlatımla ilgisi olan her şeye delâlet eder ve kimi zaman da kelimelerin istiârî kullanımını ile eşanlamlı kabul edilir.⁷¹

Ahmed eş-Şayib'e göre ise, edibin düşüncelerini ve duygularını okura ve muhataba aktarmaya yarayan vasıtalara *"edebî tasvir"* denir.⁷²

⁶⁸ ^cUşfûr, Cābir, *eş-Şüretu'l-Fenniyye fi't-Turāşî'n-Nakdî ve'l-Belāğî 'inde'l-^cArab*, el-Merkezu's-Şakāfiyyu'l-^cArabî, Beyrût, 1992, s. 323-324.

⁶⁹ el-Huḍayrî, Şālih b. ^cAbdillāh b. ^cAbdil^cazîz, *eş-Şüretu'l-Fenniyye fi's-Şi'ri'l-İslāmî 'inde'l-Mar'eti'l-^cArabîyye fi'l-^cAşri'l-Ḥadîş*, Mektebetu't-Tevbe, Riyād, 1993, s. 15.

⁷⁰ Yetiş, Kazım, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1989, s. 337,

⁷¹ el-Huḍayrî, a.g.e., s. 15; er-Rāğib, ^cAbdu's-Selām Ahmed, *Vazîfetu's-Şüreti'l-Fenniyye fi'l-Ḳur'āni'l-Kerîm*, Fuşşilet li'd-Dirāsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, Haleb, 2001, s. 36.

⁷² el-Huḍayrî, a.g.e., s. 16.

Kısacası; edebî tasvir, duygusal bir manzarayı veya hayalî bir sahneyi şekillendirmek olup, lâfız da bu işlemde bir araç olarak kullanılır. Renk, vurgu ve çerçeve de resmi şekillendirmede ve güçlendirmede etkilidir.⁷³

Şu da bir gerçektir ki, modern dönemde edebî tasvir, geçmişte olduğu gibi yalnızca belâgatle sınırlı olmayıp; sembolik, ilham verici, efsanevî, psikolojik v.b. durumları da içeren bir nitelik taşımaktadır.⁷⁴

D. Edebî Tasvir Çeşitleri

1. Sembolik Tasvirler

Sembolik tasvirlerde önemli olan, peş peşe gelen canlandırmalardır. Tasvirin güzelliği de kendinden sonra gelecek olan şeyleri aşama aşama ortaya çıkarmasıdır.

Sembolizm taraftarlarının da söylediği gibi, sembolik tasvirlerde canlandırmaya yardımcı olan unsurların en önemlisi, *duygu alışverişi*dir. Duygu alışverişi ise, tasavvur edilebilen her şeyin, tasavvur edilebilen diğer şeylerle tanımlanmasıdır. Böylece işitilebilen şeylerin renkleri, koklanabilen şeylerin de sesleri olur. Bunlara bakıldığında benzetilen şeylerin, benzeyen şeyleri hatıra getirdiği, çağrıştırdığı düşünülür. Mesela, ilim nur, cehalet karanlık, bilginler yıldızlar, nifak bukalemun ve cesaret aslan ile sembolize edilir. Kur'ân'da da özellikle hac ibadeti pek çok sembolle doludur. Bakara, 2/158. âyette "*Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindedir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde beis yoktur, kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür...*" buyrulmuştur.⁷⁵

Bir kimsenin canlandırılmasına da "*portre*" denir. Fransızca kökenli bir terim olup, bir insanın fizikî ve ruhî niteliklerini tasvir etmek demektir. Amaç, anlatılmak istenen kimsenin canlandırılmasıdır ki, bu canlandırma, o kimsenin başkalarından farklı olan çizgilerini bulup meydana koymakla gerçekleşir. Çokluk ve renk bolluğu ise levhayı bulanık hale sokar. Bu nedenle portrede bir yüzün hâkim çizgilerini, bir karakterin kuvvetli yönlerini belirtmek gerekir. Kısacası, bir portrenin başarısı, tasvirin canlı olmasına bağlıdır. Birçok yazarın "*taze bir ten, canlı gözler, gümrah saçlar*"

⁷³ el-Hâlidî, a.g.e., s. 88.

⁷⁴ el-Huḍayrî, a.g.e., s. 17.

⁷⁵ Eren, Şâdi, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, Işık Yay., İstanbul, 2001, s. 57-58.

şeklindeki anlatımları yahut daha belirsiz bir şekilde "*fevkalade güzel bir kadın*" gibi hiçbir şey canlandırmayan portreler pek başarılı sayılmamaktadır.⁷⁶ Portre; fizikî, ruhî ve hem fizikî hem de ruhî olmak üzere üçe ayrılır.

Fizikî portre, şahsın dış görünüşünü bir fotoğraf makinesi netliğiyle veren tasvirdir.

Örn: "*Onun her yanından sıhhat fişkırان vücuduyla güçlü kuvvetli bir görünüşü vardır. Kıvrıcık ve kahverengi saçlarının çevrelediği etli yüzünde bütün anlamı üzerinde toplayan gözlerinin sakın anlarında dost, asabî anlarında hırçın bakışı dikkati çeker. Alnı sanki soyunun bütün asaletini göstermek istiyormuş gibi çıkık ve geniştir.*"

Ruhî portre ise; bir insanın iç dünyasını, ruhî durumunu tasvir eder. Ruhî portrenin başarılı olabilmesi için de ruh inceliği, kavrayış gücü, istek, ilgi ve gözlem el ele vermelidir.

Örn: "*O, hiç şüphesiz, şimdiye kadar tanımuş olduğum insanların en sevimlisi ve cana yakınıdır. Öyle ki, bu sevimlilik, hoşça gitmek istediği anlarda başvurduğu bir fantezi olmaktan ziyade mizacının temel özelliğidir. İlk görüşte çevresinde bir sempati havası yaratmasının nedeni belki de budur. İnsanı saran, teselli eden, inanç uyandıran, dost, sevgi dolu bir havası vardır.*"

Fizikî ve ruhî portre de ayrı ayrı yapılabildikleri gibi, gerektiğinde birlikte de yapılabilir. Bu şekil portrelerde önce fiziksel görünüm verilip sonra psikolojik özelliklere geçmek daha uygun olmakla birlikte, bazen fiziksel özelliklerden yararlanıp psikolojik özellikleri verme yolu izlenebilir. Örn: "*İri, siyah, sert bakışlı gözlerinde duygusuz ve merhametsizliğin izleri, zalim ruhunun bütün vahşeti okunmaktaydı.*"⁷⁷

2. Beyânî (Açıklayıcı) Tasvirler

Teşbih, istiâre, kinâye ve bunların dışındaki belâgatle ilgili kavramlar açıklayıcı tasvir araçlarının kapsamına girer. Günümüzde bu tür tasvirlerle ilgilenen batılı kimi eleştirmenler tasvirle, edebî tasviri ayırıp, edebî tasvirin teşbih, istiâre, kinâye ve sembolle eşanlımlı olmasına karşın, bunların dışında kalan kavramların genel anlamda

⁷⁶ Özön, Mustafa Nihat, *Yazmak Sanatı ve Kompozisyona Giriş*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1961, s. 111.

⁷⁷ Kabaklı, a.g.e., c.I, s. 118; Emir, Sabahat, *Örneklerle Tasvir ve Tahlil*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 8-37; Bilgin, a.g.e., s. 553.

tasvirin kapsamında yer aldığını ifade etmişlerdir. Belâgatle uğraşanlar da tasvirin özellikle bu çeşidi ile ilgilenmişler ve bu konuda pek çok sınıflama yapmışlardır.⁷⁸

Abdülkâhir Curcânî'ye göre, beyanın araçları edebiyatçıyı bir tek şeyden farklı şeylerin çeşitli şekillerine götürür. Curcânî burada "*araçlar*" derken daha çok teşbihi kastetmiştir ki, teşbih, bir edebiyatçının soyut anlamları okuyucu tarafından algılanabilir şekilde ortaya koyabilmesinin en önemli araçlarından birisidir.⁷⁹

3. Duyusal ve Duygusal Tasvirler

Duyusal tasvirler, insanın beş duyusu, yani görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma duyuları yoluyla yapılan tasvirlerdir. Bu tür tasvirler, insanın genel durumunu ifade eden ve insanı en çok etkileyen tasvirlerdir.⁸⁰

Tasvirin konusuna göre duyu organlarından birine veya ikisine daha fazla önem verilebilir. Eğer bir odanın tasviri yapılacaksa, gözlem sırasında göze verilen önem büyüktür. Bir pazaryerinin tasvirinde ise; göz, kulak, burun ve dile daha çok önem verilmesi gerekir.⁸¹ Bu beş organla elde edilen duyuların hepsine birden müşahede denir. Müşahedeleri sıraya koymak da bir hünerdir. Dış âlemi tanıtmak için göz alıcı noktalar bulunmalı, gereksiz ayrıntılardan kaçınılmalıdır.⁸²

Şair bu beş duyu organı aracından başka, insanı insan yapan değerler olan moral, acıma, neşelenme, hoş görme, sevme, tasalanma vb. değerlerini fazlasıyla kullanır.⁸³ Bir kişi, nesne, manzara ya da olayı tasvir ederken duygu, düşünce ve yorumlarını katar.⁸⁴ Şair bunları yaparken düzensiz olmamalı, kelimelerin birbirleriyle olan ahenkli dansını asla göz ardı etmemeli, az kelime ile çok şey ifade edebilme, söylenmemişi söyleme noktasına gelmeli, fakat saçmalamamalı, bayağılaşmamalıdır.⁸⁵

⁷⁸ el-Ḥuḍayrī, a.g.e., s. 24-25; Muḥammed, Ebū Mūsā, *et-Taşvīru'l-Beyānī*, Mektebetu Vehbe, Kāhire, 1993, s. 18-19.

⁷⁹ el-Ḥuḍayrī, a.g.e., s. 193.

⁸⁰ el-Ḥuḍayrī, a.g.e., s. 26, er-Rāğib, a.g.e., s. 33; Ceylan, Mustafa, "*Şiir ve Anlatım2*", 1 Mart 2006, www. antoloji.com., 7 Aralık 2006.

⁸¹ Paçacıoğlu, a.g.e., s. 337

⁸² Kabaklı, a.g.e., c. I, s. 117-118; Emir, Sabahat, a.g.e., s. 7.

⁸³ Ceylan, Mustafa, a.g.m.

⁸⁴ Kabaklı, a.g.e., c. I, s. 118-119.

⁸⁵ Ceylan, Mustafa, a.g.m.

Bunların dışında "*hikayevî tasvir*" (*et-Taşvîru'l-Kaşaşî*) ve "*kişilik tasviri*" (*et-Taşvîru's-Şahsî*) şeklinde iki ayrı tasvir türü daha vardır. "*et-Taşvîru'l-Kaşaşî*", hikâye veya romana benzeyen bir tasvir türü olmayıp, bu tasvir türünde resme canlılık kazandırmak amaçlanmıştır.⁸⁶ Özellikle modern dönem şairleri bazı tarihî olayları, çağdaş kimi kahramanların hayatını ve genel olarak sosyal hayatı anlatırken, ayrıca kişinin kendi kendisiyle olan diyalogunda kasasî tasviri kullanmışlardır.⁸⁷ Kişilik tasvirinde ise, tasvir eden kişinin olabildiğince objektif olması ve modern psikolojinin verilerinden yararlanması beklenir.⁸⁸

Bütün bu örnekler, şairin en önemli kaynaklarından birinin tasvir olduğunu gösterir. Şair ve yazar bu önemli kaynağı kullanırken kelimelerle resim yaptığına göre, renk, ses, hareket, obje, olay ne varsa hepsi, edebiyatçının sanat anlayışına uygun bir düzenleme ile hareket etmelidir.⁸⁹

II. EDEBÎ TASVİRİN UNSURLARI VE İŞLEVLERİ

A. Unsurları

Edebî tasvirin unsurları denilince, bu tasvire dayalı bir yazıda muvaffak olabilmek için göz önünde bulundurulması gereken usuller anlaşılır.

1. Bakış Açısı

İyi bir tasvir yapabilme bir şahsın bakış açısına ve dikkat derecesine bağlıdır. Bunlardan yoksun biri, tasvir içeren yazılarında başarılı olamaz. Bilgi dağarcığının gelişmesi için de çevreye dikkatli bakılmalıdır.⁹⁰

Tasvirde bakış açısının seçilmesi ve bunun okuyanlara belli edilmesi şarttır; çünkü karanlık ve aydınlık, yağmur, yaz, kış, gece, gündüz gibi zaman ile uzaklık ve yakınlık gibi mekânla alakalı değişiklikler, o şeyi müşahede edenin duygularına tesir

⁸⁶ el-Huḍayrī, a.g.e., s. 26; er-Rubā'ī, Abdulkādir, *eş-Şüretu'l-Fenniyye fi'n-Nakdi's-Şi'rī*, Dāru'l-^cUlüm, Riyāḍ, 1984, ss. 86-88.

⁸⁷ el-Huḍayrī, a.g.e., s. 218-229.

⁸⁸ Ḍayf, Şevkī, *Fi'n-Nakdi'l-Edebī*, Dāru'l-Ma'ārif, y.y., ts., ss. 58-68.

⁸⁹ Ceylan, Mustafa, a.g.m.

⁹⁰ ^cAbdunnūr, a.g.e., s. 69-70

eder. Tasvirin okuyanlar tarafından iyi kavranılması için, kendilerini o şeyi müşahede edenin yerine koymaları, dolayısıyla onun, mevzu, zaman ve mekân ile münasebetini bilmeleri gerekir. Bu hususta başarı gösterebilmek için, tecrübe ve müşahede edilmeyen şeylerden bahsetmemeli, müşahede ettiğimiz sıradaki zaman ve mekânı, iyi seçilmiş bir-iki ayrıntıyla kısaca ifade etmelidir.⁹¹

Bakış açısı *maddî* ve *manevî* olmak üzere ikiye ayrılır: Müşahede eden ile zaman, mekân ve müşahede ettiği şey arasındaki münasebete *maddî* görüş denir. Müşahede edenin eşya ile fikrî ve manevî münasebeti manevî görüşü teşkil eder. Eşya ile olan manevî münasebet kısmen de olsa yaş ve eğitim seviyesiyle, meşgul olunan şeylere ait tecrübelerle, arzularla, içinde bulunulan şartlarla ve ruh haline göre değişir. Mesela; küçük bir çocuğun, gördüğü şeyi tasviri ile aynı şey hakkında annesinin tasviri birbirinden çok farklıdır. Fikir ve bilgi verme maksadı ile yapılan tasvirlerde, bu manevî tesirlerden uzaklaşmak, o şey ile manevî münasebeti aksettirmemek gerekir.

2. Anlatımda Seçicilik

Hiçbir tasvirde müşahede edilen bütün şeyler sayılamaz ve konu ile alakalı olmayan şeylere yer verilmez. Bir evin doğu tarafından gelen bir kimse tasvir edilirken, o evin batı tarafını canlandıran ayrıntıya yer verilmez. Ayrıca ayrıntıların seçimi aynı zamanda okur kitlesinin ilgi alanına, yaşına ve yazarın bakış açısına göre de değişiklik gösterir. Bu yüzden o tasviri kimlerin okuyacağını düşünerek, o seviyenin alakadar olmadığı veya kavrayamayacağı malzemeye yer verilmemelidir.⁹²

Hele gerçek tasvirlerde tasvir için tutulacak ölçü, eldeki konu ile o konudan çıkarılacak sonuca göre değişmelidir. Yani konunun ne derece ayrıntıya ihtiyacı olduğunu ve istenilen sonuca varmak için karşınızdaki objenin ya da olayın hangi noktalarını ve çizgilerini göstermek gerektiğini bilmek gerekir. Mesela bir fakirin sefaletini tarif ederek, haline acındırmak için şöyle perişandır böyle sefildir demektense o zavallının yuvasında merhamet edilmeyi sağlayacak ne varsa onları olanca açıklığıyla gösterivermek daha belîğ olur.⁹³

⁹¹ Tansel, a.g.e., s. 130-131; Paçacıoğlu, a.g.e., s. 338.

⁹² Tansel, a.g.e., s. 131-132; Paçacıoğlu, a.y.; Aktaş - Gündüz, a.g.e., s. 90.

⁹³ Ersoy, a.g.e., s. 330-331.

3. Anlatım Düzeni

Tasvirde konu ile alakalı ayrıntının seçilmesi yeterli değildir. Tasvire bu ayrıntıdan hangisi ile başlamak gerektiğini de belirlemek gerekir.⁹⁴ Bunun için genellikle şu yöntemler izlenir:

a) Tasvir edilecek şey ne olursa olsun o, okuyucunun düşüncesinde görünür kılınması için belirli bir izlenimin çevresinde yoğunlaştırılmalıdır. Bunun için de ayrıntıların tümü, bu izlenimi yansıtacak doğrultuda seçilmeli ve düzenlenmelidir. Bu seçme ve düzenlemede beş duyardan yararlanılabilir ancak, onlardan biri daha ağır basar.⁹⁵ Ayrıntılar birbiriyle bağlantılı olarak bir sıraya konulmalıdır.⁹⁶

b) Tasvir yaparken parçadan bütüne ya da bütünden parçaya doğru gidilebilir.⁹⁷

c) Manzara tasviri yapan kişinin, o şeyle zaman münasebeti değişiyorsa, ayrıntıyı kronolojik sıralaması etkili bir usuldür. Mesela güneşin doğuşunu tasvir ederken, herkesin görüp anladığı şekilde tasvir etmelidir.

d) Ayrıntı, o şeyin kapladığı yere göre, sağdan sola, soldan sağa, aşağıdan yukarı, içeriden dışarı, uzaktan yakına v.b. tarzda sıralanabilir.

e) Malzeme, önemine göre de sıralanabilir. Mühim ayrıntıya başta yer verilip, diğerleri sonraya bırakılabildiği gibi, bazen önemsiz ayrıntı başa alınarak, mühim olanlara tasvirin sonunda yer verilebilir.

f) Tasvir edilecek şeye dair ayrıntı çok ve karışık ise, o zaman baş kısmında o şeyin genel görünüşü hakkında fikir vermek yahut herkesçe bilinen şeyler ve o şeyi ona benzeyenlerle karşılaştırmak suretiyle kısaca anlatmak gerekir.⁹⁸ Edebiyatta bir şehrin, ormanın ve geniş bir çevrenin genel görünüşünü tasvir etmeye de *panorama* denir.⁹⁹

Bunların hepsindeki ortak taraf, tasviri yapan kimsenin, kendisini onu okuyacak kimselerin yerine koymasıdır. Tasvir ettiği şeyi onların görmediğini düşünerek

⁹⁴ Aktaş - Gündüz, a.g.e., s. 90-91.

⁹⁵ Özdemir, Emin - Binyazar, Adnan, *Yazmak Sanatı Kompozisyon*, Varlık Yay., İstanbul, 1969, s. 95.

⁹⁶ Aktaş - Gündüz, a.g.e., s. 91.

⁹⁷ Abdunnür, a.g.e., s. 69.

⁹⁸ Tansel, a.g.e., s. 132-133; Paçacıoğlu, a.g.e., s. 338.

⁹⁹ Kabaklı, a.g.e., c. I, s. 118.

müsveddesini dikkatle gözden geçirirse, başkalarında o şey hakkında nasıl hayaller yaratacağını da anlamış olur.¹⁰⁰

4. Sanatsal İfade

Edebî tasvirde amaç, heyecan uyandırmaktır. Yazar kendini etkileyen şeyin hayalini canlandırmakla kalmaz, kendinde uyandırdığı duygu ve heyecanları da vermeye çalışır. Bu yüzden mecâzlar vb. sanatlarla bedî hisler uyandırılmağa çalışılır.¹⁰¹ Duygular aktarılır, hisler harekete geçirilir, sesler birbiriyle buluşur ve kelimeler harekete geçer. O halde psikolojik yön, içsel hislere hâkim olma, insanın duygularıyla iç içe geçme, edebî unsurların arkasında gizli olan etkileyici unsurlardır.¹⁰²

Daha çok, sanatsal kaygının öne çıktığı öykü, roman gibi türlerde buna başvurulur ve bu türlere uygun düşen sanatsal öykülemeyle birlikte kullanılır. Yaşar Kemal'in "*İnce Memed*" adlı eserinde yer alan şu cümleler bunun güzel bir örneğidir: "*Güz yaprakları sararmıştı, uçsuz bucaksız ormanın üstünden turuncu, sarı, altın ışıltısında ışıklar geçiyor, ormana ılık güz güneşi düşüyordu. Pembe, mor orman laleleri, otları kurumuş, çatlamış toprağı yarmışlar, bir kayayı çatlatırcasına dışarıya çıkarmışlardı*".¹⁰³

B. İşlevleri

1. Süsleme

Tasvirin en eski görevidir. Batı kültüründe İlyada ve Odesia gibi metinlerde hitabet sanatında tasvir süsleme maksadıyla kullanılmıştır. Realistler, tasvire gerçeği anlatmak için başvurmuşlar ama tasvirin süsleme görevini ortadan kaldıramamışlardır. Modern tasvir, resim sanatlarında olduğu gibi süsleme tutkusundan vazgeçmemiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Tansel, a.g.e., s. 132-133; Paçacıoğlu, a.g.e., s. 338.

¹⁰¹ Tansel, a.g.e., s. 128, 133; Paçacıoğlu, a.g.e., s. 338-339; Aktaş - Gündüz, a.g.e., s. 90.

¹⁰² eş-Şağîr, Muhammed Huseyn cAlî, *eş-Şüretu'l-Fenniyye fi'l-Meşeli'l-Kurânî*, Dâru'l-Hādî, Beyrût, ts., s. 159.

¹⁰³ Bilgin, a.g.e., s. 552; Tansel, a.g.e., s. 129; Paçacıoğlu, a.g.e., s. 339.

¹⁰⁴ Akdeniz, a.g.m.

2. İlham Verici Olma

Edebî tasvirler, kastedilen mananın doğrudan ifade edilmeden ilham yolu ile anlaşılmasını sağlar.¹⁰⁵

3. Sembolleştirici Olma

Tasvir edilen nesne ile metinde yer alan bir şahıs yahut olay arasında ilişki kurularak yazıya sembolik bir anlam yüklenir. Mesela bir şahsın iç dünyası ile dış dünyası arasında istiâre yoluyla paralellik kurularak sembolik bir anlatıma ulaşılabilir. Buna bilhassa öznel tasvirlerde rastlanır.

4. Duyguları İfade Etme

Tasvirler, nesne hakkında bilgi vermek amacıyla yapıldığı gibi, nesnelere karşısında hissedilen duyguların ifadesi için de yapılır. Olayı gören ve anlatan kişinin duyguları, anlatıma yansır. Bu durumda sübjektif bir tasvir ortaya çıkar. Cümle yapıları, kullanılan kelimeler, imajlar bize yazarın duygularının ipuçlarını verir. Mesela, yazar binayı bir hapisaneyeye benzetiyorsa, bu benzetmede onun bakış açısını ve bu nesne karşısında hissettiklerini sezebiliriz.

5. Gerçeklik Hissi Uyandırma

Yazar ayrıntılara yer vererek gerçeğe benzerlik duygusu yaratır. Böylece okuyucu üzerinde realizm etkisi yaratılabilir.¹⁰⁶

6. Şiirsel Etki Sağlama

Yazar şairane imajlar ve ahenklerle şiirsel etki sağlayabilir. İngiliz şâir ve eleştirmen S. Day Luis'e göre insanî duygudan hafif bir nağme taşıyan edebî tasvir, okuyana şiirsel, saf ve etkileyici bir his verir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ el-Ĥudayrī, a.g.e., s. 242.

¹⁰⁶ Akdeniz, a.g.m.

¹⁰⁷ Akdeniz, a.g.m.; el-Ĥudayrī, a.g.e., s. 15.

7. Kanıtlayıcı Olma

Edebî tasvir, aynı zamanda bir ikna yöntemi olarak da kullanılır.¹⁰⁸ Edebî tasvirlerin insanlar üzerindeki inandırıcı ve ikna edici tesirinin en çarpıcı ve yaygın örneklerine kutsal kitaplarda rastlanmaktadır. Kur'ân'daki edebî tasvirler kısa fakat oldukça canlı ve etkili nitelikleriyle bilhassa dikkat çekicidir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Akdeniz, a.g.m.

¹⁰⁹ Şentürk, a.g.e., s. 22.

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAP EDEBİYATI ve EDEBÎ TASVİR

I. ARAP EDEBİYATININ ÖZÜ VE DÖNEMLERE GÖRE ÖZELLİKLERİ

Özü itibariyle bir milletin edebiyatı o milletin diliyle bağlantılıdır. Buna "*o dilin edebiyatı*" denir. Edebiyat, bir milletin duygularının, hislerinin ve anlayışının ürünüdür. Aynı zamanda toprağı, göğü, değerleri, gelenekleri, olayları ve toplumuyla da ilgilidir. Bu yüzden bir milletle başka bir millet arasında farklılıklar vardır.¹¹⁰

Arap Edebiyatı, köklü bir milletin ve dilin edebiyatı olup, İslâm'ın ortaya çıkmasından itibaren de gerçek şeklini almıştır. İslamiyet'in gelmesi, eski şiir divanlarının ve kâhinlerin secili sözleriyle ilgili ürünlerin oluşmasına engel olmamıştır. Şüphesiz Kur'ân, edebiyatın oluşmasında, sanatlarının, ilimlerinin ve metotlarının ortaya çıkmasında en büyük etkindir. Kısacası herhangi bir milletin edebiyatı; milletin gönlü, düşünce değerleri, ruhu ve dilinin özüyle oluşur.¹¹¹

Nitekim Kur'ân'ın edebî icâzını anlayabilmek için de onun indiğı ortamdaki Arap Edebiyatı'nın durumuna göz atmak gerekir. Çünkü o dönemde Arap Edebiyatı doruğuna ulaşmış ve dilleri edebiyata çok elverişli olan Araplar, şiirin her çeşidine vakıf olmuşlardır. Arapların bedevileri ise daha da güzel konuşup, konuşmayı şiire benzetmişler; övdüklerini yüceltip, yerdiklerini batırmışlardır. Panayırlarda şiir yarışması yapan şairleri dinleyenler, okunan şiirler arasında seçim yapıp, beğenilen şiirleri Kâbe duvarına asmışlardır. İşte bu ortamda inen Kur'ân, o şiirleri gölgede bırakmış ve o dönem şairleri Kur'ân'ın üstünlüğünü kabul etmişlerdir.¹¹²

A. Cahiliye Dönemi

Cahiliye dönemi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğine kadar süren, yaklaşık bir buçuk asrı içine alan bir dönemdir. Bu adlandırma bizzat Kur'ân tarafından yapılmıştır. Buradaki cehaletten kasıt, ilmin karşıtı olan cehalet değil; müsamaha, hoşgörü ve yumuşak başlılığın zıddı olan bir kavramdır.¹¹³

¹¹⁰ el-Cundî, Enver, *Hasâisu'l-Edebi'l-^cArabî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, Beyrût, 1985, s. 16.

¹¹¹ el-Cundî, a.g.e., s. 17.

¹¹² Ateş, Süleyman, *Görünmez Âlemin İzleri*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, ts., s. 118.

¹¹³ Ferhüd, a.g.e., s. 12.

Cahiliye devri iki döneme ayrılmaktadır. Konuyla ilgili olarak gerek klasik gerekse de çağdaş araştırmalara bakıldığında birinci cahiliye döneminin tarih öncesi evreden başladığı ve miladi beşinci yüz yıl başlarına kadar devam ettiği şeklinde yaygın bir kanının olduğu görülmektedir. Bu dönemin en önemli özelliği, genelde edebî ürünleri, özelde de şiiri ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanamamasıdır. Ancak bu durum, söz konusu dönemde hiçbir şiirin söylenmediği anlamına gelmemektedir. Zira ikinci cahiliye dönemine ait oldukları kabul edilen şiir örneklerinin hem biçim hem de içerik bakımından gayet mükemmel oluşlarından, bu seviyeye gelinceye dek birinci cahiliye döneminde ortaya konulmuş olması gereken, ancak ulaşılamayan ara örneklerle bir evrimleşme sürecinden geçtikleri tahmin edilebilir.¹¹⁴

Arapların dil, din, edebiyat, ahlâk, sosyal yaşam vs. yönlerden birinci cahiliye Araplarından farklılaştıkları ikinci dönemde¹¹⁵, Muhelhil (ö.m.525), Teebbeṭa Şerran (ö.m.540) ve Şenfera (ö.m.525) gibi şairler bu dönemin ilk şairlerinden kabul edilmiştir. Verdikleri eserler, kendilerinden evvelki Arap edebiyatının oldukça gelişmiş olduğu düşüncesi uyandırır. Konularında birlik olmayan bu devir şiirleri âdeta kendi yaşadıkları çağın aynası gibidir.¹¹⁶ Dolayısıyla o dönem Arap edebiyatı, bedevi çevrenin resmidir. Bundan dolayı düşünceleri yapmacık değil doğaldır; kapalılık, karmaşıklık ve lâfzî süslerden uzaktır. Konularını da bu çevreden alır. Bu bağlamda dönemin eserleri; göçebe hayatı, su ve ot arama, savaş, kabile asabiyeti, övünme, övgü, yerme, kendine güven, yaşam zorluklarına katlanma ve yönetim gibi konular etrafında döner. Özellikle göçebe hayatın direği konumundaki deveyle ilgili tasvirlerle çokça yer verilir.¹¹⁷

1. Cahiliye Nesri ve Özellikleri

Nesir; vezin ve kafiyeye bağlı kalmayan anlatım ve yazı türü olup şu üç kısma ayrılmaktadır:

¹¹⁴ Yalar, Mehmet, "Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirinin Sosyal Arka Planı", *U.Ü.İ.F.D.*, c. 15, sy. 1, Yıl. 2006, Bursa, 2006, ss. 75-95, s. 79.

¹¹⁵ Yalar, Mehmet, a.g.m. "Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti", s. 81.

¹¹⁶ Huart, Clement, *Arap ve Arap Dilinde İslam Edebiyatı*, Çev. Cemal Sezgin, Kanaat Kitapevi, İstanbul, 1944, s. 24.

¹¹⁷ Sefer Ağā, ʿUmar Tevfik, *el-Edebu'l-ʿArabī ve Nuşūsh*, Murācaʿa; Munīr el-Baʿlebekkī, Mektebetu'l-Vaḥdeti'l-ʿArabiyye, y.y., 1963, s. 18-19.

a. Sıradan nesir (نَشْرٌ عَادِيٌّ): Bütün insanların herhangi bir fikir ve sanatsal anlatıma dönük olmayan, konuşma dilinde kullandıkları nesirdir.

b. İlmî nesir (نَشْرٌ عِلْمِيٌّ): İlmî gerçeklerin, sanatsal yön gözetilmeden ifade edildiği nesir türüdür.

c. Edebî nesir (نَشْرٌ فَنِّيٌّ): Kişinin sıradan konuşma dili ve kuru ilim diline değil de kendisinde ilim ve becerinin bulunduğu dile yükselmesidir. Bu nesirde uyum ve sanatsal güzelliklerin bulunduğu örneklere yer verilir. Bu örneklerde lafızlar özenle seçilirken cümleler uyumlu, manalar da süslüdür.¹¹⁸

Cahiliye dönemi nesrinin ana unsurları ise *duygu, düşünce ve tasvir*dir. Duygu, edebî ürüne yön veren direkt etken ve ilk esastır. Düşünce, bu duyguyu somutlaştıran ve açıklayan kalıptır. Düşüncenin sunulduğu dış çerçeve ise tasviridir. Bununla üslup kastedilir. Edebî bir metinde bu üç unsur bir arada bulunur ve bunlar arasında da bir uyum söz konusudur. Edebî metne değerini veren de bu hususlardır.¹¹⁹

Bu dönem nesrinin başlıca konuları barışa davet, savaşa teşvik, dinî ve ahlâkî öğütler, anlaşmalar ve direkt kabile hayatı ile ilgili hususlarla sınırlıdır. Bu dönemdeki kişi, sözlerini uzatmaz, düşüncelerini gereksiz ayrıntılara girmeden, kısaca ifade eder. Gerçekçidir, düşünceyi olduğu gibi verir, güzel sonuçlarla ilgilenir. Cümleler ise genelde kısadır, belîğ ve fasihtir. Belîğ ve fasih ifade de, az sözle tam manayı ifade eder.¹²⁰ Etkilemek, temel özelliğdir. Bu da seci ve fasılalarla, cümle sonlarındaki birbirine yakın tınlamalarla gerçekleşir. Mesela "*hazîn ve na'ım*" (حَزِينٌ وَ نَعِيمٌ) kelimelerinde olduğu gibi. Ayrıca, teşbih ve kinâyeler çoktur. Hepsisi de gerçek, maddî ve hissedilebilir olaydan alınmıştır. Beyâni ve bedî sahneler ise azdır.¹²¹

¹¹⁸ Belîc, Abdu'l-Hakîm, *en-Nesru'l-Fennî ve Eşeru'l-Câhiz fih*, Lecnetu'l-Beyâni'l-^cArabî, Kâhire, 1969, s. 11.

¹¹⁹ Belîc, a.g.e., s. 54.

¹²⁰ el-Cundî, *Haşâişu'l-Edeb*, s. 126.

¹²¹ el-Cundî, a.g.e., s. 127; el-İskenderî, Aḥmed - ^cAnânî, Muştafâ, *el-Vasîl fi'l-Edebi'l-^cArabî ve Târîhih*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1917, s. 22.

Cahiliye nesrinden nakledilen başlıca şekiller ise; *emsâl, hikmetli sözler, hitabet, kısa hikâyeler, bazı vasiyetler ve kâhinlerin secili sözleridir.*¹²² Bir de "semer" (سَمَر) denen halk hikâyeleri vardır ki, bunlar Kur'ân'ın indirilmesinden sonra dînî mevzuları konu edinmiştir. Şimdi de bu nesir şekillerine kısaca değinelim:

a. Mesel (Emsâl)

İ'câz amacıyla kısaltılmış, gerçekle veya olayla bağlantılı bir şekilde hiçbir değişiklik yapmadan temsil yolu ile nakledilen cümledir.¹²³ Nesir olduğu gibi nazım da olabilir. Secili nesir sahasında önemli bir yer işgal eder. Tarihî hadiselerle işaret etmeleri bakımından önemli olduğu için, bilhassa tefsirler için kitap halinde toplanmışlardır.¹²⁴ Nazzâm (ö.235/845) da; lafzın icâzı, yerinde mana, güzel teşbih ve mükemmel kinâyenin sadece meselde olduğunu söylemiştir.¹²⁵

Arap mesellerindeki güçlü bir vurgunun yapıldığı icâz ve ezbere yardımcı olan müzik (ritim), ancak şârihlerin ve tarihçilerin açıklamalarıyla anlaşılabilen karmaşık bir yapıya sahiptir. Meseller bazen makul olmayabilir de, çünkü ne de olsa onlar, halk sözüdür.¹²⁶

En eski mesellerin Lokman Hekim'e (Luqmân b. Ād) âit olduğu söylenir.¹²⁷ Araplar mesellerde, insanların durumlarını ve kişiliklerini tasvir etmişlerdir. Örneğin; (جَاءَ عَلَى حَاجِبِهِ صُوفَةٌ) "*Kaşının üzerinde bir yün parçası ile geldi*" derler. Bu sözü duyduğumuzda yenilmiş olarak ümmetine geri dönen, yüzünde yenilgi belirtileri olan, yüzünü insanlardan gizlemeye çalışan, kendisini kimsenin görmemesi için gözünü yünle kapatmak isteyen bir adam portresi gözümüzde canlanır.

(جَاءَ كَحَاصِي الْعَيْرِ) "*Yaban eşeğini içdiş eden biri gibi geldi*" dediklerinde ise, utangaç bir kişiyi düşünebiliriz. Umulur ki bu kişi, insanların ayıpladığı ve kendisinin

¹²² Sefer Ağâ, a.g.e., s. 116.

¹²³ ez-Zeyyât, Ahmed Hasen, *Tārīhu'l-Edebi'l-ʿArabī*, Dāru's-Şekāfe, Beyrūt, ts., s. 18; Huart, a.g.e., s. 51.

¹²⁴ Huart, a.y.

¹²⁵ el-Fāhūrī, *el-Mūcez*, c. I, s. 68.

¹²⁶ el-Fāhūrī, a.g.e., c. I, s. 70-71.

¹²⁷ el-İskenderī, a.g.e., s. 18.

de kendine yakıştıramadığı çirkin bir suç işlemiş, bu yüzden çok utanmıştır ve zihni, sürekli yaptığı şeyle meşguldür. Yaban eşeğini iğdiş eden kimse gibi insanlardan uzaklaşmak istemektedir.

(كُلُّ مُجْرٍ فِي الْخَلَاءِ يُسْرُ) "Boş bir yerde (at) koşturan herkes sevinir" sözü ile

kendi özelliklerini başkasıyla kıyaslamadan kendisini beğenen gururlu bir kimse kastedilir. Bu kişinin durumu, yarış olmayan bir yerde atını koşturan ve atının süratini gördüğünde sevinen kimsenin durumu gibidir. Eğer bu kişi atını başka bir atla karşılaştırsaydı, atının eksikliği ortaya çıkardı.¹²⁸

Görüldüğü gibi bütün bu tasvirlerdeki hayal unsuru, Arap hayatından alınmıştır.

b. Hikmet

Varlıkta gizli olan gerçeğin açığa çıkarılıp lafza dökülmesidir. Mesel ise avam ve havassın sevinçli ve sıkıntılı günlerindeki duygu ve düşüncelerini dile getiren sözler olup hikmetin en belîğ şeklidir.¹²⁹

Mesela; (لِسَانُ الْعَاقِلِ فِي قَلْبِهِ وَقَلْبُ الْجَاهِلِ فِي لِسَانِهِ) "Akıllının dili kalbinde, cahilin kalbi dilindedir" sözü hikmettir. Çünkü az sözle çok mana ifade etmektedir. Yani kastedilen şudur: Akıllı kişi diline hâkim olan, düşünmeden konuşmayan ve kendi hevâ ve hevesine uymayan kimsedir. Cahil ise, söylediği sözün nereye varacağını hesap etmez, sırları açığa vurmaktan kaçınmaz. Kısacası, bu hikmetli söz, hayatı zekâ ve dürüstlük, doğruluk üzere yönlendirmeye çalışmaktadır.¹³⁰

c. Hitâbet

Söz sanatlarından biridir. Hedefi, yönlendirmek veya etkilemek; metodu da ikna etmektir. Hitabetin, ilim ve felsefenin üsluplarına benzeyen aklî bir üslup olduğu düşünülebilir. Ancak durum böyle değildir. Çünkü hitabet, cedelî burhanlara dayanan ilimden ve sadece tahlilî araştırmaya dayanan konferanstan farklıdır. O, duygu ve hayal

¹²⁸ °Abidîn, Abdulmecîd, *el-Emsâl fi'n-Neşri'l-°Arabıyyi'l-°Kadîm*, Dâru'l-Ma°rifeti'l-Câmi°ıyye, İskenderiyye, 1989, s. 109-110.

¹²⁹ Kutluer, İlhan, "Hikmet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, c. XVII, T.D.V. Yay., İstanbul, 1998, ss., 503-511, s. 505-506.

¹³⁰ el-Fâhürî, *el-Mücez*, c. I, s. 67; Adünîs, °Alî Aḥmed Saîd, *Muḳaddime li'ş-Şi°ri'l-°Arabî*, Dâru'l-°Avde, Beyrût, 1983, s. 128.

içerdiği, beyan ve bedî gibi araçları kullandığı gibi, bazı ilmî delillere ve mantıkî kıyaslara da dayanan bir sözdür. Bu yüzden öncelikle sezgi ve inanca dayanan, etkilemeyi hedefleyerek düşünceleri duygusal olarak inceleyen edebî bir sanattır.

Cahiliye döneminde hitabet, şiir konumundadır. O, şiir gibi, halkı savunma, savaşa teşvik, zayıfa yardım etme dili ve kralların, prenslerin yetkilerini ve nüfuzlarını korudukları bir çağrıdır. Hatip ise; kavminin lideri, âlimi, şairi veya bilge kişisidir.¹³¹

d. Kısa Hikâyeler

Kıssaları ve Eyyāmu'l-^cArab'ı (Arapların cahiliye dönemindeki savaşlarını) içerir. Kıssalar, öncekilerin haberlerini, tarihî kıssaları ve Peygamberin haberlerini anlatır. Eyyāmu'l-^cArab da, Cahiliye dönemi tarihinin verimli, edebiyatın da saf kaynaklarından ve kıssaların güzel, hoş bir türüdür. Gerçekleri, olayları, hoş ve seçilmiş sözleri içerir. Hikâyemsi üslûbu ve edebî açıklaması ile Arapların durumlarının ve geleneklerinin net bir aynasıdır.¹³²

e. Kâhinlerin Secili (Kafiyeli) Sözleri

Kafiyeli üslubu, yere ve göğe çokça yeminin yapıldığı sözleri, karmaşık, anlaşılmayan garip ifadeleri içerir.¹³³

2. Cahiliye Şiiri ve Özellikleri

Araplarda şiir sanatının ne zaman başladığı tam olarak belli değildir. Bazıları bunu Hz. Âdem'e kadar götürür; bazıları da Hz. İsmâ'îl zamanındaki Arapça gazellerden söz eder. Her ne kadar güney Arap kralları yazıtlarını kendi dil ve lehçelerinde yazmış olsalar da, arkeologlara göre bunların çoğu Kur'ân Arapçasıyla yazılmıştır. Genel görüş, Arap şiirinin daha sonra klişeleştirildiği haliyle İslam'ın ortaya çıkışından birkaç kuşak önce başladığı şeklindedir.¹³⁴

¹³¹ el-Fâhūrî, a.g.e., c. I, s. 82-83; ez-Zeyyât, a.g.e., s. 19; Sefer Ağâ, a.g.e., s. 116.

¹³² el-Fâhūrî, *el-Mûce*, c. I, ss. 89-91.

¹³³ el-Fâhūrî, a.g.e., c. I, s. 111.

¹³⁴ Margoliouth, David Samuel, *Arap Şiirinin Kökeni*, Çev. Nurettin Ceviz, Aktif Yay., Ankara, 2004, ss. 18-21.

Şiirin tarihçesini araştırdığımızda da, İslamiyet'ten önce 150 veya 200 yıldan daha öteye geçilemediğini görürüz. Bütün bu hususlara rağmen denilebilir ki, Cahiliye devrinin sonlarına doğru Kuzey Arabistan'da Arapça, büyük bir ilerleme ve gelişme kaydetmiştir. Çeşitli kabilelere ait lehçeler tekâmül etmiş, şair ve hatiplerin edebiyat ürünleri yaygınlaşmış ve yüksek seviyeli edebî bir lehçe ortaya çıkmıştır. Bu lehçe, daha sonra Kur'ân'ın da kendisiyle nazil olduğu Kureyş lehçesidir.¹³⁵

Edebiyat tarihini alâkadar eden şudur ki, meşhur Sebe Kralı Kahtân'ın sülalesi olan Kahtânîler ile Hz.İsmâ'îl'den gelen Adnânîler arasındaki daimi harpler; dağ ve kum çölleri arasındaki bir vahaya sığınan, gün battıktan sonra sevgilisi geceye kavuşan Arap bedevisi "Ya Leyl" nidaları ile yol almaya başlamış, bu suretle de ondaki şiir dehası meydana çıkmıştır. Aynı biçimdeki çöllerin ortasında yapılan uzun kervan yolculuğu, alışkın olmayanları deniz tutmasına benzer şekilde mütemadi sallamaları ile başını döndüren deve yürüyüşü, Araplarda şiir söyleme kabiliyetini kamçulamıştır. Devesinin üzerinde şiir teğanni eden Arap, bu şiirin ahenk ve veznine göre adımlarda hızlanma veya yavaşlama olduğunu hissetmiştir. Eğer ahenkteki fasıla kısa ise deve oldukça hızlı gidiyor, uzun ise ağır ağır gidiyordu. Demek ki bu hayvan bir dereceye kadar müzikten anlıyordu. Onun ağır ağır attığı dört adımdan da ahengi bulmuşlardır.

Varlığını hayatın zaruretleri içinde geçiren bedevi tabii dehasıyla nazmı keşfetmiştir. Nazmı keşfeden Arap, uzun yolculuklarda sevgilisinin hayali, uzaklaşmış obanın terkedilmiş izleri gibi belirli mevzuları teğanni ederek yol almıştır. Gittikçe gelişen nazma, kervanları yağmalama, bir kaynağa sahip olmak için yapılan mücadele, develer ve sürüleri kaldırmak için yapılan muharebe gibi konular dâhil olmuştur.¹³⁶

Şiir, cahiliye edebiyatının en güçlü kısımlarındandır, Arapların divanıdır. İslamiyet'ten önceki Arapların en bol edebî ürünlerini taşır. Ölçülü (vezin) ve kafiyeli sözdür.¹³⁷ İbnu Reşîk'e (ö.456/1064) göre; "Şiir, Arap ilimlerinin en büyüğüdür. Eski Arapların şan ve şereflerini koruyan, mazide başardıkları büyük işleri unutulmaktan kurtaran ve hatıralarını yayanlar şairlerdir."¹³⁸

¹³⁵ Özbalıkcı, Mehmet Reşit, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yay., İstanbul, 2006, s. 19-20.

¹³⁶ Huart, a.g.e., ss. 17-19.

¹³⁷ Huseyn, Tâhâ, a.g.e., c. I, s. 62-63.

¹³⁸ Çetin, Nihad, *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Matb., İstanbul, 1973, s. 9-10.

Arap şairi tam bir çöl çocuğudur. Şehirlerde yaşayan insanlar, ticaretle meşgul oldukları için hiçbir zaman edebiyatla ilgilenemezken, şiire en çok ilgi duyanlar bedeviler olmuştur. Bu dönemde şiirler, her millette olduğu gibi, sözlü bir haldedir. İlk eserler "*hicâ*" (yergi) dedikleri satırlardır. Bunlar sihre dayanır, âlim olan şair, bütün tabiatüstü kuvvetleri kendinde toplar, çölün cinlerine hükmederdi. Hz. Muhammed (a.s.)'a kadar bütün Arapların vicdanında yer eden cinler, şairlere ilham veren varlıklar olmuştur.¹³⁹ Bir de ağıtlar (mersiye, risâ) vardır. Bunlar aslını putperest Arapların geleneksel örf ve âdetlerine borçludur. Kadınlar, ölülerinin meziyetlerini överek, ölümü sebebiyle meydana gelen kabilenin kaybını ağlayıp feryat etmek suretiyle dile getirmişlerdir. Başlangıçta seci şeklinde ortaya çıkan bu yergi ve ağıtlar, sonraları estetik güzelliğe sahip bir takım vezinlere dönüşmüştür.¹⁴⁰

Burhan ve aklî delillerle düşünceyi kabul ettiren nesrin aksine şiir; yaratıcı hayal ürünlerini ifade eder, vicdanı ve hisleri harekete geçirir, teşvik eder veya korkutur. Hisleri harekete geçirmede, zihnî manaları canlandırmada nesirden daha etkilidir. Ayrıca şiir, edebî nesirden önce gelir. Çünkü edebî nesir aklî bir gelişmeyi, ilmî bir zevki, yazının gelişmesini, ilmin yayılmasını, düşüncenin olgunlaşmasını gerektirir. Şiir ise, kaynağını gönülden alır; düşünceyi, nefsin hallerini, toplumun diğer fertlerinin idrak ettiği göz alıcı ve hissedilebilir âlemi tasvir eder; ilmin ya da yazının gelişmesini beklemez.

Cahiliye şiirinin konuları, nesrin konularından daha çoktur. Bunlardan bazıları; gazel, övünme, heves (tutku), övgü, yergi, ağıt, hikmet, barış ve savaşa çağrı, öğüt, irşat ve vasıf (tasvir)dir.¹⁴¹ Biz konumuzla ilgili olarak, sadece vasıf üzerinde duracağız:

Vasıf, bir nesneden niteliğiyle, keyfiyetiyle, durumuyla, biçimiyle ya da bir özelliğiyle bahsetmektir.¹⁴² Şairler; gördükleri tabiat olaylarını, çölü, çöldeki hayvan ve bitkileri, atı, deveyi, silahı, avı, savaş aletlerini, geceyi, yıldızları, rızık peşinde karşılaştıkları güçlükleri ve dünya işleriyle ilgili her konuyu vasıf yoluyla dile

¹³⁹ Huart, a.g.e., ss. 20-22.

¹⁴⁰ Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er, İmaj Yay., Ankara, 1993, s. 16.

¹⁴¹ el-Cundî, *Haşâişu'l-Edeb*, s. 127.

¹⁴² el-İşfahânî, Râgib, *Mufredātu Elfāzi'l-Ḳur'ân*, Tah. Şafvân 'Adnân Dāvūdî, Dāru'l-Ḳalem, Dimaşk, 2002, s. 873.

getirmişlerdir. Psikolojik durumlar ise daha az ele alınır. Şair bunları anlatırken maddî ve hissî olgularla cisimleştirir; hissî teşbih kullanır. Şiirlerde görülen bu anlatım yolu, karmaşık bir yapıya sahiptir. Teşbihle başlar, kişiliklerini hem gerçek hem de hayalden oluşturan sembolik kıssa ile sona erer.¹⁴³

Kasidelerde vasf yoluyla dile getirilen konulara gelince; bunlardan bazıları gece ve gündüz, yıldızlar, bulut, şimşek, yağmur, çöl, vadi, bahçe gibi cansız varlıklar; bazıları da at, deve, deve kuşu, av hayvanları, yaban eşeği ve yaban öküzü gibi canlı varlıklardır. Kılıç, mızrak, bardak, çaydanlık gibi eşyalar da vasma konu edilmiştir.¹⁴⁴

Bu dönemdeki anlatı, genellikle kişisel his üzerinde döner; toplumsal hissi tasvir etmez. Çünkü o dönemlerde toplumsal hayatın öğretileri açık ve net değildir.¹⁴⁵ Edebiyatçılar bu dönemdeki anlatıyı ikiye ayırmışlardır:

Birincisi; Allah'ın yarattığı tabiat görüntülerinin vasfı. Tabiattaki görüntülerin bütün özellikleri birbirine benzemez. Bu olgular hareketli ve hareketsiz olmak üzere ikiye ayrılır. Hareketli olanlar; deve, at, köpek, keçi, kurt ve tilki gibi hayvanlardır. Hareketsiz olanlar da gökyüzü, yeryüzü, yıldızlar, dağlar, çöller, denizler, nehirler vs.dir.

İkincisi; insanların yapmış olduğu eserlerin anlatılmasıdır. Mesela, geminin, içkinin, silahların vs. tasviri.¹⁴⁶

Cahiliye şiirindeki vasf, şiir sanatlarının en güçlüsüdür. Bu dönem şairleri tabiattaki hareketli veya hareketsiz unsurları ele almış,¹⁴⁷ özellikle de deve ve atı tasvir etmişlerdir. Onların gözünde deve, yeryüzündeki yaratılmışların en önemlisidir. Çünkü o, şikâyet etmeden susuzluğa ve açlığa dayanır, sabırla ve vefakârlıkla çölleri kat eder, itaatkâr davranır, iriliği ve gücüyle kendisini savunur. Kısacası o hayrın ve rızkın

¹⁴³ el-Behbîytî, Necîb Muhammed, *Târîhu's-Şi'ri'l-°Arabî hattâ Âhiri'l-Karni's-Şâlişi'l-Hicrî*, Dâru's-Şakâfe, y.y., 2001, s. 95; el-Eşter, Muhammed Şabrî, *el-°Aşru'l-Câhilî*, Câmî'atu Haleb, Dimaşk, 1995, ss. 423-425; el-Cundî, a.g.e., s. 130; Sefer Ağâ, a.g.e., s. 21.

¹⁴⁴ el-Eşter, a.g.e., ss. 423-425.

¹⁴⁵ Kanāvî, °Abdu'l-°Azîm °Alî, *el-Vasf fi's-Şi'ri'l-°Arabî*, Mektebetu Muşafâ el-Bâbî el-°Halebî, y.y., 1949, s. 55.

¹⁴⁶ Kanāvî, a.g.e., s. 54; Hâvî, İliyyâ Selîm, *Fennu'l-Vasf ve Ta'avvuruh fi's-Şi'ri'l-°Arabî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, Beyrût, 1987, s. 7.

¹⁴⁷ Kanāvî, a.g.e., s. 57.

kaynağıdır.¹⁴⁸ Ayrıca şair, hoş manzaraları ve sahneleri bütün yönleriyle çizer, en ince ayrıntısına kadar onlara değinir. Şüphesiz bu da, ifadedeki sanat ve dikkatin göstergesidir.¹⁴⁹

Cahiliye şiirindeki düşünce ve dil arasındaki benzerlik sebebi, bize ulaşan eserlerin miladi altıncı asırdan geriye gitmemesidir. İlk dönem şairlerine baktığımızda, onların döneminin miladi 500 senesini geçmediğini görürüz. Örneğin; ilk şair el-Muhelhil b. Rabī'a et-Tağlibī (ö.m.525), eş-Şenfera (ö.m.525), Bişr b. Ebī Hāzım el-Esedī (ö.m.530), Teebbağa Şerran (ö.m.540), İmruu'l-Ğays el-Kindī (ö.m.545)

el-A^cşā (ö.7/629), Zuheyr (ö.24/645), en-Nābiğa ez-Zubyānī (ö.m.604), Hāsān b. Şābit el-Ensārī (ö.54/674), Lebīd el-Hansā (ö.24/645), Dureyd b. es-Simme (ö.9/630), ^cAmr b. Ma^cdīkerb (ö.15/636), Hātemu't-Ṭāī (ö.m.578) de bu döneme yakın şâirlerdendir.¹⁵⁰

Arap şairi düşüncesini ve psikolojisini teşbih ve temsil yoluyla hissedilebilir bir şekilde ifade etmiştir.¹⁵¹ Şairin eserinin kaynağı, çoğu zaman kendi hissiyatı ile çevresinin hissiyatının birleştiği noktalardadır. İster Şenfera ve Teebbağa Şerran gibi fakir ve yağmacı bir haydut, ister İmruu'l-Ğays gibi bir prens veya ^cAmr b. Kulşūm (ö.m.584) gibi bir kabile reisi olsun, bu dönemin şâiri daima içinde yetiştiği topluluğun, üzerinde hassasiyetle durduğu bazı özelliklerini ele almıştır.¹⁵²

Cahiliye döneminde şiire teşvik eden bir takım vesileler, muhitler ve sanatkarların birbirlerine âdeta meydan okudukları müsabakalar varmış. Bu müsabakalar ^cUkāz, Zu'l-Mecāz, Micenne, eş-Şahr vs. gibi her yıl belli günlerde kurulan panayırlarda yapılmış. Bu panayırların yanı sıra Hira ve Lahmi saraylarının da eski şiirin gelişmesinde büyük tesiri olmuş; çölden, bedevi muhitten gelen şiir geleneği, bu merkezlerde yabancı tesirlere maruz kalmış, şehir hayatından doğan farklı bir zevkle

¹⁴⁸ Kanāvī, a.g.e., s. 59; el-Cebbūrī, Yahyā, *eş-Şi'ru'l-Cāhili Hāsāisuh ve Funūnuh*, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt, 1986, s. 365-366; Hāvī, a.g.e., s. 35.

¹⁴⁹ el-Cebbūrī, a.g.e., s. 213.

¹⁵⁰ en-Nedvī, a.g.e., s. 90-91.

¹⁵¹ el-Fāhūrī, *el-Mūcez*, c. I, s. 102, 108.

¹⁵² Çetin, a.g.e., s. 9-10; Hāvī, a.g.e., s. 20.

karşılaşmıştır. İslam Devleti Arabistan'da tek devlet olarak kurulup gelişmeğe başlayınca da, şiir ve musikinin gelişmesine en müsait yer Medine olmuştur.¹⁵³

Cahiliye şiirinin en iyi örnekleri muallakalardır. Araplar, bir şeyi güzel bulduklarında ya da bir şeye önem verdiklerinde onu yazıp Kâbe'nin örtüsüne astıkları için bu şiirlere "*Mu^callakât*" denilmiştir. Yedi veya on şaire ait kasidelerden meydana gelen şiir koleksiyonu, Cahiliye döneminde yaşamış olan Arap şairlerinin en güzel şiirleridir. Bunlar, bu dönemin toplumsal ve kültürel hayatını yansıtan, kişi ve kabile olaylarının bazılarını kaydeden şiirsel birer tablo olduğundan edebî bir değer taşırlar. Bu şâirleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1) İmruu'l-Kays b. Hucr (ö.m.545)
- 2) Tarafe b. ^cAmr b. el-^cAbd el-Bekrî (ö.m. 564)
- 3) Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö.m.609)
- 4) Lebîd b. Rabî^ca el-^cÂmirî (ö.40/661)
- 5) ^cAntere b. Şeddâd el-^cAbsî (ö.m.614)
- 6) ^cAmr b. Kulşüm el-Cuşemî et-Tağlibî (ö.m.584)
- 7) el-Hâris b. Hillize el-Yeşkurî (ö.m.570)
- 8) en-Nâbiğa-Ziyâd b. Mu^câviye ez-Zubyânî (ö.m.604'ten sonra)
- 9) el-A^cşâ, Meymün b. Kays b. Şa^clebe (ö.8/629)
- 10) ^cÂbid b. el-Ebraş el-Esedî (ö.m.555)¹⁵⁴

Mu^callağa şiirlerindeki canlı tasvirler, doğru müşahedeler ve Arabistan çölünde açıkça kendini gösteren tabiata olan derin sevgi hissi, bu şiirlere dünya edebiyatının en güzel parçaları arasında kabul edilmiş olma hakkını kazandırmıştır.¹⁵⁵ Mu^callağaların en uzun bölümü de tasvir kısmıdır. Burada şairin atı veya devesi, çöl hayvanları, çöldeki olaylar ve bedevi hayatından sahneler anlatılır.¹⁵⁶

¹⁵³ Çetin, a.g.e., ss. 15-17; Demirayak, Kenan – Çöğenli, Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1994, s. 32.

¹⁵⁴ en-Nedvî, a.g.e., ss. 95-97; el-Fâhürî, *el-Mücez*, c. I, s. 110-111; Yaltkaya, Şerafettin, *Muallakât*, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1989, s. 3-4; Ferhüd, a.g.e., s. 21-22; Ceviz, Nurettin - Demirayak, Kenan - Yamak, Nevzat H., *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004, s. 23-24.

¹⁵⁵ Komisyon, *Yedi Askı*, s. 25; el-Cebbürî, a.g.e., s. 173-174.

¹⁵⁶ Tülücü, Süleyman, "Muallakât", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, c. XXX, T.D.V. Yay., İstanbul, 2005, ss. 310-312, s. 311.

Mesela İmruu'l-Kays'ın aşk ve sevda hatıralarını anmakla başladığı kasidesi; kaygılı bir gece, at ve av, bulut, yağmur ve sel tasvirleriyle sona erer.¹⁵⁷

İmruu'l-Kays geceyi şöyle tasvir eder:

(وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْخَىٰ سُدُولَهُ
عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي)

"Beni sınamak için, türlü türlü kederlerle deniz dalgaları misali perdelerini üzerime salan nice geceler vardır."

(فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى بِضُلْبِهِ
وَأَزْدَفَ أَعْجَازًا وَ نَاءَ بِكُلِّكَلٍ)

"Gece yoğunluğu ile boynunu uzatıp, arkasına süre ekleyip, göğsünü şişirdiğinde ona dedim ki:"

(أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا أَنْجَلِي
بِضُبْحٍ وَمَا الْإِضْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْتَلٍ)

"Ey Uzun gece! Açıl da sabah olsun; sabah da senden daha hayırlı değil ya!"

(فَيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ كَأَنَّ نُجُومَهُ
بِأَمْرَاسٍ كَثَّانٍ إِلَىٰ صَمِّ جَنْدَلٍ)

"Ne acayip bir gecesin sen! Yıldızları âdeta keten halatlarla sert kayalara bağlanmış gibi."

Beyitleri okuduğumuzda İmruu'l-Kays'ın geceyi canlı bir varlık gibi düşünüp, onunla konuştuğunu görürüz. Ayrıca gözümüzün önünde perdelerini salan, boynunu uzatan ve göğsünü şişiren bir gece canlanır.

Mu^callağa şâirlerinden Tarafe b. ^cAmr b. el-^cAbd da kasidesinde, devesinin tasvirine oldukça geniş yer vermiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

(جَمَالِيَّةٍ وَجَنَاءَ تَزْدِي كَأَنَّهَا
سَفَنَجَةٌ تَبْرِي لِأَزْعَرَ أَرْبَدٍ)

"Kuvveti, etlerinin katılığı ve tıknazlığı ile devem, erkek deveye benzer. Kül renginde az tüylü erkek devekuşunun önünde koşan dişi deve kuşu misali koşması vardır."

(لَهَا فَخْدَانِ أَكْمَلِ النَّحْضِ فِيهِمَا
كَأَنَّهُمَا بَابَا مُنِيفٍ مُمَرِّدٍ)

"Onun yüksek bir sarayın iki kapısına benzeyen etine dolgun iki uyluğu vardır."

¹⁵⁷ Yaltkaya, a.g.e., s. 15.

Ṭarafe'nin devesinin tasvirinde dikkati çeken şey, benzetmelerden faydalanmasıdır. Bu beyitleri okuyan kişinin zihninde de etine dolgun, deve kuşu gibi hızlı koşan bir deve canlanır.

Özetle; cahiliye şiirinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Cahiliye şiirinin hepsi nağmelidir. Duyguları, etkilenmeleri basit, insanların günlük dillerine yakın ama doğru ve ritimli bir şekilde ifade eder. Ayrıca lafız ve mana uyumuna, vezin ve kafiyeye dikkat eder.

2. Gerçekçidir. İster tabii ister psikolojik bir olgu olsun, hissî ve gerçek öğretilere bağlıdır.

3. Cahiliye dönemindeki kişinin psikolojik hayatını, çevresini, o dönemin toplumu ve düzenini ifade eder. Bu, kabileler arasındaki mücadeleyi, hayat tarzlarını, âdet ve geleneklerini, arzu ve isteklerini vb. temsil eder.¹⁵⁸

4. Allah'a, hesap gününe, sevap ve günaha iman gibi konuları içerir.

5. Kısa cümlelere yer verir. Eğer mana siyaktan anlaşılıyorsa işaret etmekle yetinir.

6. Bu dönem insanının hayali gerçekten sınırlı olduğu için, yeni renkler icat edemez; sahneleri kişileştiren, canlandıran ve harekete geçiren yaratıcılıkla somutlaştıramaz. Bilakis ifade etmek istediği şeyler, maddî ve hissî gerçeğe dayanır.

7. Cahiliye kasidesinin çeşitli konuları vardır. Kaside, genellikle kamp yeri dağıldıktan sonra geride kalan izlerden; sevgililerden, onların yolculuklarından ve bir yerde kalmalarından, sonra da diğer konulardan bahseder. O halde, cahiliye kasidesinde bir birlik yoktur. O, tek bir vezin ve kafiyenin bir araya getirdiği çeşitli konulardaki marşlara benzer.¹⁵⁹

B. İslâmî Dönem

İslâmî dönem ikiye ayrılır: Birinci dönem; Peygamberimiz Hz. Muhammed'in nübüvveti ile başlar, halifelik döneminin sonuna kadar devam eder. İkinci dönem de Emeviler dönemidir.¹⁶⁰

¹⁵⁸ el-Cundî, *Ḥaṣā'isu'l-Edeb*, s. 130.

¹⁵⁹ el-Cundî, a.g.e., s. 131.

¹⁶⁰ en-Nedvî, a.g.e., s. 24; Ferhüd, a.g.e., s. 110.

Cahiliye devrindeki tembellik, dine aykırı eğilimler ve cehaletin yerini bu yeni dönemde ciddiyet, erdem ve çalışma; bedevîliğin, geri kalmış hayatın yerini de toplumsal ve hakka boyun eğen medenî hayat almıştır. Kabile savaşları geçmişte kalmış, siyasi anlamda birlik sağlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm de, alışılmış nazım çizgisini takip eden şiirin ya da ifade güzelliğinden ve ritimden mahrum nesrin metodunu izlememiştir. Onun metodu, bazı yönlerden şiirin estetik unsurlarına, bazen de edebî nesre benzer. Fakat her halükârda şiir ve nesrin metodundan üstündür, daha etkileyicidir, büyüleyicidir ve daha çok mana içerir.¹⁶¹

İslami dönem edebiyatı, hiçbir zaman sanat ve estetiği bir tarafa bırakmamış, aksine yaptığı katkılarla onları geliştirmiştir. İslam'ın prensiplerinden fıskıran fikri muhtevaya da son derece önem vermiştir. Okuyucunun seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuş, onun her problemini ele almış ve hayatı bütün unsurlarıyla kuşatmıştır. Bunu İslam'ın hayata bakışına uygun şekilde yapmış, şüphe oluşturmamıştır. Hayırlı insanın amellerine doğru ve güvenli tanımlar getirirken; zaaf ve sapmalarını da düzeltmeye çalışmıştır.

Bu dönem edebiyatı canlı gönlün, sağlam vicdanın, doğru düşüncenin, kurucu hayalin, doğrultucu duyguların da edebiyatıdır. Bu edebiyatta "*anlaşılabilirlik*" esastır. Kapalılığın getireceği şaşkınlığa, ümitsizlik ve kararsızlığa fırsat vermez, imana sahip benlikten doğar. İnsanı, hayatı ve varlığı yorumlar, Müslüman'ın inanç temellerine uyar, fikri ve vicdani harekete geçirir ve geliştirir.¹⁶²

Bazı araştırmacılara göre, İslâmî dönem edebiyatı bir dönemin edebiyatı değil, bir düşünce edebiyatıdır. Bu yönüyle o, İslam ruhunu ifade eden, hayatı ve insanın hayattaki rolünü tasvir eden edebiyattır.

Muhammed Kütub'a göre İslami edebiyat; İslami düşüncenin kâinata, insana ve hayata bakışı vasıtasıyla kâinat, insan ve hayat hakkındaki güzel ifadedir. Abdurrahman Rafet Paşa'ya göre de; hayatın, kâinatın ve insanın edibin gönlünde İslam düşüncesinin yaratıcıya ve mahlûklarına bakış açısından kaynaklanan bir ifadenin oluşumunu hedefleyen edebî ifadedir. İslami düşüncenin kâinata, hayata ve insana olan bakış açısı, Kur'ân'dan, hadis-i şeriflerden ve Allah'a imandan kaynaklanmaktadır. İslam

¹⁶¹ en-Nedvî, a.g.e., ss. 24-28; Sefer Ağâ, a.g.e., s. 158.

¹⁶² el-Keylânî, Necîb, *İslâmî Edebiyata Giriş*, Çev. Ali Nar, Risale Yay., İstanbul, 1988, ss. 28-31.

düşüncesinde kâinat Allah'ın yarattıklarındandır. İnsanı da Allah yaratmıştır ve bütün insanlar kardeştir. Çünkü onlar bir nefisten meydana gelmişlerdir. Hayat ise, bir tesadüf değildir; boş yere yaratılmamıştır. Şüphesiz Allah Mülk suresinin 2. âyetinde "*O ki, sizi imtihana çekip, hanginizin davranış bakımından daha güzel olduğunu bildirmek için ölümü ve hayatı yarattı*" demiştir.¹⁶³

Kur'ân-ı Kerîm; Arap Edebiyatı'nın yapısına, manasına ve fikrî içeriğine tesir etmiştir. Çünkü o, şairleri ve hatipleri, lafzın garipliğinden ve dilsel metotların zorluğundan uzaklaştırmış; daha önce yazmaya alışık olmadıkları konularla edebî amaçlarını yenilemiş; onlara, ferdiyetçilik, kabile asabiyeti, grupçuluk ve ümmet birliğinin yerini işgal eden insanî değerler katmıştır. Bunun yanı sıra, bu dili saçma sözlerden, Arapça'ya ve İslam'a düşman oklardan koruyan bir zırh olmuş; Müslüman Arap'ı, diline bağlı kalmaya ve onu korumaya mecbur kılmış; dilin ses, nahiv, sarf ve terkip düzenini korumaya çalışanların bundan vazgeçmemelerini istemiştir. Kısacası; Arapça, cahiliye döneminde kavim dili iken, Kur'ân-ı Kerîm ve İslamiyet'le birlikte hem doğuda hem de batıda İslam âleminin dili olmuştur.¹⁶⁴ Genellikle "*İslamî Arapça*" ile ifade edilen yeni kültür, geniş bir alana yayılmış; Arap, İran ve Helenistik kültür gibi çeşitli kültürlerin temelini dayanarak gelişmiştir. Bu yeni kültürün başlıca özellikleri şunlardır:

a. İdrâk ve Akılcılık : İslâmî Arap medeniyetinin düşünce ürünleri, mantık ve akla dayanır. Önceki dönemdeki Arapların görüşlerinin ve estetikle ilgili düşüncelerinin nazmedilmesi sübjektif (öznel) iken, orta çağlarda İslâm Medeniyeti, objektivizme (nesnelciliğe) yönelmiştir.

Her edebiyatçı ve eleştirmen yazarın aklı öven ve yücelten bir yazısı vardır. Mesela Cāhiz, "*el-Beyān ve't-Tebyīn*" isimli kitabına aklı överek ve ona kutsallık atfederek başlamıştır. İbnu 'Abdi Rabbih de "*el-İkdu'l-Ferīd*" isimli eserinde akılla

¹⁶³ Cerrār, Me'mün Ferīz, *Haşāišu'l-Kışşati'l-İslāmiyye*, Dāru'l-Menāra, Cidde, 1988, ss. 13-16.

¹⁶⁴ Ma'rūf, Nāyif, *el-Edebu'l-İslāmī ft 'Ahdī'n-Nubuvvet ve Hilāfeti'r-Rāşidīn*, Dāru'n-Nefāis, Beyrūt, 1990, ss. 13-18; es-Şe'ālibī, Ebū Manşūr, *el-İcāz ve'l-İcāz*, Tah., Muḥammed Altünci, Dāru'n-Nefāis, Beyrūt, 1992, s. 154; Başaran, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizeleri*, Düşünce Yay., İstanbul, 2004, s. 216-217.

ilgili pek çok söze yer vermiş; akılı, kâinatın düzeninin temeli kabul etmiştir. Çünkü akıl olmasaydı bu kâinat kaosa dönerdi.¹⁶⁵

b. Alay : Orta çağda edebiyatla uğraşanlar gerçekçiliğin yanı sıra, alay ve güldürü yoluyla da kişilik eğitimine yönelmişlerdir. Alay unsurları, edebî eserlerde büyük rol oynamıştır. Önceleri Araplarda alay içeren şiirler, sürekli olarak belirli bir şahıs ya da kabileye karşı söylenmiştir. Mesela kabileler; iki ahlâkî ve olumlu değer olan cömertlik ve cesaretin karşıtı, iki toplumsal zaaf olan cimrilik ve korkaklıkla; şahıslar da dış görünüşleriyle, şişman ve zayıf olmakla yerilirlerdi.

Cahiliye döneminde bu şekilde yapılan alayları anlayabilmek için özel bir çaba sarf etmek gerekmez. Mesela İbnu 'Abdi Rabbih'in *"el-'Ikdu'l-Ferîd"* isimli eserinde şöyle bir olay anlatılır: *"Adamın biri Ömer b. Kays'a; elbisesinde, terliğinde veya alnında mescidin taşlarından birini bulan kimsenin ne yapması gerektiğini sorar. O da, taşı atmasını söyler. Adam da; 'İnsanların, taşın mescide gelene kadar bağırdığını iddia ettiklerini söyler. Ömer b. Kays da "Bırak, boğazı parçalanana kadar bağırsın der'. Adam da 'Subhânallah, taşın boğazı mı var, nereden bağırsın?' der."*

Buradaki alay, duygular üzerine değil, akıl ve mantık üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yüzden cahiliye dönemindeki alaydan farklıdır.¹⁶⁶

c. Uyum (İnsicam) : Kâinat düzenlidir, muntazamdır. Her insanî toplumun düzen ve uyuma yönelmesi gerekir. Lafızlar da böyle olmalıdır. Lafızda uyum; mananın kolaylığı, muhkem ve fasih olmasıdır.¹⁶⁷ Bu durum nesirde açıkça görülebilir. Şiirde ise benzerliğe ve karşılaştırmaya dayalı tasvirî ifade vasıtalarına yer verilmiştir. Bu durum, hem cahiliye hem de klasik dönemde önemli bir yer işgal etmiştir. *"Bin Bir Gece Masalları"* ile *"Kelile ve Dinme"* bu türden eserlere örnek teşkil eder.¹⁶⁸

d. Kelimenin Üstünlüğü : Eski Arap âlimlerine göre, tabiat -geniş manasıyla- hoş olan her şeyin ölçüsü ise; bu ölçü aydınlanma dönemindeki Arap edebiyat

¹⁶⁵ Tannūs, Vehīb, *Nizāmu't-Taşviri'l-Fennî fi'l-Edebi'l-'Arabî*, Cāmi'atu Haleb, Haleb, 1993, ss. 99-102.

¹⁶⁶ Tannūs, Vehīb, a.g.e., ss. 103-110.

¹⁶⁷ Eren, Cüneyt - Özcan, Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edebî Sanatlar*, Aktif Yay., Erzurum, 2003, s. 66.

¹⁶⁸ Tannūs, Vehīb, a.g.e., ss. 111-115.

âlimlerine göre, belîğ söz olmuştur. Kelime, ruh dilinin açıklayıcısıdır. O, insanın hayvanî durumdan insanî duruma geçmesinde bir araçtır.¹⁶⁹

İslami Edebiyat'taki kahraman tipi de, iyiliğin timsali ve üstün nitelikli olmalıdır. Kahraman sanki İslâmî değerlerin vücut bulmasıdır. Bu tip, olaylardan etkilenir, hatta bazı sosyal vakıalara teslim olur. Ama sonunda verdiği mücadele ile üstün bir model oluşturur. Kahraman, bir dar boğazdan çıkışı da temsil eder. Olumsuz hayat biçiminden bu şekilde kurtulur.¹⁷⁰

1. İslamî Dönem Nesri

Araplar; cahiliye döneminin sonlarında, fesahat ve belâgat yönünden nesir ve nazımda en yüksek dereceye ulaşmışlardır. İslamiyet'in doğuşuna kadar bu durum, böyle devam etmiştir. Hz. Muhammed'e Kur'ân-ı Kerîm inmeye başlayınca ve Peygamber onlara dînî inançlarını, örflerini, kabile geleneklerini bırakmalarını söylediğinde kimisi onu büyücü, kimisi kâhin, kimisi de mecnun kabul etmiş, Kur'ân hakkında çok fazla ileri geri söz söylemişlerdir. Bunun üzerine Allah da İsrâ, 17/88. âyette Kur'ân'ın bir benzerini, Hûd, 11/13-14. âyetlerde en azından on sûrenin benzerini, Bakara, 2/23-24. âyetlerde ise hiç olmazsa bir sûrenin benzerini getirmeleri noktasında onlara meydan okumuştur.¹⁷¹ Tarih tespit etmiş bulunuyor ki, bu meydan okuma o gün cevapsız kaldığı gibi bugün de cevapsız kalmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın üslup üstünlüğü devrinin edebî dehasını ezmiş ve cevap veremez hale getirmiştir.¹⁷²

Cahiliye döneminde nesir; şiirin sahip olduğu itibar ve mevkiye sahip değilken, İslâmiyet ortaya çıkınca yönetenlerle yönetilenler arasında ifade aracı olmuştur. Bundan dolayı yeni hayatın tüm renkleriyle renklenmiştir. Bunlar; *hitabet*, *kitabets*, *kıssalar*, *münazaralar* ve *imzalar*dır. Halifeler, komutanlar ve valilerin ele aldıkları edebiyat konuları ise, yeni Müslüman toplumun sosyal ve siyasi hayatının gerçekleridir.¹⁷³

¹⁶⁹ Tannûs, Vehîb, a.g.e., ss. 131-139.

¹⁷⁰ el-Keylânî, a.g.e., s. 51-52.

¹⁷¹ Rûmiyye, Vehb, *Binyetu'l-Kaşîdeti'l-ʿArabîyye*, Dâru Saʿdi'd-Dîn, Dimaşq, 1997, s., 193.

¹⁷² el-Cezâirî, Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, Terc. Ergun Göze, T.D.V. Yay., Ankara, 1991, s. 131.

¹⁷³ el-Fahûrî, *el-Mücez*, c.I, ss. 314-316.

Kral Erdişir'in (أَلْقَتُلُ أَنْفَى لِقَتُلِ) "Öldürmek, öldürmeyi (cinâyeti) daha da engeller" sözü, **Bakara 2/179**. âyetle benzerlik gösterir: "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Artık, Allah'a karşı gelmekten sakınırsınız". Kralın sözünde ve âyette; kısasın zikredilmesi ile adaletin açıklanması, hayattan istenilen amacın ortaya konması, Allah'ın hükmünü uygulamaya teşvik gibi ortak özellikler vardır.¹⁷⁴

Araplar, birisini ayıplayan ama o ayıbın kendisinde olduğunu unutan kimse için (عَيَّرَ بُجَيْرٌ بُجْرَةَ وَ نَسِيَ بُجَيْرَ خَبْرَهُ) "Büceyr (göbeği çıkık), Becra'yı ayıpladı ama kendi ayıbını unuttu" derler. Kur'ân'da da bununla ilgili olarak şöyle denilmektedir: "İnsan kendi yaratılışını unuttu da bize misal vermeye kalktı."¹⁷⁵

Bugünün yarına olan yakınlığını belirtmede şair (وَإِنَّ غَدًا لِنَظِرِهِ قَرِيبٌ) "Yarın, bekleyeni için yakındır" derken; Kur'ân'da da Allah-u Teâlâ bu manada (أَلَيْسَ الضُّبْحُ بِقَرِيبٍ) "Sabah yakın değil mi?"¹⁷⁶ demiştir.¹⁷⁷

Nesir, Emeviler döneminde risaleler ve ahidlerin açıklanması şeklinde kendini göstermiştir.¹⁷⁸ Hulefâ-i Râşidîn'in edebiyatına bakan kimsenin göreceği ilk şey ise; Kur'ân âyetleri, hadisler, Arap şiiri ve emsallerinden oluşmuş verimli bir alandır. Mesela, Hz. Ebû Bekir'in (فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ خَاوِيَةً، وَهُمْ فِي ظُلْمَاتِ الْقُبُورِ) "Şunlar, onların bomboş evleri... Ve onlar kabir karanlıklarındadır" sözü, Meryem, 19/98. âyetle benzerlik gösterir: "Onlardan önce nice nesilleri yok ettik, şimdi onlardan hiçbirini duyuyor veya bir ses işitiyor musun?"

Osman b. Affan'ın (أَلَا وَإِنَّ الدُّنْيَا طُويْتُ عَلَى غُرُورٍ) "Dikkat edin, dünya hayatı kendinde gurur bulundurmaktadır" sözü de, Lokman, 31/33. âyetle benzerlik gösterir:

¹⁷⁴ el-Ḥıdır Ḥuseyn, Muḥammed, *Naḳdu Kitāb fi'ş-Şi'ri'l-Cāhilī*, Tah. °Alī Riḳā et-Tūnisī, y.e., y.y., 1977, s. 214; eş-Se°ālibī, *el-İcāz ve'l-İcāz*, s. 17; el-Ḥuşrī, Ebū İshāk İbrāhīm b. °Alī, *Zehru'l-Ādāb ve Semeru'l-Elbāb*, I-IV, Tah. Muḥammed Muḥyiddīn °Abdulḥamīd, c. IV, Dāru'l-Cīl, Beyrūt, 1972, s. 1106.

¹⁷⁵ Yâsîn, 36/78.

¹⁷⁶ Hûd, 11/81.

¹⁷⁷ el-Ḥuşrī, a.g.e., s. 1106.

¹⁷⁸ el-Fāḫūrī, *el-Mūcez*, c.I, s. 316.

"... Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. Allah'ın affına güvendirerek şeytan sizi ayartmasın."¹⁷⁹

2. İslâmî Dönem Şiiri

Şiir, İslamiyet'le birlikte önemini korumuş, değişen toplumsal şartlara bağlı olarak şairin mesleği ve hayattaki yeri değişmiş, insanların şiire olan yönelimi azalmış; işleri, kaygıları ve yeni fikirleri onları meşgul etmiştir. Cahiliye döneminde olduğu gibi şiirle ilgilenmeye vakitleri kalmamıştır.¹⁸⁰

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, şairleri, şiirleriyle birlikte fesat ve bozgunculuk yapmakla nitelendirmiştir. Konuyla ilgili olarak **Şuarâ, 26/224-227**. âyetlerde şöyle denilmiştir: "*Şâirlere ancak azgınlar uyar. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve yapmadıklarını yaptık dediklerini görmez misin? Ancak inanıp yararlı iş işleyenler, Allah'ı çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında haklarını alanlar bunun dışındadır. Haksızlık eden kimseler nasıl bir yıkılışla yıkılacaklarını anlayacaklardır.*" Buradaki "*Her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar*" tabiri, herhalde disiplinsiz ve mübalağalı şair hayallerini yermek için ve cahiliye şairlerinin sınırsız, pervasız cinsel duygularını dile getirdikleri şarkılarını tenkit içindir. Onun için bu ifade bütün şiir çeşitlerini değil, sadece disiplinsiz hayalleri kötülemek için kullanılmıştır. Kur'ân'ın kendisi de daha çok şiirseldir, ama müşriklerin kullandığı şiir çeşidinden değildir.¹⁸¹

Peygamber Efendimiz de şairleri iftira atmak, edebe aykırı ifadeler kullanmak ve insanları yermeye teşvik etmekle suçlamasına rağmen; şiiri okumuş, güzel bulmuş, ondan etkilenmiş ve "*Şiir hikmetli sözlerdendir*" demiştir. Şiiri, tam olarak yermemiş; Araplar'ı birbirinden uzaklaştıran, birlikte olmalarını engelleyen şiir türünü yasaklamıştır.

Kur'ân da putperest şairlere, yani Peygamber'i yeren, kendilerini dinden uzak tutan şairlere yüklenir. Allah'a ve Rasulü'ne inanan, iyi işler yapan şairleri istisna eder. Böylece Müslümanlar, İslam'ın şiire bakışını öğrenmiş ve şiir okumaya devam

¹⁷⁹ Kumeÿha, Câbir, *Edebu'l-Hulafâi'r-Râşidîn*, Dâru'l-Kutubi'l-Esâsiyye, Beyrût, ts., ss. 452-454.

¹⁸⁰ Çetin, a.g.e., s. 19.

¹⁸¹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s. 152.

etmişlerdir. Bu dönemin başlangıcındaki şiir, cahiliye dönemindeki şiirden daha az güzel değildir.

İbnu Selâm (ö.223/837), İbnu Haldûn (ö.808/1405), bazı modern Arap araştırmacılar ve müsteşrikler gibi, İslâmiyet'in Arap şiirini zayıflatıp, insanları ondan alıkoyduğunu söyleyenler olduğu gibi; İslâmiyet'in şiiri teşvik edip, onu koruduğunu söyleyenler de vardır. Yazar Vehb Rûmiyye de, İslâmiyet'in bizzat şiirle ilgisi olmadığını, genel olarak dinin sanatla olan ilişkisinden bahsedebileceğimizi söyler.¹⁸²

Kıyası; Kur'ân-ı Kerîm, İslamiyet'in başlangıcındaki şiire apaçık tesir etmiştir. Bunu şiirin yapısında ve manasında açıkça görebiliriz. Ancak, İslâmî dönem şairlerinin Kur'ân'dan aldıkları her şeyi araştırmak kolay değildir. Çünkü pek çok Kur'ân lafzı, beyitlerin çoğunu süslemiş ve İlâhî his, kasidelerin satır aralarını aydınlatmıştır. Bu durum, İslamiyet'i benimseyen bütün şairlerde açıkça ortaya çıkar.¹⁸³ Mesela Hâssân b. Şâbit'in (ö.54/674) kasidelerinin çoğunda, Kur'ânî lafızlar ve manalar vardır:

(وَقُلْتُمْ لَنْ نُزَى , وَاللَّهُ مُبْصِرُكُمْ وَفِيكُمْ مُحْكَمُ آيَاتِ وَالْقِيلِ)

"Dediniz ki, bize gösterilmiyor. Halbuki Allah size gösterecektir. Ve Allah'ın sizde muhkem âyetleri ve sözleri vardır."

(مُحَمَّدٌ, وَالْعَزِيزُ اللَّهُ يُخْبِرُهُ بِمَا تَكُنُّ سَرِيْرَاتُ الْأَقَاوِيلِ)

"Muhammed'e gelince, aziz olan Allah gizli sözlerin gizlediklerini ona haber vermektedir."¹⁸⁴

İlk beyit En'âm, 6/103. âyetten alınmıştır: "Gözler O'nu görmez, O bütün gözleri görür. O latiftir, haberdardır." İkinci beytin manası da Kur'ân'da çokça tekrar edilir. Kasas, 28/69. âyet bu manaya örnek olarak gösterilebilir: "Fakat tevbe eden, inanıp yararlı iş işleyen kimsenin, kurtuluşa erenler arasında bulunması umulur."¹⁸⁵

Züheyr'in şu sözü de Nisâ, 4/78. âyetle¹⁸⁶ az veya çok benzerlik gösterir.

(وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَابِيَا يَنْلَنُهُ وَلَوْ رَامَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسَلْمِ)

¹⁸² Rûmiyye, Vehb, a.g.e., s., 194; °Atîk, °Abdul°azîz, *Fi'l-Edebi'l-İslâmî ve'l-Emevî*, Dâru'n-Nahdati'l-°Arabîyye, Beyrût, 2001, ss. 21-23.

¹⁸³ Ma°rûf, Nâyif, a.g.e., s. 276.

¹⁸⁴ Berkûkî, °Abdurrahmân, *Şerhu Dîvânü Hâssân b. Şâbit*, Dâru'l-Kitâbi'l-°Arabî, Beyrût, 2004, s. 232.

¹⁸⁵ Ma°rûf, Nâyif, a.g.e., ss. 276.

¹⁸⁶ "Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size yetişecektir"

"Kim ölümden kaçarsa ölüm onu yakalayacaktır. İsterse göğe merdivenle çıkmış olsun"¹⁸⁷

Hassân, Beni'l-Hâriş b. Ka' b da el-Mucâşi'i'yi yererken Münâfikûn, 63/4. âyetteki¹⁸⁸ manayı almış ve şöyle demiştir:

(لَا بَأْسَ بِالْقَوْمِ مِنْ طُولِ وَ مِنْ عِظْمِ جِسْمِ الْبِعَالِ وَ أَحْلَامِ الْعَصَافِيرِ)

"O heriflerin boylarına ve cüsselerine diyecek yok. Ancak onlar, katır bedenlerindeki kuş beyinli adamlardır."

(كَأَنَّكُمْ خُشْبُ جُوفِ أَسَافِلُهُ مُثَقَّبٌ فِيهِ أَرْوَاحُ الْأَعَاصِيرِ)¹⁸⁹

"Sanki siz, dipleri oyulmuş tahtalar gibisiniz. Her tarafınız delik deşik ve içinizden kuvvetli rüzgarlar esiyor."¹⁹⁰

Kur'ân'ın etkisi sadece Peygamber'in şairlerinde değil, diğer şairlerde de görülür. 'Amr b. Sâlim el-Huzâ'i, Bekiroğulları ve Kureyş, Huzâ'a kabilesine karşı çıktığında, yardım istemek üzere Peygamber'in huzuruna çıkar ve şöyle der:

(هُمْ يَيْتُونَا بِالْوَتِيرِ هَجْدًا وَقَتَلُونَا رُكْعًا وَ سُجْدًا)

"Onlar Vetir denilen yerde biz uyurken bastılar. Ve rükû ve secde halindeyken bizi öldürdüler."

Bu beyit Fetih, 48/29. ayetin şu kısmıyla benzerlik göstermektedir: "...Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün..."

'Ammâr b. Yâsir (ö.h.37/657) de İnsan, 76/17-18.¹⁹¹ âyetlerden alıntı yaparak şehitler hakkında şöyle der:

(إِنَّهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ فِي جَنَّاتٍ يَشْرَبُونَ الرَّحِيقَ الْمَسْكُوبَةَ)

"Onlar, Rableri katında cennette bulunmaktadır ve selsebil şarabından içmektedirler"

¹⁸⁷ el-Huşrî, a.g.e., s. 1106.

¹⁸⁸ "Onlara baktığın zaman cüsseleri hoşuna gider; konuşurlarsa sözlerini dinlersin; tıpkı, sıralanmış kof kütük gibidirler; her çılgığı kendi aleyhlerine sayarlar; onlar düşmandır, onlardan çekin; Allah canlarını alsın, nasıl da aldatılıp döndürülüyorlar"

¹⁸⁹ Berkûkî, a.g.e., s. 167.

¹⁹⁰ Ma'rûf, Nâyif, a.g.e., s. 277.

¹⁹¹ "Orada, zencefil karışık bir tasla içirilirler. O pınara 'selsebil' denir"

(مِنْ شَرَابِ الْأَبْرَارِ خَالَطَهُ الْمَسْكُ وَ كَأْسًا مِزَاجُهَا زُنْجَبِيلًا)

"Ve bu şarap miskle karışmış iyi insanların içeceği. Yine onlar zencefille karıştırılmış bardaklardan içler."

Bu örnekler bize, Müslüman şairlerin Kur'ân-ı Kerîm'den etkilenme derecesini açıkça göstermektedir.¹⁹²

İslam Edebiyatı'nın esas dönemi ise, Rasulullah ve Hulefâ-i Raşidîn dönemidir. Çünkü bu dönemde sınırları belirlenmiş, ilk örnekleri ortaya çıkmış, İslâmî düşüncenin ruhunu ve peygamber terbiyesinin etkisini farklı edebî şekillerde taşıyan pek çok nesir ve şiir örnekleri oluşmuştur. Hulefâ-i Râşidîn, şairleri şiir söylemeye değil; şiiri bırakıp Kur'ân'a yönelmeye teşvik etmiş ve mükâfatlandırmıştır. Ancak, Kur'ân'ı tefsir etmeye yöneldiklerinde ise şiire gereksinim duymuşlardır. İbnu ʿAbbās da bu konuda "Eğer sizden biriniz Allah'ın kitabından bir şey okur da bunun manasını bilmezse, onu Arapların şiirinde arasın" demiştir.¹⁹³

Bu dönemdeki şiirin durumu, edebî nesirden farklıdır. Bu dönemdeki edebî nesir, daha çok Kur'ân ve hadisten istifade ederken; şiir ise, cahiliye şiirinin bir yönünün uzantısıdır. Özellikle İslâmî dönem şairlerinin çoğu, ömürlerinin yarısını cahiliye döneminde geçiren muhadramûnlardır.¹⁹⁴

Bu dönem şairlerini üçe ayırabiliriz:

1) Yeni dini destekleyip, peygamberi savunanlar. Mesela; Ḥassân b. Şâbit el-Enşârî (ö.54/674), Kaʿb b. Mâlik (ö.50/670), ʿAbdullâh b. Ravâha (ö.8/629). Bunlar Kur'ân'ın belagatini beğenmişler ve ondan etkilenmişlerdir.¹⁹⁵

2) Müslüman olduktan sonra şiir söylemekten vazgeçenler: Lebîd b. Rabîʿa (ö.41/660, Kaʿb b. Zuheyr (ö.24/645), ʿAbdullâh b. ez-Zibaʿrâ el-Ḳureşî, Ḥuşayn b. Ḥamâm el-Merrî, Ebû Hurâş el-Huzelî, el-ʿAbbâs b. Mirdâs es-Sulemî, ʿAmr b. Maʿdikerib ez-Zubeydî (ö.21/641) vs.

¹⁹² Maʿrûf, Nâyif, a.g.e., ss. 279-280.

¹⁹³ en-Nedvî, a.g.e., s. 58; Atîk, Abdulʿazîz, a.g.e., s. 35-36.

¹⁹⁴ en-Nedvî, a.g.e., s. 20, 58-59.

¹⁹⁵ Ḥafâcî, Muḥammed ʿAbdu'l-Munʿım, "Ārâu'l-ʿArab fi İcâzi'l-Ḳurâni'l-Kerîm", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., Ezher, 1950, s. 660.

Ya da belirli konularda yazarlar: el-^cIclī er-Rāciz, Ebū Miḥcen eṣ-Şeḳafi (ö.30/650), Mutemmim b. Nuveyre et-Temīmī (ö.30/650), el-Ḥansā (ö.24/645), ^cUrve b. Hızām, Rabī^ca b. Maḳrūm, ez-Zeberkān b. Bedr, Ebū Zueyb el-Huzelī (ö.28/648)'dir.

3) İslam'a bağlanmayan şairler; Ḥamīd b. Şevr el-Hilālī, el-Muḥabbel es-Sa^cdī, Ḳays b. ^cAmr en-Necāşī (ö.40/660), Ebu't-Tamehān el-Ḳaysī ve el-Hutāy'e (ö.59/678) dir.¹⁹⁶

Bu dönemin gerçek şairleri; İslâmiyet ortaya çıktıktan sonra doğan, İslam'ı henüz şiir melekeleri oluşmadan çocukken idrak eden, İslâm'ın gölgesinde yetişen şairlerdir. Bunların şiirleri İslâmî olmakla birlikte yine de, genelleme yapılamaz. Çünkü Hz. Peygamberin bi'setinden sonra İslâmiyet döneminde doğan herkes Müslüman şair değildir. İslâmiyet'e tam olarak uyanların yanı sıra, yetişme şartları ve çevresi, eğitimi farklı olan kimseler de vardır. Mesela el-Aḫṭal (ö.92/710), Hz. Peygamber'den sonra İslâmiyet döneminde dünyaya gelmiştir. Ancak bu, onun Müslüman şair olması için yeterli değildir. Çünkü o, Hıristiyan bir çevrede doğmuş ve yetişmiş; daha sonra İslâmî hayat ile ilgilenmeye başlamıştır. Cerīr (ö.114/732) ise; tam anlamıyla Müslüman bir şairdir. Çünkü İslâmiyet'ten sonra dünyaya gelmiş, Müslüman bir kabilede yetişmiş, hepsi Müslüman olan farklı çevrelerle ilişki kurmuştur.¹⁹⁷

Bu dönem şiirlerindeki başlıca dilsel özellikler de şöyledir:

a. Nidâ

Hassān b. Şābit'in, Rasûlullâh'a hitâben söylediği şu beyitler, nida içerir:¹⁹⁸
Beyitlerdeki geçen "yā" (يَا) ifadesi, Arapça'da nidâ (seslenme) edatıdır.

(يَا رُكْنَ مُعْتَمِدٍ وَ عِضْمَةً لِأَيْدٍ وَمَلَاذٌ مُنْتَجِعٍ وَ جَارَ مُجَاوِرٍ)

"Ey kendisini beğenen kişinin dayanağı, kendisine sığınanın korunağı, kendisine sığınanın barınağı, kendisine komşu olanın komşusu"

(يَا مَنْ تَخَيَّرَهُ الْإِلَٰهَ لِخَلْقِهِ فَحَبَابَةٌ بِالْخَلْقِ الزَّكِيِّ الطَّاهِرِ)

¹⁹⁶ en- Nedvī, a.g.e., ss. 58-62.

¹⁹⁷ Huseyn, Ṭāhā, a.g.e., c. I, ss. 465-467.

¹⁹⁸ Ma^crūf, Nāyif, a.g.e., s. 272.

"Ey Allah'ın halkı için seçmiş ve kendisine tertemiz bir yaratılış ihsan etmiş olduğu kişi"

(أَنْتَ النَّبِيُّ وَ خَيْرُ عُضْبَةِ آدَمَ يَا مَنْ يَجُودُ كَفَيْضِ بَحْرِ زَاخِرِ)

"Sen Peygambersin ve Adem neslinin en hayırlısısın. Ey coşkunun bir deniz gibi ihsanda bulunan kişi"

b. Dua

Ebū Kays Şarme b. Ebī Enes, Allah'ın kendilerini şereflendirdiği İslamiyet ve onlara tahsis ettiği peygambere karşılık şöyle dua etmiştir:¹⁹⁹

(أَقُولُ إِذَا جَاوَزْتُ أَرْضًا مُخِيفَةً)

"Korkulan bir yeri geçerken diyorum ki"

(حَنَانِيكَ لَا تُظْهِرُ عَلَيْنَا الْأَعَادِيَا)

"Senin merhametini beklerim, bize karşı düşmanlarımıza yardım etme"

(فَوَاللَّهِ مَا يَدْرِي الْفَتَى كَيْفَ سَعِيهِ)

"Vallahi (insan) ne yapacağını asla bilemez"

(إِذَا هُوَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ اللَّهُ وَاقِيَا)

"Allah'ı kendisinin koruyucusu olarak kâbul etmezse"

c. Kasem (Yemin)

°Abdullāh b. °Umar'ın şu sözlerine bakalım:

(وَحَقِّي مَنْ أَنْزَلَ آيَاتِ فِي السُّورِ وَأَرْسَلَ الْمُضْطَفَى الْمُبْعُوثِ مِنْ مُضَرَ)

"Surelerde âyetleri indirenin ve Mudar kabilesinden Muşafâ'yı gönderenin hakkı için ona yemin ederim ki"

(لَا أَنْتَبِي عَنْ لِقَا الْأَعْدَاءِ لَوْ جُمِعَتْ حُمَاةُ أَبْطَالِهِمْ يَوْمًا كَمَا الدُّبْرِ)

"Düşmanlarla karşılaşmaktan bütün kahramanlarını toplamış olsalar bile hiçbir gün asla korkmam, dönmem"

¹⁹⁹ İbnu Keşir, °İmāduddīn Ebu'l-Fidā İsmā'îl, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, I-XII, c. III, Mektebetu'l-Ma'ārif, Beyrūt, 1966, s. 204.

(حَتَّىٰ أُبَيْدَهُمْ ضَرْبًا وَأَتْرَكُهُمْ) فَوْقَ الشَّرَىٰ حُمَّشًا مَّخْدُوشَةَ الصَّدْرِ

"Hatta onları kılıcımla vurarak yok etmedikçe ve onları toprağın üzerinde göğüslerinden delik deşik yaralanmış bir şekilde bırakmadıkça"

İlk beyitteki "vav" (و), kasev vavıdır. Beyitler Allah'a yeminle başlamakta ve hangi durumlarda ne yapacağımıza dair verilen sözlerle devam etmektedir.

d. Nehiy (Altkoyma)

Nemir b. Tevleb (ö.14/635), maldan dolayı öfke duymamak gerektiğini şöyle ifade eder:

(لَا تَعْضَبَنَّ عَلَىٰ أَمْرِي فِي مَالِهِ) وَعَلَىٰ كَرَائِمِ ضَلْبِ مَالِكَ فَاعْضَبِ

"Hiçbir insana malından dolayı öfke duyma, öfke duyacaksan kendi malının en değerlileri için öfke duy"

(وَ إِذَا تُصِيبَكَ خِصَاصَةٌ فَارْجُ الْغِنَىٰ) وَ إِلَىٰ الَّذِي تُعْطَىٰ الرَّغَائِبُ فَارْغَبِ

"Şayet aç kalırsan, zenginliği bekle, bütün beklentiler kendisine yöneltilmiş olana sen de yönel, sen de ondan birşeyler bekle"

İlk beyitteki "lā" (لا), emir ve nehiy içindir. İkinci beyitte de hangi durumda ne yapılması gerektiği hususunda tavsiyeler vardır.

e. İstifhâm (Soru)

°Amr b. Merra el-Cuhenî şöyle der:

(أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَظْهَرَ دِينَهُ) بَيْنَ بُرْهَانَ الْقُرْآنِ لِعَامِرِ؟

"Görmedin mi, Allah dinini nasıl galip kıldı ve Kur'ân'ın delilini, okuyan kimse için açıkladı, ortaya koydu"

(كِتَابٌ مِنَ الرَّحْمَانِ نُورٌ لِّجَمْعِنَا) وَأَخْلَافِنَا فِي كُلِّ بَادٍ وَ حَاضِرِ

"O öyle bir kitaptır ki, Rahman'dan gelmiştir; hepimiz ve her yerdeki dostlarımız için ister çölde ister şehirde olsun bir nurdur"²⁰⁰

²⁰⁰ Ma'rûf, Nâyif, a.g.e., s. 273-274.

İlk beyitteki "hemze" (إِ), soru hemzesidir.

f. Tenbîh ve Teşvik

İslâmî dönem şiiirlerinde daha çok kullanılan bir üsluptur. Çoğu "elā" (أَلَا) edatıyla başlar. Mesela Dııırar b. el-Ezver'in (ö.13/634) Şu beyti:

(أَلَا فَاحْمِلُوا نَحْوَ اللَّئَامِ الْكَوَادِبِ لِتُرْوُوا سُيُوفًا مِنْ دِمَاءِ الْكَتَائِبِ)

"Hücum edin, yalancı alçaklara doğru! Kılıçlarınızı o askerlerin kanlarıyla doyurmak için"

Özetle; İslâmî dönemde Allah, Peygamber, Kur'ân, iman, küfür, Şehâdet, cennet, cehennem, namaz, zekât vb. kelimeler Şiire girmiş, bunlar kolaylıkla, güzellikle ve yumuşak bir Şekilde ele alınmıştır.²⁰¹

II. EDEBÎ TASVİRİN CAHİLİYE VE İSLÂM DÖNEMİ EDEBİYATINDAKİ YANSIMALARI

A. Bu Dönemde "Tasvir"ın Olgu ve Terim Olarak Durumu

Önceleri Araplar "istiâre" kelimesini, Şimdiki "tasvir" kelimesinin ifade ettiği bazı anlamlarda kullanmışlardır. İstiârenin kavramsal içeriği; teşbih, kinâye ve mecâz içeren bazı lafızları da kapsayacak Şekilde geniş tutulabilir. Tasvir de zaten ibare ya da üslubu içerir.²⁰² Böylece istiârenin kavramsal içeriğiyle tasvirin içerdiği hususlar arasında sıkı bir iliŐkinin varlığından söz edilebilir.

Eskiler edebî metinlerde geçen sözlü tasvirler için, *tavsif* sözcüğünü kullanmayı uygun görmüşlerdir. *Tavsif*; bir Şeyi göz önüne getirerek somutlaştıracak Şekilde bir takım ifadelerle tarif etmektir. Bunda, fazla teferruattan kaçınılmalı, sadece gerektiği kadar açıklama yapılması konusunda titiz davranılmalıdır. Yapılan tavsif, duruma

²⁰¹ Ma'rûf, Nâyif, a.g.e., s. 274-275.

²⁰² el-Hâlidî, a.g.e., s. 88.

uygun olmalı, fazlalık ya da noksanlık içermemelidir. "Boileau"nun²⁰³ dediği gibi, "Bir konağın tasvirinde, kırk sayfa yazı okunmaz."

Tavsiflerde her zaman bir tasvir ve resimleştirme söz konusu olmuş ancak, istilâh olarak "*tasvir*" kelimesi kullanılmamıştır. Bu kelimenin mazisi fazla gerilere gitmemektedir. Dilimizde mevcut olan bütün kelimelerin etimolojik geçmişlerini terim anlamıyla gösteren bir lügat olmadığı için bu konuda kesin bir hükme varılamamakla birlikte, bu terimin XIX. asırdan itibaren kullanılmaya başladığı söylenebilir.²⁰⁴ Nitekim Arap şiirini mevzularına göre tasnif edenlerden Kudâme b. Ca^cfer (ö.337/948), Ebû Hilâl el-^cAskerî ve İbnu Reşîk gibi eleştirmenler tasvirî şiirleri "*vasf*" yoluyla söylenen şiirler diye tasnif etmişlerdir.²⁰⁵

B. Edebî Literatürde Kullanılma Süreci

Edebiyatta "*tasvir*" kelimesine dikkat çeken ilk kişinin Cāhiz olduğu kabul edilmektedir. Çünkü O, "*Şiir sanattır, bir ürün örneğidir ve tasvir biçimidir*" der.²⁰⁶ Kāmil el-Başîr, Cāhiz'in tasvirle ilgili bu sözünün hem lafız hem de manayı, başka bir tabir ile hem şekil hem de içeriği kapsadığını söyler. Cāhiz'dan sonra gelen Kudâme b. Ca^cfer de Yunan felsefesinin etkisiyle "*suret*" kelimesini şekil yönünden ele alır ve şiirdeki edebî tasviri, hissedilebilen maddelerdeki şekle kıyas eder.²⁰⁷

Abdulkāhir el-Curcānî'ye (ö.471/1079) göre de "*tasvir*" temsil ve kıyastır; gözle görülemeyen şeylerin, soyut anlamların, gözle görülebilecek şekilde ortaya konmasıdır. Bu konuda Curcānî ile Cāhiz arasındaki fark şudur: Cāhiz, şiiri tasvirin bir türü olarak kabul ederken; Curcānî onu tamamıyla tasvir olarak kabul eder. Çünkü Curcānî'ye göre tasvir, manaların hakikî veya mecâzî olarak içinde vücut bulduğu bir bütündür.

Zemaşşerî de tasvir konusunda Curcānî'yi izlemiş; "tasvir, temsil ve tahyil" gibi istilâhlar kullanmıştır. Ona göre bu istilâhların hepsi, hissî olan suretleri, akılla

²⁰³ *Bovalo (Boileau)*; 17. y.y. Fransız edebiyatında şiir ve edebî tenkit sahasında eser veren ünlü yazar. Şiir de yazmış olmasına rağmen daha çok şiir sanatı üzerine yazdığı eserlerle tanınır. "Les Satires" ve "L'art Poétique" isimli eserleriyle ünlüdür.

²⁰⁴ Tāhiru'l-Mevlevî, a.g.e., s. 149-150; Şentürk, a.g.e., s. 16-17; Naci, Muallim, *Istılâhât-ı Edebiye*, Haz., Alemdar Yalçın - Abdülkadir Hayber, Akabe Yay., Ankara, ts., s. 108.

²⁰⁵ Şentürk, a.g.e., ss. 12-17.

²⁰⁶ el-Cāhiz, *Kitābu'l-Ḥayavān*, I-VIII, Tah. ^cAbdusselām Muḥammed Hārūn, c. III, Dāru'l-Fikr, Beyrūt, 1988, s. 132.

²⁰⁷ er-Rāğib, a.g.e., s. 22.

anlaşılabilir manalarla açıklar. Ayrıca Zemaşşerî, Kur'ân'daki manaları ve dinî gerçekleri tasvir ışığında açıklamıştır.

Tahyîl ve tasvirin önemi üzerinde duran İbnu'l-Eşîr de şöyle demiştir: "*Haṭṭābî'nin (ö.388/998) sözünün işe yarar tarafı, tahyil ve işitenin gönlüne tasvir yolu ile kastedilen manayı açıklamasıdır. Ta ki onu açıkça görebilinceye kadar... Mesela, 'Zeyd aslandır' ifadesi ile Zeyd'in cesur olduğu anlatılmak istenmiştir. İki ifade arasındaki fark da, tasvir, tahyil ve işitenin gönlünde kastedilen mananın açıklanmasıdır*".²⁰⁸ O, Sâffât suresinin "*Yanlarında, örtülü yumurta gibi (bembeyaz), bakışlarını da yalnız eşlerine çevirmiş güzel gözlüler vardır*" mealindeki 48-49. âyetlerini delil göstererek tasvirin gözle görülebilir tarafı üzerinde durmuştur.²⁰⁹

Rummânî'ye (ö.384/995) göre tasvir, "*Maddî olmayan şeylerin, gözle görülebilecek şekilde cisimleştirilmesidir*." Muḥammed Ğuneymî Hilâl'e göre de, tecrübenin aktarılmasında asıl sanatsal vasıta, bütün anlamlarıyla tasvirdir. Şiirsel tecrübenin hepsi, bölümleri olan büyük bir tasvirdir.

Seyyid Kutub'a (1906-1967) göre ise tasvir, zihnî manayı, psikolojik durumu, hissedilen olayı, görülen sahneyi, insan örneğini ve beşerî tabiatı hissedilir ve tahayyül edilir şekilde tablolaştırır. Sonra resmettiği tabloyu müşahhas yaşantıya veya devir halindeki harekete çevirir. Bir de bakmışsın ki o zihnî mana bir realite veya bir hareket, psikolojik durum bir levha veya bir sahne, insan örneği canlı, somut bir varlık beşerî tabiat da görülen bir cisim hâlini almıştır. Olaylar, sahneler, kıssalar ve görüntülere gelince sanki tasvir, bunları birden içinde hayat, hareket olan muhayyilede canlanan belirgin varlıklara çevirir. Bir de buna karşılıklı diyalogu eklerse artık tüm zihnî canlandırma unsurları yerine gelmiş demektir.²¹⁰

Bütün bu tanımlar neticesinde, tasvir; "*gözle görülemeyen şeylerin, soyut anlamların, psikolojik durumların gözle görülebilecek şekilde ortaya konmasıdır*" denilebilir.

²⁰⁸ İbnu'l-Eşîr, Dîyâeddîn, *el-Meşelu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, I-IV, Tak. Aḥmed el-Ḥüfî, Bedevî Tıbbâne, c. I, Dâru'n-Nahḍa, Kâhire, ts. , s. 88-89.

²⁰⁹ er-Râğib, a.g.e., ss. 26-30.

²¹⁰ Kutub, Seyyid, *et-Taşvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, y.e., y.y., 1966, s. 34; Sarmış, İbrahim, "Seyyid Kutub'un Edebî Yönü", *Şehâdeti'nin 30. yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, İrfan Vakfı, İstanbul, ts., s. 126-127.

C. Edebî Tasvirde Kullanılan Yöntemler ve Arap Edebiyatı

1. Somutlaştırma (Tecsîm)

Tasvir; bir metni, bir nesneyi yahut nesnenin bir halini zihnimize canlandırma görevi yüklenebilir. Bu durumda yazar okuyucunun zihninde bir dekor yaratır.²¹¹ Nasıl ki bir ressam çizdiği bir sureti birkaç fırça darbesiyle güldürüp yine birkaç darbeyle ağlatabiliyorsa, şair de birtakım kelime oyunları ile bu ve benzeri imajları zihinlerde canlandırabilir. Bu yüzden tasvirî metinler, zihinlerde oluşturdukları renkli imajlarla görüntüye çok yaklaştıklarından inandırma ve etkileme gücü en kuvvetli ifadelerden sayılırlar.²¹²

Kur'ân-ı Kerîm Arap lisanı üzerine indirilmiş olduğundan, Arap lisanında bulunan özellikler onda da mevcuttur. Araplar akılla kavranamayan şeyleri somutlaştırmak için teccim ve teşbih içeren kelimeleri çokça kullandıkları gibi, bu tür kelimelere Kur'ân'da da çokça rastlamak mümkündür. Örneğin, Arap krallar çok sevdikleri kölelerini kendilerine oldukça yakın bir yere oturttukları için, Necm suresinin 8. ve 9. âyetlerdeki hitaptan²¹³ Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Rabbine ne denli yakınlaştığını kavrayabilmişlerdir.²¹⁴ Böylece teccim, soyut anlamların kavranabilecek şekilde ortaya konmasını sağlamış olmaktadır.

2. Kişileştirme (Teşhis), Konuşurma (İntak)

Teşhis ve intak, insan dışındaki canlı ve cansız varlıklarla duygu ve düşünceleri tıpkı insan gibi kişileştirme ve konuşurma sanatıdır. Bu durum Arap belâgatinde istiâre-i mekniyye (kapalı istiâre) adı altında ele alınır.²¹⁵ Genellikle ikisi bir arada

²¹¹ Akdeniz, a.g.m.

²¹² Şentürk, a.g.e., s. 21-22.

²¹³ "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) bir yayın iki ucu kadar, hatta daha da yakın oldu"

²¹⁴ İbnu ʿArabî, *Harflerin İlmi (el-Futûhâtu'l-Mekkiyye)*, Çev. Mahmut Kanık, Asa Kitapevi, Bursa, 2000, s. 219-220.

²¹⁵ el-Ḥudayrî, a.g.e., ss. 242-253; Aktaş, Hasan, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Söylem Yay., İstanbul, 2002, s. 68; Saraç, Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi Yay., İstanbul, 2000, s. 112; Banarlı, Nihad Sâmi, *Edebî Bilgiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1948, s. 106.

kullanılan teşhis ve intak sanatları, özellikle masallar ve fabllar yanı sıra diğer edebî türlerde ve nazımlarda çokça görülebilmektedir.²¹⁶

Arapçada, özellikle "ef'al" (أَفْعُلُ) vezninde kişileştirme örnekleri sunan çok sayıda teşbih vardır. Araplar baklayı ahmaklıkla nitelendirirken (أَحْمَقُ مِنْ رَجُلَةٍ) "Bakladan daha ahmak" demişlerdir. Çünkü bakla, sulak bölgelerde yetişir ve oraları silip süpürür. Yine Araplar yeryüzünü de sır saklamakla vasıflandırmışlar ve (أَكْتَمُ مِنْ) "Yeryüzünden daha çok sır saklayan" demişlerdir. Buna karşın hayvanı da insana ait bir sıfatla nitelemişler ve (أَطْيَشُ مِنْ ذُبَابٍ) "Sinekten daha kararsız" , (أَذُلُّ مِنْ) "Leş üstündeki köpekten daha cimri", (أَبْرُ مِنْ هِرَّةٍ) "Kediden daha sadık", (أَجْبَنُ مِنْ صَفْرَدٍ) "Bildircin kılavuzundan daha korkak" demişlerdir.²¹⁷

Hacc suresinin 73. âyetinde yer alan "Ey İnsanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler, bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de!" şeklindeki sözlerle, müşriklerin Allah'tan başka taptıkları ilâhların acizliği canlandırılmıştır. Bu durum, "Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri alamazlar" şeklinde ifade edilmiştir.²¹⁸

3. Açıklama (Beyân)

Beyân; sözlükte ortaya koymak, açık seçik olmak, açıklamak, anlaşılır hale getirmek gibi manalara gelir. Terim olarak ise, bir manayı farklı söz ve usullerle anlatmayı öğreten, belirli usul ve kuralları olan ilimdir. Teşbih, istiâre, mecaz ve kinaye

²¹⁶ Üzgör, a.g.e., s. 356; Karaca, Mehmet, *İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1966, s. 90.

²¹⁷ Âbidîn, °Abdulmecîd, a.g.e., s. 108.

²¹⁸ Muslim, Muştafâ, *Mebâhiş ft İ'câzi'l-Şur'ân*, Dâru'l-Şalem, Dimişş, 1999, s. 146.

(vb.)'yi ele alır.²¹⁹ Mesela; Nûr, 24/35. ayette Allah'ın, göklerin ve yerin aydınlatıcısı olduğu kandile benzetilerek açıklanmıştır. Âyette mürekkep teşbih söz konusudur.

"Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile, nerdeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir. O, her şeyi bilir." (Nûr: 24/35)

Kandilin fenere konuluşu da, parıldayan yıldızlara benzetilmiştir. Lambadaki yağ, en safi, yakıcılıkta en kuvvetli olandır. Çünkü kandildeki bu yağ, ne şarkta, ne de garpta yetişen zeytinyağına benzer. Güneş ışıkları bu ağaca sadece, sabah akşam değil, bütün gün isabet etmektedir. İşte bu, Allah'ın, mü'minlerin durumunu ortaya koymak için getirdiği bir meseldir.²²⁰

Beyânda amaç, okuyucuyu bilgilendirmek ve ona fikir vermektir. Bu yüzden yazar, objektiftir, gözlemediği şeylere dair hislerini gerçeğe uygun tarzda aynen anlatır.²²¹ Mesela, Suut Kemal Yetkin'in (1903-1980) *"İslam Ülkelerinde Sanat"* isimli eserinden alınan şu pasajda bir türbenin tanıtılması ve okuyucunun bu türbe hakkında bilgilenmesi amacıyla yapılan bir tasvir söz konusudur:

"Nahçıvan'daki Mü'mine Hatun Türbesi, çok köşeli Selçuklu türbe tipinin ve tuğla işçiliğinin en güzel örneklerindedir. Dıştan on köşeli, içten silindir biçimli bir yapısı vardır. Saçak kısmında üç mukarnas sırası ve bir kûfi yazı şeridi gövdeyi sarar. Bu Çini harfli şeridin altından on kenar, silmelerle birbirlerinden ayrılırlar..."²²²

4. Abartı (Mübâlağa)

Bir şeyin tesirini artırmak amacıyla, o şeyi abartılı ifadelerle anlatma sanatıdır. Bir şey olduğundan çok fazla ya da daha az gösterilir. Mesela gözyaşlarının denize

²¹⁹ Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, İFAV yay., İstanbul, 2001, s. 35.

²²⁰ es-Suyûfî, Celâluddîn °Abdurrahmân, *el-İtkân fî °Ulûmi'l-Kur'an*, I-II, c. II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts., s. 56; ez-Zemaşşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf °an Hakâiki Gavâmiği't-Tenzîl*, I-VI, Tah. °Âdil Aḥmed °Abdulmevcûd - °Alî Muhammed Mu°avvağ, c. IV, Mektebetu'l-°Ubeykân, Riyâğ, 1998, s. 306-307.

²²¹ Tansel, a.g.e., s. 128-129; Akdeniz, a.g.m.

²²² Bilgin, a.g.e., s. 552-553; Tansel, a.g.e., s. 129; Paçacıoğlu, a.g.e., s. 339.

dönüştüğünün söylenmesi ya da bir evin abartılı bir şekilde tasvir edilmesi, mübalağaya örnek olarak gösterilebilir.²²³

Nûr suresi 24/35. âyetteki "... Ateş değmese bile, neredeyse yağın kendisi aydınlatacak!" ve A'râf, 7/40. âyetteki "... Deve iğnenin deliğinden geçmedikçe cennete de giremezler" ifadelerinde mübalağa vardır.

A'râf, 7/40. ayetin çizdiği tablo karşısında dinleyici, gökleri ve gök kapılarını; iğne deliğini ve koskoca halatın (yahut devenin), iğne deliğinden geçmesi durumunu düşünür. Halatın (yahut devenin) iğne deliğinden geçemeyeceğini herkes bilir.²²⁴ Çünkü iğne deliği, deliklerin en küçüğü ve darıdır. Devenin vücudu ise, vücutların en büyüğüdür. Şu halde devenin bu dar deliğe girmesi nasıl imkânsızsa, bu kimselerin cennete girmeleri de öyle imkânsızdır.²²⁵

5. Güzel ve Çirkin Gösterme (Tahsin ve Takbih)

Bir edebî tasvirde güzel ve çirkin gösterme yöntemleri kullanıldığında, kişi ya bir şeye teşvik edilmekte, ya da kişide bir şeye karşı nefret duygusu uyandırılmaktadır.

Mesela kızların, yüzlerinin parlaklığı ve davranışlarının güzelliği yönünden cennet hûrilerine benzetilmesi güzel gösterme; bir şairin birisini yermesi de çirkin gösterme örneklerindedir.²²⁶

III. EDEBÎ TASVİR VE BELÂGAT

Bir terim olarak, "*doğru bir manayı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatmak*" manasına gelen belâgat, hem sözün hem de konuşan kimsenin vasfı olarak kullanılır. Sözün belâgati; sözün hem fasih (kusursuz) hem de durumun gereğine uygun olmasıdır. Konuşan kimsenin belâgati ise, hangi gaye ile olursa olsun açık ve anlaşılır sözlerle meramını açıklayabilme kabiliyetidir.²²⁷

²²³ el-Ĥuđayrī, a.g.e., ss. 254-257; Aktaş, Hasan, a.g.e., s. 80; el-Askerī, Ebū Hilāl el-Ĥasen b. ʿAbdillāh b. Sehl, *Kitābu's-Şimāteyn el-Kitābe ve's-Şiʿr*, Tah., Mufid Ķumayha, Dāru'l-Kutubi'l- ʿİlmiyye, Beyrūt, 1981, s. 403.

²²⁴ Ateş, *Görünmez Âlemin İzleri*, s. 123.

²²⁵ er-Rāzī, Faĥruddīn, *Mefātiĥu'l-Ġayb*, I-XXIII, Terc. Suat Yıldırım v.dğr., c. X, Huzur Yay., İstanbul, ts., s. 368.

²²⁶ el-Ĥuđayrī, a.g.e., ss. 258-261; ʿUşfūr, Cābir, a.g.e., s. 353.

²²⁷ Bolelli, a.g.e., s. 28.

Belâgat ayrıca, *meâni* (kelâmın muktezây-ı hâle uygunluğunu sağlama), *beyân* (en açık bir şekilde ifade), *bedî'* (kelâmı süsleme) ve bunlara bağlı konuları içine alan ilmin adıdır. Bir sözün belîğ olabilmesi için anlamına açıkça delalet etmesi gerekir. Delâlet ise, "*lafız ile mana arasındaki ilişkiye*" verilen addır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere "*belâgat, bir metinde dilin malzemesinin kullanılma tarzını çeşitli yönlerden inceleyen bir disiplindir.*"²²⁸

Edebî tasvirin belâgatle olan ilişkisine gelince de Rummânî bu konuda şöyle demiştir: "*Belâgatle ilgili olan tasvir, soyut olan bir mananın gözle görülebilir bir şekle dönüştürülmesidir. Mesela Allah Teâlâ, cehennemine insana karşı öfkeden köpürmesinin şiddetini daha iyi ifade etmek için Mülk, 67/8. âyette "Neredeyse öfkeden paralanacak." demiştir. Âl-i İmrân, 3/187. âyette de "Onlar ise onu arkalarına attılar", okuyanın ve dinleyenin tasavvur edebilmesini sağlayan istiâreli bir ifade kullanılmıştır.*"

Ebû Hilâl el-^cAskerî de Rummânî'den oldukça etkilenmiş, onun fikirlerini âdeta harfî harfine almış olmakla birlikte, "*gözle görülebilen tasvir*" üzerinde Rummânî'den daha fazla durmuştur. ^cAskerî'ye göre tasvir, teşbih ve istiâreden daha kapsamlıdır.²²⁹

Böylece edebî tasvirin belâgatle ilişkisini saptadıktan sonra onu şu alt başlıklar altında biraz detaylandıralım:

A. Edebî Tasvirde Teşbih (Benzetme)

Teşbih sözlükte, "*bir şeyi başka bir şeye benzetmek*" manasına gelirken; Sekkākî'ye (ö.626/1229) göre, "*İki ayrı kelimenin bir manada müşterek olduğunu göstermektir.*" Teşbihin gayesi ise, kapalı bir durumu açıklığa kavuşturmak suretiyle muhatabı aydınlatmak, uzak olan bir manayı yakın olan manaya çekmek veya kastedilen manayı kısaltarak açıklamaktır.

Belâgatte teşbih, "*lâfızların bir şeyin üstün bir vasıfta diğer bir şeyle ortaklığına delâlet etmesidir*". "Ahmet aslan gibi kuvvetlidir" cümlesi, Ahmet'in kuvvette aslanla olan ortaklığını ifade eder. Burada Ahmet, müşebbeh (benzeyen); aslan da müşebbehün

²²⁸ Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Sevinç Matb., Ankara, 1980, s. 19; Aktaş, Şerif, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1986, s. 63-64.

²²⁹ er-Râğib, a.g.e., ss. 22-24.

bih (kendisine benzetilen)'dir. "Kuvvetli olma" ise vech-i şebah, yani benzetme yönüdür. Teşbihte bulunan diğer bir öge de teşbih edatıdır. "Gibi, sanki, güya, kadar, misâl.." gibi pek çok teşbih edatı vardır.²³⁰ Eğer teşbih edatı ve benzetme yönüyle birlikte müşebbeh ve müşebbehün bih'ten biri de kaldırılırsa teşbih, teşbih olma özelliğini korumakla birlikte "*istiâre*" adını alır.

Teşbih, az ve yerinde yapılmalı, güzel ve zarif olmalıdır. Kaba olan, çok sık yapılan veya benzetme yönü kuvvetli olmayan teşbihlerden kaçınmak gerekir.²³¹

Rummânî'ye göre bir teşbihte, şu şartlar bulunmalıdır:

1) Teşbih ile duygusal yoğunluk sağlanmalıdır. Mesela, **Nûr** sûresi, **24/39-40**. âyetler: *"İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihâyet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanı başında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur. Allah ise, onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür. Yahut (o kâfirlerin duygu, düşünce ve davranışları) engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir; (öyle bir deniz) ki, onu dalga üstüne dalga kaplıyor. Üstünde de bulut... Birbiri üstüne karanlıklar... İnsan elini çıkarıp uzatsa, neredeyse onu dahi göremez. Bir kimseye Allah nur vermemişse, artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur."* (**Nûr: 24/39-40**)

Bu âyetlerde iki teşbih vardır: *Birincisi*; inkâr edenlerin susuzluk ve azap çekmede çöldeki seraba benzetilmesidir. Bu serap, susuz kişiyi kendine doğru çekiyor. O da kendisini bekleyen akıbetten habersiz oraya doğru koşuyor. İsteddiği yere ulaşıyor ama beklediğini bulamıyor... Aniden aklına bile getirmediği şaşırtıcı, tüm bağları koparan, insanı iliklerine kadar titreten korkunç bir şeyle karşılaşılıyor. Yani, inkâr ettiği ve düşmanlık yaptığı Allah'ı orada kendisini bekler durumda buluyor. Allah da hesabı çabuk görüyor.

İkincisi ise bu amellerin, haktan ayrılma konusunda, engin denizlerin karanlıklarına benzetilmesidir. Böylece, engin bir denizdeki dehşet verici korku somutlaştırılıyor. Üst üste binen dalgalar, onları da örten bulut... Ve karanlıklar birbirine

²³⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 55; Bilgegil, a.g.e., s. 134-135; Bolelli, a.g.e., s. 36-37; Saraç, a.g.e., s. 119-120.

²³¹ Karaca, a.g.e., s. 62.

biniyor. Öyle ki, insan elini gözünün önüne uzatsa korku ve karanlığın şiddetinden onu fark edemez bile. Hiç kuşkusuz küfür de yüce Allah'ın evrende çağlayan nurundan kopuk bir karanlıktır.²³²

Özetle; bu iki âyette zikredilen iki teşbih, kâfirleri uyarıp dikkatlerini çekmek içindir. Kim Allah'ın kelâmını düşünür ve incelerse itikadını tashih etmiş olur. Kim Rabbinin âyetleri hakkında düşünmekten yüz çevirerek küfründe ısrar etmeye devam ederse, zorlu bir ceza ve acıklı bir azapla karşılaşır. Onu kıyamet günü Allah'ın azabından kurtarmak için hiçbir salih amelin kendisine faydası olmaz.²³³

2) Âdet üzere cereyan etmeyen bir durum, ediyormuş gibi gösterilmelidir.

Mesela; **Yunus, 10/24:** *"Dünya hayatı gökten indirdiğimiz su gibidir ki, onunla insan ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmıştır. Yeryüzünün süslenip bezendiği ve yerin sahiplerinin bütün bunlara malik olduklarını sandıkları sırada, gece veya gündüz buyruğumuz o yere gelmiş ve orayı hiçbir şey bitirmemişe çevirmişiz; bir gün önce bir şey yokmuş gibi olmuştur. Düşünen millet için âyetleri böylece uzun açıklıyoruz."*

Ayette geçen "*zuhruf*" (زُحْرُفٌ) kelimesi sözlükte "*süslenmiş zinet*"; "*haşid*" (حَصِيدٌ) kelimesi de, "*yok etmek için vaktinden önce hasat edilen ürün*" demektir.²³⁴

Ayetteki teşbihten maksat; dünya hayatının süratle geçmesi, nimetlerin yok olması, gökten inen yağmur sebebiyle süslü elbiselerle donanmış bir gelin gibi yeryüzünün çeşitli bitkilerle donanıp bütün güzelliği ile süslenmesi ve bu güzelliğe bakanların sanki bunların ebediyen kalacağını zannetmesidir.

Su, ölçülü ve yerinde kullanılırsa insan hayatın devamını sağlar. Aksi halde insanın yok olmasına neden olur. Dünya malı ve hayatı da öyledir. Ölçülü kullanılırsa güzel bir hayat sağlar, aksi durumda sahibine zarar verir.²³⁵

²³² Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-X, Terc. Salih Uçan v.dğr., c. VII, Dünya Yay., İstanbul, ts., s. 489.

²³³ Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munîr*, I-XV, Terc. Hamdi Arslan v.dğr., c. IX, Risale Yay., İstanbul, 2005, s. 489.

²³⁴ el-İşfahânî, *Mufredât*, s. 238, 379.

²³⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 129; Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsim Zeynu'l-İslâm °Abdulkerîm b. Hevâzin, *Laîâifu'l-İşârât*, I-III, Tah. İbrahim Besyünî, c. II, el-Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-°Ämme, Qâhire, 1981, s. 88-89; es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 55.

3) Açıkça bilinmeyen bir şey, bilinen bir şekilde sunulmalıdır.

Ankebût, 29/41. âyette olduğu gibi: "*Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise, şüphesiz örümceğin yuvasıdır. Keşke bilseler.*"

Burada kâfirlerin putlara tapınmaları, bir hava üfürmekle bozulabilecek ve yok olabilecek güçsüz bir yuva kuran örümceğin durumuna benzetilmiştir.²³⁶ Çünkü örümceğin yaptığı ev, evler içinde en zayıf ve en dayanıksız olandır. İçinde barınmakta olan örümceğe bile yarar sağlamaz, onu tehlikelerden korumaz. İşte Allah'ı bırakıp ta diğer varlıkları ve putları tanrı edinen, onlara tapan kimselere gelince, bu putlar onlara asla bir fayda temin edemeyeceği gibi onlara gelecek zararı da üzerlerinden savamazlar.²³⁷

"*Vehn*" (وَهْنٌ) kelimesi ıstılahta "*yaratılış ve huy yönünden zayıflık*" manasına gelir.²³⁸ Âyette, Allah Teâlâ'nın dışında dost ve ilâh edinilen şeylerin zayıflığı ve himayesi umulan sığınakların dayanıksızlığı somutlaştırılmak istenmiş, zayıflık ve dayanıksızlık manası "*evhen*" (أَوْهَنْ) kelimesi ile ifade edilmiştir.²³⁹

Âyette şöyle bir incelik de vardır: "*Ankebût*", dişi örümcek anlamına gelip, örümceğin erkeğine "*ankeb*" denir. Dişi örümcek kendisine sevgi ve güvenle teslim olanları kullanıp mahvetmekle bilinen bir yaratıktır. Çiftleşmeden sonra eşini öldüren dişi örümceğin evi, en yakın dostuna bile bir felaket yeri olurken, oraya giren sinekler ve böcekler için de tam anlamıyla bir ölüm ağıdır. Yine bu ağda yumurtadan çıkıp dünyaya gelen yavruların da bir kısmı diğerlerini yiyebilmektedir. Bundan dolayı erkek örümcek, ne kadar güçlü olsa da dişisini döledikten sonra hemen evden kaçır ve bir daha da oraya ayak basmamaya çalışır. İşte Allah'tan başka tapınılan ve sığınılan şeyler

²³⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. X, , s. 524.

²³⁷ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 549; Hicâzî, M. Maḥmūd, *Furkan Tefsiri*, I-VI, Terc. Mehmet Keskin, c. IV, İlim Yay., İstanbul, ts., s. 513.

²³⁸ el-İşfahānî, a.g.e., s. 887.

²³⁹ eş-Şaḡîr, a.g.e., s. 257.

de tıpkı dişi örümceğin ağı gibi sığınanları felakete götürür ki, Kur'ân'da da örümcek ağında saklı işte bu ihanete dikkat çekilmiştir.²⁴⁰

4) Bir şey, olduğundan daha güçlü gösterilmelidir.

Mesela, **Rahman, 55/24** "*Denizde yürüyen dağlar gibi gemiler O'nundur*" ve **Şûrâ, 42/32**. âyetlerde, "*Denizde yüce dağlar gibi gemilerin yürümesi O'nun varlığının delillerindendir*", dinî amacı gerçekleştirmek için edebî güzellik sağlayan bir unsur olarak tasvirin kullanılmış olduğu görülmektedir.²⁴¹ Rahman, 55/24. âyette benzeyenle benzetilenin ortak yönü (vech-i şebeh), üstünlüktür. Âyette suda yüzen, ağır yükler taşıyan, uzun mesafeleri kısa zamanda kat ederek insanlara faydalı olan büyük gemilerin sağladığı hizmette, Allah'ın kudretini göstermek amaçlanmaktadır. Bu kudret aynı zamanda rüzgârın insanın emrine verilmesinde de kendini gösterir. Bu yönüyle âyet, hem kullara verilen nimetlerin çokluğu hem de Allah'ın kudretinin üstünlüğü konularını içermektedir.²⁴² Görüldüğü üzere Kur'ân'da değişik bağlamlarda kullanılan çok sayıda teşbih bulunmaktadır.

Teşbihte asıl olan, teşbih edatının müşebbehün bihe dâhil olmasıdır. Teşbih ile mübalağa veya bir durumu açığa çıkarma amacı güdüldüğünde teşbih edatı müşebbehe dâhil olabilir. Zira mübalağada müşebbehün bih yerine müşebbeh esas olur. Örneğin, "*Alışveriş, faiz gibidir*"²⁴³ âyeti, alışverişi değil faizi hedef almaktadır. Bu yüzden "Faiz de alışveriş gibidir" denilmesi gerekirken, caiz olma yönüyle alışveriş, ribâyâ ilhak edilmiştir.

Teşbihle ilgili bir diğer husus da, övgü amaçlı teşbihte, değeri az olanın çok olana; yergi amaçlı bir teşbihte ise değeri çok olanın az olana benzetilmesidir. Mesela, "*Allah göklerin ve yerin Nur'udur. O'nun nuru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer*"²⁴⁴ âyetinde daha değerli olan, nispeten daha az değerli olana benzetilmiştir.

²⁴⁰ Şahinler, Necmettin, *Kur'ân'da Sembolik Anlatımlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1995, s. 173-174; Maḥmūd, Muştafâ, *Kur'ân'a Yeni Yaklaşımlar*, Terc. Muhittin Akgül, Işık Yay., İstanbul, 1999, s. 270-271.

²⁴¹ °Abduttevvâb, Şalâhuddîn, *eş-Şûratu'l-Edebiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu Lubnân, Beyrût, 1995, ss. 46-50.

²⁴² es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 56.

²⁴³ Bakara, 2/275.

²⁴⁴ Nûr, 24/35.

Bunun sebebi muhataplara konuyu daha kolay anlatmaktır. Yoksa Allah'ın nurundan daha üstün bir şey düşünölemeyeceği açıktır.²⁴⁵

B. Edebî Tasvirde Temsil

Temsil teşbihin bir türüdür. Her temsil, teşbihtir; fakat her teşbih, temsil değildir. Temsil, manayı açıklar; onu âdeta algılanabilir ve görölebilir hale getirir ki bu, temsilin bütün ilimlerdeki faydasıdır. Temsilde konuşmacı kastettiği manayı başka bir mana ile ifade ettiği ve bu başka mana da kastedilen manayı temsil ettiği için misalin, temsil edilenden daha açık olması gerekir.²⁴⁶

Mesela, **Fetih, 48/29.** âyette medh (övgü), temsille ifade edilmiştir: "*Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çok çetin, kendi aralarında çok merhametlidirler. Sen onları rükû eder, secdeye kapanır halde görürsün. Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ister dururlar. Görünüşlerine gelince, yüzlerinde secde izi vardır. Bu onların Tevrat'taki nitelikleridir.*"

Kur'ân'da, özellikle kâfirlerin amelleri ve dünyadaki hayatları bağlamında ekinin müşebbehün bih olarak kullanıldığı birçok benzetme bulunmaktadır. Âyette söz konusu olan müşebbeh ise Peygamberimizin ashabıdır. Ashabın kendisine benzetildiği ekin parçalanamaz ve rüzgâr tarafından yerle bir edilemez. Bu ekine bakan kimse, onun yerinde sabit olduğunu ve sökülüp atılmasının son derece zor olduğunu görür.

Yerme amaçlı temsile de Ra'd, 13/14. âyet örnek olarak gösterilebilir: "*Gerçek dua ve ibadet ancak O'nadır. O'ndan başka çağırdıkları putlar kendilerine hiçbir cevap veremezler. Durumları, suyun ağzına gelmesi için avuçlarını ona açmış bekleyen adamın durumu gibidir. Hiçbir zaman suya kavuşamaz. İşte kâfirlerin yalvarışı da böyle, boşunadır.*"

Bu tasvirde de anlaşılmaktadır ki, dua eden kimsenin duasına karşılık verebilecek ve onun isteğini yerine getirebilecek olan sadece Allah Teâlâ'dır. Ellerini suya uzatıp da, suyun ellerinden ağzına kendiliğinden ulaşmasını isteyen bir kimsenin bu arzusunun su tarafından gerçekleştirilebilmesi ne kadar imkânsız ise, inanmayanların, Allah'tan başka dua ettikleri şeylerin bu isteklerini yerine getirebilmesi

²⁴⁵ es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 56-57.

²⁴⁶ °Uşfûr, Câbir, a.g.e., ss. 332-342.

de o kadar imkânsızdır. Çünkü su cansızdır. İnanmayanların yalvarıp yakardığı cansızların durumları da tıpkı su gibidir.²⁴⁷

Ayetlerde de açıkça görüldüğü gibi, Kur'ân'daki temsillerin hepsi canlı, gerçek hayatın hareketliliğini yansıtan ve hayattaki çok farklı anlamları içeren temsillerdir.²⁴⁸

C. Edebî Tasvirde Mecâz (Değişmece)

Mecâz, "bir sözün, kendi asıl manasından başka bir anlam ifade edecek şekilde kullanılmasıdır." Kelimelerin asıl manalarına "özanlam (hakikat)", asıl anlam dışındaki anlamlarına ise "mecâz anlam" denir. Mecâz anlamın gerçek anlam olmadığını gösteren ve sözü gerçek anlamının dışına çıkaran bir alaka vardır. Mecâzî kullanımda amaç, söze güzellik, zerafet, canlılık ve güç katmaktır.²⁴⁹

"Her insanın boynuna işlediklerini dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı Kitap'ı önüne çıkarırız. 'Kitabını oku, bugün hesap görücü olarak sen kendine yetersin.'"

(İsrâ: 17/13-14)

Onüçüncü âyette "sorumluluk" manası verilen "tâir" (طَائِر) kelimesi, sözlükte "kuş" demek olup, âyette mecâz olarak kullanılmıştır. Çünkü İslâmiyet'ten önce Araplar, bir işi yapmanın hayırlı olup olmayacağını anlamak için bir kuşu salıverirler; kuşun sağ tarafa doğru uçuşmasını hayra, sol tarafa doğru uçuşmasını ise şerre işaret sayarlarmış. Buradan hareketle tefsirlerde tâir kelimesine "kader" manası verildiği gibi, "hayır ve şer, mutluluk ve mutsuzluk, amel, rızık, yükümlülük" gibi değişik manalar da verilmiştir.²⁵⁰

Konu ile ilgili olarak şairin şu beytine de bir bakalım:

Sende seyr-i ahsen-i takvime isti'dâd yok

Yoksa olmaz suret-i insan-ı kâmil nâ-bedîd

"Sende en güzel nizamın yürütülmesine kabiliyet yok; aksi takdirde olgun insan modeli görünürdü"

²⁴⁷ Şahinler, a.g.e., s. 125.

²⁴⁸ °Abduttevvâb, a.g.e., ss. 53-57.

²⁴⁹ Aktaş, a.g.e., s. 37; Saraç, a.g.e., s. 101; Karaca, a.g.e, s. 7; el-Ķazvî, Celâluddîn Muḥammed, *Telḥîs*, Terc. Mehmed Fahreddin Dinçkol, Ebrar Yay., İstanbul, ts., s. 139.

²⁵⁰ Karaman, Hayreddin v.dğr., *Kur'ân Yolu*, I-V, c. III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s. 469.

Şair Hersekli Arif Hikmet (1839-1903), beyitteki "*ahsen-i takvîm*" ifadesini sevgilinin güzelliğini mecâz yoluyla anlatmak için kullanmıştır. Buna göre, sevgilinin güzelliği eğer seyredilebilir olsaydı, onda insan-ı kâmil (mükemmel insan) modeli görünürdü ve yine ahsen-i takvîm (mecâzen sevgilinin güzelliği) hakkıyla seyredilip anlaşılabilseydi, onda "*Cemalullah*" görünür, bu sayede insanlar kemale ererlerdi.²⁵¹

Mecâz-ı Mürsel (düz değişmece); "mürekkab mecâz" ya da "istiâre-i temsiliye" adı da verilen bu sanat,²⁵² bir sözü benzetme amacı gütmeyen, gerçek anlamı dışında kullanmayı ifade eder. Şayet benzetme amacı güdülürse, "*istiâre*" veya "*teşbih*" adını alır. Günlük konuşmalarda daha çok kullanılan bu sanata atasözü ve deyimlerde de çokça rastlanır. Sözelimi, "*şehir söndü*", "*sobalar yandı*", "*burnu büyüdü*", "*çok hafifledim*" gibi ifadeler mecâz-ı mürsele örnektir.²⁵³

Kamer: 54/47-48. ayetlerde geçen "*ateşin dokunması*" tabiri de mecâz-ı mürseldir. "*Doğrusu suçlular sapıklık ve çılgınlık içindedirler. Ateşe yüzüstü sürüldükleri gün, onlara: 'Cehennem dokunan azabını tadın' denir.*"

Ayetteki "*dokunmak*" kelimesi, mecâzen "*elem*" manasında kullanılmıştır. Hakiki mana ile mecâzî mana arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır. Zira ateşin dokunması, elem duyulmasına sebeptir. Yani o günahkâr kâfirler, cehennemde azap çekerler, zelil ve rezil olmak için yüzleri üstü sürüklenirler, yerilmek ve azarlanmak için de kendilerine "*Ateşin hararetini, acılarını ve azabının şiddetini tadın*" denilir.²⁵⁴

Bir sözün mecâz-ı mürsel sayılabilmesi için his ve heyecan uyandırmasının yanı sıra şu iki niteliği de taşıması gerektiği ifade edilmiştir:

1) Mecâz olarak kullanılan söz gerçek anlamı dışında kullanılmalıdır.

2) Sözün gerçek anlamının düşünülmesi mümkün olmalıdır. Mesela "*göze girmek*" deyiminde mecâz-ı mürsel sanatı vardır. Zira göze girilemeyeceği açıkça belli olduğuna göre, deyimdeki "*göz*" kelimesi gerçek anlamında kullanılmamıştır. Nitekim "*girmek*" kelimesi de gözü gerçek anlamında anlamamıza engel olduğu için bu deyim,

²⁵¹ Aktaş, a.g.e., s. 37.

²⁵² Saraç, a.g.e., s. 104.

²⁵³ Aktaş, a.g.e., s. 41-42; Üzgör, a.g.e., s. 329.

²⁵⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIV, s. 155.

"takdir ve sevgi kazanmak" gibi gerçek anlamının dışında bir anlama sahip olduğu anlaşılır.²⁵⁵

D. Edebî Tasvirde Kinâye (Dolaylı Söz)

Kinâye, anlatılmak isteneni üstü kapalı bir biçimde anlatma sanatı olup, aynı anda iki anlamın da kastedilebildiği bir söz söyleme biçimi olması yönüyle mecâzdan ayrılır. Çünkü mecâzda hem gerçek, hem de mecâz anlamı kastetmek mümkün değildir. Mesela, "uzun boylu" manasına gelen "*ṭavīlu'n-nicād*" (طَوِيلُ النَّجَادِ) ifadesiyle, kılıç sahibinin hem boyunun hem de kılıcının bağının uzun olduğu anlaşılır.²⁵⁶

Aynî, "*Kinâye, açık bir anlamı terk edip, ona eşit olan anlama dönmektir*" der. Kinâyede benzetme amacı yoktur. Kullanılan sözde bir hakiki bir de mecâzî anlam bulunmakla birlikte, asıl vurgulanmak istenen mecâz anlamdır.²⁵⁷ Nezakete aykırı düşen, alay ve hatta hakaret ifade eden sözleri kinâye yoluyla söylemek, gerektiğinde zor durumlardan kolayca kurtulmayı sağlamaktadır. Kinâye, diğer mecâzlardan farklı olarak tamamen hayale dayanmayan, gerçek bir tarafı da bulunan, daha doğrusu bir gerçeğin kapalı bir şekilde ifade edildiği sanattır. Mesela bir insana "*eli uzun*" demekle onun hırsızlık alışkanlığına sahip olduğunu; "*eli açık*" sözüyle cömert olduğunu ve "*kapısı açık*" deyimiyile de konuksever bir insan olduğunu ifade etmiş oluruz. Dikkat edilirse bu deyimler, hem gerçek hem de mecâz anlamları ile kullanılmışlardır.²⁵⁸ Kinâyeli sözler birkaç sebeple kullanılabilir ki, bunlardan bazıları şunlardır:

1. Kudretin azametini ifade etmek için: Mesela, **Zümer, 39/67.** âyette; Allah'ın kudret ve yüceliğinden kinâye söz konusudur. Âyette şöyle denilmektedir: "*Onlar Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Bütün yeryüzü, kıyamet günü O'nun avucundadır; gökler O'nun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O, putperestlerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir*"

²⁵⁵ Külekçi, Numan, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yay., Ankara, 1995, s. 19; Garipoğlu, Kemal, *Edebiyat Bilgileri*, Baylan Basımevi, Ankara, 1969, s. 171.

²⁵⁶ el-Ḳazvî, a.g.e., s. 161.

²⁵⁷ °Abduttevvâb, a.g.e., s. 67; Aktaş, a.g.e., s. 45; Saraç, a.g.e., s. 131.

²⁵⁸ Karaca, a.g.e., s. 131; Külekçi, a.g.e., s. 68-69.

2. Daha kapalı olan bir ifade tercih edildiği için: Örneğin; **Sâd, 38/23-24.** âyetlere bir bakalım: *"Bu kardeşimin doksan dokuz dişi koyunu, benim de bir tek dişi koyunum vardır; O'nu da bana ver dedi ve tartışmada beni yendi. Davud: 'Andolsun ki, senin dişi koyununu kendi dişi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur..."* Âyetteki "kardeşimin doksan dokuz koyunu, benim de bir tek dişi koyunum" ifadesi, kadınlardan kinâyedir. Çünkü kadının adını açıkça zikretmemek uygundur. **Vâkıa suresinin 56/34.** âyetindeki *"Yüksek döşekler (üzerindedirler)"* sözünün de kadınlardan kinâye olduğu ifade edilmiştir.

3. Açıkça ifade edilmesi çirkin olan kelime yerine, başka bir kelime kullanmak için: Mesela Kur'ân'da, Mâide, 5/6. ve Nisâ, 4/43. âyetlerde geçen birbirine dokunmak manasına gelen *"mulâmese"* (مُلَامَسَةٌ) kelimesi, *"cinsî münasebet"*ten kinâyedir.²⁵⁹

4. Belâgat ve mübalağa için: İsrâ, 17/29. âyetteki *"Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün açıp da tutumsuz olma, yoksa pişman olur, açıkta kalırsın"* ifadesinde cimriliğin, *"boyuna bağlanmış el"* (وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ) ile ifade edilmesinde bu yerilen özelliğin iğrenç ve sevimsiz bir şekilde tasviri vardır. Boyuna asılan bu el, uzanamaz. Kur'ân'da, bir şey harcamaya ve vermeye eli uzanmayan cimri kimse bu şekilde tasvir edilmiştir. Görüldüğü gibi âyetteki kinâye, manayı güçlü ve etkili bir şekilde ifade etmenin aracı olmuştur.

Ahzâb, 33/9-11. âyetleri okuyan kimse de, Müslümanların o anki sıkıntılarının derecesini hissedebilir: *"Ey İnananlar! Allah'ın size olan nimetini anın. Üzerinize ordular gelmişti, biz de onların üzerine rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı görüyordu. Onlar size yukarıınızdan ve aşağıınızdan gelmişlerdi; gözler dönmüştü; yürekler ağızlara gelmişti; Allah için çeşitli tahminlerde bulunuyordunuz. İşte orada inananlar denenmiş ve çok şiddetli sarsıntıya uğratılmışlardı."*²⁶⁰

²⁵⁹ el-İşfahânî, a.g.e., s. 747.

²⁶⁰ ^cAbduttevvâb, a.g.e., ss. 67-70; es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 61.

Ordulardan maksat meleklerdir. Onlar yukarılarından ve aşağılarından onlara geldiklerinde hayret ve dehşetten dolayı gözleri dönmüş ve yürekleri ağızlarına gelmiştir. Bu da onların çok korktuğunun göstergesidir.²⁶¹

5. İhtisar sebebiyle kinâye: Çok çeşitli eylemlerin kinâye yoluyla yapmak anlamındaki "*fiil*" lâfzıyla ifade edilmesi buna örnektir. Âyetteki "*Mademki yapamadınız*" ifadesi, "*mademki onun misli bir sure getiremediniz*" anlamından kinâyedir.

Bir de "*ta'riz (dokundurma, taşlama)*" vardır ki, bu da bir kinâye türüdür. Birini küçük düşürmek veya onunla alay etmek maksadıyla, söylenen sözün tam tersini kastetme sanatıdır. Ta'riz de kinâye gibi iki anlam taşımakla birlikte, söylenenin tam tersi kastedilir. Zarif bir şekilde yapıldığında daha güzel ta'riz, söze konu olan kimsenin tepkisinden korunma, tenkitte ölçülü olma, kibarlığı elden bırakmama veya muhatabı kırmama gibi amaçlara hizmet eder.²⁶²

Sekkākī, "*Ta'rîz, sözü edilmeyen bir kimse için söylenen kelimedir*" der. Bir kimseye söylenen sözle, bir başkasının kastedilmesi bu kabildendir. Buna ta'rîz denmesinin nedeni, sözün bir başkasına söylendiğini göstermek için dolaylı bir ifade olmasıdır. Tibî'ye göre ise ta'rîz, sözü edilen kimseyi bir yönüyle yüceltmek ya da kötülemek için kullanılır. "...*Kimini derecelerle yükseltti.*"²⁶³ âyetindeki ta'riz içeren bu ifade, kadrini yüceltmek amacıyla Rasulullah için kullanılmıştır. **Duhan, 44/47-49.** âyetlerde de zemmetme yoluyla ta'rîz yapılmıştır: "*Suçluyu yakalayın, cehennemnin ortasına sürükleyin, sonra başına azap olarak kaynar su dökün' denir, sonra ona deyin ki: 'Tat bakalım, hani şerefli olan, değerli olan yalnız sendin...*"²⁶⁴

E. Edebî Tasvirde İstiâre (İğretileme)

İstiare kelimesinin sözlük anlamı "*ödünç almak, birinden iğreti bir şey almak*" demektir. Edebî sanat olarak ise, "*bir şeyi gerçek anlamı dışında, çeşitli yönlerden*

²⁶¹ et-Taberî, Ebū Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî Cāmi'u'l-Beyān 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, I-XXV, Tah. 'Abdullāh b. 'Abdu'l-Muhsin et-Turkî, c. XIX, Dāru 'Ālemi'l-Kutub, Riyad, 2003, s. 28; Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, I-XVI, c. XIII, Arslan Yay., İstanbul, ts., s. 162.

²⁶² Aktaş, a.g.e., s. 49; Saraç, a.g.e., s. 132; Garipoğlu, a.g.e., s. 173.

²⁶³ Bakara, 2/153.

²⁶⁴ 'Abduttevvāb, a.g.e., ss. 70-73; Taşköprülüzade, *Mevdūātu'l-'Ulūm*, I-II, Sadeleştiren. Mü'min Çevik, c. II, Üçdal neşr., İstanbul, 1975, s. 802-803; es-Suyūfî, *el-İtkān*, c. II, s. 63.

benzediği başka bir şeyin adıyla anmaktır." İstiarenin temeli, teşbihtir ki, mecâzın teşbihle karışmasından meydana gelir. Teşbihten daha belîğdir. Belîğ olmaktan maksat, meramın daha sağlam ifade edilmiş olması ve teşbihten daha ileri bir düzeyi temsil etmesidir.

İstiare ile teşbih arasındaki fark, teşbihteki benzetme edatının, asli manasını değiştirmeyecek biçimde söz içerisinde kullanılmasıdır. İstiare ise böyle değildir. Çünkü istiâre, ibarenin lügat anlamında kullanılmadığı yerlerde kullanılmaktadır.

Bir sözün istiâre olabilmesi için şu üç özelliği taşıması gerekir:

1. Söz, gerçek anlamı dışında kullanılmalıdır.

2. Sözün gerçek anlamda kullanılması imkânsız olmalıdır. Bunu sağlamak için de sözün gerçek manasının anlaşılmasına engel bir karine bulunmalıdır.

3. Benzetme amacı olmalıdır.²⁶⁵

İstiare ile soyut şeyler, duygular ve düşünceler somutlaştırılır; cansız varlık kişileştirilir ve konuşurulur. Lâfızların manaları zenginleşir, konuşana az sözle çok mana ifade etme imkânı sağlanır; bir diğer deyimle söze icâz vasfı kazandırılır. Böylece, metni okuyanın hayaline ve yorumlama gücüne bir şeyler bırakılır. İstiarede bir kelimenin tüm yan anlamlarından, çağrışımlarından ve ilgili bütün anlam değerlerinden yararlanılmaya çalışılır. Bu açıdan istiâre, bir unsurun zihnimize uyandırdığı bir başka unsur ile olan benzeyişinin yakalanmasıdır.²⁶⁶ Mesela cesur bir insana aslan, kurnaz bir kimseye tilki, biraz safça birine kaz demekle istiâre yapmış oluruz.²⁶⁷

Edebiyatçıların bir kısmına göre istiâre, bir kelimenin, bilinen değil, bilinmeyen bir manada kullanılmasıdır ki, bunun amacı gizli olan bir anlamı ortaya çıkarmaktır. Örneğin Zuhruf, 43/4. âyette "*O, katımızda bulunan ana kitaptadır.*" denilir. Âyetin gerçek manası ise "O, katımızda bulunan asıl kitaptadır" şeklindedir. Yani, âyetteki "*el-umm*" (الْأُمَّ) kelimesi de "*aşl*" (أَضَلَّ) kelimesinden istiâredir. Bu istiâre sayesinde ki, böyle bir sözü işiten kimse, duyduğu kelimeyi âdeta görür hale gelir.

²⁶⁵ Taşkoprülüzade, a.g.e., c. II, s. 802; es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 57; Aktaş, a.g.e., s. 23; Saraç, a.g.e., s. 109; Külekçi, a.g.e., s. 53; Çağıl, Necdet, *Kur'ân-ı Kerim ve Kitabı Mukaddes Mukayesine Özgün Bir Yaklaşım*, Araştırma Yay., Ankara, 2005, s. 28.

²⁶⁶ Saraç, a.g.e., s. 109-110.

²⁶⁷ Karaca, a.g.e., s. 71.

"...Onlara şefkat kanatlarını ger.."268 âyetinde de açık olmayan mana, açıklığa kavuşturulmuştur. Âyette, evladın ana-babaya merhamet göstererek alçak gönüllü davranması tavsiye edilmektedir. "Alçak gönüllülük", önce "bir yöne meyiletme", sonra da "kanat" istiâreleri kullanılarak ifade edilmiştir. İstiare, "ana babana merhamet duygusuyla muamele et" şeklinde takdir edilebilir. Burada da amaç, görünmeyi görünür hale getirmektir.

Mübalağa için de istiâre yapılabilir. "Yeri kaynaklar halinde fişkırttık.."269 âyetinde mübalağa vardır. Âyet "yerin kaynaklarını fişkırttık" şeklinde ifade edilseydi, aynı mübalağa sağlanamazdı.²⁷⁰

Bir de "temsîlî istiâre (alegori, sembol)" vardır ki, bir düşüncenin, bir davranışın ya da bir eylemin daha kolay anlatılabilmesi için, simgelerle canlandırılıp somut hale getirilmesi anlamına gelmektedir. Temsilî istiâre teşbihin temel öğelerinden yalnız bir tanesiyle ve birden fazla benzetme yönü gösterilerek yapılır. Bu benzetmede unsurlar birer cümledir. Temsilî istiâreler yaygınlık kazanırsa "mesel" adını alırlar. Mesela, "Ayağımı yorganına göre uzat" atasözü artık ayak ve yorgan ile ilgili bir durumu bildiren değil, kişinin kendi imkânına göre davranması gerektiğini anlatan bir ifadedir.

Faruk Nafiz Çamlıbel (1889-1973); "Bin gemle bağlanan yağız at şaha kalkıyor, Gittikçe yükselen başı Allah'a kalkıyor!" beytinde atın şahsında vatani tasvir ederek temsilî istiâre sanatını kullanmıştır. Yani vatana atın şahsında şahsiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Türkleri tutsak etmek isteyen düşmanlara karşı yapılan Kurtuluş Savaşı'nda Türk milletinin düşmanları yenmesi ve bağımsızlığını koruması at, şâha kalkma, son şanlı macera, gem, halka, zincir ve seyis gibi mecâz ve istiârelerle anlatılmaya çalışılmıştır. Benzeyenler söylenmeyip, sadece benzetilenlere yer verilmiştir.²⁷¹

IV. HADİSLERDE EDEBÎ TASVİR ÖRNEKLERİ

Hadislerde taşvîr; temsîl (benzetme, resim ile ifade etme), tenkîş (süsleme), tahtîf (tasarım, dizayn), tekvîn (yaratmak, oluşturmak), teşkîl (şekillendirme), teşbîh

²⁶⁸ İsrâ, 17/24.

²⁶⁹ Kamer, 54/12.

²⁷⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 57-58.

²⁷¹ Aktaş, Hasan, a.g.e., s. 31-32; Saraç, a.g.e., s. 111-112; Karaca, a.g.e., s. 81.

(benzetme), taḥyīl (tahayyül etme, gözünde/zihninde canlandırma), taḥlīk (yaratmak), taḳdīr (var saymak, ima etmek), taṣnīc (yapma) ve terḳīm (noktalama, numaralama) manalarında kullanılmıştır.²⁷²

1) Tasvirin temşīl, tenḳīş, tersīm ve taḥḫīḫ manasında kullanıldığı pek çok hadis vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

(إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوِّرُونَ)²⁷³

"Kıyamet gününde Allah katında en fazla azaba maruz kalacak olanlar, suret yapanlardır."

(.....) ²⁷⁴ (أَنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ تَمَائِيلُ (أَوْ تَصَاوِيرُ))

"Melekler içinde heykellerin(veya resimlerin) bulunduğu eve girmez."

(أَمِيطِي عَنِّي فَإِنَّهُ لَا تَزَالُ تَصَاوِيرُهُ تَعْرِضُ لِي فِي صَلَاتِي)²⁷⁵

"Benden uzaklaştırın. Çünkü onun resimleri namazda karşıma çıkıyor."

2) Tekvīn, teşkīl, teşbīh ve taḥyīl manasında kullanıldığı yerler:

(مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَكَوَّنُنِي)²⁷⁶

"Kim beni (rüyasında) görürse, doğruyu görmüştür. Çünkü şeytan benim kılığımı giremez."

(مَنْ رَأَى فِي النَّوْمِ فَقَدْ رَأَى فَإِنَّهُ لَا يَنْبَغِي لِلشَّيْطَانِ أَنْ يَتَشَبَّهُ بِي)²⁷⁷

"Kim beni uykuda görürse, kuşkusuz beni görmüştür. Çünkü şeytanın bana benzemesi mümkün değildir"

3) Taḥlīk manasında kullanılması:

(إِنَّ أَصْحَابَ الصُّورِ يُعَذَّبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ, يُقَالُ لَهُمْ, أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ)²⁷⁸

²⁷² cAlī el-Ḳuḏāt, a.g.e., ss. 57-59.

²⁷³ Buḥārī, Ebū cAbdillāh Muḥammed b. cĀsā b. İbrāhīm, *Saḥīḫu'l-Buḥārī*, Libās, 89, I-IX, Dāru İḥyāi't-Turāşī'l- Arabī, Beyrut, 1958.

²⁷⁴ Mālik b. Enes, *Muvaḫḫa*, İsti'zān, 6, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

²⁷⁵ Buḥārī, *Libās*, 93.

²⁷⁶ Buḥārī, *Ta'c'bīr*, 10.

²⁷⁷ Müslim, Ebu'l-Ḥuseyn, *Saḥīḫu Muslim*, Ru'yā, 13, I-V, Dāru İḥyāi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1955.

"Şüphesiz resim yapanlar kıyamet günü azab görürler. Onlara 'Yaptıklarınıza hayat verin' denir"

4) Taşnī^c manasında kullanılması:

(إِنَّ الَّذِينَ يَصْنَعُونَ هَذِهِ الصُّورَ يُعَذَّبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. يُقَالُ لَهُمْ , أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ)²⁷⁹

"Doğrusu bu resimleri yapanlar, kıyamet günü azab görürler ve Onlara 'Yaptıklarınıza hayat verin' denir."

5) Terķīm manasında kullanılması:

(إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ..... إِلَّا رَفُمًا فِي نُوْبٍ)²⁸⁰

"Şüphesiz melekler içinde resim bulunan eve girmezler. ... Ancak üzerinde çizgiler ve işlemler bulunan elbise hariç"

Hadislerdeki bazı konular insan ve hayvanla ilgiliyken; çoğu manevî durumlarla ilgilidir. Bunları tasvir ederken pek çok yola başvurulmuştur. Bunlardan en önemlisi teşbihdir.²⁸¹ En güzel ve en etkili tasvir üslubu da kıssadır. İslâm dinine davette etkili bir yoldur. Dünya ve âhiret hayatından bahsederken ise karşılaştırmaya yer verilmiştir. İşaret yolu ile tasvir ise, kastedilen düşüncüyü açıklar. İşaret, dilsizler ve onlarla konuşan kimselerin anlaşmasını sağladığı gibi; birbirlerinin dilini bilmeyen, farklı ülkelerden olan insanların anlaşmasını sağlar. Ayrıca teşbih, istiâre ve kinâye yolu ile yapılan tasvirler de vardır.²⁸²

Mesela; Hz. Peygamber'in "*Şüphesiz bu mal yeşildir, tatlıdır. Her kim bu malı nefis güzelliği ile hırssız alırsa, o mal kendisi için bereketli kılınır. Kim de bunu nefis düşkünlüğü ile hırsla alırsa, mal alan için bereketli kılınmaz. O ihtiraslı kişi yiyip yiyip de hiç doymayan kimse gibi olur. Veren el alan elden hayırlıdır!*" sözündeki bu mal ile "dünya malı" kastedilmiş ve onun yeşil ve tatlı ot gibi çekici olduğu ifade edilmiştir.²⁸³

²⁷⁸ İbnu Mâce, Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. Yezīd el-Ḳazvīnī, *Sunen*, Şināʿāt, 2151, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

²⁷⁹ Buḥārī, *Libās*, 89.

²⁸⁰ Müslim, *Libās*, 85.

²⁸¹ eş-Şabbāğ, Muḥammed b. Luṭfī, *et-Taşvīru'l-Fennī fi'l-Ḥadīşī'n-Nebevī*, el-Mektebetu'l-İslāmiyye, Beyrūt, 1988, s. 493.

²⁸² eş-Şabbāğ, a.g.e., ss. 498-565.

²⁸³ Sofuoğlu, Mehmed, *Sahīh-i Buhāri ve Tercemesi*, I-XVI, c. XIV, Ötüken Yay., İstanbul, 1987, s. 6375.

Konu ile ilgili olarak Âl-i İmrân, 3/14. âyette de şöyle buyrulmuştur: "*Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma ve güzel atlara, hayvanlara, ekinlere olan ihtiraslı sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir. Allah ise, nihâyet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği O'nun nezdindedir.*"²⁸⁴

Peygamberimiz, şu hadisinde de mahşer meydanını tasvir ederken teşbihten faydalanmış ve şöyle demiştir: "*Kıyamet günü insanlar, beyaz, bembeyaz ve kepekten arınmış undan yapılan çörek gibi ve kendisinde hiçbir kimse için alamet bulunmayan bir saha üzerinde toplanırlar.*"²⁸⁵ Görüldüğü gibi, mahşer yeri beyaz ve kepekten yapılan bir çöreğe benzetilmiştir. Böylece gaybî olan mahşer meydanı, gözle görülebilen bir şekle bürünmüştür.

Hadislerde sırat köprüsünün mahiyeti açıklanırken bazı özelliklerine dikkat çekilir ve bu köprü; kıldan ince kılıçtan keskin, kaygan, etrafında dikenlere benzeyen demirden çengellerin ve kancaların bulunduğu yer olarak tasvir edilmektedir.²⁸⁶ Şüphesiz sırat köprüsü de bu dünyadaki insanlar için gaybî bir meseledir ve onun mahiyetini ancak Allah bilir. Peygamber Efendimiz de Allah-u Teâla'nın kendisine bildirdiği kadarıyla bize bu köprüyü teşbih ve temsil ile tasvir ederek anlatmaya çalışmıştır. Kıldan ince kılıçtan keskin olması, geçişin zorluğunu ifade etmektedir. Ancak ameli iyi olanların bu köprüden göz açıp kapamak gibi, şimşek, rüzgâr ve kuş gibi geçmeleri, bu köprüden geçişin kolay olacağını göstermektedir. Yani insanlar, bu köprüyü, dünyadaki amelleriyle inşa etmektedirler ve insanların bu dünyada yaptıkları iyi ameller orada tecessüm ederek maddî halde onların önüne bir köprü olarak gelir. Amelleri iyi olanlar bu köprü sayesinde cehenneme düşmeden cennete ulaşır; amelleri iyi olmayanlar da cehenneme girerler, cennete ulaşamazlar.²⁸⁷

"*Âdemoğlunun yaktığı bu ateş, cehennem ateşinin sıcaklığının yetmişte biridir*"²⁸⁸ hadisinde de cehennem ateşinin sıcaklık derecesi, dünyada insanların gördüğü ve anlayabileceği bir şekil ve keyfiyetle tasvir edilmiştir.

²⁸⁴ Sofuoğlu, a.g.e., c. 6, s. 2687.

²⁸⁵ Müslim, *Şifatu'l-Kıyâme*, 28.

²⁸⁶ Buḥârî, *Rikâk*, 52; Müslim, *İmân*, 302.

²⁸⁷ Dölek, Adem, *Edebî Açıdan Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Ekev Yay., Erzurum, 2001, ss. 320-324.

²⁸⁸ Müslim, *Cennet*, 30.

Peygamberimiz'in, bir münafığın durumunu temsil yoluyla tasvir ettiği hadisi, Ebū Hureyre (ö.58/677), şöyle rivayet etmiştir: *"Peygamber ile beraberdik, şiddetli bir gürültü işitti. Peygamber; 'Bu gürültü nedir biliyor musunuz?'* diye sordu. Biz de *'Allah ve Rasulü bilir'* dedik. Peygamber de: *'Bu gürültü, yetmiş seneden beri Cehennem tarafına yuvarlanan bir taşın bu dakikada Cehennemin dibine yetişip düşmesinin gürültüsüdür'* dedi."²⁸⁹

Bu hadiseden kısa bir zaman sonra birisi gelir ve *"Ey Allah'ın Rasülü, yetmiş yaşında olan filan münafık vefat etti"* diyerek olayı haber verir. Hadiste görüldüğü gibi, Hz. Peygamber (s.a.v.) yetmiş yaşındaki bir münafığın ölümünü haber vermekle birlikte, onu yetmiş senedir Cehennemin dibine doğru yuvarlanan ve o anda Cehennemin dibine ulaşan bir taşla benzetmektedir. Çünkü o münafık, yetmiş yıllık hayatı boyunca Cehennemin dibine doğru düştüğü, nifakının neticesinin Cehennem olduğu ve münafığın ölümünün ne kadar şiddetli olduğu ancak böyle bir temsil ile zihinlerde kalıcı olarak anlatılabilir.²⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîmde hüküm halinde bildirilen bazı hakikatler, akıllara ve kalplere adamakıllı nakş edilmesi için, o hakikatlerle alakalı olarak cereyan edecek hadiseler, Rasulullah (a.s.) tarafından tasvir edilir ve onlara dair teferruatlara yer verilir. Tasvirler çok canlıdır ve hareketle doludur. Öyle ki bunları dinleyen, âdeta anlatılan hadiseleri görüp yaşadığını zanneder. Böyle tasvirler çoktur ve Kur'ân tefsiri açısından önemlidir.²⁹¹

Örn: Ebū Saïd el-Ḥudrî (ö.74/693), Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu söyler: *"Kıyamet günü (cennet ehli cennete, cehennemlikler de cehenneme ayrıldıktan sonra) ölüm, akli karalı alaca bir koyun suretinde getirilir.* (Ebū Kureyb de (ö.216/831) hadise şunu ilave eder: *Cennet ile cehennem arasında durdurulur)* Müteakiben: *'Ey cennet ahalisi! Sizler bunu tanıyor musunuz?'* denilir. Cennetlikler hemen boyunlarını uzatıp başlarını ona doğru kaldırır ve ona (koyuna) bakarlar ve *'Evet, tanıyoruz, bu ölümdür'* derler. Bunu takiben koyun suretindeki ölümün (cennetle cehennem arasında) kesilmesi emr olunur ve derhal boğazlanır. Bundan sonra; *'Ey cennet halkı! Cennette ebedî*

²⁸⁹ Müslim, *Cennet*, 31; Aḥmed b. Ḥanbel, Ebū ʿAbdillāh, *Musned*, I-VI, c. II, Çağrı Yay., İstanbul, 1982, s. 371.

²⁹⁰ Dölek, a.g.e., s. 42-43.

²⁹¹ Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1998. s. 314.

yaşayacaksınız, artık ölüm yoktur. *Ve ey cehennem halkı! Sizler de karargâhınızda ebedisiniz, artık ölüm yoktur denilir.*' Bundan sonra Rasulullah şu âyeti okur: "*Sen onları ilâhî emrin yerini bulduğu vakit ve hasret (ve pişmanlık) günü ile korkut. Onlar hâlâ gaflet içindedirler, onlar hâlâ iman etmiyorlar..*"²⁹² Rasulullah (a.s.) bu âyeti okurken eliyle dünyaya işaret etmiştir. Âyette bildirilen "*ilâhî emrin yerini bulacağı büyük pişmanlık günü*", soyut halden çıkarılarak müşahhaslaştırılmakta ve muhatapların zihinlerinde her zaman asılı duran canlı bir tablo haline getirilmek suretiyle, kolay kolay unutulamayacak bir muhteva içine yerleştirilmektedir. Rasulullah (a.s.)'ın eliyle işaretinden de, âyette işaret olunan gaflet diyarının, dünya olduğu anlaşılmaktadır.²⁹³

Peygamber efendimizin aşağıdaki hadisinin bir sahnesi, "*...Onlar Rablerine arz edilecekler, şahidler de 'İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir' diyecek. 'Haberiniz olsun ki, Allah'ın laneti zalimlerin tepesindedir'*"²⁹⁴ âyetinde bildirilen bir hadiseyi tasvir eder:²⁹⁵

"Kıyamet gününde mü'min Rabbine yaklaşır. Hatta Allah onun üzerine şefkat kanadını koyar da (gizlice) ona bütün günahlarını takrir edip söyler. Rabbi kuluna: Sen şu günahı tanıyor musun? der. Kul: Tanıyorum, Ya Rabbi! Diye cevap verir. Bu iki defa tekrarlanır. Bu sıkıntılı hâl, Allah'ın dilediği bir hadde ulaştıktan sonra, Cenab-ı Hak buyurur ki: (Ey Kulum!) Ben senin aleyhindeki bu günahları dünyada iken halktan gizledim. Bugün de senin lehine bunları mağfiret ediyorum. Arkasından ona hasenatının sahifesi (veya kitabı) sağ eline verilir. Kâfirlere ve münafıklara gelince, onlar birçok şahidin gözleri önünde 'İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir. Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimlerin tepesindedir' diye nida olunup ilan edilirler."²⁹⁶

Ebû Hureyre'den rivâyet edilen şu hadiste ise, iyi veya kötü bir kimsenin öldükten sonra meleklerle yaptığı konuşma tasvir edilir:

Rasulûllah şöyle buyurmuştur: "*Ölünün yanına melekler gelirler. Eğer iyi bir kimse ise derler ki: 'Çık, ey temiz bedendeki temiz ruh! Övülmüş, beğenilmiş olarak çık! Rahatlık ve hoşlukla, gazap etmeyecek olan Rabbine kavuşmak müjdesiyle sevin!'*" Bunu

²⁹² Meryem, 19/39.

²⁹³ Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz'in Kur'an'ı Tefsiri*, s. 315-316.

²⁹⁴ Hûd, 11/18.

²⁹⁵ Yıldırım, Suat, a.g.e., s. 317-318.

²⁹⁶ Buhârî, *Tefsîr*, Hûd, 11/4.

söyleyip sonra onu göğe doğru yükseltirler. Göğe çıkınca, onun için kapının açılmasını isterler. *'Kimdir o?'* diye sorulur. Getiren melekler: *'Falancadır'* diye cevap verirler. Semadakiler de *'Temiz bedende olan temiz ruh, merhaba! Övülmüş ve beğenilmiş olarak gir! Rahatlık ve hoşlukla, gazap etmeyecek olan Rabbine kavuşmak müjdesiyle sevin!'* Allah Teâlâ'nın olduğu semâya yükselinceye kadar, bu söz kendisine tekrarlanır.

Fakat ölen kötü bir kimse ise, melek ona der ki: *"Çık, ey kötü bedendeki kötü ruh! Kınanmış olarak çık! Kaynar su ve irine ve bunlara benzer başka azaplara kavuşmakla sevin!"* Böyle demeleri üzerine ruh çıkar, sonra göğe yükseltilip kapının açılması istenir. *'Kimdir O?'* diye sorulur. *'Falancadır'* diye cevap verilir. Semadakiler: *'Merhaba olmasın sana ey kötü bedendeki ruh! Kınanmış olarak dön! Zira gök kapıları sana açılmayacaktır'* derler. *Bunun üzerine gökle yer arasında salıverilir, nihâyet kabre düşer."*

Bu hadisi duyan kişinin zihninde, iyi ve kötü kimsenin gördüğü muamele canlanır. İyi bir kimse ise, durumuna sevinir ama kötü bir kimse ise, başına geleceklerden dolayı endişe duyar, sanki hadiste bahsedilen kişinin yerindeymiş gibi hisseder kendisini. Çünkü hadis yaptığı tasvirle, kişiyi o atmosfere sokmaktadır.

Peygamber efendimiz şu hadis-i şerifinde ise, İsa (a.s.)'ı tasvir ederek onun vasıflarından şöyle bahsetmiştir: *"Bir gece kendimi (rüya âleminde) Kâbe'nin yanında gördüm. O anda orada erkeklerin en güzeli şeklinde bir esmer adam vardı. Saçları, gördüklerimin en güzeli idi ve kulağının yumuşağını geçmişti. Onları taramıştı. Başından su damlıyordu. İki adama veya omuzlarına dayanarak Beyt'i tavaf ediyordu. Bu kimdir? Diye sordum. Dediler ki; O, İsa'dır."*²⁹⁷

Bu, tasvir çeşitlerinden fizikî portreye girer. Çünkü, İsa (a.s.)'ın dış görünüşü tasvir edilmiştir.

Yüce hakikatler ve anlaşılması zor meseleler kıssalar yolu ile somutlaştırılmakta ve herkesin anlayabileceği bir hale getirilmektedir. Eğitici değer taşıması sebebiyle de eskiden beri bütün dinî kitaplarda kıssalara yer verilmiştir. Şüphesiz kıssaların telkin ve öğretimdeki büyük etkisi göz ardı edilemez.²⁹⁸ Bu yüzden hadislerde de kıssa ile tasvire yer verilmiştir.

²⁹⁷ Müslim, *İmân*, 273.

²⁹⁸ Dölek, a.g.e., s. 44.

Hadislerdeki *kıssa ile tasvire* şu hadisi örnek verebiliriz: *"Adamın biri komşu köydeki bir arkadaşını ziyaret etmek maksadıyla yola çıkar, yolda kendisini insan suretinde bir melek karşılar ve ziyaretini maddî bir menfaat için mi, yoksa Allah rızası için mi yaptığı hususunda yolcuya sorular sorar. Sonunda Allah için ziyaret yaptığını öğrenince durumu açıklar ve 'Allah da seni, O'nu sevdiğin gibi seviyor' der."*²⁹⁹ Hadiste, ziyaretin sebebi ve Allah'ın o kişiyi sevmesi kıssa yoluyla anlatılmıştır.

Ebū Hureyre'nin naklettiği şu hadiste de Peygamber Efendimiz, annenin bedduasının er geç kabul olacağını, dolayısıyla anneye gösterilmesi gereken saygının önemini şu kıssa ile somutlaştırmıştır: Ebū Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittiğini söylüyor: *"Beşikte iken insanlardan Meryem oğlu İsa ile Cüreyc'in yardımcısı dışında hiçbir çocuk konuşmamıştır."* Bunun üzerine Ashab tarafından Hz. Peygamber'e; *'Ey Allah'ın Rasülü, Cüreyc'in yardımcısı kimdir?'* diye soruldu. Hz. Peygamber de şöyle dedi: *"Cüreyc, kendisine ait bir manastırda inzivaya çekilip ibadet eden rahip idi. Manastırının aşağısında barınan bir sığır çobanı vardı. Köy halkından bir kadında, bu çobana gider gelirdi. Bir gün Cüreyc namaz kılarken annesi ona gelip; 'Ey Cüreyc!' diye seslendi. Cüreyc namazda iken kendi kendine; 'Anneme mi cevap vereyim, namaza mı devam edeyim?'* diye sordu. Namaza devam etmeyi uygun buldu. Sonra annesi ikinci defa seslendi. Yine namazı tercih etti. Sonra üçüncü defa annesi ona seslendi. Cüreyc, annesine yine cevap vermedi ve namaza devam etti. Annesi ona beddua ederek şöyle dedi: *'Fahişelerin yüzüne bakmadıkça, Allah senin canını almasın'.* Sonra kadıncağız döndü gitti. Bir müddet sonra sığır çobanına gidip gelmekte olan kadın, doğurduğu gayr-i meşru bir çocukla krala getirildi. Kral kadına; *'Bu çocuk kimden?'* diye sordu. Kadın da; *'Cüreyc'ten'* dedi. Kral; *'Manastırın sahibi Cüreyc'ten mi?'* diye sordu. Kadın da *'Evet'* dedi. Bunun üzerine Kral; *'Manastırını yıkın ve onu bana getirin'* dedi. Baltalarla manastırını yıktılar. Cüreyc'in kollarını boynuna iple bağladılar ve onu götürdüler. Fahişelerin karşısına çıkardılar. Cüreyc, fahişeleri görünce gülümsedi. Onlar da insanlar içerisinde sadece Cüreyc'e bakıyorlardı.

Kral Cüreyc'e sordu: *'Bu kadın ne iddia ediyor?'* Cüreyc de; *'Ne iddia ediyor?'* deyince; Kral: *'Çocuğun senden olduğunu iddia ediyor'* dedi. Cüreyc kadına; *'Sen böyle mi iddia ediyorsun?'* diye sordu. Kadın da *'Evet'* dedi. Cüreyc; *'Bu çocuk nerede?'* dedi.

²⁹⁹ Müslim, *Birr*, 38.

'İşte o, kadının kucagında' dediler. Cüreyc, çocuğa dönüp; 'Senin baban kim?' diye sordu. Çocuk da 'Sığır çobanı' diye cevap verdi. Böylece Cüreyc'in iftiraya uğradığı anlaşılınca Kral; 'Senin manastırını altından mı yapalım' diye sordu. Cüreyc; 'Hayır' dedi. Kral; 'Gümüştten yapalım mı?' dedi. Cüreyc; 'Hayır' dedi. Bunun üzerine Kral; 'O halde onu nasıl yapalım?' dedi. Cüreyc; 'Eskiden olduğu gibi yapın' dedi. Kral; 'Neye gülümsedin?' diye sordu. Cüreyc de; 'Hatırladığım bir olaya ki, annemin bedduası bana yetiştirdi' dedi ve başından geçen olayı anlattı.³⁰⁰

Biraz da cennet-cehennem tasvirlerine göz atalım. Peygamberimiz; "Cennet, sizin her birinize kendi ayağınızdaki ayakkabınızın bağından daha yakındır. Cehennem de bunun gibi yakındır"³⁰¹ demiştir.

Burada cehennemin yakınlığının, kişinin ayakkabısının bağının yakınlığı kadar hatta ondan daha yakın olduğu belirtilmiştir. Günahlar, cehenneme girme sebebi olduğu için, günahların işlenmesi anındaki yakınlığı Cehennemin o günahları işleyenlere yakınlığı demektir. Bu manada cehennem insana çok yakındır. Bu yakınlık da böyle bir temsil ile anlatılmıştır.³⁰²

Cehennem ehlinin durumu hakkında da Peygamberimiz şöyle demiştir: "Kıyamet günü cehennem ehlinin, azap bakımından en hafif olanı, bir adam ki, ayaklarının altındaki çukurlara cehennem ateşinden iki cemre (köz) değdi mi, o adamın beyni kaynar. Tıpkı bakırdan yapılmış tencere ve camdan yapılmış orik (kumkum)'in kaynadığı gibi."³⁰³

Burada iki teşbih vardır. Birincisi, cehennem ateşinin şiddetinin adamın ayağının değmesiyle beyninin kaynamasına; ikincisi, böyle bir kaynayışın tencerenin kaynamasına benzetilmesidir. Nasıl ki ateşin tesiriyle, içinde su bulunan tencere kaynarsa, ayağının altına değen ateşin tesiri ile de insanın beyni öyle kaynar.³⁰⁴

Gaybî olan cehennem ateşinin sıcaklık derecesi, dünyada insanların gördüğü ve anlayabileceği bir şekil ve keyfiyetle şu şekilde temsil ve tasvir edilmiştir:

³⁰⁰ Müslim, *Birr*, 7-8.

³⁰¹ Buḥārī, *Rikāḳ*, 29.

³⁰² Dölek, a.g.e., s. 325.

³⁰³ Buḥārī, *Rikāḳ*, 51.

³⁰⁴ Dölek, a.g.e., s. 326.

"Ademoğlunun yaktığı bu ateş, cehennem ateşinin sıcaklığının yetmişte biridir."³⁰⁵ Eğer cehennem azabının en hafifi böyle ise, büyüğü daha şiddetli olacaktır.³⁰⁶

Peygamber Efendimiz cenneti de şu şekilde tasvir etmiştir: "*Miraç gecesinde İbrahim (a.s.) ile karşılaştım. Bana dedi ki: 'Ey Muhammed! Ümmetine benden selam söyle ve onlara haber ver ki, Cennet, toprağı temiz, suyu tatlıdır. Ayrıca düz ve boşdur. Onun tohumları da; Subhânallah, Elhamdülillah, Lâ İlâhe İllallâh ve Allah-u Ekber (cümleleri)'dir.*"³⁰⁷

Toprağı güzel, suyu tatlı, düz, geniş ve boş arazisi olan böylesine güzel olan bir yerin fidanlarının ve tohumlarının güzel olması gerekir. İşte bu tohumlar ve fidanlar, salih amellerdir. Bunların en büyükleri; "*Subhânallah, Elhamdülillah, Lâ İlâhe İllallâh ve Allah-u Ekber*"dir. Her mü'min de, kendi hususi cennetini kendi süsler. Yani, hadiste makul olan mahsus olanla tasvir edilmiştir. Böylece dünya bir mezra, ekim; âhiret ise hâsıl alma yeri olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir teşbih, inananları daha çok zikre ve tespihe teşvik etmiştir.³⁰⁸

"Cennette bir kısım ağaç vardır ki, dalları altındandır"³⁰⁹ hadisinde de, cennetteki bazı ağaçların dallarının altın olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla Cennetin güzelliği dünyadaki güzelliklere benzetilerek tasvir edilmiştir. Ancak cennet, dünyadaki güzelliklerden daha güzeldir.³¹⁰

Görüldüğü üzere hadislerdeki tasvirlerde bulunan başlıca unsurlar; teşbih, temsil, istiâre ve kıssadır. Üslup özellikleri ise; lafzın kolaylığı, alışılmış lafızlar, veciz olma, karşılaştırma yapılması, mananın açık olması, maksadın yerine ulaşması ve yumuşak bir şekilde ifade edilmesidir. Bunların yanısıra, darb-ı meseller de hadis-i şeriflerin üslubundandır.³¹¹

³⁰⁵ Müslim, *Cennet*, 30.

³⁰⁶ Dölek, a.g.e., s. 326.

³⁰⁷ et-Tirmizî, Ebū Ğsâ Muhammed b. Ğsâ b. Sevra, *Sunen*, Da'āvāt, 3462, I-V, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.

³⁰⁸ Dölek, a.g.e., s. 330-331.

³⁰⁹ et-Tirmizî, *Cennet*, 2525.

³¹⁰ Dölek, a.g.e., s. 335.

³¹¹ Ma'rūf, Nâyif, a.g.e., ss. 26-28; eş-Şe'ālibî, a.g.e., ss. 19-21; en-Nedvî, a.g.e., s. 38.

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN ve EDEBÎ TASVİR

I. KUR'ÂN'DA EDEBÎ TASVİRİN VARLIĞINA DAİR DÜŞÜNÜNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kur'ân'ın edebî özellikleri, belâgat yönünden üstünlükleri ve içerdiği edebî sanatlar konusunda  Abdulkâhir el-Curcânî ve Zemaşserî başta olmak üzere belâgatle ilgilenen âlimler çok şey söyleyip yazarlarken; Seyyid Kutub, Kur'ân'da tercih edilen anlatım üslûbunun edebî tasvir olduğunu söylemiştir. O, Kur'ân'ın icâzına pek çok kişinin bakmadığı açıdan bakmıştır. Önceki âlimler, Kur'ân'ın icâzını, ondaki hukuk, tabii ilimler, gaybî haberler gibi hususlarla açıklamaya çalışırlarken, Kur'ân'a, nüzulü tamamlanıp bir kitap haline geldikten sonraki haliyle bakmışlardır. Hâlbuki Kur'ân'ın icâzını göstermek için söyledikleri bu şeylerin çoğu, özellikle Mekke döneminin ilk yıllarında inen surelerde bulunmayan hususlardır. O nedenle onların bu tezleri tutarlı görünmemektedir. Seyyid Kutub ise, başlangıçta inen ve o günün insanları üzerinde büyük etkiler yapan bu âyetleri incelemiş ve söz konusu âyetlerin, önceki âlimlerin Kur'ân'ın icâzını açıklamaya çalıştıkları hukuk, gaybla ilgili haberler, kıssalar, kimi edebî sanatlar vb. yönleri ihtiva etmediğini görmüştür. Bunun yerine o, âyetlerin büyüleyici bir sunuşa, edebî ahenge ve mû'ciz bir anlatımla tasvir üslubuna sahip olduğunu müşahede etmiş, esasen Kur'ân icâzının, anlatımdaki ahenk, sanat ve tasvir üslubunda yattığını tespit etmiştir.

O'na göre Kur'ân'ın icâzı, etkili ve cazibeli anlatımında yatmaktadır. Bu da günümüzde herkesin kabul ettiği "*edebî tasvir*" metodudur. Bu tasvirin materyali, edebiyat ve belâgat üstatlarının kullandığı sözcüklerdir. Ama Kur'ân aynı sözcüklerle hayat ve hareket dolu, baştanbaşa uyum ve ahenk içerisinde somut tablolar çizmekte ve tasvirler yapmaktadır.³¹² Bu yüzden Kur'ân okunduğu zaman ister mü'min, ister münafık, isterse kâfir olsun etrafınızdaki her tipten insanın, sahne içerisindeki rollerini almış olduğunu görür ve bu duyguyu çok canlı bir şekilde yaşarsınız. İşte, Kur'ân'ın belâgat sahasında çağını aşan cahiliye şairlerini geride bırakmasının, kendi üstünlüğüne

³¹² Sarmış, a.g.m., ss. 141-143.

teslime mecbur etmesinin, hayat kitabı oluşunun ve hayatı değiştirme konusunda iddialı ve eşsiz bir kudrete sahip olmasının sebebi budur.³¹³

Bāķillānī (ö.403/1013) de Kur'ân'ın tasvir yönü üzerinde durmuştur. Ona göre gönüllerde olan şeyler Kur'ân'da âdeta somutlaştırılır ve tasvir edilip şekillendirilir, doğrudan muhataba konuşuyormuşçasına kişi üzerinde etki bırakır.³¹⁴

Bu konuda kaleme alınan eserlere göz attığımızda, bu eserlerin Seyyid Kutub'un, 1945 yılında "*et-Tařvīru'l-Fennī fi'l-Ķur'ān*" isimli kitabının ilk basımından sonra ortaya çıktığını görürüz. Bunlardan bazıları şunlardır:

a. *Aĥmed Aĥmed Bedevī'nin "Min Belāęati'l-Ķur'ān"ı*

Seyyid Kutub'un eserinden sonra ortaya çıkan ilk eserlerdendir. İlk baskısı 1950 yılında yapılmıştır. Eserde "*Kur'ân'da Teşbih, İstiare ile Tasvir, Kur'ân'ın Üslubu*" gibi konular çerçevesinde tasvire yer verilmiştir.

b. *Muĥammed eř-řādık 'Urcūn'un "el-Ķur'ānu'l-Kerīm: Hidāyetuh ve İ'cāzuh"* isimli eseri

Yazar eserinde, *İ'cāzu'l-Ķur'ān*'ın çeşitli yönlerinden bahsedip *beyānî i'cāz* üzerinde durmuştur. Ayrıca mana ve ta'birleri ifade etmede Kur'ân'ın metoduna işaret etmiş ve Kur'ân üslubundaki tasvirden uzun uzadıya bahsetmiştir.

c. *Muĥammed el-Mubārek'in "Min Menheli'l-Edebi'l-Ĥālid"ı*

Kur'ân-ı Kerīm âyetlerini sure sure tahlil eden yazar, edebî tasvire de yer vermiştir. Eserinin mukaddimesinde ise Seyyid Kutub'un bu konudaki öncülüğünden bahsetmiştir.

ç. *Āiře 'Abdurrahmān'ın "et-Tefsīru'l-Beyānī li'l-Ķur'āni'l-Kerīm"ı*

Yazar eserin giriş bölümünde, Kur'ân tefsirindeki geleneksel metottan ve kendi okulu "*Medrasetu'l-Umenā'nın* (مَدْرَسَةُ الْأَمْنَاءِ) edebî tefsirdeki metodunun öğretilerinden bahsetmiř ve Emīn el-Ĥūlī'nin (1890-1966) bu metodu ortaya koyan ilk kiři olduęunu söylemiřtir.

³¹³ Doğan, Muhammed, "Kur'ân-ı Kerīm'de Kıyamet Sahneleri ve Kur'ân'da Edebî Tasvir adlı Eserlerin Edebî Yönü", *řehādeti'nin 30. yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, İrfan Yay., İstanbul, ts., s. 147-148.

³¹⁴ Maĥlūf, 'Abdurraūf, *el-Bāķillānī ve Kitābuhu İ'cāzu'l-Ķur'ān*, Dāru Mektebeti'l-Ĥayāt, Beyrūt, 1978, s. 452-453.

d. *Fethī Aḥmed ʿĀmir'in "Fikratu'n-Nazm beyne Vucūhi'l-İcāz fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm"* isimli eseri

Esasen bir yüksek lisans tezi olan bu eserde yazar, tasvirî; teşbih, istiâre ve kinâyelerde tasvir olmak üzere üçe ayırmış ve bu üç alandaki edebî tasvirlerden uzun uzadıya bahsetmiştir. Kur'ân'daki sahnelerden bahsederken de tasvirin kaidelerine ve "*duygusal tahayyül, sanatsal uyum, canlılık ve hareket*" gibi özelliklerine yer vermiştir.

e. *Fethī ʿĀmir'in "Belâgatu'l-Ḳur'ân beyne'l-Fenn ve't-Tārīḥ"*i

Yazar eserini, karşılaştırmalı tarih ve edebiyat incelemesi olarak hazırlamış; eserinde Seyyid Kutub'un "*Kur'ân'da Edebî Tasvir*", Aḥmed Aḥmed Bedevî'nin de "*Min Belâgati'l-Ḳur'ân*" gibi kitaplarına yer vermiştir. Eser, tasvir düşüncesi hakkında Mısır'da yayımlanan ilk kitaptır.³¹⁵

f. *Muḥammed Ebū Zehra'nın "el-Muʿcizetu'l-Kubrā el-Ḳur'ân"ı*

Yazar eserindeki konuların çoğunu, Kur'ân'ın i'câzı çerçevesinde ele almış, özellikle de belâğî i'câzdan ve bu i'câzın yönlerinden bahsetmiş, Kur'ân âyetlerinden örnekler vermiştir.

g. *ʿAbdulkādir Ḥuseyn'in "el-Ḳur'ân ve's-Süretu'l-Beyāniyye" isimli eseri*

Belâgatle ilgili eski ıstılahların anlaşılmasını kolaylaştırmak ve bu ıstılahları yeni ve modern bir üslupla sunmak amacıyla kaleme alınan eser, beyânî tasvir üzerinde yoğunlaşmıştır.

ğ. *Ḥasan Ziyāuddīn ʿİtr'in "Beyyinātu'l-Muʿcizeti'l-Ḥālīde" isimli eseri*

Eserde Kur'ân'daki i'câzdan, bu i'câzın delillerinden bahsedilmiş; değişik yönleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve Kur'ân'ın beyânî i'câzı üzerinde uzun uzadıya durulmuştur. Yine eserde, Kur'ân'daki teşbihten, canlı tasvirlerden ve beyânî üslûbun özelliklerinden de söz edilmiştir.

h. *Muḥammed Saʿīd Ramaḍān el-Būḫrī'nin "Min Ravāʿi'l-Ḳur'ân"ı*

Yazar eserinde Kur'ân ilimlerinin farklı konularından bahsetmiş, Kur'ân üslûbunun genel özelliklerini beş maddede ele almış, Kur'ân belâgatinin ancak tasvir metodunun kullanılmasıyla gerçekleştiğini söylemiştir.

ı. *Şubḫī Şāliḥ'in "Mebāḥiṣ fi ʿUlūmi'l-Ḳur'ân"ı*

³¹⁵ el-Ḥālīdī, a.g.e., ss. 341-354.

Eserde Kur'ân'ın i'câzı üzerinde geniş bir şekilde durulmuş; Kur'ân'daki teşbih, istiâre, mecâz ve kinâyenin edebî güzelliğinden bahsedilmiştir.

i. °Abdulhâlim Hafnî'nin "Uslûbu's-Suhriyye fi'l-Ḳur'ân"ı

Yazar, Kur'ân-ı Kerîm'deki alaycı üslûbla ilgili farklı örneklerle yer vermiş ve onları edebî yönden tahlil etmiştir.³¹⁶

Alay, psikolojik bir silahtır. Diğer psikolojik silahlarla karşılaştırıldığında onların en etkilisi, kullanımı en iyi olandır. Kur'ân da alayı edebî bir silah olarak kullanmış ve bununla şu iki hedefi gerçekleştirmiştir: Düşmanları aşağılamak ve mü'minlere hizmet etmek.³¹⁷

j. Bekrî Şeyh Emîn'in "et-Ta°bîru'l-Fennî fi'l-Ḳur'ân"ı

Yazar eserinin birinci bölümünde Kur'ân'ın içeriğinden ve edebî özelliklerinden bahsetmiş; Kur'ân'daki tasvir ile ilgili âyetleri edebî yönden tahlil etmiştir. İkinci bölümde de, âyetlerden, edebî i'câzdan ve darb-ı mesellerden bahseden yazar, üçüncü bölümde Kur'ân'dan örneklerle teşbih ve istiâreye yer vermiştir.

k. Kâmil ed-Daks'ın "ed-Dirâsātu'l-Beyâniyye li Suverin mine'l-Ḳur'ân"ı

Eserde Kur'ân'daki cihad âyetlerinin konu, tarih ve beyan yönünden incelenmesi, bireyin ve toplumun ıslah edilmesinde Nur Suresi'nin metodu, Hucurât, Lokman ve Ra'd sureleri'nin edebî tefsiri gibi hususlara yer verilmiştir:

l. Teyfîk Muhammed Seb'in "Nufûs ve Durûs fi İtâri't-Taşvîri'l-Ḳur'ânî" isimli eseri

Eserin adından da anlaşılacağı üzere, yazar eserinde Kur'ân'ın tasvir ettiği beşeri nefislerden örnekler vermiş ve onları tahlil etmiştir.³¹⁸

A. Edebî Tasvir ve Kur'ân

Tasvir kelimesi Kur'ân'da "*taḥlîk, teşkîl, taḳdîr, temşîl, taḥyîl, taḳvîm, teşbîh, tesviye, ta°dîl ve taşnî°*" gibi manalarda kullanılmıştır.³¹⁹ Âyetlerde taşıdığı manalara ve farklı sigalardaki kullanımına göre bu kelime, Kur'ân'da altı farklı sîgada kullanılmıştır:

³¹⁶ el-Hâlidî, a.g.e., ss. 341-354.

³¹⁷ Hafnî, °Abdulhâlim, *et-Taşvîru's-Sâhir fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, el-Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-°Âmme li'l-Kitâb, Ḳâhire, 1992, s. 17.

³¹⁸ el-Hâlidî, a.g.e., ss. 354-366.

³¹⁹ °Alî el-Ḳudât, a.g.e., s. 44.

Mü'min, 40/64. âyette "**tekil mazi ve çoğul isim**": (صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ) "*Size şekil verip, şeklinizi güzel yaptı*"; A'râf; 7/11. âyette de sadece "**mazi**": (وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ) (صَوَّرْنَاكُمْ) "*And olsun ki, sizi yarattık, sonra şekil verdik*"; bunların yanı sıra, Âl-i İmrân, 3/6. âyette "**muzari**": (هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ) "*Ana rahminde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur*"; el-Haşr; 59/24. âyette "**ism-i fâil**": (هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ) (الْمُصَوِّرُ) "*O, var eden, güzel yaratan, yarattıklarına şekil veren Allah'tır*"; el-İnfitâr; 82/6-8. âyetlerde de "**müfred isim**" sigasında kullanılmıştır: (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَكَ بِرَبِّكَ) (الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ) "*Ey insanoğlu! Seni yaratıp sonra şekil veren, düzenleyen, mütenasip kılan, istediği şekilde seni terkip eden, çok cömert olan Rabbine karşı seni aldatan nedir?*"

Müfessirlerin çoğu, suret kelimesinin "*şekil, dış görünüş*" manasında kullanıldığı düşüncesindedir.³²⁰ (خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُوْرَتِهِ)³²¹ hadisinde de "*suret*" görünüştedir. Buradaki "ه" zamiri, Allah'a ya da Âdem'e döner. Allah'a dönerse, hadisin manası; "*Allah, Âdem'i takdir ettiği şekilde yarattı*" manasına gelir ve mastar fâiline muzâf olmuş olur. Çünkü Allah-u Teâlâ "*el-muşavvir*", yani şekil verendir.³²² Âdem'e dönerse, "*Allah, Âdem'i olduğu gibi yarattı*" manasına gelir. Bu durumda zamir, muzafun ileyh olur.

Kur'ân'da iki tür anlatım vardır: Biri, soyut kelimelerle anlatım, diğeri de tasvirle anlatımdır. Kur'ân-ı Kerîm, genelde işlediği bütün konuları tasvirle dile getirmiştir. Müşahede edilen bir olay, görünen bir manzara, zihinsel bir mana ve psikolojik bir durum kadar insan tiplerini de somut bir biçimde canlandıran tablolarla ifade etmiş, onlara hayat vermiş ve hareketlilik kazandırmıştır.

³²⁰ er-Râğib, a.g.e., s.19; Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1986, s. 204-205.

³²¹ el-Buḥārī, *İsti'zân*, 1; Müslim, *Birr*, 115.

³²² İbnu Manzûr, a.g.e., c. IV, s. 473.

Kur'ân'daki lafızlar, tasvir edilen manzaraları olabildiğince güzel ve alabildiğine renkli göstermektedir ki, en başarılı fotoğrafçının objektifinin yakaladığı ve en mahir sanatçının fırçasının karaladığı resim ve fotoğraflardan daha canlı, daha cazibeli ve daha etkili görünmektedir. Öyle ki; Kur'ân'ı dinleyen kimse, bunun okunan bir söz ve meselenin kavranmasını kolaylaştıran bir örnek olduğunu unutarak âdetta onun yerine sahneye gelip giden şahıslar tahayyül etmeye başlar. Böylece, Kur'ân'daki kıssalar da, hayatın hikâyesi değil, bizzat kendisi olur. Eğer zihinsel manayı ve psikolojik durumu tasvir eden, insan karakterlerini veya rivâyet edilen bir olayı somutlaştıran aracın tasvir edici renkler ve konuşan şahıslar olmayıp donuk kelimeler olduğunu söylersek, Kur'ân'ın ifadesindeki icâzın sırlarını kısmen idrak etmiş oluruz.³²³

Kur'ân'daki edebî tasvir öğelerinden en önemlisi, "*dinî düşünce*"dir. Mekkî surelerde İslam'ın inanç esasları konulmakta, putperestlikle savaşılmaktadır. Onun için Mekkî âyetlerde Allah'ın birliğini, ahiretin varlığını ispatlayan kanıtlar, tevhide inanan ve inanmayanların sonuçlarını anlatan hikâyeler geniş yer tutar.³²⁴ Bu ilk mesajlar hitap edilen toplumun dil zevkine uygun olarak akıcı ve etkileyicidir. Çünkü o toplumun tarihine, geleneklerine, âdetlerine, inançlarına, ahlâklarına ve kötü davranışlarına dayanır.³²⁵ Medenî âyetler ise, Allah Teâlâ'nın, Müslüman'ın yeme, içme, giyinme vb. gibi kendisiyle ilgili hallerini ve başkalarıyla olan siyasi, iktisadi ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen hükümleri içerir. Ayrıca, insanları hayra sevk edip, kötülükten ve bâtıldan alıkoymak için, hem Mekkî hem de Medenî surelerin çoğunda terğîb (teşvik etme) ve terhîb (korkutma) içeren âyetler tekrar edilmiştir. Bu tür âyetlerde de daha çok edebî üslup ağır basar. Bunun yanı sıra ikna, diyalog, cedel ve kıssa da Kur'ân'ın üsluplarındadır.³²⁶ Allah, tasvîrî üslubun yanı sıra harfler, nahiv ve belâgat aracılığı ile de darb-ı meseller vermiştir.³²⁷

³²³ Sarmış, İbrahim, a.g.m., s. 134-135; Turgay, Nurettin, *Arap Dili Belâgati ve Kur'ân*, y.e., Diyarbakır, 1999, ss. 132-134; Çavuşoğlu, Ömer, *Kur'ân-ı Kerîm; İsimleri, Muhteviyatı, Özellikleri*, Mayıs 2004, www.İlkadımdergisi.com., 7 Aralık 2006.

³²⁴ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, c. I, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1989, s. 16.

³²⁵ el-Mevdûdî, Ebu'l-^cAlâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I-VII, Müt. Halil Zafir, c. I, Hilal Yay., Ankara, ts., s. 21.

³²⁶ Ma^crûf, Nâyif, a.g.e., ss. 18-21; Ferhûd, a.g.e., s. 114.

³²⁷ Dırâz, Muhammed ^cAbdullâh, "en-Nakdu'l-Edebî li Meşrû'ci Tertîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Nuzûlih", *Mecelletu'l-Ezher*, c. 22, Ezher Matb., 1950, Ezher, s. 789.

İslâmî düşünce; düzenli, tam, birbiriyle bağlantılı bir şekilde Kur'ânî tasvirlerde sunulmuştur. Kur'ânî tasvirler insanlığın bilgisine faydalı olacak yönlerde yoğunlaşır ve Allah'ın yaratılanlar üzerindeki eserlerini ve yaratışının güzelliğini tasvir eder. Yaratıcının mahiyetinden bahsetmez, onun benzerinin olmadığını söylemekle yetinir. Meleklerin ve cinlerin tasviri de bu şekildedir. İnsanlara faydalı olacak özelliklerinden bahsedilir.

Kur'ân'daki tasvirler "**gerçek**" tir. Çünkü Allah Teâlâ, edebî ve etkileyici bir üslupla gerçeği bize sunmuştur. "*Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?*" manasındaki Nisâ, 4/87. âyet bu duruma delil olarak gösterilebilir. Buna karşın, Muḥammed Aḥmed Ḥalefullâh "*el-Fennu'l-Ḳaşaṣî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*" (Kur'ân'da Anlatım Sanatı) isimli eserinde Kur'ân kıssalarını, tasvirlerini ve örneklerini sanatsal doğruluk açısından ele almış, onların gerçek olduğuna dair delillerin bulunmadığını söylemiştir.³²⁸

Kur'ân'daki edebî tasvir öğelerinden üçüncüsü "**hayal**"dir. °Abdulkâhir el-Curcânî manaları aklî ve hayalî olmak üzere ikiye ayırmış ve ikisini karşılaştırmıştır.³²⁹ Hayal, uzak olan şeyleri sanatsal bir uyum içinde bir araya getiren güçtür. Maddesini hissedilebilir gerçekten alır; fakat hissî gerçeklik sınırında kalmaz, kişinin hayal dünyasını etkiler ve onu belleğinde biriken zihnî tasvirleri geri getirmeye sevk eder.

Taḥyîl, hayalden daha kapsamlı ve derin bir şeyi ifade eden sanatsal metotlardan biridir. Beyan ilminin bir türüdür. Teşbih, istiâre, mecâz ve temsili içerir.³³⁰ Kişileştirme, canlandırma veya gerçekleşen seri hareketler gibi çeşitleri vardır. Seyyid Kutub da "*Kur'ân'da Edebî Tasvir*" isimli eserinde bu konuya "*duyusal drama*" manasında "*et-taḥyîlu'l-ḥissî*" (التَّخْيِيلُ الْحِسِّيُّ)³³¹ ismiyle yer vermiştir.

Mesela, "... Allah'a ortak koşan kimse, gökten düşüp de kuşların kaptığı veya rüzgârın bir uçuruma attığı şeye benzer" (**Hacc, 22/31**) âyetindeki tasvir, Allah'a ortak koşanın durumu, gök boşluğundan aşağıya düşmüş de düşüşün şiddetiyle vücudu parçalanan, her biri bir tarafa dağılan organları kuşlarca kapışılan ya da şiddetli

³²⁸ er-Râğib, a.g.e., ss. 42-47.

³²⁹ el-Curcânî, °Abdulkâhir, *Delâilu'l-İcâz*, Tah. Muḥammed Rıdḩvân ed-Dâye - Fâyiz ed-Dâye, Mektebetu Sa°diddîn, Dimaşk, 1987, s. 258-259.

³³⁰ el-Enşârî Sicilmâsî, Ebû Muḥammed el-Kâsım, *el-Menza°u'l-Bedî° fi Tecnîsi Esâlibi'l-Bedî°*, Tah. °Allâl el-Ġâzî, Mektebetu'l-Ma°ârif, Mağrib, 1980, s. 218; Adûnîs, a.g.e., s. 132.

³³¹ Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, s. 62.

rüzgârlar tarafından ıssız bir yere sürüklenen kimsenin durumu gibi birbirini takip eden olayları hayal etmeye sevk eder.³³²

Burada, dikkati çeken şey, sahnenin sertliğinin, ifadedeki "fa" harfi ile sağlanan hızlı sıralanışın yanında hareketin çabukluğudur. Özellikle gökten boşluğa doğru düşen adamın kuşlar tarafından kapılıp götürülmesini dile getiren ifade bunun en somut örneğidir. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'de başvurulan tasvirli ifade tarzının örneklerinden biridir.

Aslında bu, Allah'a ortak koşanların durumunu dile getiren gerçek bir tablodur. Onlar da imanın yüce ufuklarından yokluğa, uçsuz bucaksız bir boşluğa doğru yuvarlanırlar. Çünkü insanın kendine güven duymasını sağlayan sağlam temeli kaybederler. Bu temel tevhiddir. Sığınabilecekleri güvenlik yurdunu yitirirler. Dolayısıyla sınırsız arzular, bitmez tükenmez ihtiraslar kapıp götürür onları. Rüzgârın sürüklemesi gibi asılsız kuruntular, karanlık bir boşluğa doğru sürükler onları. Çünkü sağlam bir kulpa bağlanmamışlar, sarsılmaz bir temele; kendilerini içinde yaşadıkları varlıklar âlemine bağlayacak bir temele dayanmamışlardır.³³³

Dördüncü unsur; "*his, duyu*"dur. Tasvirle his arasındaki bağ oldukça güçlüdür. Herhangi bir edebî tasvir kişiyi duygusal olarak etkiler; fakat etkileme derecesi kişiden kişiye değişir. İnsanı sunulan sahnelerle, resmedilen örneklerle ve gerçekleşen olaylarla hayatın ve varlığın gerçeklerine karşı uyarır.³³⁴ Âyetlerle Arapların sözlerindeki benzerliklere bakarak bu etkilenmeyi daha açık bir şekilde görebiliriz:

er-Rabîc b. Ziyâd el-^cAbsî'nin (فَنَفْسِي لَعْمَرِي لَا) فَإِنْ طَبْتُمْ نَفْسًا بِمَقْتَلِ مَالِكِ

(تَطِيبُ بِذَلِكَ) "*Şayet sizin hoşunuza gidiyorsa Malik'in öldürülmesi; Yemin olsun ki bu benim hiç hoşuma gitmiyor*" manasına gelen sözü; Nisâ, 4/4. âyetle aynı manayı içerir: "*Kadınlara mehirlerini cömertçe verin, eğer ondan gönül hoşluğu ile size bir şey bağışarlarsa onu afiyetle yiyin.*" Hem beyitte hem ayette "*gönül hoşluğu ve karşılıklı rıza*"ya dikkat çekilmektedir.

³³² er-Râgib, a.g.e., ss. 48-50; Derveze, M. ^cİzzet, *et-Tefsîru'l-Ĥadîs*, I-X, Çev. Vahdettin İnce - Mustafa Altınkaya, c. IV, Ekin Yay., İstanbul, 1998, s. 430.

³³³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 344.

³³⁴ er-Râgib, a.g.e., s. 50-51.

İmruu'l-Kays b. Hucr'in (وَتَبَرَّجَتْ لِتُرْوَعَنَا فَوَجَدْتُ نَفْسِي لَمْ تُرْعَ) "*Bizi büyülemek (etkilemek) için açılıp saçıldı; Fakat kendimin onun büyüüne kapılmadığımı gördüm*" manasına gelen sözü de Nûr, 24/60. âyetle benzerlik gösterir: "*Evlenme ümidi kalmayan, ihtiyarlayıp oturmuş kadınlara, süslerini açığa vurmamak şartıyla, dış esvaplarını çıkarmaktan ötürü sorumluluk yoktur; ama sakınmaları kendileri için daha iyi olur. Allah işitir ve bilir.*"

İmruu'l-Kays başka bir beytinde (وَمَاءِ آسِنٍ بَرَكَتٌ عَلَيْهِ كَأَنَّ مُنَاخَهَا مُلْتَمَى لِحَامٍ) "*Nice tadı ve görüntüsü değişmiş (bozulmuş) sular vardır ki onların başına bu deve çökmüştür. Ve onun çökmesi gemini salıvermek gibidir*" demiştir. Beyitteki "*el-âsin*" (الْآسِنُ) kelimesi, "*el-mutegayyir*" (الْمُتَغَيِّرُ) manasında kullanılmıştır. Allah-u Teâlâ da Muhammed, 47/15. âyette (فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ) "... Orada bozulmamış temiz su ırmakları vardır" demektedir.

Zuheyr'in (بِأَرْضِ فَلَاةٍ لَا يُسَدُّ وَصِيدُهَا عَلَيَّ وَمَعْرُوفِي بِهَا غَيْرُ مُنْكَرٍ) "*Kapısı bana kapatılmayan ve yaptığım iyilik asla inkâr edilmeyen bir çölde (ıssız yerlerde)*" manasındaki beytinde "*el-vaşid*" (الْوَصِيدُ) kelimesi, "*kapı*" anlamındadır. Kehf, 18/18. âyette de "*eşik*" manasında kullanılmıştır: (وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ) "... Köpekleri dirseklerini eşiğe uzatmıştı...."

A^çşā'nın, (خَرَّتْ تَمِيمٌ لِأَذْقَانِهَا سُجُودًا لِذِي النَّجَّاحِ فِي الْمَغْمَعَةِ) "*Temim savaşta taç sahibinin önünde yerlere kapandı*" anlamındaki beytinde "*ezkân*" (أَذْقَانٌ) kelimesi, "*yüzler*" manasındadır. İsrâ, 17/109. âyetteki (وَيَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ) "*ezkân*" (أَذْقَانٌ) kelimesi de yüzler anlamında kullanılmıştır ve âyet "*Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar....*" manasına gelir.

Lebîd b. Rabî'ca el-^cĀmirî'nin (560-660), (يَا عَيْنُ هَلَّا بَكَيْتِ أَرْبَدَ إِذْ قُمْنَا وَقَامَ) "*Ey Gözüm! Erbed'e ağlasaydın ya; Hani biz ve düşmanlarımız bin bir*

güçlülükle harekete geçmiştik" anlamındaki beytinde ve (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ) "*İnsanoğlunu zorluklara katlanacak şekilde yarattık*" manasına gelen Beled, 90/4. âyetteki "*kebed*" (كَبَدٌ) kelimesi "*güçlük, zorluk*" manasına gelir.³³⁵

Beşinci unsur da "*dil*"dir. Dil, düşünceleri ve hisleri aktarma aracıdır. Kur'ân'da da fasih lafızda, birbiri ile bağlantılı manada, resmedilene vurgulamadaki uyumda, müziksel ritimde kendini gösterir.

Altıncı unsur "*ritim*"dir. Diğer unsurlarla bağlantılıdır. Kur'ân'daki ritim, şiirdeki kafiye ve vezin gibi değildir. Harekelerle, tekrarlar, hazfle ve ziyadeyle olur.³³⁶ Ayrıca manaya veya genel akışa göre ya şiddetli ya da sessiz, yavaş ve yumuşak bir şekildedir. Mesela "*Duhâ*" Suresi'nde kuşluk vaktine ve geceye uygun olarak sessiz ve yumuşak bir vurgu vardır. Fakat "*el-Âdiyât*" Suresi'nde atların tasvirinde duruma uygun olarak şiddetli vurgu vardır.³³⁷ En'am 6/71. âyetteki (كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ) (حَيْرَانٌ) "*Şeytanların yeryüzünde şaşırttıkları kimse gibi*" cümlesinde "*hayrân*" (حَيْرَانٌ) kelimesindeki ritim, şaşkınlık havasını tasvir eder. Bu durum A'râf, 7/176. âyette şu şekilde ifade edilir: (فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ) "*Durumu, üstüne varsan da, kendi haline bıraksan da, dilini sarkıtıp soluyan köpeğin durumu gibidir.*" Bu âyetteki harflerin mahreçlerinin bir araya gelmesinden kaynaklanan musiki de, neredeyse fizyolojik olarak nefes nefese kalma durumunu ifade eder. Arap dilinde lafızların ahenginde ortaya çıkan bu musiki, diğer dillerde benzeri olmayan bir özelliktir.³³⁸

³³⁵ el-Kureşî, Ebū Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Ḥaṭṭāb, *Cemheretu Eş'ari'l-ʿArab fi'l-Cāhiliyye ve'l-İslām*, Tah. ʿAlī Muhammed Bicāvī, Dāru Nahḍati Mısr, Ḳāhire, 1967, ss. 13-22.

³³⁶ Şālih, Şubḥī, *Mebāhiş fi ʿUlūmi'l-Ḳurʿān*, Dāru'l-ʿİlm li'l-Melāyīn, Beyrūt, 1968, s. 340.

³³⁷ er-Rāğib, a.g.e., ss. 51-53.

³³⁸ Ebū Ḥamde, Muhammed ʿAlī, *el-Fāik fi Fenni'l-Kitābe ve't-Taʿbīr ve Tezevvuḳi'n-Nuṣūş ve't-Taḥrīr*, Dāru ʿAmmār, Ürdün, 1997, ss. 230-232.

B. Kur'ân'da Edebî Tasvirin Genel Özellikleri

1. Sanatsal Uyum (التَّنَاسُقُ الْفَنِّيُّ)

Uyum, Kur'ân'daki tasvirin zirveye ulaşmasıdır. **İlk olarak**, sahnenin kısımları arasında uyum olduğunu, bazılarının arasında temsiller, benzerlikler, çağrışım veya karşılaştırma bulunduğunu; **ikinci olarak** da, lafızlardaki ses tonunun mana ile uyumlu bir şekilde ortaya konduğunu görürüz. Sahneye eşlik eden bu müziksel ritim, sahnenin havasını tamamlar, hislere uygun ve genel amacın tasvirinde lafızlarla uyumlu olur. Kur'ân'ı okuduğumuzda, harekenin seslerini fark edebiliriz. Bu sesler, dilden kulağa kolay, uygun bir yol takip eder ve müzik nağmesinin tınıları onu her iki taraftan kuşatır. Bu sesler, bulunduğu yere göre tuhaf ya da tatlı olabilir. Mesela, (وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا) "And olsun ki, Lût onları bizim yakalamamızla uyarmıştı, ama onlar uyarımları şüphe ile karşılayarak dinlemediler" manasına gelen **Kamer, 54/36.** âyetteki "nuzur" (نُذِرُ) kelimesi, "nezîr" (نَذِيرٌ) kelimesinin çoğuludur. Damme, (ن) ve (ذ) harflerini aralıksız izlediği ve (ذ) harfinin sertliğinden dolayı bir ağırlık taşımaktadır.

Üçüncü olarak ise, sahnenin tamamında lafızların, manaların ve müziksel ritmin siyakla uyumlu olduğu dikkati çeker. Mesela, *Tebbet Suresi*'ne baktığımızda, lafızla tasvir arasında bir uyum olduğunu görürüz. Bu iki uyuma da, herkesin can alıcı noktasına dokunan psikolojik uyum eşlik eder. Ayrıca burada, kelimelerin ses tonu ile olay arasında da bir uyum söz konusudur.³³⁹ Mesela surede, öfkeden kızaran "alevli adam" ve onun alevini tutuşturan "odun hamalı karısı" alevli bir ateşe girmektedir. Sure okunduğunda kelimelerdeki "b" harflerinden, odunların birbirine çarpmasından meydana gelen "tab, tab" sesi duyulur. İşte bu, kelimelerdeki musikinin, anlatılan

³³⁹ °Abduttevvâb, a.g.e., ss. 122-124; ez-Zevba°î, Tâlib Muhammed İsmâ°îl, °İlmu'l-Me°ânî beyne Belâgati'l-°Kudâmâ ve Uslûbiyyeti'l-Muhdesîn, Câmi°atu Kâryûnis, Bingazi, 1997, s. 29; Ebû Zehra, Muhammed, el-Mu°cizetu'l-Kubrâ el-°Kur°ân, Dâru'l-Fikri'l-°Arabî, y.y., ts., s. 287; İbnu Keşîr, °İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâ°îl, Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri, I-XVI, Terc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, c. I, Çağrı Yay., İstanbul, 1985, s. 452.

konuya uygunluğu (aliterasyon)'dur. Musiki, odunların toplanıp demetlenmesini canlandırmaktadır.³⁴⁰

Kelimelere dağılmış musiki, anlattığı konuyu tam manasıyla canlandırmakta, konunun ifadesi için seçilmiş olan kelimelerdeki lâfzî cinası, tema ve nüzul sebebi ile tam bir ahenk teşkil etmektedir. Zihin buradaki manaları araştırmaya yöneldiğinde zahirde bir güzellik göremez. Fakat tablolarındaki ve gölgelerdeki derinliğe, uyuma ve vurguya bakıldığında pek çok sanatsal özelliklerle toplanan bu tablolar, renkler ve işaretlerle karşılaşılır.³⁴¹

Mesela, mananın bir ses senfonisi ve armonisine dönüştüğü; etimolojik anlam bilgisi olmaksızın bile, anlamları bize dolaysız ifşa edip hissettirdiği Nâs suresinde, bütün âyeti kerimeler "*en-nâs*" (النَّاسُ) kelimesiyle biterken, bir âyet-i kerimenin "*el-hannâs*" (الْحَنَّاسُ) lafzıyla bittiğini görürüz. Bunun nedeni de, şeytanın insanın apaçık düşmanı olduğuna ve onun damarlarında dolaştığına işaret vardır.

Ayrıca Rabb olmadan gerçek manada Melik, Melik olmadan hakikatte ilâh olunamayacağı için, birinci âyetin "*bi rabbi'n-nâs*" (بِرَبِّ النَّاسِ), ikinci âyetin "*meliki'n-nâs*" (مَلِكِ النَّاسِ), üçüncü âyetin "*ilâhi'n-nâs*" (إِلَهِ النَّاسِ) lafızlarıyla gelmesi daha uygundur.³⁴² Yani, önem derecesi açısından bir uyum söz konusudur.

Bir de Kur'ân'ın tertibine göre son sure olan Nâs suresi, birinci sırada olan Fatiha Suresi ile uyumludur. Çünkü her ikisi de dua içeriklidir. Fatiha'da "*kulluk*" için dua edilirken, Nâs Suresi'nde "*kulluk yapabilmenin ve kulluk çizgisinde kalabilmenin sırrı*" vurgulanmaktadır.³⁴³

Ayrıca Kur'ân'daki hiçbir kelime, bulunduğu yer itibarıyla daha uygun bir yerde bulunamaz. Mesela **A'râf, 7/133**. âyeti ele alalım: (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَ الْجَرَادَ وَ)

³⁴⁰ Ateş, *Görünmez Âlemin İzleri*, s. 131.

³⁴¹ Kutub, Seyyid, *Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrût, 1993, s. 66-67.

³⁴² Aydın, Muhammed, *Kur'ân'da Benzer Âyetlerdeki Anlatım Farklılıkları*, Değişim Yay., Adapazarı, 2001, s. 162; Kılıç, Sadık, *Kur'ân: Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yay., İstanbul, 2003, s. 43.

³⁴³ Aydın, Muhammed, a.g.e., s. 163.

(الْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ) "Biz de her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, haşarât, kurbağalar ve kan gönderdik..."

Âyette birbirini takip eden beş tane isim vardır. Bunlardan telaffuzda en hafif olanları sırasıyla "eṭ-ṭūfān", "el-cerād" ve "ed-dem", en ağır olanları da "el-ḵummel" ve "eḍ-ḍafādi"^cdir. Böylece dilde kolaylık, nazımda zevk kemale gelmiştir. Eğer bu beş ismin yerleri değiştirilse, Kur'ân'ın tertibindeki sıra bozulmuş olur ve âyetteki bu fesahatin bulunması mümkün olmaz.³⁴⁴

Musikinin sahneyle tam bir uyum ve ahenk içinde olduğu diğer âyetler **Âdiyat, 100/1-11.** âyetlerdir: "And olsun Allah yolunda koştukça koşanlara; And olsun kıvılcımlar saçanlara; Sabah sabah akına çıkanlara, Ve tozu dumana katanlara; Düşman topluluğunun içine dalanlara ki: İnsan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür. Doğrusu kendisi de bunların hepsine şahittir. Gerçekten mala da pek düşkündür. İnsan, kabirlerde bulunanların çıkarılacağı ve kalplerde olanların ortaya konulacağı bir zamanın geleceğini bilmez mi? Doğrusu Rableri o gün onların her şeyinden haberdardır."

Yüce Allah savaş atları üstüne yemin ediyor. Atların savaştaki hareketlerini, koşmaya başladıkları ve koşarlarken burunlarından çıkan soluma seslerini birer birer çiziyor. Sonra atlar koşarlarken nallarını kayalara çarpıp kıvılcım çıkarmakta, sabahın erken vakti düşman neye uğradığını şaşırırsın diye ona baskın yapmakta ve tozu dumana katmaktadırlar. Evet, hem de hiç beklenmedik bir biçimde düşman saflarına düşmanı gafil avlayıp dalarken ve aralarına başıbozukluk ve bozgunculuk yayarken tozu dumana katmaktadırlar.

İşte Kur'ân'da, ilk kez karşılaşılan kimselerin alıştıkları savaş biçimine göre savaşın adım adım gelişmesi böyledir. Bu çerçevede atın üstüne yemin edilmesi önce savaşın Allah'ın ölçüsündeki değerini ve yüce Allah'ın ona yönelmesini hissettirmekte, sonra da bu savaş hareketinin onun katındaki sevimliliğini ve onun için etkinliklerde bulunmanın önemini ima etmektedir. Bu da üzerine yemin edilen sahnelerle, yemin

³⁴⁴ Karaçam, İsmail, *En Büyük Mucize Kur'ân-ı Kerim'in İlmi ve Edebî Sırları*, İmaj Baskı, y.y., 2005, s. 496-497.

edilerek açıklanan ve daha önce değinilen sahnelerin ardından getirilen olguların sunulduğu tablolarla tam bir uyum arz etmektedir.³⁴⁵

Kur'ân kıssalarında da uyum vardır. Mesela Yusuf (a.s.) kıssası, çok ince bir ifade tarzı, son derece parlak bir tavsif ve en güzel bir düzen içerisinde anlatılmıştır. Anlatılırken de, Resulullah (s.a.v.)'ı teyit edici unsurlar ortaya serilmiştir. Ayrıca bakışlarımız evrene ve evrendeki âyetlerle ibret verici şeylere; çocuk sevgisi, kardeşler arasındaki kıskançlık, hile, haset ve birbirlerine karşı tuzak kurma gibi insandaki huy ve tabiatlara; Mısır Azizinin karısına, insanın, ruhundaki dürtülere nasıl cevap verdiği, arzularına nasıl esir olduğuna, bunun ardından gelen pişmanlığa, dönemin Mısır toplumunun sosyolojik durumuna yöneltilmektedir. Bütün bunlar güçlü bir üslup, edebî bir ifade ve ince tasvirlerle anlatılmaktadır.³⁴⁶

2. Sahnelerin Sunumundaki Yaratıcılık (الإبداع)

Kur'ân'daki edebî tasvir; yaşam, ölüm, yeniden dirilme, hesap, cennet, cehennem gibi dünya ve âhiret hayatı ile ilgili pek çok durumda vardır. Kur'ân'da anlatılan bu âhiret manzaraları, yakalayıcı ve kavrayıcı birer gerçekten başka bir şey değildir. Bu manzaralarda şahıslar konuşur, hareket eder. Melekler, şeytan, sâlih kullar ve günahkârlar, en küçük bir psikolojik teferruatı ihmal etmeyen hüküm gününün büyüklüğüne en küçük gölge düşürmeyen bir gerçekliğin içindedir. Kur'ân'ın birçok suresinde yansıtılan panorama kadar canlı ve renkli bir başka panoramadan, hatta onun benzerinden bile söz edilemez. Bu öyle bir panoramadır ki, Ma'arrî'nin "*Risāletu'l-Ğufrān*"nını ve Dante'nin "*İlâhî Komedi*" isimli eserini hem de altı asır sonra tesiri altına almıştır.³⁴⁷ Mesela, İslamiyet'te ve Dante'nin eserinde Cehennem aynı özelliklerle tasvir edilmiştir: "*Dehşet verici, kargaşalı, gürültülü, ateş fırtınası...*" Dante'nin Cehenneminin mimarisi, İslamî Cehennem tasvirinin bir kopyasıdır. Her ikisi de yerin dibine kadar inen bir dizi katlardan, derecelerden veya çemberimsi merdivenlerden meydana gelen çok büyük bir huni şeklindedir. Ayrıca belli kategorilerde günahkârlar barındırmakta ve suç ile cezaları buldukları kat derinleştikçe orantılı olarak

³⁴⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 543.

³⁴⁶ Hicâzî, a.g.e., c. III, s. 161.

³⁴⁷ ^cAbduttevvâb, a.g.e., s. 124; el-Cezâirî, a.g.e., s. 141-142.

artmaktadır. Her kat, kendi arasında işlenilen günahların çeşidine göre birtakım alt bölümlere ayrılmaktadır.³⁴⁸

İbnu Ebi'l-İşba^c (ö.654/1256), "*Bir süre sonra yere 'Ey yer, suyunu yut' ve göğe 'Ey gök, yağmurunu tut' dendi. Bunun üzerine sular çekildi, Allah'ın emri gerçekleşti ve gemi Cudi'ye oturdu...*" (**Hûd, 11/44**) âyetinde olduğu gibi, hiçbir sözde böyle bir yaratıcılık sanatı görmediğini söyleyerek şunu ifade eder: "*Onyeddi kelimedden ibaret olan âyette, yirmi çeşit bedi sanatı bulunmaktadır. "Aklı^c" (أَفْلَعِي) ve "ible^c" (إِبْلَعِي) fiillerinde tam münasebet ve istiâre, arz ve sema kelimeleri arasında mecâz vardır. "Ve gîda'l-mâ" (وَ غِيْضُ الْمَاءِ) ibaresiyle pek çok manaya işaret edilmektedir. Yağmur dinmedikçe, su yerden çekilmez Toprak içinden çıkan kaynakların suyunu çekmekle yerde mevcut olan suyu azaltır. Âyette mevcut diğer sanatlar; "istevet" (اِسْتَوَتْ) fiilinde irdâf (ilave), "ve kuğıye'l-emr" (وَ قُضِيَ الْأَمْرُ) ibaresinde temsil, suyun çekilerek geminin dağa oturmasında talil ve taksim vardır. Suyun azalması, yağmur suyunun, kaynak suyunun ve yerde bulunan suların çekilmesiyle olur."³⁴⁹ Âyetin ihtiva ettiği kelimelerdeki güzellik, belâgat, icâz ve beyan hakkıyla şerh edilecek olsa, kalemlerin mürekkebi biter; kimse âyette mevcut olan tasvirin lafzındaki yüceliği, nazmındaki güzelliği, manasındaki sağlamlığı içeren bir söz söyleyemez.³⁵⁰*

Görüldüğü gibi yere ve göğe, bunlar sanki sözden anlar, akıl sahibi canlılarımış gibi sesleniliyor. Bu belirleyici buyruğa karşılık vererek yer suyunu yutuyor ve gök de yağmurunu tutuyor.³⁵¹ Nasıl ki harb-i umumide bir kumandan, zaferden sonra ateş eden ordusuna: "*Ateşkes!*" ve hücum eden diğer bir ordusuna: "*Dur!*" diye emreder ve o anda ateş kesilir, hücum duruyorsa, Nûh kavmi için de ilâhî iradenin durumu böyledir. Burada kullanılan üslupla, yer ve göklerin itaatli bir asker gibi kullanılmaları, insanların

³⁴⁸ Guenon, Rene, *Dante ve Ortaçağ'da Dinî Sembolizm*, Terc. İsmail Taşpınar, İnsan Yay., İstanbul, 2001, s. 41.

³⁴⁹ es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 123.

³⁵⁰ es-Suyûfî, a.g.e., c. II, s. 71.

³⁵¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VI, s. 80.

isyanlarından dolayı kâinatın kızdığı ifade edilmektedir.³⁵² Bu durum, Allah'ın kudret ve azametini mükemmel bir şekilde zihinlere yerleştirmektedir.³⁵³

3. Karşılaştırma (التَّعَابُلُ)

Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaştırmanın yapıldığı tasvirler çoktur. Karşılaştırma; insanların, yaratıcısının ve rızık verenin yanındaki durumlarını açıklayan beşeri örnekleri sunar. Onlar doğru sözlü mü'minlerle, yalanlayan kâfirlerdir. Şimdi bu durumu âyetler ışığında ele alalım:

Mesela **Hûd 11/24.** âyette kâfir ve mü'min topluluk karşılaştırılmıştır: *"Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Durumları hiç eşit olabilir mi? İbret almıyor musunuz?"*

Kâfir topluluklar, hiçbir şeyi görmeyen köre ve herhangi bir şeyi işitmeyen sağıra benzerler. Çünkü onlar, gerçeği görmez ve hakka davet eden davetçiyi işitmezler. Mü'min bir topluluk ise, çevresini gören ve işiten sıhhatli bir insana benzer. Çünkü onlar, Allah'ın delillerini görür ve hakkın davetçilerini dinleyip Allah'a itaat ederler.³⁵⁴ Nasıl ki karanlık ve aydınlık bir değilse, yaşayan kimselerle ölüler de bir değildir. Buradaki benzerlik karanlık ve aydınlıktır.³⁵⁵

En'âm, 6/122. âyette de iman ve küfür ehli karşılaştırılmıştır: *"Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklarda kalıp çıkamayan kimsenin durumu gibi midir? Kâfirlere de, işledikleri güzel gösterilmiştir." Âyetteki "ölü iken" ifadesi, cehalet ve anlayış yokluğu içindeyken, "hayat verdiğimiz" ifadesi ise, bilgi ve anlayış verip, gerçeği tanıyabilecek zihin düzeyine çıkardığımız anlamındadır.³⁵⁶ Âyet, küfürde iken imana gelen insan ile küfürde kalan insanın halini tasvir etmektedir. Küfürde kalan insan manen ölü iken, iman onu diriltmiştir.³⁵⁷*

³⁵² Senih, Safvet, *Kur'ân'da Edebî Veçhe*, Işık Yay., İstanbul, 2002, s. 58-59.

³⁵³ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. XIII, s. 34.

³⁵⁴ et-Taberî, a.g.e., c. XII, s. 376; el-Ğurtubî, Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. Aḥmed el-Enşārî, *el-Cāmiʿu li Ahkāmî'l-Kurʿān*, I-XX, c. IX, Dāru'l-Kātibi'l-ʿArabî, Ķāhire, 1967, s. 22.

³⁵⁵ İbni Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, c. VIII, s. 3918.

³⁵⁶ Mevdūdî, *Tefhîmu'l-Ğurʿān*, c. I, s. 591.

³⁵⁷ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, c. III, s. 230.

"Allah kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslâmiyet'e açar, kimi de saptırmak isterse, göğe yükseliyormuş gibi kalbini dar ve sıkıntılı kılar. Allah böylece inanmayanları küfür bataklığında bırakır." (En'âm, 6/125)

Burada iman hususunda tereddütlere kapılan ve İslâm'a girmeyi ağırdan alan kimsenin göğe doğru yükselen kimse gibi olduğu, ona benzediği ifade edilmektedir. Kâfirden iman etmesi istendiği zaman, o bundan sıkılır ve âdeta göğe doğru yükselen kimsenin hali gibi bir hal alır.³⁵⁸ Bu, onun kalbinin kötü geleneklerle, çekemezlilik, inat, kibir ve gururla dolu olmasından dolayıdır. Bu sınıftaki insanların, davetçiye icabet etmeleri kendilerine çok zor gelir. Böyle bir durumda, sanki yapamayacakları bir işi yapmakla veya göğe yükselmekle emrolunmuş gibi olurlar.³⁵⁹ Çünkü göğe yükselmek insan gücü açısından imkânsız ve uzak görülen, kolay kolay güç yetirilemeyen bir durumdur.

Mü'min ile kâfirlerin karşılaştırıldığı âyetlerden bazıları da şöyledir: "Yüzükoyun kapaklanmış olarak yürüyen kimse mi daha doğru yol üzeredir, yoksa dosdoğru yol üzerinde sağa sola sapmadan dimdik yürüyen kimse mi?" (Mülk, 67/22);

Âyette temsilî bir istiâre söz konusudur. Mü'min dosdoğru yol üzerinde ve dimdik yürüyen kimseye benzetilirken kâfir de cehenneme giden yolda sürekli yüz üstü kapaklanarak yürüyen kimseye benzetilmiştir.³⁶⁰ Bu, yüzükoyun sürünen veya belli bir hedefi ve tutacağı işlek bir yolu olmaksızın yürürken ikide bir tökezleyip yere kapanan grup ile belli bir hedefe doğru, dosdoğru bir yolda, dengeli adımlarla yüksek idealler uğruna yol alan bir başka grubun yer aldığı bir sahnedir. Burada Kur'ân-ı Kerîm'in bilinen tasvirli ifade tarzı uyarınca gerçekler somutlaştırılıyor ve tablolara hayat veriliyor.³⁶¹

Tabiatla ilgili tasvirlerde de karşılaştırma yapılmıştır. Mesela; yeryüzü ile gökyüzü, geceyle gündüz, verimlilikle kuraklık, yükseklikle alçaklık, sertlik ve yumuşaklık vb.

³⁵⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. IV, s. 348.

³⁵⁹ Hicâzî, a.g.e., c. II, s. 226.

³⁶⁰ Zuhaylî, a.g.e., c. XV, s. 32.

³⁶¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 105.

Nebe, 78/10-12. âyetlerde de geceyle gündüz karşılaştırılmıştır: *"Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık. Üstünüzde yedi kat sağlam göğü bina ettik"*

Allah Teâlâ *"geceyi bir örtü yaptık"* demiştir, çünkü o karanlığıyla insanları gizler. Gecenin karanlığında insanlar için birçok fayda vardır. Elbise insanları nasıl ki sıcaktan soğuktan koruyup avret mahallerini gizliyorsa, aynı şekilde geceleyn düşmandan veya yırtıcı hayvandan kaçmak isteyen kimseler, gizlenme imkânı bulurlar. Ayrıca insanlar bazı ihtiyaçlarını giderirler. Cenab-ı Allah, insanların çalışıp kazanabilmeleri için de gündüzü icat etmiştir. Çünkü insanlar, geçimlerini temin etmek için, gündüz vakti uykularından uyanır, ihtiyaçlarını gidermek, kazançlarını sağlamak için dolaşır dururlar. Şu halde gündüzde hayat vardır.³⁶²

Bakara, 2/22. âyette ise yer ile gök karşılaştırılmıştır: *"O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın"*

"Yeryüzünü sizin için döşek yaptı" cümlesi, beşeriyete yeryüzündeki hayatında kolaylıklar sağlandığını ifade eder. Dünya bir döşek misali rahat bir mesken ve koruyucu bir sığınak olarak verilmiş; fakat insanlar, Hak Teâlâ'nın kendilerine lütfettiği bu döşegin rahatlığını unutmuşlardır.

"Göğü de bir kubbe yaptı" cümlesinde de bir başka insicam gizlidir. Gökyüzü ışıyla, ısıyla, sinesinde barındırdığı varlıklarla, hayatın devamına yardımcı olur. Gökten inen su da dünyadaki bütün canlıların hayatındaki ana maddeyi teşkil eder. Bütün canlılar için hayat kaynağı olan ve insan hayatında en büyük rolü oynayan suyun değeri tartışılmaz.³⁶³

4. Kısa ve Öz Olma (الإيجاز)

İcâz, Arap dilinin en önemli özelliklerindedir. Araplar, sözü uzatmayıp, icâzı tercih etmeyi belâgatten saymışlardır. Eksem b. Sayfî Hâkîmu'l-^cArab'a göre, *"Belâgat, icâzdır"*. Sırru'l-Feşâha'nın müellifi Hâfâcî'nin (ö.466/1073) bazı ulemadan yaptığı nakle

³⁶² Hicâzî, a.g.e., c. VI, s. 429.

³⁶³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. I, s. 95.

göre de, belâgat, îcâz ve itnâbtır. İcâz, kastedileni en az kelime ile; itnâb ise, daha çok kelime ile ifade etmektir.

Ḳazvîni bu konuda şöyle demiştir: "*Kastedilen manayı ifade etmenin başlıca yolu, ya mana ile lafzın eşit olması (musāvāt), ya lafzın manadan az fakat yeterli olması (îcâz), ya da duyulan ihtiyaçtan dolayı lafzın manadan çok olması (itnâb)*"³⁶⁴

İcâz; sürekli olarak, edebî tasviri diğer üsluplardan ayıran bariz bir olgudur. Ya az kelime ile çok şey ifade etmek suretiyle yapılır. Bu tür icâza, "*İcâz-ı kâşır*" denir. Edebiyatçıların ilgi gösterdiği icâz türü budur. Veya hazfedilen şeye delâlet eden bir ipucunun bulunması şartıyla, ibarede bulunan kelimelerden bir veya birkaç kelimeyi; bir cümle veya birkaç cümleyi hazfetmek suretiyle yapılır. Bu tür icâza da "*İcâz-ı hazf*" (düşürme yoluyla yapılan kısaltma) denir.³⁶⁵ İcâz-ı kâşır olduğu âyetlerden bazıları şöyledir:

"*Orada ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir*" (Vâkıa: 56/19). Âyetteki baş ağrısı kelimesi; aklî dengenin kaybolması, mal mülkün elden gitmesi, içilecek şeylerin tükenmesi ve içkinin meydana getirdiği bütün ayıpları bir arada toplamaktadır.³⁶⁶

"*Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir*" (Nahl: 16/90).

Âyetteki adalet ile hem inanç hem de insanî ilişkilerde doğru yolda olmak, ifrat ve tefrit arasında, yani ortada bulunmak; ihsan ile kulluk görevlerinde samimi olmak; yakınlarla bakmak ile ise, nafîle ibadetleri fazlasıyla yerine getirmek kastedilir. Ayrıca hayâsızlık (faḫşâ), şehvî güce delâlet ederken; fenalık (munker), dinin haram kıldığı şeyler; haddi aşmak da, zulme kalkışmayı ifade etmektedir.³⁶⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de icâz-ı hazf örnekleri de çoktur. Bazen fâil, bazen mübteda veya haber, bazen de muzaf veya yeminin cevabı hazfedilmiştir. Kur'ân, bu tür örneklerde okuyanın ve işitenin zekâsına güvenir.

³⁶⁴ el-Ḳazvîni, el-Ḥatîb, *el-İqdâḫ fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, I-II, Tah. Muḫammed 'Abdu'l-Mun'ım Ḥafâcî, c. I, y.e., y.y., 1980, s. 280-281.

³⁶⁵ 'Abduttevvâb, a.g.e., s. 140; Bolelli, a.g.e., s. 279; ez-Zevba'î, *'ilmu'l-Me'ânî*, s. 399-400; el-'Askerî, a.g.e., ss. 193-195; es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 69-70; Ebû Zehra, a.g.e., s. 305.

³⁶⁶ es-Suyûtî, a.g.e., c. II, s. 71.

³⁶⁷ Muslim, Muştafâ, a.g.e., s. 121.

Mesela Yusuf, 12/35. âyet: (تُؤْتِيهِم مِّنْ بَعْدِ مَا يَأْتِيهِمْ آيَاتِنَا تِلْكَ آيَاتُ الْكٰفِرِيْنَ) "Sonra, kadının ailesi delilleri Yusuf'un lehinde gördüğü halde, onu bir süre için hapsedmeyi uygun gördü"

"Bedā" (بَدَا) fiilinden sonra fâil zikredilmemiştir. Çünkü "hapsetme" fiili manayı açıklamaktadır. Fail ise "ra'yun" (رَأْيٍ), yani "delil"dir.³⁶⁸

Hûd, 11/1. âyette ise "mübteda" hazfedilmiştir:³⁶⁹ (كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ) "...") "Bu Kitap, hâkim ve haberdar olan Allah tarafından, Allah'tan başkasına kulluk etmeyiniz diye âyetleri kesin kılınmış, sonra da uzun uzadıya açıklanmış bir kitaptır". Haber, mübtedaya işaret eden bir sıfatla nitelendirildiğinde, mübteda hazfedilebilir. Mübteda ise "bu" anlamına gelen "hāzā" (هٰذَا)'dir.

Bakara, 2/171. âyette de "muzaaf" hazfedilmiştir: (وَمَثَلُ الْذِيْنَ كَفَرُوْا كَمَثَلِ الَّذِيْ (يَنْعِقُ بِمَا...)) "İnkâr edenlerin durumu, çağırma ve bağırmadan başkasını duymayarak haykıran gibidir" cümlesinin aslı; (مَثَلُ ذٰعِيِ الْذِيْنَ...)) şeklindedir ve "Kâfir olanların davetçisinin durumu..." manasına gelir.³⁷⁰

5.Tekrar (التُّكْرَان)

Tekrar, aynı kelime veya düşüncenin, belli bir davranışın, tesadüfî ya da kasıtlı olarak yeniden söylenmesi, ifade edilmesidir. Kasıtlı ve metotlu tekrar, ya belli bir psikolojik etki ya da bir alışkanlık meydana getirmek amacıyla yapılır.

Tekrarlar, ahenkli bir ifade yapısı meydana getirir ve mesajın muhataplara kuvvetle iletilmesini sağlar. Bir ifadenin veya fikrin tekrarı, dikkati, daha önce belirtilmiş bir fikrin üzerine çekerek muhataplara düşünme ve kabullenme fırsatı vermektedir. Tekrarı gerektiren bir başka unsur da, insanın unutkan bir varlık olmasıdır.³⁷¹

³⁶⁸ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 282.

³⁶⁹ ez-Zemaḥşerî, a.g.e., c. III, s. 182.

³⁷⁰ °Abduttevvâb, a.g.e., ss. 145-151; Taşköprülüzade, a.g.e., s. 812-81; ez-Zemaḥşerî, a.g.e., c. I, s. 356.

³⁷¹ Çelik, Muhammed, *Kur'ân'ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996, s. 241.

Kur'ân'daki tekrarlar genellikle iki kısma ayrılmıştır:

1. Lafız ve cümlelerin (âyetlerin) tekrarı.
2. Bazı manaların tekrarı. Mesela kıssa ve haberler.³⁷²

Örneğin, Rahman suresindeki "*Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?*" âyeti Kur'ân'da en çok tekrarlanan âyettir. Bu surede, cennet ve nimetlerinden bahsedildiği gibi, dünya nimetleri de hatırlatılmakta; insan, bu nimetleri şükretmeye çağrılmaktadır. Âyetin tekrarlanması, manayı pekiştirir ve ruhu uyanık hale getirir.³⁷³

Tekrarda asıl olan mananın bir olmasıdır. Birbirine lâfzen ve manen benzeyen muhtelif âyetlerde tek bir mana etrafında iki ihtimalle olayı anlatmak, fesahat ve belâgattir. Eğer ifadeler aynıyla ve monoton bir kalıp içerisinde tekrarlanırsa insan tabiatı bıkar, kulaklar tırmalanır, rahatsız olur. Bu sebeple herhangi bir merhale ile ilgili bir konunun anlatılması ve ard arda birkaç kere tekrarlanması gerekiyorsa, ifadenin yeni bir üslup ve benzeri bulunmayan bir ifade güzelliğiyle bezenmesi gerekir ki, ruh onu arzulasın ve gönül ona ısınmış olsun.³⁷⁴

Ķāri'ca suresindeki "*Kapıları döven; nedir o kapıları döven; sen nereden bileceksin ki, kapıları döven (o müthiş hadiseyi)i..*"³⁷⁵ şeklindeki tekrarlama ile insanlar uyarılmış, korkunç bir hadisenin haberini dinlemeleri için muhataplar hazırlanmıştır. Buna göre mânâ, "*Sakının kendinizi Ķāri'ca var, çok korkunç Ķāri'ca, öyle ki onun ne büyük Ķāri'ca olduğunu göremeyince bilemezsiniz*" demektir. "*Ķāri'ca*" kelimesi, "*çarpan*" manasına gelir. Lugat yönünden "*korkunç olay, büyük felaket*"i ifade etmek için kullanılır.³⁷⁶

6. Musikî (الموسيقى)

Kur'ân'ın her kelimesinde İlahî bir musiki kulağı okşar. Kur'ân'daki tek kelime dahi bazen bütün bir konuyu anlatmaya yeter. O'nun musikisi, müfret kelimelerdeki

³⁷² Karaçam, a.g.e., s. 508; el-Bütî, Muhammed Sa'îd Ramağân, *Min Ravâi'ı'l-Ķur'ân*, Mektebetu'l-Fārâbî, Suriye, 1970, s. 116-117.

³⁷³ Çelik, Muhammed, a.g.e., s. 249.

³⁷⁴ Mevdüdî, *Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım?*, Çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul, 1997, s. 46.

³⁷⁵ Ķāri'a, 101/1-3.

³⁷⁶ Mevdüdî, *Tefhîmu'l-Ķur'ân*, c. VII, s. 213-214; Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, c. IX, Azim Yay., İstanbul, ts., s. 386.

harflerin insicamı kadar, bir tek durakta geçen lafızların insicamına da bağlıdır.³⁷⁷ Ve bu musiki, İslâmiyet'ten sonra yetişen yazarların dille ilgili musiki zevkini terbiye etmiştir.³⁷⁸

Kur'ân, fonetik açıdan şehirlilerin ifadelerindeki yumuşaklıkla, bedevilerin anlatış tarzındaki sertliği bir ölçüde birleştirerek meydana getirdiği ahenkli ses sayesinde, ancak zihinlerde tasavvur olunabilen bir ses armonisini gerçekleştirmiştir.³⁷⁹

Kur'ân'ın yüksek telkin gücü, onu duygu, bilgi, hikmet ve imanın birleşmesinden doğan üstün bir beste haline getiren derunî musikidir. İşte bu musikiyle Kur'ân, asırlar boyu, milyonlarca insanın dilinde ve gönlünde hiçbir ilâhî kitaba nasip olmamış bir tulsımla yerleşmiş; onu dinleyenlerin gönüllerine aksetmiştir. Kur'ân okumak öyle bir manevî sanat seviyesine varmıştır ki, bu okuyuş güzelliği, Kur'ân'ın manasını anlamadan dinleyenleri bile, manasını anlayanlar ölçüsünde derin bir heyecan veya huzur âlemine ulaştırmış; sayısız insanlara sıcak ve samimi gözyaşları döktürmüştür.³⁸⁰

Tâhâ Hüseyn Arapça edebî yazıları nazım, nesir ve Kur'ân olmak üzere üçe ayırmıştır. Çünkü Kur'ân, ne nazımdır ne de nesirdir. Nazım ve nesir kaidelerine uymaz. Âyetlerinin ve kelimelerinin özel bir musikisi vardır. Nazım ve nesir gibi edebî türler tekrarlandıkça eskimesine rağmen, Kur'ân eskimemiştir. Aksine tekrarlandıkça tesiri artmıştır.³⁸¹

Batı ilmi de Kur'ân'ın üslubundaki bu gerçeği kabul etmiş ve şu sonuca varmıştır: *"Kur'ân üslubu ne şiir, ne nesirdir! İnsan ancak şiir yahut nesir söyleyip yazabilir. İnsanlık tarihinde ve hiçbir dilde bu iki sahanın dışına çıkılmamıştır ve çıkılamayacaktır da. Bundan dolayı Kur'ân üslubu ilâhîdir."* Arapça bilmeyen ve Müslüman olmayan Avrupalıların bile Kur'ân dinlerken heyecana gelmelerinin sebebi de böyle açıklanabilir. Mesela İslam'a olan düşmanlığıyla tanınmış İngiliz müsteşriklerden Charles Mills (1916-1962), *"Histoire du Mahometisme (Muhammed Dininin Tarihi)"* ismiyle Fransızcaya tercüme edilip 1895'de Paris'de yayınlanan

³⁷⁷ Tabbâra, °Afîf °Abdulfettâh, *Kur'ân ve Modern İlim*, Terc. Celal Yıldırım, Aydın Yay., İstanbul, ts., s. 49.

³⁷⁸ Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir*, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara, 1967, s. 13.

³⁷⁹ Draz, M. °Abdullâh, *Kur'ân'a Giriş*, Çev. Salih Akdemir, Kitâbiyat Yay., Ankara, 2000, s. 82.

³⁸⁰ Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Fasikül 2, M.E.B. Kitapları, İstanbul, ts., s. 108.

³⁸¹ Keskiöğlü, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV. Yay., Ankara, 1993, s. 182-183; Çavuşoğlu, a.g.m.

eserinde şöyle bir yargıya varmıştır: "*Kâfir bir Avrupalı, Kur'ân üslubunun zenginliğiyle ahengini, onu tercüme ederken bile taklit edemez.*" Pozitivist müsteşriklerden Ernest Renan (1823-1892) da "*Kur'ân ne şiir, ne nesir, ne sihir, yalnız ruha nüfuz eden bir şeydir*" demiş ve Kur'ân'ın dinî bir inkılap kadar edebî bir inkılâba da delil olduğunu söylemiştir.³⁸² Medeniyet tarihî külliyatıyla meşhur Amerikalı tarihçi Will Durant (1885-1981) da Kur'ân için "*...O'nun yarı şiir, yarı nesir şeklinde bir ifadesi vardır. Vezin ahengiyle kafiye her tarafında hissedilir ama bunlar umumi kaidelere uygun şekilde değildir. Bilhassa Mekke döneminin eski surelerinde muhteşem bir vezin ahengiyle öyle asil bir üslup heyecanı vardır ki onu ancak Arapçayı iyi bilenlerle İslamiyet'ten hoşlananlar hissedebilirler*" demiştir.³⁸³

Muştafâ Şâdık er-Râfi'î'ye göre kelimenin üç sesi vardır: *Birincisi*; ruhun sesidir ki bu, harflerin, mahreçlerin hareketleriyle ve sözün terkihiyle meydana gelir. Sanki o, mananın gönül yolundaki ilk adımıdır. *İkincisi*; aklın sesidir. Bu manevî ses, sözün doğrudan doğruya ruha intikal etmesini sağlar. *Üçüncüsü* ise, hissin, şuurun sesidir. En belîğ olanıdır. Bilakis sözün ruhudur. Kur'ân'ın icâzının ruhu da budur.

Mesela (لَيْسَتْخُلْفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ) âyeti, on harften oluşan bir kelimedir. Tatlılığı, harflerinin çeşitli mahreçlerden oluşmasından ve hareketlerinin nazmından dolayıdır. Konuşurken dört kelime gibidir. Çünkü dört kısımda söylenmektedir. Nahivle ilgilenenlerin, Kur'ân'da zâid kabul ettiği kelimeler, irapta fazlalık olabilir ama nazımda değildir. Eğer o kelimeler hafzedilirse, tasvirin güzelliği ve hoşluğu gider.

Ayrıca Kur'ân'da, bazı kelimelerin sadece çoğul şekli kullanılmıştır. Mesela "*el-lubb*" (اللُّبُّ) kelimesi müfret olarak kullanılmaz. Çünkü "*be*" (ب) harfi ancak çoğul halde iken bu kadar güçlü bir ses oluşturur. "*Kûb*" (كُوبٌ) kelimesi de aynı şekilde sadece "*ekvâb*" (أَكْوَابٌ) şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır. Çünkü incelik, açıklık ve uyum açısından bu daha uygundur.³⁸⁴

³⁸² Danişmend, İsmail Hami, *Garp İlminin Kur'ân-ı Kerîm Hayranlığı*, Hareket Yay., İstanbul, 1973, ss. 46-50.

³⁸³ Danişmend, a.g.e., s. 58.

³⁸⁴ er-Râfi'î, Muştafâ Şâdık, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikri'l-^cArabî, y.y., ts., ss. 220-235

Kur'ân lisanının dış musikisi yumuşak seciler, yarım kafiyeleri ve aliterasyonlarla sağlanmış görünmektedir. Aruz gibi müstesna bir vezin yaratmış olan Arapçanın uzun ve kısa hecelerindeki tezatları, bu musikiyi güzelleştiren sebeplerdendir. Birçok âyetin sonunda, kolaylıkla sıralanmış kafiyeler, Kur'ân-ı Kerîm'i musiki sanatındaki ses tekrarlarıyla birleştirir. Tekrarlanan sesler, derin ve tesirli güzelliğiyle hafızalardan silinmez bir üstünlük içindedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Kevser, İhlâs ve Nâs gibi kısa sureleri ile Rahman suresinde 78 âyet arasında 31 defa tekrarlanan "*Fe bi eyyi âlâi Rabbikümâ tükezzibân (Öyleyken; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız?)*" âyeti ve bir nakarat saltanatı içinde indirilmiş sureler, bu musiki hamlelerinin açık örnekleridir.

³⁸⁵ (فَلَا أَفْسِمُ بِالْخُنُوسِ . الْجَوَارِ الْكُنُوسِ . وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ . وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ) "*Gündüz sinip geceleri gözüken gezegenlere; kararmaya başlayan geceye; ağarmaya başlayan sabaha and olsun ki*" âyetinde tekrar edilen "*sin*" (س) harfinin fısıltısını duyduğumuz zaman hafif bir gölge ve çıkardığı yumuşak sesle içimizde bir ferahlık duyarız. Gönlümüz ona bir yatkınlık duyar. "*Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir, ey insan, işte bu senin öteden beri korkup kaçtığın şeydir*" manasına gelen Kâf, 50/19. âyeti (وَجَاءَتْ) (تَنْحَرِفُ) "*tenharifu*" (تَنْحَرِفُ) (تَحِيدُ) "*teḥīdu*" (تَبْتَعِدُ) "*teḥīdu*" kelimesinin yerinde kullanılan "*teḥīdu*" (تَحِيدُ) kelimesinde çekilen "*ye*" (ي) harfinden sonra korkutucu ve insanın içini daraltıcı "*dal*" (د) harfinin korkutuculuğu ve uyarısı kalbe korku salar.³⁸⁶ Ayrıca dört harften oluşan "*asase*" (عَسْعَسَ) kelimesi, içindeki her şeyle, tasvir edilen geceyi ifade etmektedir. "*Soluk almaya başlayan sabaha*" ifadesiyle de, sanki sabahın aydınlığı görülüp işitiliyormuş gibi olur. Ve neredeyse insan, serçenin şakımasını, sabah horozunun ötmesini duyduğunu zanneder.³⁸⁷

³⁸⁵ Tekvîr, 81/15-18.

³⁸⁶ Şâlih, Şubḥī, *Mebâhiş*, s. 266-267.

³⁸⁷ Maḥmūd, Muşafâ, a.g.e., s. 13.

Allah Teâlâ'nın (فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ)³⁸⁸ "Ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulan kimse artık kurtulmuştur" sözünü okuduğumuz zaman da, bu tablodaki bütün sesleri canlandırıp, sürüne sürüne uzaklaşmayı ifade eden "zuḥziḥa" (زُحْزِحَ) kelimesinden başkasına sözlükte rastlayamayız. Ateşin o korkunç sesini ve neredeyse kişiyi yakalayacağını hisseder gibi oluruz. (تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ)³⁸⁹ "Neredeyse öfkesinden paralanacak" ayetinde geçen "temeyyezu" (تَمَيِّزُ) kelimesini duyduğumuz zaman ise, cehennemi saran öfke sanki bizi de sarar.

Hâkka suresinin fasılalarının çoğunda tekrar eden sessiz "he"yi (ه) okuduğumuzda ise bir huzursuzluk duyarız. (مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ . هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهٗ)³⁹⁰ "Malım bana fayda vermedi; gücüm de kalmadı" sözlerini okur ve saltanatı kaybolan kişinin, kitabını solundan alan kişi olduğunu unuturuz. Âyetleri böyle bir huzursuzluk ortamında okuruz.

(يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ)³⁹¹

"Onu yudum yudum alacak fakat yutamayacaktır. Ölüm ona her taraftan geldiği halde, ölemeyecek, arkasından da çetin bir azap gelecektir" sözleri okunduğu zaman da, irinli suyu yudumlamaya çalışan kâfirin bu kötü durumundan dolayı dudaklarının çekildiği ve bir tiksinti duyduğu hissedilir. Çünkü "et-tecerru" (التَّجْرُؤُ) kelimesinde tikslenme, nefrete sebep olan ağır bir davranış ve gecikme vardır.

(فَكُتِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ)³⁹² "Onlar, azgınlar ve İblis'in adamları, hepsi, tepetakla oraya atılırlar" âyetinde, "kubkübū" (كُتِبُوا) kelimesinin katılığı hissedilir.

³⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/185.

³⁸⁹ Mülk, 67/8.

³⁹⁰ Hâkka, 69/28-29.

³⁹¹ İbrahim, 14/17.

³⁹² Şuarâ, 26/94-95.

Neredeyse, o kötülerin yüzükoyun yere serilmiş ve o halde bırakılmış oldukları, kimsenin onlara aldırış edip değer vermediği gözler önünde canlanır.³⁹³

Hz. Zekeriyya'nın şu duasını okuduğumuz zaman, her kelimesinde irkilen, ağızdan her çıkan kelimedede korkusunun bir kısmını ve nurun parıltısını dile getiren saygı değer bir yaşlı kişi tasavvur edebiliriz: *"Rabbim! Gerçekten kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Sana yalvarmakla şimdiye kadar bedbaht olup bir şeyden mahrum kalmadım. Doğrusu, benden sonra yerime geçecek yakınlarımın iyi hareket etmeyeceklerinden korkuyorum. Karım da kısırdır. Katından bana bir oğul bağışla ki, bana ve Yakup oğullarına mirasçı olsun. Rabbim! Onun, rızanı kazanmasını da sağla."*³⁹⁴

Kalem, bu âyetlerden her birinin fasılasının şeddeli "ye" (ي) ile bitmesindeki ve dururken tenvinin elife dönüşmesindeki tatlılığı ifade etmekten acizdir. Şiirdeki itlak elifi gibi telaffuz edilen bu yumuşak ve sesi salıveren elif, Rabbini gizli sesle çağırıp dua eden Zekeriyya'nın duasındaki *"şekıyyen-velıyyen-radıyyen"* (شَقِيًّا - وَلِيًّا - رَضِيًّا) gibi kelimelerle uyum içerisindedir. Bu müzikal ortamın tamamını, kimsenin bulunmadığı bir yerde yalnız başına Allah'a yakaran bir Peygamber tasavvur ederek duyuyoruz. Neredeyse göklere yükselen bu gizli seslere kulak kabartacak ve onları dinleyeceğiz.³⁹⁵

Bu duada yumuşaklık ve tazelik varken, Kur'ân'daki diğer bazı dualarda da bir heybet ve korku vardır. Mesela Nûh (a.s.)'ın duası: *"Ey Rabbimiz, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma! Çünkü eğer sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kâfirden başka da evlat doğurmaz(lar). Ey Rabbimiz, beni, anamı, babamı, iman etmiş olarak evime giren kimseleri, (kıyamete kadar gelecek) erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri Sen bağışla. Zalimlerin helakinden başka bir şeyini de artırma."*³⁹⁶ Âyette Nûh (a.s.), kavmini gece-gündüz hakka davet ediyor. Gizli ya da açık bir şekilde, onlara öğüt vermekte ısrar ediyor. Onlarsa küfür ve inatlarında ısrar ediyorlar. Âdeta hidâyetten kaçıyorlar. Bu yüzden Hz. Nûh, onlardan ümidi kesiyor. Haliyle öfke ve hınç dolu sözlerle dolup taşıyor ve bu sözler, o heybetli

³⁹³ Şâlih, Şubhî, *Mebâhiş*, s. 267.

³⁹⁴ Meryem, 19/4-6.

³⁹⁵ Şâlih, Şubhî, a.g.e., s. 268-269.

³⁹⁶ Nûh, 71/26-28.

musikisi ve sert ölçüleriyle yüzlere çarpıyor. Nûh kavminin helâkine dair hitabı içeren bu bedduayı okuyan kişi de, dağların un ufak olduğunu, göğün büyük bir hınçla yüzünü ekşittiğini, denizlerin coşan dalgalara sahne olduğunu tahayyül ediyor.³⁹⁷

C. Kur'ân'da Edebî Tasvirin Çeşitleri

Kur'ân'daki tasvirleri iki temel başlık altında açıklamak mümkündür: Bunlardan *birincisi*; müfret tasvir veya belâgatle (teşbih, istiâre, kinâye, mecâz) ilgili olan tasviridir. Genellikle tek bir cümle ile bağlantılıdır. *İkincisi* de, belli bir düzenin veya sıranın takip edildiği, bağlamla ilgili tasviridir. Bu tasvir birincisinden daha kapsamlıdır.

1. Müfret Tasvir

Belâgatle ilgili olan tasviridir. Teşbih, istiâre, kinâye, mecâz (mecâz-ı mürsel, mecâz-ı aklî), v.s. gibi sanatları içine alır. Bu tür tasvir, metnin genelindeki tasvirden bağımsız olarak sadece tek bir cümledeki tasvirin özelliklerini ve görevini açıklar. Bu yüzden Kur'ân metninin tamamının anlaşılmasında yeterli değildir.³⁹⁸

Mesela **Fâtır, 35/19-23.** âyetlerde teşbih vardır: "*Kör ile gören bir olmaz, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak (bir olmaz); dirilerle ölümler bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediğine işittirir. Sen kabirlerde olanlara işittiremezsin. Sen ancak bir uyarıcısın.*"

Âyette kâfir köre, mü'min gören kimseye; bâtil karanlıklara, hak da nura benzetilmiştir. Ayrıca mü'minler dirilere, kâfirler de ölümlere benzetilmiştir. Gölgeyle cennet, sıcakla da cehennem kastedilmiştir.³⁹⁹

Âl-i İmrân, 3/119. âyette ise mecâz vardır: "*...Onlar sizinle karşılaştıklarında inandık derler; baş başa kaldıklarında size öfkelerinden parmak uçlarını ısırırlar. De ki onlara: 'Kininizle geberin'. Allah, göğüslerin içindekileri çok iyi bilmektedir.*"

"*Parmaklarının uçlarını ısırırlar*" ifadesi, ya pişman olan ve kin duyan kimsenin niteliğini açıklamak üzere gerçeği anlatan bir ifadedir ya da mü'minlere eziyet

³⁹⁷ Şâlih, Şubhî, *Mebâhiş*, s. 270.

³⁹⁸ er-Râğib, a.g.e., s. 57-58.

³⁹⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XI, s. 541.

verememekten dolayı duyulan üzüntü ve kinin aşırılığını açıklayan temsilî bir mecâzdir.⁴⁰⁰

2. Bağlamla İlgili Tasvir

Tek tek tasvirlerden oluşur. Önce sahnenin, tablonun tasviriyle başlar sonra merkezî, ana tasvirle devam eder. Mesela tabiat ve kıyamet sahnelerinin tasviri böyledir.

A'râf, 7/57.âyette *"Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız"* denilmektedir.

Burada rüzgârın gönderilmesini, hareket eden bulutu, iri taneli yoğun yağmuru, çıkan bitkileri ve ölü beldeyi görürüz. Bunların hepsi görülebilir bir manzara oluşabilmesi için birbirini etkiler. Hem edebî hem de dinî görevi yerine getirir.⁴⁰¹

Bir de **"mukayeseli tasvir"** vardır ki o, bağlamla ilgili tasvirlerdendir. Kur'ân'da bu tür tasvirin örnekleri çoktur. Cennet ve cehennemle ilgili tasvirler genelde bu türdendir. **Ğâşîye sûresi 88/1-7.** âyetlerde cehennem ehli tasvir edilirken; *"(Rasûlüm!) Dehşeti her şeyi kaplayan kıyametin haberi sana geldi mi? O gün bir takım yüzler zelildir, durmadan çalışır, (fakat boşuna) yorulur, kızgın ateşe girer. Onlara kaynar su pınarından içirilir. Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur, o ise ne besler ne de açlığı giderir"* **8-11.** âyetlerde de cennet ehli tasvir edilir: *"O gün birtakım yüzler de vardır ki mutludurlar; (dünyadaki) çabalarından hoşnut olmuşlardır, yüce bir cennettedirler. Orada boş bir söz işitmezler."*⁴⁰²

Görüldüğü üzere, surenin ilk âyetlerinde cehennem, hemen akabindeki âyetlerde ise cennet ehlinden bahsedilmektedir. Bu ikisi arasında karşılaştırma yapılması, bunların zihinlerde daha da kalıcı olmasını sağlamaktadır.

⁴⁰⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. II, s. 319.

⁴⁰¹ er-Râğib, a.g.e., ss. 79-88.

⁴⁰² er-Râğib, a.g.e., s. 88-89.

II. KUR'ÂN'DA EDEBÎ TASVİR ÖRNEKLERİ

A. Allah Tasviri

İslam'ın Allah tasavvuru, Hıristiyanlık âleminde olduğu gibi "*muattal (âtl) bir Tanrı tasavvuru*" değil; "*müdahale eden, denetleyen*" bir Allah tasavvurudur. O, evrenin düzenini kurmuştur ve bu düzen halen devam etmektedir. Bununla birlikte düzen işliyor diye kenara çekilip istirahat etmemektedir. Her an evrende ve kulunun yanındadır. Kendine ait işleri yürütürken, kulunun sorumluluğunu, bıraktığı işleri de gözetmektedir.⁴⁰³

"De ki O Allah bir tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir." (İhlâs: 112/1-4)

Bu surede altı cümle bulunup bunlardan üçü olumlu, üçü de olumsuzdur. Bunlar tevhidin altı mertebesini ispat ederken, şirkin altı çeşidini reddeder. Her bir cümle ötekilere hem delil hem de netice durumundadır. Şöyle ki: "*De ki: Hakiki ilâh (Allah) O'dur. Zira O, tektir, sameddir, doğurmamıştır.*" Sonundan başlarsak: "*Hiç kimse O'na denk değildir. Zira O doğurulmamıştır, doğurmamıştır, sameddir, tekdir. Zira O, hakiki İlah (Allah)tır.*" Şu şekilde de söylenebilir: "*O hakikî İlah (Allah)tır. Öyleyse tekdir, sameddir, doğurmamıştır, doğurulmamıştır.*" Böylece surede âdeta otuz altı İhlâs suresi vardır. Âyetler ve cümleler birbiriyle bağlantılıdır.⁴⁰⁴ Cismaniyete mahsus olan çocuk ve babayı nefyetmekten maksat; anası, babası, çocuğu, dengi bulunanların Tanrı olamayacağını bildirmektir. Yani Cenab-ı Allah ezeli ve ebedîdir, evvel ve ahirdir, hiçbir surette ne zatında ne sıfatında ne de fiillerinde dengi, eşi ve benzeri yoktur.⁴⁰⁵ Görüldüğü üzere burada edebî tasvirin özelliklerinden olan "*icâz*" söz konusudur. Dört âyetten oluşmasına rağmen pek çok manayı içermektedir.

"Rabbimiz, gökleri ve yeri altı günde yaratan ve sonra arşa hükmeden, gündüzü, durmadan kovalayan gece ile bürüyen, güneşi, ayı, yıldızları, hepsini buyruğuna baş

⁴⁰³ Karakaya, Mehmet Murat, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, Marifet Yay., İstanbul, 2003, s. 41.

⁴⁰⁴ Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşr., İstanbul, 1983, s. 130.

⁴⁰⁵ Yıldırım, Suat, a.g.e., s. 143.

eğdirerek var eden Allah'tır. Bilin ki, yaratma da emretme de O'nun hakkıdır. Âlemlerin Rabbi olan Allah yücedir." (A'râf: 7/54)

Âyetlerde asıl anlatılmak istenen ulûhiyet, hâkimiyet, rab olma ve Rabbi anlama meselesidir. Öte yandan Allah'ın varlığını ve birliğini idrak ederek, kulluk vazifesini yerine getirebilmektir. Dikkatlerin bu konulara çekilmiş olması, bizi âyetlerin tasvir ettiği ve ilham kaynağı olan diğer canlı tablolar karşısında düşünmekten alıkoymamalıdır.

Gece-gündüzün akışını takip eden her insan, karşısına çıkacak eşsiz manzaranın güzellik ve canlılığına şahit olacaktır. İnsanın edebî gücü bu canlılığı tasvir etmeye yetmez. Çünkü âyetteki gece ve gündüz kelimeleri sadece birbirini takip eden ve durmadan tekrarlanan iki tabiat olayının ifadesi değildir. Güneş, ay ve yıldızlar canlı birer âlem olup, Allah'tan aldıkları emirleri yerine getirirler.⁴⁰⁶

"Ey İnsanlar! Bir misal verilmektedir, şimdi onu dinleyin: Sizlerin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu kurtaramazlar; isteyen de istenen de aciz! Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Doğrusu Allah kuvvetlidir, güçlüdür." (Hacc: 22/73-74)

Kur'ân-ı Kerîm'in şu parlak ve edebî tasvirinde müşriklerin tapmakta oldukları putlar, tanrılar, gerçekten de son derece zayıf olan, birlik ve beraberlik içerisinde bulunsalar bile çok cılız ve hakir olan sineğe benzetilmiştir. Onlar Allah'ı hakkıyla tanıdıklarını iddia ediyor ve putları O'na yaklaştıracı araçlar sayıyorlar. Allah da onların bu iddialarını reddediyor ve kendisini hakkıyla takdir edemediklerini söylüyor. Çünkü onlar, her şeyden haberdar, her şeyi gören, kahredecek güce sahip olan yüce Allah'ı, bir sineği bile üzerlerinden def edemeyen aciz tanrılarla bir sayıyorlar.⁴⁰⁷

İşte Kur'ân'ın Allah tasviri, genel olarak bu şekildedir. Bu durumda Kur'ân'ın Allah tasvirini sevgiden yoksun, soğuk, kaprisli ve hatta bazı insanları yanlış yola saptıran, diğer bir kısmını hidâyete erdiren zalimce bir güce sahip; hiçbir aklî gerekçesi olmadan bir takım insanları cehennem, diğer bazılarını ise cennet için yaratan bir tanrı olarak anlayan birçok batılının hatta bazen ilim adına sık sık tekrar ettikleri Allah anlayışının temel fikirleri ile Kur'ân'ın anlattığı yaratıcı, rızık verici, merhametli ve bir

⁴⁰⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. IV, s. 313.

⁴⁰⁷ Hicâzî, a.g.e., c. IV, s 170.

gayesi olan Allah anlayışı birbirine tamamen tezat teşkil etmektedir.⁴⁰⁸

"İnkâr edenler, göklerle yer birbirine yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?" (Enbiyâ: 21/30)

Âyetteki "ratk" (رَتَّقُ); "bitişmek, birbirine yapışık olmak, parçaları yekdiğerine bağlı bulunmak"⁴⁰⁹; "fetk" (فَتَّقُ) ise; "bitişik iki şeyi birbirinden ayırmak, elbisenin dikişlerini sökmek, hamuru mayalamak, güneşin bulutların arasından ortaya çıkması vs." demektir. Ratk, kelimesinin zıddıdır.⁴¹⁰ Gökler iki olayla meydana gelmiştir: Ratk olayında dumandan bir kütle olan göklerin cüzleri bir araya gelip toplanmış ve birbirine yapışmıştır. Fetk olayında ise, birbirine sıkışmış gazlar parçalanıp cüzlere ayrılmaya başlamış, ayrılan parçalar kütle kütle olup yıldızları meydana getirmiştir. Dünyamız da bu gaz kütesinden kopmuştur.⁴¹¹ İşte bunların olmasını sağlayan, "bütün canlıları sudan meydana getiren", yani kendisinde hayat olan her canlıyı sudan yaratan bir olan Allah'tır. **Nûr, 24/45.** âyette de "Allah hareket eden her canlıyı sudan yarattı" denilmektedir. Dolayısıyla her canlı aslı su olan nutfeden meydana gelmiştir.⁴¹²

Allah'ın, göklerdeki ve yerdeki tüm varlıkların sahibi olduğu gerçeğinin vurgulandığı âyetlerden biri de **Sebe, 34/2.** âyettir: "Yere gireni ve oradan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir..." Yere girenden maksat; hazineler, defineler ve ölülerdir. Yerden çıkanlarla kastedilen de ağaçlar, otlar, kaynak suları, ürün (mahsul) vb. şeylerdir. Yağmur, kar, dolu, yıldırım, rızıklar, melekler ve çeşitli rahmetler gökten inenler; melekler kulların ibadetleri de göğe yükselenlerdir.⁴¹³

"Gaybın hazineleri O'nun katındadır, onları ancak O bilir. Karada ve denizde ne varsa bilir. Düşen yaprağı, yerin karanlıklarında olan taneyi, yaşı kuruyu –ki apaçık Kitap'tadır- ancak O bilir." (En'âm: 6/59)

⁴⁰⁸ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 45-46.

⁴⁰⁹ el-İşfahânî, a.g.e., s. 341.

⁴¹⁰ ez-Zemaşşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım, *Esâsu'l-Belâğa*, Tah. °Abdurrahîm Maḥmûd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts., s. 333; el-İşfahânî, a.g.e., s. 623.

⁴¹¹ Senih, a.g.e., ss., 79-81.

⁴¹² Ṭabbâra, a.g.e., s. 66; Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. IX, s. 492.

⁴¹³ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 106.

Âyette istiâre yoluyla gaybın anahtarları olduğu ifade edilmektedir. Çünkü kapatılıp kilitlemek suretiyle sağlam bir şekilde koruma altına alınan mahzenlerdeki şeylere anahtarlarla ulaşılır. Bunlara da ancak mahzenlerin kilitlerinin anahtarları bulunup onları açmayı bilen kimse ulaşabilir. Maksat gaip olanları bilen yalnızca Allah olduğunu ifade etmektir.⁴¹⁴

Zümer, 39/63. âyette de istiâreli bir anlatım vardır: "*Göklerin ve yerin kilitleri O'nundur...*"

Âyette hayırlar, bereketler ve rızıklar, hazineye benzetilmiştir. "*Maḳālīd*" (مَقَالِيدُ) kelimesi de bu hazinelerden istiâredir. Şu halde âyet; "*Rahmet ve fazlının hazineleri Allah Tealâ'nın elindedir*" manasındadır.⁴¹⁵

"*De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın, dilediğini aziz, dilediğini zelil edersin; iyilik senin elindedir. Doğrusu sen, her şeye kadırsın. Geceyi gündüze, gündüzü geceye geçirirsin. Ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın, dilediğini hesapsız rızıklandırırırsın.*" (**Âl-i İmrân: 3/26-27**)

İlk âyette mülkün bahşedilişi ve geri alınışı gündeme getirilmiş, buna karşılık ikinci âyette gecenin gündüze, gündüzün geceye geçirilişi resmedilmiştir. Aziz ve zelil kılma tabloları yansıtılırken karşı manzara olarak dirinin ölüden, ölüden de diriden çıkarılışı sergilenmiştir. Bu tarz sunuş, sanatsal inceliğin dikkat çekici bir örneğini oluşturmaktadır. Olaylar ve olgular arasında son derece incelikli bir ilişki kurulmaktadır.⁴¹⁶

"*...Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir*" (**Mâide, 5/64**) âyeti, Cenab-ı Hakkın çok cömert olmasından kinâyedir.⁴¹⁷

"*Taneleri ve çekirdekleri yaran (filizlendiren) şüphesiz Allah'tır; ölüden diriye ve diriden ölüyü çıkarır. İşte Allah budur; nasıl oluyor da yüz çeviriyorsunuz! Tan yerini ağartan, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı vakit ölçüsü kılandır. İşte bu, mutlak galip, her şeyi bilen nizamıdır.*" (**En'âm: 6/95-96**)

⁴¹⁴ ez-Zemaḳşerī, a.g.e., c. II, s. 355.

⁴¹⁵ Zuḳaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. XII, s. 331.

⁴¹⁶ Ṭabātabāī, Muḳammed Ḳuseyn, *el-Mizān fī Tefsīri'l-Ḳur'ān*, I-IX, Çev. Vahdettin İnce, c. III, Kevser Yay., İstanbul, 1998, s. 211.

⁴¹⁷ es-Suyūfī, *el-İtkān*, c. II, s. 62; Ḳicāzī, a.g.e., c. II, s. 81.

Gerek taneyi, çekirdeği yararak bitki ve ağaçlar çıkarmak ve gerek bir yarılmadan tane, çekirdek yaratmak, her iki manasıyla "*taneyi ve çekirdeği yaran*", doğrudan doğruya topraktan tane ve çekirdeği yaratıp çıkaran O'dur. O, bu şekilde ölüden diri, diriden ölüyü çıkarır. İşte Allah tabiat üzerinde hâkim olan mutlak güç sahibi ve dilediğini yapandır.⁴¹⁸

Yokluk karanlığını yarıp, ufku sabah ve güzellikle açıp vücuda ve hayata uyanıklık, hareket, faaliyet veren, geceleyin bunları gizleyerek heyecanları yatıştırmak ve yorgunlukları gidermek için bir sükûn perdesi çeken yine O'dur. Bunların hepsi hesaplı yapılmıştır. Ve insanlar yaptıkları şeylerin hesabını vermekle mükellef olduklarından, Allah Teâlâ miktar ve sayılarını tayin ve tahsis ederek hesabı da yaratmış, Güneş ve Ay'ı bu hareket ve sükûnun hesabına birer alamet yapmıştır. Bütün bunlar, o aziz ve alîmin takdiridir.⁴¹⁹

"Denizde yüce dağlar gibi gemilerin yürümesi O'nun varlığının delillerindedir. O, dilerse rüzgârı durdurur, yelkenle giden gemiler o zaman denizin yüzünde durakalır. Bunlarda, sabırlı olan ve çok şükreden kimseler için deliller vardır. Yahut yaptıklarına karşılık onları ortadan kaldırır birçoğunu da bağışlar." (Şûrâ: 42/32-34)

Denizlerin sularını yarıp yürüyen gemiler, mesafeler kat edip yük taşırlar. Ağır ve bayrak direklerinden daha da yüksek oldukları halde suyun yüzünde akıp gider, denizin dibine batmadan seyirlerine devam ederler. Allah dilerse rüzgârları durdurur, o gemiler denizde kalakalır. Buhar veya diğer itici güçler olmadan o gemiler artık hareket edemez olurlar. İşte bütün bunlarda, belalara sabredip nimetlere şükreden kullar için Allah'ın kudretine tanıklık eden âyetler vardır.⁴²⁰

Allah'ın **Bakara, 2/255**. âyetteki sıfatlarının her biri İslam düşüncesinin ana esaslarından birini içerir: "*Allah, O'ndan başka tanrı olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde ve yerde olan ancak O'nundur. O'nun izni olmadan katında şefaate edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, (insanlar ise) dilediğinden başka, ilminden hiçbir*

⁴¹⁸ Elmalılı, a.g.e., c. III, s. 468; es-Suyûfî, Celâluddîn, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, I-XVII, Tah. °Abdullâh b. °Abdulmuhsin et-Turkî, c. VI, Merkezü Hicr li'l-Buhûş ve'd-Dirâsâti'l-°Arabîyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire, 2003, s. 143.

⁴¹⁹ Elmalılı, a.g.e., c. III, s. 469.

⁴²⁰ Hicâzî, a.g.e., c. V, s. 440.

şeyi kavrayamazlar. Kürsüsü, hükümranlığı gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetilmesi Ona ağır gelmez. O yücedir, büyüktür."

Egemenlik yetkisi sadece Allah'a aittir. Yüce Allah bütünü ve ayrıntıları ile bu varlık âlemini her zaman ve her durumda gözetip yönetir. İnsan bu gerçeğin ne kadar müthiş olduğunu, bunu derinliğine düşündüğü, şu dehşet verici evrende yer alan sayısız atomu, hücreyi, canlı varlığı, cansız nesneyi, bütün bunları gözetimi ve denetimi altında tutan ve bütün bu varlıkların Allah'ın tedbirine dayalı olarak ayakta durma gerçeğini, evet bu gerçeği insan ancak kendi dar kapasiteli hayalinde canlandırdığında ne kadar müthiş olduğunu anlayabilir. Bu, insan idrakinin tasavvur edemeyeceği bir iştir. Tasavvur edebildiği kadarı -ki o da çok azdır- ise başları döndürecek, akılları hayrete düşürecek ve kalpleri huzurla dolduracak kadar müthiştir.

"Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur" âyeti de geniş kapsamlı, yaygın, aynı zamanda mutlak anlamlı kaydı, şartı, kaybedilme ihtimali ve ortaklığı olmayan bir mülkiyeti ifade eder.

"Kürsüsü (egemenliği) gökleri ve yeryüzünü kaplamıştır" âyetiyle Allah'ın gök ve yerden daha yüce, daha büyük olduğunu anlıyoruz.⁴²¹ Âyette tasvir üslubu uyarınca mutlak soyutlama anlatımının egemen olduğu bir yerde somut bir tablo ile karşılaşırız. Çünkü böyle yerlerde somut tablo, kalbe sunulmak istenen gerçeğe güç, derinlik ve değişmezlik kazandırır. Çünkü kürsü (koltuk, taht) normal olarak hükümdarlık, egemenlik anlamında kullanılır. O halde Allah'ın egemenliği de gökleri ve yeryüzünü kaplamış demektir. Hiçbir mecâzî yorumu girişmeksizin kelimelerin düz anlamlarının toplamından çıkarılacak olan budur. *"Bunları koruyup gözetmek O'na ağır gelmez"* ifadesi için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. O da dolaylı biçimde eksiksiz kudreti dile getirir. Fakat bu anlam burada somut bir tablo aracılığıyla, yorgunluğun ve bıkkınlığın yokluğu tablosu aracılığıyla anlatılıyor. Çünkü Kur'ân üslubu anlamlara, onları zihinde somutlaştıracak tablolar çiziyor, böylece bu anlamlar sayesinde insan zihni daha iz bırakıcı, daha derinlikli ve daha elle tutulur biçimde etkilenir.⁴²²

Görüldüğü üzere Allah, Kur'ân'da her şeye gücü yeten; bol nimet ve merhameti olan, lütuf sahibi, tövbeleri kabul eden ve ölüleri diriltten olarak tasvir edilmiştir. O,

⁴²¹ es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, c. III, s. 175.

⁴²² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 461.

hesapsız rızık verir, her şeyden haberdardır, bütün yapılanları görür, gizli ve açık tutulan her şeyi bilir, çok bağışlayan çok merhamet edendir. Kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır ve sabredenlerle beraberdir.

B. İnsan Tasviri

Kur'ân'ın tasvirine göre insan, tek bir nefisten erkek ve dişi olmak üzere, zayıf bir varlık olarak, çamurdan yaratılmıştır. İnsan şerefli bir varlıktır. Kimi diğerinden üstün kılınmıştır. Allah'ın yolundan saptıranlar olduğu gibi, doğru yola iletenler de vardır. İnsan nankördür, tuzak kurar, kendisine zulmeder, şükretmez. Ümitsizdir, cimridir, imtihan aracıdır, ziyana uğrayandır, zorluk ve sıkıntı içindedir. Çok hırslı ve sabırsızdır. Kalpleri olup da anlamayan, gözleri olup da göremeyen, kulakları olup da işitemeyenler vardır. Allah onları sınar, ama çoğu Allah'ın âyetlerinden habersizdir.

Şimdi de ayetlerde yer alan bu tasvirlerle ayrıntılı olarak bir bakalım. Öncelikle de insanın yaratılış tasviriyle başlayalım. İnsanın yaratılışı **Mü'minûn, 23/12-14.** âyetlerde şöyle tasvir edilir: *"Biz insanı çamurdan gelen bir sudan yarattık. Sonra onu bir sperm (nutfe) olarak sağlam bir dinlenme yerine koyduk. Sonra spermi, embriyoya (alaka) çevirdik, embriyoyu bir tutam et parçasına çevirdik, bu et parçasını kemiklere çevirdik ve kemiklere et giydirdik, sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir."*

Âyet insanın var oluş evrelerine işaret ediyor, ama bir açıklama getirmiyor. İnsanın zincirleme olarak gelişen evrelerden geçerek çamurdan insana dönüştüğünü ifade etmektedir. Çamur var oluşun ilk, insan ise son evresidir. Kur'ân-ı Kerîm, bu gerçeği yüce Allah'ın yaratması üzerine düşünmek, çamurdan insana doğru bir silsile şeklinde gerçekleşen uzun dönüşümü kavramaya çalışmak için bir fırsat olarak değerlendirilsin diye vurguluyor.⁴²³ İşte Kur'ân-ı Kerîm bu uzun yolculuğu tasvir eden **Secde, 32/9.** âyet ile bize korkunç mesafeleri anlatmaktadır:

"Sonra da ona düzgün bir şekil vermiş, kendi ruhundan üflemiştir. Size kulaklar, gözler ve gönüller vermiştir. Siz pek az şükredersiniz."

⁴²³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII s. 396-397.

Cenab-ı Hak insana değer vermek, onun gayet hayret verici bir yaratık olduğuna ve şanına işaret etmek üzere kendi ruhundan manasında "*min rūḥihi*" (من رُوحيه) ifadesini kullanmıştır. İnsanların işitmesi, görmesi ve düşünmesi için bu duyu organlarını tahsis etmiştir.⁴²⁴

Kur'ân insanın geçmişini, yaşadığı anı ve geleceğini, barışta ve savaşta, eğlence ve ciddi anlarında, ümitli ve üzüntülü zamanlarında, inkâr ve iman etmedeki psikolojisini de tasvir etmiştir.⁴²⁵

İnsana, birtakım sorumluluklar yükleyen Kur'ân, bunu "*emanet*" olarak tasvir etmiştir. Bu görevi Allah, gökler ve dağlara teklif ettiği halde, onlar bunun yükünden çekinerek kabul etmemişler ama insan kabul etmiştir.⁴²⁶ Bu durum **Ahzâb, 33/72.** âyette şu şekilde dile getirilmiştir: "*Doğrusu Biz, sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir.*" Emanetin göklere, yere ve dağlara teklif edilmesi, temsilî istiâredir. Emanet ve emanetin içindeki ağırlık ve sonsuz şiddet göklere, yere ve dağlara teklif edilse, bunların taşımaktan kaçınacakları ve korkacakları çok çok ağır bir şeyle temsil edilmiştir.⁴²⁷

Kehf, 18/54. âyette "... *İnsan varlıkların en cedelcisidir*" denilmekte; ayetteki "*insan*" kelimesi, insan cinsini temsil etmektedir. Yani, dini, ırkı, kimliği ne olursa olsun insanoğlu mücadele etmeye ve tartışmaya tutkundur. Hatta irade gücü olan, anlayan, düşünen, tercih eden insan için, mücadele etme ve tartışma zorunludur. Nitekim Kur'ân, aklın kullanımını konusunda herhangi bir sınırlama getirmemiş, yalnızca aklın yanlış kullanıldığı durumlarda onu ikna etmeye çalışmıştır.⁴²⁸

İmam Şafî'nin "*Kur'ân namına yalnız bu sure nazil olsaydı bizim için kâfi idi. İnsanlar bu sureyi ihata edebilselerdi başkasına hacet kalmazdı*"⁴²⁹ dediği üç âyetten

⁴²⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XI, s. 197.

⁴²⁵ Hafâcî, Muhammed 'Abdu'l-Mun'ım, "Ârâ fî İ'câzi'l-Ḳurâni'l-Kerîm", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., Ezher, 1950, s. 167.

⁴²⁶ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 51; ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 102.

⁴²⁷ Zuhaylî, a.g.e., c. XI, s. 419.

⁴²⁸ Koç, Mehmet Akif, *Âişe Abdurrahman ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, Şule Yay., İstanbul, 1998, s. 76-77.

⁴²⁹ İbnu Keşîr, 'İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-ʿAzîm*, I-IV, c. IV, Çağrı Yay., İstanbul, 1986, s. 547.

oluşan *Asr suresinde* de imandan feyiz almayanların haricinde ne kadar insan varsa hepsinin hüsrân içinde olduğu şöyle ifade edilir: "*İkinci vaktine and olsun ki, insan hiç şüphesiz hüsrân içindedir. Ancak inanıp yararlı iş işleyenler, birbirlerine gerçeği tavsiye edenler ve sabırlı olmayı tavsiye edenler bunun dışındadır.*" Ayrıca âyette asra yemin edilmesinin nedeni şudur: İnsanlar buldukları asrı daima zemmederler; kendi kusurlarını hep o biçarenin boynuna yüklerler. Bütün iyi vasıfları da yetişemedikleri asırlarla gitmiş sanırlar. İşte bunun boş ve gereksiz bir vehim olduğu, Cenab-ı Hak tarafından asra yemin edilmesiyle meydana çıkmaktadır. "*Asr*"a, "*ikinci vakti*" manası verilse de yine aynı sonuca varılır. Zira vaktiyle Arapların işsiz takımı, gündüzün bu devresini faydasız şeylerle geçirmeyi alışkanlık haline getirdikleri için, zihinlerinde bu zamanın şerden başka bir işe yaramayacağı vehmi yerleşmiştir. Artık yeri, gökleri yaratan Allah Teâlâ tutar da bu zamana kasem ederse, kadrinin ne derece yüksek olacağı anlaşılır.⁴³⁰

"And olsun ki biz insanı yarattık, nefsinin kendisine fısıldadıklarını da biliriz. Biz ona şahdamarından daha yakınız." (Kâf: 50/16)

Âyette geçen "*Biz ona şah damarından daha yakınız*" âyetinde temsilî istiâre vardır. Allah Teâlâ istiâre yoluyla kulların sahip olduğu bütün durumları bilmesini kalbe yakın olan şah damarına benzetmiştir.⁴³¹ Âyetin manası; "*Biz ona, kendisinden daha fazla sahibiz*" veya "*Biz ona gelen vesveseleri kendisinden daha iyi biliriz*" demektir.⁴³²

Şüphesiz **Necm, 53/32.** âyette de; "*O sizi daha iyi bilir. Gerek topraktan yaptığı gerek annelerinizin karnında bulunduğunuz zaman biçim verdiği sırada (sizin her hâlinizi bilmiştir), artık kendinizi övüp temize çıkarmayın. Çünkü O, muttakileri pek iyi bilir*" denilmiştir.

"İnsanın başına bir sıkıntı gelince bize yalvarır. Sonra katımızdan ona bir nimet verdiğimiz zaman: 'Bu bana bilgimden dolayı verilmiştir' der. Hayır; o bir imtihandır, fakat çokları bilmezler." (Zümer: 39/49)

⁴³⁰ Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, Abdülkadiroğlu Nuran, *Mehmed Akif'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 49-50.

⁴³¹ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 595; es-Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, c. XIII, s. 620; Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIII, s. 514.

⁴³² et-Ṭaberî, *Tefsîru't-Ṭaberî*, c. XXI, s.422.

Bu âyet-i kerime her yerde ve her zaman görülebilecek bir insan tipini tasvir etmektedir. İnsanın fitratı hakka ulaşmadığı, tek olan Rabbine dönmediği, O'nun yoluna girip hem sevinçli, hem sıkıntılı günlerinde sapmayacak düzeye çıkmadıkça bu tür hareketleri devam edecektir.⁴³³

"İnsan hayır istemekten yorulmaz. Ancak kendisine bir şer dokundu mu hemen üzgündür, ümitsizdir. Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırırsak: "Bu benim hakkımdır; kıyametin kopacağını sanmıyorum. Rabbime götürülmüş olsam bile muhakkak O'nun yanında benim için güzel şeyler vardır" der. Biz inkâr edenlere, yaptıklarını mutlaka haber vereceğiz ve onlara acı azaptan tattıracağız. İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirerek yan çizer; başına bir kötülük gelince uzun uzun yalvarır." (Fussilet: 41/49-51)

Bu, Allah'ın yol göstericiliği ile yolunu bulup dosdoğru hareket etmeyen insan ruhunun gerçek ve ince bir tablosudur. Bu tip insanların ruhlarının değişkenliğini, zayıflığını, ikiyüzlülüğünü, iyiliğe düşkünlüğünü, nankörlüğünü, bollukla gururlanıp, dara düşünce feryadı basmasını tasvir eden bir resim... Gerçekten ilginç ve incelikli bir tasvir. Çünkü insan ruhunun her zaman bu dolambaçlı yollardan geçtiğini bilen Allah, anlatmıştır insanı. İnsan doğru yolu bulup dosdoğru hareket etmediği sürece bu dolambaçlı yollardan kurtulamaz.

Her türlü örtüden soyutlanmış, bütün perdelerden sıyrılmış şekilde gözler önüne serilen bu insan ruhunun sergilendiği sahnenin ışığında onlara soruluyor: *"Eğer bu yalanladığınız kitap Allah katından gelmişse ve bu tehdit gerçekse o zaman ne yapacaksınız? Kendinizi, Allah'ın kitabını yalanlamanın, ona karşı çıkmanın korkunç akıbetine doğru sürüklediğinizin farkında mısınız?"*⁴³⁴

"İnsan gerçekten pek huysuz yaratılmıştır. Başına bir fenalık gelince feryat eder, bir iyiliğe uğrarsa onu herkesten meneder." (Meâric: 70/19-21)

Ayette geçen "*helū*" (هَلْوَعٌ) kelimesi sözlükte "*sabırsız ve bir şeye aşırı derecede düşkün*" anlamlarına gelen bir sıfat olup tamahkârlık, tatminsizlik, acelecilik, sabırsızlık, tahammülsüzlük, yılgınlık ve sızlanma gibi insanların tabiatında var olan

⁴³³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 594.

⁴³⁴ Kutub, a.g.e., c. IX, s. 43-44.

bazı negatif özellikleri ifade eder. 20 ve 21. âyetler bu zaafî şöyle açıklamaktadır: Başına yoksulluk, hastalık, korku vb. bir sıkıntı geldiğinde sızlanır, feryat eder ve ümitsizliğe kapılır; zenginlik, sağlık, güvenlik gibi nimet ve imkânlarla kavuştuğunda ise bencilleşir, cimrileşir, eriştiği nimetleri Allah'ın bir lutfu olarak değil, kendi kudret ve gayretiyle elde ettiği varlık olarak değerlendirir; ne Allah yolunda harcamada bulunur ne de insanlara yardım eder.⁴³⁵

"Rabbim denemek için bir insana iyilik edip, nimet verdiği zaman, O: 'Rabbim beni şerefli kıldı' der. Ama onu sınamak için rızkını daraltıp bir ölçüye göre verdiği zaman: 'Rabbim bana hor baktı' der." (Fecr: 89/15-16)

İnsan, bu durumların kendisi için bir imtihan olduğunu fark etmez. Çünkü küfür insanın gözünü kör eder ve onun, olayların arkasındaki ilâhî hikmeti görmesine engel olur.⁴³⁶

Şûra, 42/44-46. âyetlerde zalim insanlar şu şekilde tasvir edilmiştir: *"Allah kimi saptırırsa, artık onun bundan sonra bir dostu olmaz. Azabı gördüklerinde, zalimlerin: 'Dönecek bir yol yok mudur?' dediklerini; aşağılıktan başları öne eğilmiş, göz ucuyla gizli gizli etrafa bakarken, ateşe sunulduklarını görürsün. İnananlar: 'Hüsranda olanlar, kıyamet günü kendilerini de, ailelerini de hüsranda bırakanlardır' derler. İyi bilin ki, zalimler sürekli bir azap içindedirler. Onların, Allah'tan başka kendilerine yardım edecek dostları da yoktur. Allah'ın saptırdığı kimsenin çıkar yolu olmaz."*

Âyette, gösterilen açık kanıtlara rağmen inkârcılık yolunu seçtikleri için Allah'ın kendi sapkınlıklarıyla baş başa bıraktığı kimselerin, âhirette bunun kötü sonuçlarıyla karşılaşınca ne hallere düşecekleri ve nasıl bir pişmanlık duyacakları, dünyadaki algılamalarımıza göre korku, gelecek endişesi, başkalarının önünde aşağılanmanın mahcubiyetini duyma gibi motifleri ön plana çıkaran canlı bir anlatım içinde tasvir edilmektedir.⁴³⁷

⁴³⁵ Karaman, a.g.e., c. V, s. 458.

⁴³⁶ Kayaer, Osman, *Kur'ânî Sesleniş I*, Fecr Yay., Ankara, 1997, s. 121.

⁴³⁷ Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. IV, s. 758.

Yâsin, 36/68. âyette de *"Kime uzun ömür verirsek biz onun gelişmesini tersine çeviririz"* denilerek, ihtiyarlığın bir bakıma çocukluğa yeniden dönüş olduğu tasvir edilmektedir.⁴³⁸

Şimdi de Kur'ân-ı Kerîm'in, insanları iman bakımından *"mü'min, kâfir ve münafik"* olmak üzere üç gruba ayırdığı insan tasvirlerine bir bakalım:

1. Mü'minlerin Tasviri

Kur'ân-ı Kerîm, mü'minleri tasvir ederken onları öncelikle Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman eden, Allah'a karşı güçlü sevgileri olan, Allah'ın adı anıldığında kalpleri ürperen, Allah yolunda cihat eden, O'na verdikleri sözü tutan, Allah'ı çokça anan kimseler olarak tasvir etmiştir. Onlar namazını kılar, zekâtını verir, iyiliği emredip kötülükten alıkoyar, gözlerini haramdan sakınırlar. Ayrıca alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu kimselerdir. Konu ile ilgili âyetlerden bazıları şöyledir:⁴³⁹

Bakara, 2/3-5. âyetlerde mü'minlerin en bariz özelliklerine yer verilmiş ve şöyle denilmiştir: *"Onlar, gaybe inanırlar, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızktan yerli yerince sarf ederler. Onlar, sana indirilen Kitap'a, senden önce indirilenlere de inanırlar; âhirete de yalnız onlar kesinlikle inanırlar. İşte Rablerinin yolunda olanlar ve saâdete erişenler bunlardır."*

Bakara, 2/207. âyette de kendini tamamen Allah'a adayan, her şeyi Allah rızası için yapan mü'min tasviri vardır: *"İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır. Allah kullarına karşı şefkatlidir."*

"...Rablerinden korkanların, bu Kitap'tan tüyleri ürperir, sonra hem derileri hem de kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar ve yatıştır..." (Zümer: 39/23)

Âyette Allah-u Teâla, iman edenlerin bedenlerinin nasıl ürperdiğini, gözlerinden nasıl yaş geldiğini, Allah'ın zikri ile kalplerin nasıl teskin olduğunu ve nasıl üzülp nasıl ümit ettiklerini tasvir etmektedir. Ayrıca Allah, Muhammed ümmetinden ilâhî kitaptaki hidâyete tabi olanları, dünyada sapkınlıktan kurtaracağını, ahirette de mutluluğa

⁴³⁸ Kara, Necati, *Kur'ân'da Beden Dili*, Bilge Yay., İstanbul, 2004, s. 322.

⁴³⁹ Keskiöğlü, a.g.e., s. 256.

erdireceğini belirterek, onların kendisine isyandan korunacaklarını garanti etmiş ve "Bizim hidâyetimize tabi olan sapmaz ve bedbaht olmaz"⁴⁴⁰ demiştir.⁴⁴¹

"Onlar ki, 'Rabbimiz! Biz şüphesiz inandık, bunun için günahlarımızı bize bağışla ve bizi ateşin azabından koru' diyen, sabreden, doğru olan, gönülden kulluk eden, hayra sarf eden ve seher vakitlerinde bağışlanma dileyenlerdir." (Âl-i İmrân: 3/16-17)

"Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. 'Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, Sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru" derler. Rabbimiz! Sen ateşe kimi sokarsan, onu şüphesiz rezil etmiş olursun, zulmedenlerin hiç yardımcıları yoktur. Rabbimiz! Doğrusu biz Rabbinize inanın diye inanmaya çağıran bir çağırıcıyı işittik de iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bize bağışla, kötülüklerimizi ört, canımızı iyilerle beraberle al. Rabbimiz! Peygamberlerinle vaat ettiklerini bize ver, kıyamet günü bizi rezil etme. Sen şüphesiz sözünden caymazsın." (Âl-i İmrân: 3/191-194)

Bu tasvir kalbin Allah'ın zikrine ve O'na ibadet etmeye yönelişi ile göklerin ve yerin yaratılışını, gece ile gündüzün artarda gelişini düşünmeyi birleştirmektedir. Bu aynı zamanda evrenle birlikte hareket etmede, onunla kendi diliyle konuşmada, fitratı ve hakikati ile cevaplaşmada, işaret ve ilhamlarıyla şekillenmede kalplere sağlıklı bir metot gösteren duyguları barındıran bir tablodur. Burada göze çarpan bir başka edebî sanat da bu sahnenin, yani gök ve yerin yaratılışı ile gece ve gündüzün değişimini düşünüp inceleme sahnesinin sunulmasına, ağır ağır söylenen, uzun nağmeli, derin vurgulu ve mütevazı duadır. İçindeki tevazu, nağme, yöneliş ve ürperti sayesinde vicdanları etkilemektedir. Buradaki sahne, Kur'ân'ın ifade tarzının hedeflerinden birini gerçekleştirecek şekilde ibare ve nağmesiyle birlikte uzamakta ve onun sanatsal çizgilerinden birini gerçekleştirmektedir. Ardından âyetler, bu yakarışa verilen cevap ve karşılıkla sürüp gitmektedir.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Tâhâ, 20/123.

⁴⁴¹ el-Muḥāsibî, Ḥārîş, *el-ʿAql ve Fehmu'l-Ḳur'ân*, Terc. Veysel Akdoğan, İşâret Yay., İstanbul, 2003, s. 269.

⁴⁴² Kutub, *Fî Zilâli'l-Ḳur'ân*, c. II, s.290.

"Allah'a tövbe eden, kullukta bulunan, O'nu öven, O'nun uğrunda gezen, rükû ve secde eden, uygun olanı buyurup fenalığı yasak eden ve Allah'ın yasalarını koruyan mü'minlere de müjdele." (Tevbe: 9/112)

"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle Kâfirleri öfkelenendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir." (Fetih: 48/29)

Âyette, ashab-ı kiramın, Allah'a bağlılık, ibadet ve takvalarıyla kahramanlıkları, yüksek ahlâk ve karakterleri övülmekte ve bu suretle onlar, örnek insanlar olarak vasfedilmektedir.⁴⁴³ Katâde ve Dahhâk'tan rivâyet olunan tefsire göre bu tasvir Muhammed ümmetinin İncil'de zikrolunan sıfatlarıdır. İncil'de bir kavim çıkacak ki ekin yetişir gibi yetişecekler, onların içinden de bir kavim çıkacak iyilikleri emredecek ve kötülüklerden nehyedecekler, diye yazılmış olduğu da nakledilmiştir. Fakat diğer bir kısım müfessirlere göre "O, Tevrat'taki ve İncil'deki sıfatlarıdır" demektir. Allah tarafından yeni bir temsildir.⁴⁴⁴

Keşşâf yazarı da; "Bu bir misaldir ki yüce Allah bunu İslâm milletinin başlayışı ile gelişme şekli hakkında bilgi vermek için getirmiştir. Şu halde bu, yalnız ashâbın değil, Peygamberle beraber ashâbının bir temsilidir. Bunların ne için böyle yetiştirildiğine gelince onlarla kâfirleri öfkelenirmek içindir"⁴⁴⁵ der.

2. Kâfirlerin Tasviri

Kur'ân'da kâfirlerin durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla yıldırım seslerinden kulaklarını tıkırlar. Kalpleri mühürlüdür. Asla

⁴⁴³ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, c. VIII, s. 495.

⁴⁴⁴ Elmalılı, a.g.e., c. VII, s. 182.

⁴⁴⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 553.

kurtuluşa eremezler. Amelleri de ıssız çöldeki serap gibidir. Onlar için yakıtı insanlarla taşlar olan ateş vardır ve azap onları üstlerinden, ayaklarının altından bürüyecektir.

Şimdi de kâfirlerin tasvir edildiği ayetleri ayrıntılı olarak ele alalım:

"Şüphesiz ki, inkâr edenleri, başlarına gelecekle uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır ve büyük azap onlar içindir." (Bakara: 2/6-7)

Kalp ve kulaklar mühürlenir, gözlerde ise perde vardır. Câsiye suresi 23. âyet bu duruma delil olarak gösterilebilir.⁴⁴⁶

"Hevâ ve hevesini tanrı edinen, bilgisi olduğu halde Allah'ın şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü? Onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Ey İnsanlar! Anlamaz mısınız?" (Câsiye: 45/23)

Öncelikle bilinmesi gereken şey, âyetlerde bahis konusu olan mühürlenme olayının maddî değil, manevî olmasıdır. Meselenin zihinlere yakınlaştırılması için vahiy dilinde bu durum sanki maddî bir mühürmüş gibi anlatılmıştır. Kalbin içinde bulunduğu durum, istiâre yolu ile anlatılmıştır.⁴⁴⁷ Kalbin mühürlenmesi, Allah'ı ve onun âyetlerindeki düşünceleri anlayamama, kulakların mühürlenmesi ise Kur'ân okunduğunda ve Allah'ın bir olduğunu kabul etmeye çağırılınca onu anlayamama durumudur. Gözlerin perdelenmesinden maksat da, yaratılmışları ve onların yaratılmasındaki hoşnutlukları görememektir.⁴⁴⁸

Kâfirlerin hakikati reddetmeleri, Allah-u Teâlâ'nın onların kalplerini mühürlemiş bulunmasının neticesi olmayıp, hakikati duymamaları da kulaklarını mühürlemiş olmasından ileri gelmemektedir. Şüphesiz, kalplerinin ve kulaklarının mühürlenmesi, onların hakikati inatla reddetmelerinin sebebi değil, neticesidir.⁴⁴⁹

Âyetlerdeki "*kalb*" kelimesi, gerek Cahiliye devrinde gerek İslâmî devirde olsun Arap dilinde çok önem verilen bir kelime olmuştur. Cahiliye şiirinde bu kelime insan hayatının temel unsurunu teşkil eden bir olguyu ifade etmek için kullanılmıştır. Çünkü o, sevginin, nefretin, hüznün ve sırrın yeridir. Ayrıca Cahiliye şiirinde kalbin; işitip

⁴⁴⁶ el-^cAdevî, Ebû ^cAbdillâh Muştafâ, *et-Teshîl li Te'vîli't-Tenzîl*, I-III, c. I, Mektebetu'l-Hudâ, y.y., 1996, s. 192.

⁴⁴⁷ Öztürk, Yener, *Kur'ân-ı Kerîm'de Kalb ve Mühürlenmesi*, Işık Yay., İstanbul, 2003, s. 122-123.

⁴⁴⁸ el-^cKurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XVI, s. 169.

⁴⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. I, s. 63.

duyduğunu, üzüntülü, sıkıntılı olduğunu ve korkuya kapıldığını da görmekteyiz. İslâmî şiirde ise, kalbe yeni anlamlar kazandırılmıştır. Burada kalb; sevginin, şahâdetin, imanın, temizliğin, Allah'ı sevmenin ve O'ndan korkmanın, itaatın, isyanın, yakının, zikrin, sevincin ve üzüntünün yeridir.⁴⁵⁰

"Onlara; 'Allah'ın indirdiğine uyun' denilince, 'Hayır, atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız' derler; ya ataları bir şey akledemeyen ve doğru olmayan kimseler idiyseler?" (Bakara: 2/170)

Âyette de görüldüğü gibi Allah Teâla; körü körüne taklit edenleri, yani görenek denilen o bâtil inancın kuyruğuna yapışıp gidenleri, hakikatlere karşı gözlerini yumup kulaklarını tıkayanları, hitabına layık görmemiş ve onların halini hikâye şeklinde sunmuştur.⁴⁵¹

"(Hidâyet çağrısına kulak vermeyen) Kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünmezler." (Bakara: 2/171)

Âyetteki "*yen'ıku*" (يَنْعِقُ) fiili "*haykırmak*", "*çobanın koyunlara seslenip onları çağırması*" manasına gelir. Bu kelimenin yer aldığı cümle, kâfirlerin durumunu tasvir etmeye yöneliktir.⁴⁵² İlâhi tevhit ve itaate yapılan daveti kötü telakki eden ve anlamayan kâfirin durumu, çağırma ve bağırmandan başkasını duymayarak haykıran kimse gibidir. Kâfirler, sesi duyan ama söyleneni anlamayan hayvana benzetilmiştir. Kâfirler ve hayvanlar, kendilerine yapılan çağırının anlamını anlamazlar, sadece sesi ve sesteki çıkan tınıyı duyarlar. Bu yüzden kâfirler akledemezler, hakka karşı sağırdırlar. Hakkı söylemede ise dilsizdirler; yani yeri gelince hakkı söylemezler. Kördürler, hidâyet yolunu göremezler.⁴⁵³ **En'âm, 6/39.** âyette de kâfirler için; "*Bizim âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklara gömülmüş sağır ve dilsizlerdir. Allah dilediği kişiyi şaşırır, dilediğini de dosdoğru yol üzerine koyar*" buyrulmuştur.

⁴⁵⁰ Güneş, Abdülbâki, *Kur'ân'da Kalb Kavramının Semantik Analizi*, Ahenk Yay., Van, 2003, s. 17-18.

⁴⁵¹ Abdülkadiroğlu, a.g.e., s. 64-65.

⁴⁵² Derveze, *et-Tefsîru'l-Ĥadîs*, c. V, s. 160.

⁴⁵³ et-Ṭaberî, *Tefsîru't-Ṭaberî*, c. III, s. 49-50; Ĥicâzî, a.g.e., c. I, s. 122-123.

"And olsun ki, hüküm çoğunun aleyhine gerçekleşmiştir, bunun için artık inanmazlar. Boyunlarına, çenelerine kadar varan demir halkalar geçirmiştir. Gözlerini perdelediğimizden artık göremezler." (Yâsîn: 36/7-9)

"Boyun halkası" manasına gelen "ağlâl" (أَغْلَالٌ) ifadesi ile onların hakkı kabullenmelerine engel olan inatları kastedilmiştir. Allah, inatçılıkları sebebiyle onların boyunlarına kibir ve büyüklenme halkası geçirmiştir. Ne kadar delil getirilse de hakikati göremezler ve apaçık delilleri bile kabul etmezler.⁴⁵⁴ Bu, onların iç dünyalarını yansıtan somut bir tablodur. Sanki onlar, kelepçelenmiş, bakmaları zorla engellenmiş ve gözleri perdelenmiştir. Artık bu kelepçeler çözülüp de bakmak isteseler bile göremezler. Çünkü görme yetenekleri yok edilmiş, gözleri zayıflatılmıştır.⁴⁵⁵

"Biz bu Kur'ân'ı yabancı bir dille ortaya koysaydık; 'Âyetleri uzun açıklanmalı değil miydi?' derlerdi. De ki: 'Bu, inananlara doğruluk rehberi ve gönüllerine şifadır'. İnanmayanların kulaklarında ağırlık vardır ve Kur'ân onlara kapalıdır; sanki bunlara uzak bir mesafeden sesleniliyor da anlamıyorlar." (Fussilet: 41/44)

İnanmayanların, öğütleri kabul etmeme ve Kur'ân'dan yüz çevirme hususundaki halleri, kendisine uzaktan seslenen kimsenin haline benzetilmiştir. Kendisine seslenileni ne işitir, ne de anlar. İkisi arasındaki alaka, her birindeki anlayışsızlıktır.⁴⁵⁶

"Onlara ne oluyor ki, o öğüitten yüz çeviriyorlar. Sanki onlar aslandan kaçan ürkmüş yaban eşekleri." (Müddessir: 74/49-51)

Âyette "temsîlî bir teşbih" söz konusudur. Çünkü benzetme yönü birden fazladır.⁴⁵⁷ Zemaşşerî, "Bunları vahşi eşeklere benzetmede, bunların ahmak ve aptal olduklarına dair bir delil vardır" der.⁴⁵⁸

Yaratıcı sanatkârın fırçası bu tabloyu çiziyor, onu varlığın göğsüne işliyor. Vicdanlar bu tabloyu seyredince onun içinde olmak istemiyorlar, böyle bir duruma düşmekten utanıyorlar. Buna karşılık o Allah'ın uyarılarına sırt çeviren kaçaklar

⁴⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. IV, s. 571.

⁴⁵⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 461-462.

⁴⁵⁶ eş-Şâbü'nî, Muhammed °Alî, *Şafvetu't-Tefāsîr*, I-III, c. III, Dâru Sa°âdet, y.y., ts., s. 129.

⁴⁵⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XV, s. 230; eş-Şâbü'nî, a.g.e., c. III, s. 481.

⁴⁵⁸ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 263.

utançlarından saklanacak delik ararlar, bu canlı ve sert tasvirin dehşeti karşısında yüz çevirmiş olmanın ve korkup kaçmanın zilleti altında ezilirler.⁴⁵⁹

"İnsanlar içinde Allah'a, bir uçurum kenarındaymış gibi kulluk eden vardır. Ona bir iyilik gelirse yatışır, başına bir bela gelirse yüzüstü döner. Dünyayı da ahireti de kaybeder. İşte apaçık kayıp budur." (Hacc: 22/11)

"Allah'a bir uçurum kenarında ibadet eden kimse" ibaresi istiâre-i temsiliyyedir. Dinî yöndeki dengesizlikleri, ızdırab ve endişelerinden dolayı münafıkların durumu, uçurum kenarında duran kimsenin durumuna benzetilmiştir.⁴⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm bu tip insanların ibadetini daha ilk dokunuşta yere yıkılacak gibi dengesiz duran bedensel bir hareket şeklinde tasvir ediyor. Bunun için bir fitne ile karşı karşıya kalınca hemen yüzüstü yere kapanır ve dengesiz durduğu için yere yuvarlanması kolay olur.⁴⁶¹

"Şüphesiz aranızda pek ağır davrananlar vardır; size bir musibet gelirse: 'Allah bana iyilikte bulundu, çünkü onlarla birlikte bulunmadım' der. Allah'tan size bir nimet erişse, and olsun ki, sizinle kendi arasında bir dostluk yokmuş gibi: 'Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım' der." (Nisâ: 4/72-73)

İmanı, davası uğrunda ölüme götürecek güçte ve seviyede bulunmayan sıradan insanlar, âyette de tasvir edildiği gibi, daima içlerinden menfaat hesapları yaparlar; girişecekleri işin getirisi ve götürüsü ile ilgili ihtimaller arasında gidip gelirler.⁴⁶²

"Bir sure inince, 'Sizi bir kimse görüyor mu?' diye birbirlerine bakarlar, sonra dönüp giderler. Anlamaz bir grup olmalarına karşılık Allah onların kalplerini imandan döndürmüştür." (Tevbe: 9/127)

Her ne zaman bir sure nazil olsa, "birisi gözetliyor mu?" diye kâfirler birbirlerine göz ederler. Surenin kendileriyle ilgili etkisinden bunalır, vahiy meclisinden kaçmak isterler. Fakat kaş göz işaretlerini mü'minlerden birisi görecektir, bu konuşulanlardan alındıkları anlaşılacak, nifak ve hainlikleri meydana çıkacak diye gizlice oradan sıvışıp gitmek isterler ve giderler. Allah, onların kalplerini çevirmiştir. Bu yüzden bunlar

⁴⁵⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s.276.

⁴⁶⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. IX, s. 149; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 179.

⁴⁶¹ Kutub, a.g.e., c. VII, s.330.

⁴⁶² Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. II, s. 94.

anlayıştan ve derin kavrayıştan uzak bir kavimdirler. İşin içyüzünü anlamazlar, hakkı ve hakikati takdir etmezler.⁴⁶³

3. Münâfıkların Tasviri

Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da münafıkları tasvirinden, onların Allah'a ve Peygamber'e inandık deyip yüz çeviren, imandan çok küfre yakın olan, ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söyleyen, kötülüğü emredip iyiliği yasaklayan, kalplerinde hastalık olan, Allah'ı aldatmaya çalışan, namaza tembel tembel kalkan ve Allah'ı az zikreden insanlar olarak tanırız. Onların dünya ve ahiretteki amelleri boşa gitmiştir ve Allah onlar için sürekli bir azap hazırlamıştır.

Yüce Allah, **Bakara, 2/11-12.** âyetlerde münafıkların fesatlıklarını ve bozguncu olduklarını ifade etmek için *"Onlara: 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın!' denildiği zaman 'Biz ancak ıslah edicileriz' derler. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar"* demektedir.

Durumları bu iken, aynı surenin 13. âyetinde kendilerinden iman etmeleri istendikten sonra ne dediklerini anlatmak için de Allah-u Teâlâ, *"Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit 'Biz, hiç sefihlerin (akılsız ve ahmak kişilerin) iman ettikleri gibi iman eder miyiz!' derler. Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler"* demiştir.

Bu iki âyete baktığımızda her ikisinin konu birliği içinde münafıkların vasıflarını tescil ettiğini görmekteyiz. Ancak konu birliği olmasına rağmen, 12. âyetin sonunda *"Fakat hissetmezler"* ifadesi kullanılırken; 13. âyetin sonunda *"Fakat bilmezler"* denilmiştir. Bu farklılığın sebeplerinden birisi şudur: İlk âyette, Allah-u Teâlâ, münafıkların bozguncu olduklarını, fakat bu yüz kızartıcı vasıflarını kavrama kapasitelerinin olmadığını bildirmektedir. Burada münafıkların duyularını yitirdikleri, idrak ve kavrama nimetinden mahrum oldukları vurgulanmaktadır. Zira yaptıkları bozgunculukların zararının kendilerine ulaşması o kadar açık ki âdeta gözle görülüp elle tutulan bir durumdur.

İkinci âyette *"fakat bilmezler"* ifadesiyle de, aynı kimselerin duyu organlarını kullanamadıklarından dolayı ilimden nasiplerini alamadıkları vurgulanmaktadır. Sanki

⁴⁶³ Elmalılı, a.g.e., c. IV, s. 432-433; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 110.

asıl beyinsizlerin kendilerinin olduğunu bilememeleri, bilgisizliklerinin bir eseri olarak takdim edilmektedir.

Başka bir açıdan bakılacak olursa şu da söylenebilir: İman konusunun zikredildiği yerde ilim zikredilmiştir. Zira mü'minlerin hak, münafıkların ise bâtıl üzere olduklarına vâkıf olmak, aklî ve nazarî bir şeydir. Ama nifak ve nifakın yeryüzünde sebep olduğu bozgunculuklara gelince, bunların duyularla hissedilmesi kaçınılmazdır.⁴⁶⁴

"Onlar doğruluk yerine sapıklığı aldılar da alışverişleri kâr getirmedi; doğru yolu bulamamışlardı" (Bakara: 2/16)

Âyetteki *"satın almak"* manasına gelen *"işterav"* (اِشْتَرَوْا) fiili, hidâyet yerine dalaleti seçmeden istiâre edilmiş, buna uygun olarak âyette alışveriş ve ticaret ifade eden kelimeler kullanılmıştır.⁴⁶⁵ Ticarî ilişkilerde başlıca iki maksat vardır. Birisi, sermayenin korunması, diğeri kârdır. Hâlbuki bunlar, sermayelerin sermayesi olan hidâyet ellerine tam değmiş, malları olmuş gibiyken onu vermişler, yerine onun kaybı demek olan sapıklığı almışlardır.⁴⁶⁶

"Onlara baktığın zaman cüsseleri hoşuna gider; konuşurlarsa sözlerini dinlersin; tıpkı, sıralanmış kof kütük gibidirler; her çığlığı kendi aleyhlerine sayarlar; onlar düşmandır, onlardan çekin; Allah canlarını alsın, nasıl da aldatılıp döndürülüyorlar." (Münâfikûn: 63/4)

Onlar, hiçbir işe yaramadıkları için kütüğe benzetilmişlerdir. Âyetteki *"sıralanmış kof kütük gibidirler"* ifadesi de, onların ahlâkî duygularını yansıtmak ve insanî bir öze sahip olmadıklarını vurgulamak için kullanılmıştır. *"Her çığlığı kendi aleyhlerine sanırlar"* cümlesinde ise onların suçlu vicdanlarının tasviri yapılmıştır.⁴⁶⁷

"Münafıkların durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana 'inkâr et' der. İnsan inkâr edince de: 'Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım' der." (Haşr: 59/16)

⁴⁶⁴ Aydın, Muhammed, a.g.e., ss. 43-45.

⁴⁶⁵ es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 58; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 187.

⁴⁶⁶ Elmalılı, a.g.e., c. I, s. 217.

⁴⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. VI, s. 331.

Kur'ân, hayatın içinden canlı bir mekânı, söz konusu gerçeği ifade etmek için kullanıyor. Zihindeki soyut yalın gerçekleri çıplak halde vermiyor. Çünkü, soğuk yalın gerçekler insanın duyguları üzerinde etkili olmaz.⁴⁶⁸

Kısacası, âyette iki yüzlülük ederek insanları kandıran münafıkların durumu, şeytanın insanı doğru yoldan saptırırken uyguladığı taktiğe benzetilmiştir.

"İnsanlardan: 'Allah'a inandık' diyenler vardır; ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanların ezasını Allah'ın azabı gibi tutarlar. Rabbinizden bir yardım gelecek olursa, and olsun ki, 'Doğrusu biz sizinle beraberdik' derler. Allah, herkesin kalbinde olanları en iyi bilen değil midir?" (Ankebût: 29/10)

"İnsana bir darlık gelince, yan yatarken, oturur veya ayakta iken bize yalvarıp yakarır; biz darlığını giderince, başına gelen darlıktan ötürü bize hiç yalvarmamışa döner. İşlerinde tutumsuz olanlara, yaptıkları böylece güzel görünür." (Yunus: 10/12)

Kur'ân'ın akışı, ifade aşamalarını ve etkili vurgularını, gözler önüne sermeye çalıştığı psikolojik durumla ve sunmaya çalıştığı insan tipi ile paralel ve ahenkli biçimde ayarlamaktadır. Buna bağlı olarak felaket manzarasını yavaş yavaş, üzerine basa basa ve uzun uzun tasvir etmektedir: *"Yatarken, otururken ve ayakta iken bize yalvarır."* İnsanın bedeninin, malının ve kuvvetinin üzerine yürüyen bir akıntının engele çarpınca, nasıl durduğunu veya geri döndüğünü tasvir etmek için; o insanın her halini, tutumunu ve görünümünü net bir biçimde canlandırmaktadır. Engel ortadan kalkınca, *"geçip gider"* diyerek tek bir sözcük kullanılmakta, bu tek sözcük boşalmayı, çözülmeyi, akıp gitmeyi ifade etmektedir.⁴⁶⁹

"Doğrusu münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar, oysa O, onlara aldatmanın ne olduğunu gösterecektir. Onlar namaza tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, ne onlarla, ne de bunlarla olur, ikisi arasında bocalayarak Allah'ı pek az anarlar. Allah'ın saptırdığı kimseye yol bulamayacaksın." (Nisâ: 4/142-143)

Münafıkların daha yakından tanıtıldığı bu iki âyette şu özelliklerinin altı çizilmektedir:

a) Münafıklar Allah'ın sevgili kulları olan mü'minler için hazırladıkları tuzaklar, uyguladıkları taktikler, onları içten çökertmek için aldıkları tedbirler yoluyla başarıya

⁴⁶⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. IX, s.603.

⁴⁶⁹ Kutub, a.g.e., c. V, s.486.

ulaşacaklarını umarken bütün bunların Allah Teâlâ'nın bilgisi altında cereyan ettiğini, O'nun her şeyi görüp işittiğini unutuyorlar ve böylece gülünç duruma düşüyorlar. Gizli kamera ile rezaletleri filme alınıp sonra ilgililere gösterilince ve yaptıkları ortaya çıkınca gülünç, mahcup ve perişan olanlar misali münafıklar da yaptıklarını Allah'ın mü'minlere bildirmesi sebebiyle rezil ve rüsva olmaktadır.

b) Kendilerini Müslüman göstermek isteyen münafıklar, cemaatle namaza iştirak etmek mecburiyetinde kalmakta, bu durum onların zoruna gittiğinden ve kendilerine ağır geldiğinden isteksiz davranmaktadırlar. Maksatları yalnızca gösterişten, kendilerini Müslüman göstermekten ibaret olduğu için namaza sadece şekil yönünden katılmaktadırlar. Evlerinde namaz kılmadıkları, namazda ancak duyulacak yerlerde zikre katıldıkları için de Allah'ı anmaları ve hatırlamaları, az olmaktadır.

c) Münafıkların hayatı, iç ve dış dünyaları tam bir istikrarsızlık tablosudur. Onlar, devamlı bir huzursuzluk, dikkat, açık vermeme korkusu, iki tarafı memnun etme arzusu içinde yaşamakta, ömürlerini böyle tüketmektedirler. İnanmadıkları için mü'minlerle tam bir iş birliği içinde olmadıkları gibi, gizli kâfirlikleri anlaşılmasın diye kâfirlerle de tam bir iş birliği ve dayanışma yapma imkânını bulamamaktadırlar.

d) Kendi iradeleriyle bu yolu seçen kimseleri Allah zorla imana sevk etmez. Kendileri istemeyince -Allah da cebren (zorla) imana getirmediğinden- kimsenin onları hidâyete kavuşturması mümkün olmayacaktır.⁴⁷⁰

4. Müşriklerin Tasviri

Müşriklere gelince onlar; Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inanmazlar, gösteriş yaparlar, Allah yolundan alıkoyarlar ve tekrar diriltilmeyeceklerini söylerler. Allah'ın kızları olduğunu iddia ederler. **Zuhruf, 43/17.** âyette şöyle buyrulur:

"Onlardan biri, Rahman'a isnat ettiği kız evlatla müjdelendiğinde yüzü simsiyah kesilir de öfkeden yutkunur durur."

Müşrikler, Allah'ın çocuklarının sadece kızlardan olmasını istedikleri için, Allah'a nispet edilen kızlarla müjdelendikleri zaman, yüzleri kapkara kesilir, kalpleri kinle dolar, bu hallerini de gizlemeye güçleri yetmez.⁴⁷¹

⁴⁷⁰ Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. II, s. 167-168.

⁴⁷¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. III, s. 365.

"Siz ey putlara tapan müşrikler! Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennem yakıtısınız. Hepiniz toptan cehenneme gireceksiniz. Nitekim Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının." (Bakara: 2/24).

Acaba bu korkunç, dehşet verici tabloda insanlar ile taşlar hangi gerekçe ile bir araya getirilmiştir? Kâfirler her ne kadar biçim bakımından insan gibi görünseler de, aslında bir taş türünden başka bir şey değildirler. Öyleyse taş türünden gerçek taşlar ile insandan taşları bir araya getirmek son derece normal ve hiçbir sürpriz tarafı olmayan bir şeydir. Üstelik bu korkunç tabloda taşların zikredilmiş olması, insanın zihninde taşları yakıp kül eden Cehennem ateşi imajı ile Cehennemi de bu tutuşmuş taşlar arasında eriyen insan yığınlarının imajını oluşturur.⁴⁷²

"Allah iki adamı misal veriyor: Biri hiçbir şeye gücü yetmeyen bir dilsiz ki efendisine yüküdür, nereye gönderse bir hayır çıkmaz. Bu, doğru yolda olan, adaletle emreden kimse ile bir olabilir mi?" (Nahl: 16/76)

Allah ayette, iki adamı misal vermiştir: Bunlardan biri dilsiz, suskun, dili kesik, konuşmaktan aciz, kavrama kabiliyeti olmadığı için hiçbir şey beceremeyen, ihtiyacını gideremeyen, kendi işini göremeyen; dostuna, velisine, yakınlarına yük olan, hiçbir şey elde etmeye gücü yetmeyen kimsedir. O, dostuna ve efendisine yük olur. Onu hangi tarafa yöneltse, hiçbir hayır ve fayda getiremez. Çünkü kendisine söylenenleri anlayıp kavrayamaz.

Bu eksikliklerle nitelenen kimse ile adaleti emreden, adalet yolunda yürüyen, adaletle hükmeden, en mükemmel ve eksiksiz bir şekilde tasarrufta bulunup konuşan ve anlayan kimse bir değildir. Bu kimse, kendi nefsinde dosdoğru yolu izler, dimdik İslam yolunu tutar, uygun bir yön izler; ifrat ve tefrite sapmaz. Özetle; birinci şahıs, hiçbir şeyi hak etmez. İkincisi, en mükemmel vasıfları hak eder. Amaç, bu zıt niteliklere sahip iki kimsenin eşit olamayacaklarını söyleyerek, Allah (c.c.)'ın ve kendisine ortak koşulan varlıkların eşit tutulamayacaklarına delil getirmektir.⁴⁷³

"Allah'a ortak koşanlar, koştukları ortakları gördüklerinde: 'Rabbimiz! Seni bırakıp yalvardığımız ortaklarımız bunlardır' derler. Koştukları ortaklar, onlara: 'Doğrusu siz yalancısınız' diye söz atarlar." (Nahl: 16/86)

⁴⁷² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. I, s.66.

⁴⁷³ Hicâzî, a.g.e., c. III, s. 369; Elmalılı, a.g.e., c. V, s. 249.

Müşriklerin tanrısal nitelikler yükleyip taptıkları varlıklar, Allah'ın iradesi uyarınca konuşma yeteneği kazanıp kendilerine tapanlara, "*Siz gerçekten yalancısınız*" diyerek aslında kendilerinden böyle bir şey istemediği halde putperestliği onların uydurduğuna bir bakıma şahitlik edeceklerdir. Yunus suresinin 10/28. âyetinde⁴⁷⁴ yine âhiretteki bu sahnenin tasviri sırasında söylenen "*Siz gerçekten yalancısınız*" cümlesini, "*Siz aslında bize değil kendi hevâ ve hevesinize tapıyordunuz*" anlamında yorumlamak da mümkündür.⁴⁷⁵ Ayetteki nidâ, hem puta tapanlara hem de putlardır. Bir ara hareket ve ses yok. Ve sonra yeni bir hareket gerçekleşir, birbirinden ayrılır ve birbirlerini suçlarlar. Putlar; "*Siz bize tapmıyordunuz*" derler ve Allah'ı şahit gösterirler. Bu sahne gülünç, aynı zamanda da acı bir sahnedir.⁴⁷⁶

"Meryem oğlu İsa, bir misal olarak anlatılınca senin kavmin hemen bağrıışmaya başladılar. 'Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?' dediler. Bunu sana ancak tartışmak için söylediler. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur. O, sadece kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğulları'na örnek kıldığımız bir kuldur." (Zuhruf: 43/57-59)

Âyetler, Arap müşriklerine Meryem oğlu İsa (a.s.) hatırlatıldığı zamanki tavırları hikâye etmektedir. Onların sorularının, tavırlarının, tartışmalarının, öfke, inat ve büyükmelerinden kaynaklandığı belirtilmekte; İsa (a.s.)'nın Allah'ın kullarından bir kul olduğu, O'nun seçilip nimetlendirildiği, İsrailoğulları'na kudretini ispat etmesi için mucizevî bir örnek konuma getirildiği bildirilmektedir.⁴⁷⁷

5. Yahudilerin Tasviri

Kur'ân'a baktığımızda, Yahudilerin dillerini eğip bükerek "*İşittik, itaat ettik*" dediklerini, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmeye çalıştıklarını, yeryüzünde bozgunculuk yaptıklarını, küfürde yarıştıklarını, Allah yolundan alıkoyup faiz aldıklarını ve insanların mallarını haksız yere yediklerini görmekteyiz. Bu yüzden onlar asla ölmeyi istemeyeceklerdir.

⁴⁷⁴ Yunus, 10/28: "*O gün insanların hepsini biraraya toplarız da sonra bize ortak koşanlara, 'Siz ve koştuğunuz ortaklar olduğunuz yerde kalınız ' deriz. Sonra onları birbirinden ayırırız. O zaman bize ortak koşulan putlar, ortak koşanlara şöyle derler: "Siz bize tapmıyordunuz."*

⁴⁷⁵ Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. III, s. 428.

⁴⁷⁶ Kutub, *Meşâhidu'l-Kıyâme*, s. 146.

⁴⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. III, s. 381.

Yüce Allah, Yahudiler için, **Bakara, 2/95.** âyette "*Onlar yaptıklarından dolayı asla ölümü temenni etmeyecekler*"; **Cuma, 62/7.** âyette de "*Yaptıklarından dolayı ölümü asla temenni edemezler*" demiştir.

Hem Bakara, hem de Cuma suresinde Yahudilerin ölümü temenni etmedikleri dile getirilir. Çünkü onlar, âhiret yurdunun sadece kendilerine âit olacağını, kendilerinin Allah'ın dostları olduğunu düşünürler.⁴⁷⁸

"Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez." (**Cuma: 62/5**)

Âyette, kendilerine Tevrat'taki hükümleri yerine getirme sorumluluğu verilip de bunları yerine getirmeyen kimseler, taşıdığı şeyden istifade etmeyen, sadece sırtında ağır bir yük hisseden, kitap taşıyan eşeklere benzetilmiştir. Bu benzetme cehalet ve ahmaklığı anlatmak için yapılmıştır. Ayrıca, bu iki özellik eşekte bulunur ve eşek daha kolay baş eğer. Bunun yanı sıra "*büyük kitaplar*" manasına gelen "*esfâr*" (أَسْفَارٌ) ile "*eşek*" anlamında kullanılan "*hımâr*" (حِمَارٌ) kelimeleri arasında, diğer hayvan isimlerinde bulunmayan lafzî bir ilişki vardır. Ayette, "*hımâr*" (حِمَارٌ) kelimesinin kullanılması daha uygun düşmektedir.⁴⁷⁹

Yahudilerin okur-yazar olmayan ümmilerine gelince, onların din konusunda bildikleri yalnızca kulaktan duyup akıl erdiremedikleri bir takım safsatalardan ibarettir. Onlar, kendilerinin Allah'ın seçkin bir milleti olduklarını, Peygamberlerin yalnızca kendi aralarından çıkacağını ve ancak kendilerine şefaet edeceklerini, Cehennem ateşinin sayılı birkaç gün dışında tenlerine dokunmayacağını sanırlar. Oysa bütün bunlar birer kuruntudan ibarettir.⁴⁸⁰ Bununla ilgili olarak Kur'ân'da şöyle denilmektedir:

"Onların bir kısmının okuyup yazması yoktu. Kitap'ı bilmezlerdi. Bildikleri sadece bir takım yalan ve kuruntulardı. Onlar ancak vehim içindedirler." (**Bakara: 2/78**)

⁴⁷⁸ Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. V, s. 346.

⁴⁷⁹ er-Râzî, a.g.e., c. XXI, ss. 480-483.

⁴⁸⁰ Hicâzî, a.g.e., c. I, s. 63.; Görgün, Tahsin, "Kur'ân Kıssalarının Mahiyeti Üzerine", *IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu* (17-18 Ocak 1998), Fecr Yay., Ankara, 1998, s. 35.

"Ellerinde olanı doğrulayan bir peygamber Allah katından onlara gelince, Kitap verilenlerden bir takımı, bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını arkalarına attılar."

(Bakara: 2/101)

Âyette gizli bir alay tarzıyla Allah'ın kitabını arkalarına atanların, kendilerine kitap verilenler olduğu belirtilmektedir. Kitabı arkalarına atmaları da, onu inkâr edip, onunla amel etmekten kaçınmalarıdır. Bunlar, aynı zamanda hayat ve düşünce ufuklarından kitabın izini silip, onu tatbik etmeyenlerdir. Kur'ân'ın tasvirlerle dolu üslubu, manayı zihin sahasından hayat sahasına intikal ettirmektedir. Ve onların hareketlerini gözle görülür bir şekilde canlandırmaktadır. Yahudilerin, Allah'ın kitabını arkalarına atmalarını, nankörlük ve inkârla dolu, ahmaklığın ve katılığın belirlediği çirkin ve gülünç bir tablo halinde ortaya koymaktadır. Hayaller, onların Allah'ın kitabını arkaya atmasıyla ve manzaradaki haşin hareketlerle dolup taşmaktadır...⁴⁸¹

"Bakmaz mısın, şu benliklerini ak-berrak gösterip duranlara! Hayır, sandıkları gibi değil. Ancak Allah, dilediğini temizleyip aklar. Ve bir hurma lifi kadar zulme uğratılmazlar." (Nisâ: 4/49)

Yahudi ve Hıristiyanlar nefsi temize çıkarmanın ancak salih amel işlemekle mümkün olacağını bilememişlerdir. Oysa nefis, işlenen salih amellerle temizlenir, kötülüklerden arınır. İşte bu yolla yapılan temize çıkarmalar, hem Allah katında hem de bütün insanlarca övülen bir davranış olur. Söz, kuru iddia ve atalara ait şeylerle övünerek, bu gibi şeylere sırt vererek nefsi temize çıkarmak, hem Allah katında, hem bütün insanlar nezdinde çirkin karşılanan bir çabadır. Bu da yalancı bir gururdan ve insanı rüsva edici cehaletten kaynaklanmaktadır.⁴⁸² Nitekim Allah Teâlâ **Necm, 53/32**. âyette *"...Kendinizi beğenip temize çıkarmayın. Çünkü O, Allah'a karşı gelmekten sakınanları en iyi bilendir"* demektedir.

C. Tabiat Sahnelerinin Tasviri

Kur'ân'daki tabiat tasvirleri, Allah'ın sınırsız kudretini, büyüklüğünü ve sonsuz rahmetini sergileyerek insanı inanmaya ve şükretmeye davet eder. Her iki durumda da onun azameti ve insana olan faydaları, tabii olaylarda görülen düzenlilik ve kararlılık

⁴⁸¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 199-200.

⁴⁸² Hicâzî, a.g.e., c. I, s. 449.

kadar vurgulanmaktadır.⁴⁸³ Ayrıca astronomi sahasında, Peygamberimiz zamanında bilinmeyen ince ilmî meselelere yer verilmiştir.⁴⁸⁴

Kur'ân kavrayış düzeyleri ve zihinsel kapasiteleri farklılık gösteren tüm insanlara hitap etmektedir. Dolayısıyla öğüt, yol gösterme, uyarma, doğru yola iletme gibi hususlar tüm insanlar için ortak birer gereksinimdir. Kur'ân'ın asıl işlevi budur. Bu özelliğiyle o, her döneme ve topluma hitap eder. Dağların kazıklar, göğün bina edilmiş tavan, yıldızların ışık saçan lambalar olarak nitelendirilmesi, güneşin akması, ayın konaklama yerlerinin olması, güneşe parlayan çıra, aya aydınlık veren lamba denilmesi, göklerden suyun indirilmesi, göğün gürlmesi, şimşegin ve yıldırımın gönderilmesi, çeşitli bitki ve ağaçların yerden bitirilmesi, yeryüzünün bir döşek kılınması, onun evren ve insan için bir merkez olduğundan söz edilmesi, insanın yeryüzünün temel unsuru olarak değerlendirilmesi, gökte ve yerde olan her şeyin onun hizmetine sunulması, Allah'ın zahiri ve batını nimetlerinin üzerine akıtılması gibi ifadeler bu amaca yöneliktir.⁴⁸⁵ Şimdi de bu durumu âyetler ışığında daha ayrıntılı olarak ele alalım:

"İçinde yörüngeleri olan göğe and olsun ki.." (Zâriyât: 51/7); "Biz gökyüzünü korunmuş bir tavan gibi yaptık..." (Enbiyâ: 21/32)

Âyette üç konuya değinilmiştir:

- 1) Evin çatısı olduğu gibi, gökyüzü de yeryüzünün çatısıdır.
- 2) Bu çatı korunmuştur
- 3) Kâfirler âyetlerden yüz çevirmekte ve öğüt almamaktadırlar.⁴⁸⁶

Gökyüzünün evin tavanına benzetilmesinin nedeni ise; gözle göremediğimiz gazlardan müteşekkil dev bir kubbe olması ve birbirinden farklı birçok tabakadan oluşmasıdır.⁴⁸⁷ Bu kısacık âyet, atmosferin birçok özelliğini de ifade etmektedir.

"...Onda hiçbir çatlak da yok" (Kâf, 50/6) âyetinde de gök cisimlerinde ve bağlı buldukları sistemlerde bir dengesizlik, uyumsuzluk, gelişigüzellik olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 115.

⁴⁸⁴ el-Ķâsımî, Cemâluddîn, *Tefsir İlminin Meseleleri*, Çev. Sezâi Özel, İz Yay., İstanbul, 1990, s. 283.

⁴⁸⁵ Derveze, M. İzzet, *el-Ķur'ānu'l-Mecīd*, Çev. Vahdettin İnce, Ekin Yay., İstanbul, 1997, s. 161.

⁴⁸⁶ eş-Şıkkî, Muhammed el-Emîn, *Ađvāu'l-Beyān ft İđāhi'l-Ķur'ān bi'l-Ķur'ān*, I-X., İşrâf, Bekr b. °Abdillāh Ebū Zeyd, c. IV, Dāru °Aleml'l-Fevāid, Cidde, ts., s. 706-707.

⁴⁸⁷ Deedat, Aĥmed, *Kur'ān En Büyük Mucize*, Çev. Edip Yüksel, İnkılap Yay., İstanbul, 1983, s. 107.

"O ki, birbiri ile uyumlu yedi göğü yaratmıştır. Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) aciz ve bitkin halde sana dönecektir. Andolsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık. Ve onlara alevli ateş azabını hazırladık". (Mülk: 67/3-5)

Âyetlerde evrenin eksiksiz-kusursuz yaratılışına, mükemmel işleyişine ve düzenine dikkat çekilmekte, böylece bu muhteşem varlık düzeninin tesadüfle meydana gelmediği, ancak üstün bir ilim, irade ve kudret sahibinin yaratması ve yönetmesiyle mümkün olduğu belirtilmektedir. Yıldızlara "kandiller" manasına gelen "meşābīḥ" (مَصَابِيح) denilmesinin sebebi de geceleyin kandil gibi ışık saçmalarıdır. Yani mecāzî anlamda kullanılmıştır.⁴⁸⁹

Bu âyet-i kerimede göklerin, sabit ve seyyar yıldızlarla, parlak ve ışık saçıcı Güneş ve Ay'la süslendiği, göğün şeytanın girmesine karşı korunduğu belirtilerek; "Biz göğü kovulmuş her şeytandan koruduk" denilmiştir.⁴⁹⁰

"Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: 'İsteyerek veya istemeyerek, gelin!' dedi. İkisi de 'isteyerek geldik' dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve biz yakın semayı kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk. İşte bu azîz, alîm Allah'ın takdiridir." (Fussilet: 41/11-12)

Âyette, yerin oluşumunun ilk safhası bildirilmekte ve bu âlemin başlangıçta gaz halinde olduğu "duḥān" (دُخَانٌ) kelimesiyle tasvir edilmektedir.⁴⁹¹ George Gamow (1904-1968)⁴⁹² bu hususta şöyle demiştir: "Kâinat ilk yaratıldığında muntazam yayılmış

⁴⁸⁸ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, I-XIII, c.XI, Anadolu Yay., İstanbul, 1989, s. 5767.

⁴⁸⁹ Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. V, s. 417; el-Maḥallī, Celāluddīn - es-Suyūfī, Ebu'l-Faḍl Celāluddīn °Abdurrahmān b. Ebī Bekr, *Celāleyn ve Lubābu'n-Nukūl fī Esbābi'n-Nuzūl*, Tak. Abdulkādir el-Arnāvūt, Dāru İbni Keşīr, Dımaşk, h. 1407, s. 561.

⁴⁹⁰ İbnu Keşīr, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, c. I, s. 30.

⁴⁹¹ Ṭabbāra, a.g.e., s. 68-69; Deedat, a.g.e., s. 137.

⁴⁹² George Gamow: Rusya'da doğmuş ve eğitim görmüş, ilk önemli çalışmasını 1928'de Göttingen'de, kuantum mekaniğinin çekirdek fiziğine ilk uygulaması olan, alfa bozunumu kuramını geliştirerek yapmıştır. Daha sonraki araştırmalarının büyük kısmı astrofizik, özellikle de yıldızların evrimiyile

gazla doluymuş. Bu gaz yoğunlaşınca, tasavvur edilemeyecek bir ısı derecesine ulaşmıştır. İşte bu gazda değişme başlamış ve sıkışıp yoğunlaştığı zaman genişleyip uzamış, böylece koyulaşıp madde halini almıştır. Isı derecesi çok yüksek olan bu madde yavaş yavaş muayyen bir mesafeye kadar yayılıp, şekilleri gayr-i muntazam ve hacimleri eşit olmayan yıldızlar, kümeler meydana gelmiştir."

Âyetlerde, Allah ile başlangıç halindeki yer ve gök arasında geçen diyalog semboliktir. Burada sadece göklere ve yere yapılan ilâhî buyruklar anlatılmak istenmiştir.⁴⁹³

"Gökte burçlar var eden, orada ışık saçan güneş ve aydınlatan ayı yaratan Allah, yüceler yücesidir." (Furkân: 25/61)

Gökte on iki burç vardır. (Oğlak, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova ve balık). Bunlar, hareket halinde olan yedi yıldızın yörüngesidir. Oğlak ve akrep Merih, boğa ve terazi Zühre, ikizler ve başak Utarid, yengeç Ay, aslan Güneş, Yay ve balık Müşteri, oğlak ve kova Zuhâl yıldızına aittir.⁴⁹⁴

Âyete bakan alelâde bir insan, güneş ve ayın her ikisinin de yeryüzüne ışık gönderdiğini; bir Arap filoluğu, âyette geçen "*sirâc*" (سراج) kelimesinden güneşte ışık ile birlikte ısındırma özelliği olduğunu; bir astronomi bilgini ise, güneşin ışığın bizzat kaynağı, ayın ise ışığını dışarıdan almakta olduğunu anlar. Çünkü Arapça'da ışığın kaynağı olan şeyler için "*ışıklı*" manasında "*muğî*" (مُضِيئٌ), ışığını dışarıdan alanlar için de "*nurlu*" manasında "*munîr*" (مُنِيرٌ) kelimesi kullanılır. İşte Kur'ân'da, ay için "*nûr-munîr*", güneş için "*diyâ-sirâc*" kelimelerinin kullanılması, bu ince farkı belirtmek içindir.⁴⁹⁵ Görüldüğü gibi, tek kelimeyle birçok şey anlatılmıştır.

ilgilidir. Bir yıldızın termonükleer tepkimelerde hidrojenini kullandıkça daha soğuk değil de daha sıcak hale geldiğini göstermiştir. Evrenin başlangıcı ve elementlerin oluşumu konularında da önemli çalışmalar yapmış; genel okuyucu için yazdığı kitaplar, pek çok insanı çağdaş fiziğin kavramlarıyla tanıştırmıştır. (hadiogrenelim.blogcu.com. 16/04/2008)

⁴⁹³ Bucaille, a.g.e., s. 204.

⁴⁹⁴ el-Mahallî - es-Suyûtî, a.g.e., s. 365; el-Endelusî, Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muğî*, I-VIII, Tah. c. Âdil Aḥmed el-Mevcûd - c. Alî Muḥammed Ma'rid, c. VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, s. 467.

⁴⁹⁵ el-Büñî, Muḥammed Saîd Ramađân, "Allah'ın Kitabında İki Harika Olay", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risâle-i Nur Örneği*, Sözleryay., İstanbul, 1998, s. 240.

"Güneş de yörüngesinde hareket etmektedir. Bu, güçlü ve bilgin olan Allah'ın kanunudur. Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına benzeyeceği konaklar tayin etmişizdir. Aya erişmek güneşe düşmez. Gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörüngede yürürler." (Yâsîn: 36/38-40).

Âyet, güneşin kendine has yörüngesinde hareket halinde bulunduğunu, Dünya nasıl kendi ekseni etrafında dönüyorsa güneşin de kendi ekseni etrafında döndüğünü, ayın da böyle olduğunu haber vermektedir.⁴⁹⁶ "Gece, gündüzü geçemez" ifadesi, üzerinde gece olan gezegen ve uydular, ışık ve aydınlık kaynağı olan Güneşi, süratlerinin fazlalığına rağmen geçip gidemezler demektir. Gezegenlerin hareketini yüzmeğe benzeten "Her biri bir yörüngede yürürler" ifadesi ise, Güneş'in çekim alanını bir deniz gibi tasavvur ettirir. Çünkü ağırlıklı kitlelerle yer ve gök cisimleri arasında etki yapan çekim, maddenin varlığından asla ayrılmaz.⁴⁹⁷

"Aya kurumuş hurma dalı gibi oluncaya kadar" ifadesiyle de akla ilk gelen husus, ayın hilal haline gelmesidir. Ay, küçüklük ve eğrilik bakımından hurma dalına benzetilmiştir.⁴⁹⁸

"(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?" (Ğâşiye: 88/17-20)

Âyette deve, zelil olan nefse, gökyüzü nûrânî ve kutsal ruhlara, dağlar akla ve köklü bilgilere, yeryüzü de uzuvları olan bir bedene benzetilmiştir.⁴⁹⁹

Ayrıca iki ufuksal çizgi olan gökle yer ve sütunsal çizgi yönünden de dağlarla develer arasında sınırlı bir tabiat manzarası vardır.⁵⁰⁰ Âyet, Arapların en çok kullandıkları hayvanı göz önüne koyduktan sonra Güneş sisteminin kuruluşuna, arzda dağların büyük kıvrımlarla tespit olunduğuna, türlü aşınmalarla tesviye edildiğine değinmektedir.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Ṭabbāra, a.g.e., ss. 69-71.

⁴⁹⁷ Evrin, M. Sadeddin, *Çağımızın Kur'ân Bilgisi*, Doğu Matb., Ankara, 1970, s. 207-208.

⁴⁹⁸ Hicāzī, a.g.e., c. V, s. 203.

⁴⁹⁹ el-Bikā'ī, Burhānuddīn Ebu'l-Hasen İbrāhīm b. 'Umar; *Nazmu'd-Durer fī Tenāsibi'l-Āyāt ve's-Suver*, I-XXII, c. XXII, Dāru'l-Kitābi'l-İslāmī, Kāhire, ts., s. 18.

⁵⁰⁰ Feršūh, Muḥammed Emīn, *el-Medḥal ilā 'Ulūmi'l-Kur'ān ve'l-'Ulūmi'l-İslāmiyye*, Dāru'l-Fikri'l-'Arabī, Beyrūt, 1990, s. 106.

⁵⁰¹ Evrin, a.g.e., s. 221.

"Bilmez misiniz ki, Allah bulutları sürer, sonra onları bir araya getirir; üst üste yığar, sen de onların arasından yağmur yağdığını görürsün. Gökten içinde dolu bulunan dağlar gibi bulutlar indirir, dilediğini ona uğratar, dilediğinden de uzak tutar. Bu bulutların şimşeğinin parıltısı neredeyse gözlerini alır!" (Nûr: 24/43)

Âyette yağmurun, şimşeğin nasıl oluştuğu ve bu olaylarla ilgili tabiat kuralları, bugün bilinenlere tıpatıp uyan bir şekilde anlatılmakta, ancak bunların kendiliğinden değil, Allah'ın izin, irade, kudret, hikmet ve kanunu çerçevesinde olup bittiği bildirilmektedir.⁵⁰² Bütün bunlar, kalbe dokunmaya, düşünüp ibret almaya, gördüklerinin ötesinde Allah'ın sanatının algılanmasını sağlamaya ilişkin hedefi gerçekleştirme amacı taşır.

İri taneli yağmurlar yağdıran bulutlar bu halleriyle dağlar kadar görkemli ve heybetlidir. Bu bulut dağları, Allah'ın evrene egemen kıldığı yasası uyarınca Allah'a boyun eğler. Allah bu yasası uyarınca dilediğinin üzerine yağmur yağdırır, dilediğini de bundan yoksun bırakır. Bu büyük sahnenin sonu *"Bulutlardan çıkan şimşeğin parıltısı, gözleri kamaştırır"* ifadesiyle bağlanıyor. Bu ifade, tasvirde uygunluk yöntemi uyarınca uçsuz bucaksız evrendeki büyük nurun oluşturduğu atmosferle ahenk sağlıyor.⁵⁰³

Tabbara ise âyetin, ilmin esrarının çözümü ve kevnî hakikatlerden birinin ifadesi olduğunu söyler. Çünkü bulutları bir araya getirmek; pozitif iyonların yere doğru inmesi, negatif iyonların da yeryüzünden yükselmeye başlamasıyla yağmur bulutlarının bu iyonların birleşmesinden dolayı elektriklenmesidir.⁵⁰⁴

"Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider. Dikkat et! O, azizdir ve çok bağışlayandır." (Zümer: 39/5)

Allah, yerin bir parçasında geceyi gündüz üzerine, onu takip eden diğer bir parçasında ise gündüzü gece üzerine sarıyor. Demek ki aynı anda yerin bir kısmında gece, bir kısmında da gündüz oluyor. İşte Allah Teâlâ yerin küre şeklinde olduğunu

⁵⁰² Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. IV, s. 88.

⁵⁰³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 491-492.

⁵⁰⁴ Tabbâra, a.g.e., s. 78.

"yukevviru" (يُكْوِرُ) kelimesiyle ifade ediyor.⁵⁰⁵ Böylece durum, daha somut hale getirilmiş oluyor.

"Gece ve gündüzü varlığımıza birer delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü Rabbiniz'in bol nimetini aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aydınlık kıldık. Her şeyi uzun uzadıya açıkladık." (İsrâ: 17/12)

Bu âyette de gece ve gündüz tasvir edilmiştir. Gece ile gündüz, Allah'ın kudretine, sanatının eşsizliğine, nizamının sağlamlığına işaret eden arka arkaya iki delildir. Çünkü gecede karanlık, gündüzde aydınlatıcı nur vardır. Her ikisi de birbirini izlemektedir. Geceleyin tabiat sessizleşip sakinleşir, kâinat dinlenir. Sonra gündüze, ondaki hareket ve gürültüye, kalabalığa, gidip gelir. Güneşe ve onun aydınlığına, güneşi ortaya çıkardığı zaman gündüze, onu örttüğü (her tarafı karanlıkla bürüdüğü) zaman geceye, göğe ve onu yapana bakmak gerekir.⁵⁰⁶ Bu konuda **Kasas, 28/71-73**. âyetlerde şöyle denilmektedir: *"De ki: 'Söyler misiniz? Eğer Allah geceyi üzerinize kıyamete kadar uzatsa, Allah'tan başka hangi tanrı size bir ışık getirebilir? Dinlemez misiniz? De ki: 'Söyleyin: Eğer Allah gündüzü üzerinize kıyamete kadar uzatsa, Allah'tan başka hangi tanrı, içinde istirahat edeceğiniz geceyi size getirebilir? Görmez misiniz? Allah dinlenmeniz için geceyi ve lütfedip verdiği rızkı aramanız için gündüzü meydana getirmiştir. Bunlar, O'nun rahmetinden ötürüdür. Belki artık şükredersiniz."*

"And olsun, o dönüşlü göğe, yarılan yere." (Târık: 86/11-12) âyetinde ise gök, kendisine yükselen şeyleri geriye gönderen olarak vasıflandırılıyor. Mesela, su buharlarının yağmur olarak gönderilmesi, telsiz ve televizyon dalgalarının gökyüzüne gönderildikleri zaman, yüksek iyon tabakalarında yansımaya uğradıkları için yeniden geriye dönmesi. Şayet böyle bir yansıma olmasa, bütün bu yayınlar dağılır, kaybolur ve onları bulmamız imkânsızlaşır. İşte bu "dönüşlü" gökyüzüdür. Aynı zamanda gökyüzü kızıl ötesi ısı ışınlarını da göndermek suretiyle ısınmamızı sağlar.

⁵⁰⁵ Deedat, a.g.e., s. 119-120; Özdemir, Hikmet, *Kur'ân Mucizesi*, Gonca Yay., İstanbul, 1985, s. 63.

⁵⁰⁶ Hicâzî, a.g.e., c. III, s. 409.

Yer ise "yarılan" olarak ifade edilmiştir ki, bu da bitkilerin, doğal gazların, petrolerin, kükürlü su kaynaklarının ve yanardağ püskürtmelerinin çıkması için yarılması demektir. Ve o, her deprem sarsıntısıyla sarsılıp durmaktadır.⁵⁰⁷

"Gece de onlar için bir âyettir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız. Bir de bakarlar ki karanlığa girmişlerdir onlar." (Yâsîn: 36/37)

Bu iki âyet bize açıkça dünyanın yuvarlak olduğunu ifade etmektedir. Bu âyetteki "sıyırıp çıkarmak" ifadesi Arap dilinde yuvarlak bir şeyden çıkarmak manasına gelen "selh" (سَلَح) kelimesiyle anlatılmıştır. Ayrıca gündüzün gecenin içinden çıkışını göstermede kullanılmıştır.⁵⁰⁸ Hayvanın derisini yüzmek ya da elbiseyi çıkarmak, bir hastalık ya da sıcaktan dolayı derinin dökülmesi için de bu kelime kullanılır.⁵⁰⁹ "Neslehu" (نَسَلَحُ) fiilindeki (خ) harfi de bir şiddet ve sertlik ifade eder.⁵¹⁰

"O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu ve orada her çeşit canlıyı yaydı. Biz gökyüzünden su indirip, orada her faydalı nebattan çift çift bitirdik." (Lokman: 31/10)

Âyette, gökteki cisimlerin her birinin kendine has bir yörüngesi bulunduğu, aynı zamanda yer çekim ve merkezkaç kanunlarıyla denge ve düzen sağladığı belirtilerek, cisimler arasında zahirî bir köprünün bulunmadığı, boşlukta durabilmeleri için de altlarında herhangi bir direk ve benzeri şey olmadığı ifade edilmektedir. Böylece milyonlarca yıldızın ve birçok sistemin düzensizlik içerisinde olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁵¹¹

"Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?" (Nebe: 78/6-7)

İnsanlığın yaşamasına uygun bir duruma getirilmiş olan yer küresi, üstünde insanların oturup kalkmasına, yatıp uyumasına elverişli olan döşeğe benzetilirken,

⁵⁰⁷ Maḥmūd, Muṣṭafā, a.g.e., s. 272.

⁵⁰⁸ es-Suyūfī, *el-İtkān*, c. II, s. 58; Nevfel, Abdurrezzāk, *Allah ve Modern İlim*, Dava Yay., Çev. Akif Nuri Karcıoğlu, İstanbul, 1972, s. 72.

⁵⁰⁹ el-İşfahānī, a.g.e., s. 419; ez-Zemaḥşerī, *Esāsu'l-Belāga*, s. 217.

⁵¹⁰ ez-Zevbaʿī, a.g.e., s. 368.

⁵¹¹ Yıldırım, Celal, a.g.e., c. IX, s. 4741.

dağlar da bu dōşeđi yerinde ve dengede tutmak için çakılmış kazıklara benzetilmiştir. Çünkü dağlar yer yuvarlağının uzay boşluğundaki dengesini sağlamaktadır.⁵¹²

Bu âyetteki tasvirde avam, zahiren yere çakılmış kazıklar gibi duran dağları görür, onlardaki faydaları ve nimetleri düşünüp yaratıcısına şükreder. şair ise, zemini bir taban, gök kubbesini elektrik lambalarıyla süslenmiş muhteşem yeşil bir adır ve semanın eteklerinin başlarına indiği dağları o çadırın kazıkları durumunda tahayyül eder. Coğrafyacı bir edibe göre yerkresi, hava okyanusunda yüzen bir gemi olup, dağlar da o geminin üstüne, dengeyi sağlamak üzere yerleştirilmiş kazıklar ve direklerdir. O da yer küresini, muntazam bir gemi tarzında yaparak bizleri de içine koyup, kâinat denizinde dolaştıran sonsuz kudret sahibi Rabbine şükreder. Sosyal hayatla ilgilenen ağdaş bir düşünür ise bundan şu anlamı çıkarır: Yeryüzü hayatı, bir ev hayatı gibi olup, bu evin orta direği de onların hayat şartları olan su, hava ve topraktır. Su, hava ve toprağın direği ve kazığı ise dağlardır. Zira dağlar suyun deposudur, havayı zararlı gazlardan tasfiye etmeleri itibariyle havanın tarağıdır. İnsan hayatının diğer ihtiyaçları için de birer hazinedirler.

Tabii ilimlerle meşgul olan biri de şöyle anlar: Yerkürenin içinde ateş bulunması sebebiyle, bazı imtizalar neticesinde meydana gelen sarsılmalar, dağların baca gibi oluşumuyla sknet bulur. Yerkürenin yörüngesindeki istikrarına ve zelzelenin olmasına rağmen, yıllık yörüngesinden ayrılmamasının sebebi, dağların çakılmış olmasıdır. Böylece yerkürenin, dağ menfezleriyle teneffüs ettiğini ve dağların âdeti bir emniyet sbabı görevi gördüğünü düşünür.

Nâziat, 79/32. âyette de "*Dağları sapasağlam yere çaktı*" denilmiştir. Nitekim ağımızda, bir dağ engebesine karşılık, yeraltında yer kabuğunun aynı nispette bir çökmesinin olduğu, yani Kur'ân'ın bildirdiği üzere dağların "*sağlam kazıklar gibi olduğu*" tespit edilmiştir. Âyet-i kerime bütün bunlara açıkça delâlet etmektedir. Yani, bütünün bazı taraflarını göstererek, bütün insanlık için fayda vermektedir.⁵¹³

"Ondan sonra da yerküreyi döşedi." (**Nâziat: 79/30**)

Kozmografya ilmini bilmeyen bir kimse bu âyeti gördüğünde ve okuduğunda, âyetteki "*dahâ*" (دَحَا) kelimesinin lgat manası olan "*genişletme ve yayma*" anlamından

⁵¹² Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. V, s. 536.

⁵¹³ Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 144-145.

hareket ederek âyete "*Yeryüzünü yayıp genişletti ve döşedi*" şeklinde mana verir. Bu mana, âyetin ruhuna uygundur ve doğrudur da. Fakat aynı âyeti bir kozmonot veya astronom okuduğu zaman bu kelimenin aynı zamanda "*yusyuvurlak dürmek ve dönmek*" manalarına geldiğini düşünerek, âyet gereğince yerkürenin döndüğünü hemen anlar. Çünkü "*daḥā*" fiili, "*yaymak*" ve aynı zamanda "*top gibi yuvarlamak*" anlamını da içermekle birlikte, aslında dünyanın hem yayılmış bir vaziyette hem de küresel olduğunu gösteren Arapça'daki tek kelimedir.⁵¹⁴

"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden, geceyi durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!" (A'râf: 7/54)

Kur'ân'ın genel üslubunun amaçladığı büyük hedef, bize karşısında bulunduğumuz göz alıcı güzelliği, canlılığı, hareketi ve şaşılası öğütleri unutturmamalı. Hareketin güzelliği ve canlılığı, gece ve gündüzün irade ve bir amaç taşıyan zeki bir kişi şeklinde somutlaştırılması... İşte tüm bunlar, insan ürünü sanatın kesinlikle ulaşamayacağı bir tasvir ve üslup güzelliği aşamasındadır.⁵¹⁵

"Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihâyet arasından yağmurun çıktığını görürsün. Allah dilediği kullarına yağmuru nasip edince, onlar seviniverirler. Allah'ın rahmetinin belirtilerine bir bak, yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şüphesiz ölüleri O diriltir. O, her şeye kadirdir. Bir rüzgâr göndersek de yeşilliklerin sarardığını görseleler, hemen nankörlüğe başlarlar." (Rûm: 30/48-51)

Âyetlerde, Allah Teâlâ'nın kudretinin işaretleri ve rüzgârın sağladığı yararlar açıklanmaktadır. İnsanların her zaman gördükleri bu yararlar, Allah'ın ölüleri diriltmesine örnek verilmiş, daha sonra yararlı rüzgârların karşıtı olan kavurucu rüzgârlar konu edilmiştir. Bütün bunlar Allah'ın gücünü ve ölüleri dirilteceğini göstermektedir.⁵¹⁶ Ayrıca, ayetin ilk satırlarında, yağmurun oluşumu belli bir sıra çerçevesinde tasvir edilmiştir.

⁵¹⁴ Maḥmūd, Muṣṭafâ, a.g.e., s. 271-272; Karaçam, a.g.e., s. 507.

⁵¹⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. IV, s. 313.

⁵¹⁶ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, c. VII, s. 31-32.

"Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Biz onunla türlü türlü renkte ürünler yetiştirmiş; dağlarda beyaz, kırmızı, siyah ve türlü renkte yollar var etmişizdir."

(Fâtur: 35/ 27)

Burada Kur'ân'ın kaynağının Allah olduğunu kanıtlayan evrensel bir görüntü söz konusudur. Bu görüntüde insan yeryüzünün her tarafını dolaşmakta, karşısına çıkan bütün varlıkların renklerini gözlemekte; meyvelerin, dağların, insanların, öbür canlıların ve hayvanların renklerini izlemektedir. Görüntü, az sayıdaki cümleye yeryüzünün tüm canlıları ile cansızlarını sıkıştırmakta ve arkasından insan kalbini bu ilâhî, parlak, çarpıcı ve tüm yeryüzünü kapsayacak kadar engin görüntüyü seyretmekle baş başa bırakmaktadır.

Evrensel gösteri, gökten yere su indirilmesi olgusu ile başlamakta, rengârenk meyvelerin yetiştirilmesine dikkat çekerek devam etmektedir. Gösteri renk ağırlıklı olduğu için de meyvelerin sadece renklerinden söz edilmektedir.⁵¹⁷

"O, yeri size beşik yapan ve onda size yollar açan, gökten de su indirendir. Onunla biz çeşitli bitkilerden çiftler çıkardık. Yeyiniz; hayvanlarınızı otlatınız. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için (Allah'ın kudretine) işaretler vardır." **(Tâhâ: 20/53-54)**

Yeryüzünün her tarafı insanlar için tıpkı bebek beşiği gibidir. Tüm insanlar da aslında yeryüzünün yavruları, çocuklarıdır. Yeryüzü onları bağrında barındırır ve sütü ile besler. Öte yandan yeryüzü, insanların üzerinde yürümelerine, toprağı sürmelerine, ekip biçmelerine ve yaşamalarına elverişli olarak yaratılmış, bu faaliyetler için insanların yararına sunulmuştur. Her şeyi tasarlayıp yönlendiren yüce Allah, her şeyi amacına uygun olarak yarattığı gün, yeryüzüne bu konumu vermiş, insanoğlunu da, bu yeryüzünde yaşamaya uygun bir biçimde yaratmıştır.⁵¹⁸

"Ardından yeri düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve otlak meydana getirmiştir." **(Nâziât: 79/30-31)** Âyetteki "su ve otlak" manasına gelen "mā ve mer'ā" (ماءٌ وَمَرْعَى) kelimeleri, Allah'ın yeryüzünde kulları için yiyecek olarak bitirdiği bütün her şeye delâlet eder.⁵¹⁹

⁵¹⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 441.

⁵¹⁸ Kutub, a.g.e., c. VII, s. 215.

⁵¹⁹ es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 71.

"İnsan, yiyeceğine bir baksın. Doğrusu suyu bol bol indirmekteyiz. Sonra yeryüzünü iyice yarmakta ve orada taneli ekinler, üzümler, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları ve bahçelerde koca koca ağaçlı meyveler ve çayurlar bitirmekteyiz. Bunlar sizin ve hayvanlarınız için geçimlidir." (Abese: 80/24-32)

"O, gökten su indirendir. Her bitkiyi onunla bitirdik, ondan bitirdiğimiz yeşilden, birbirine benzeyen ve benzemeyen yığın yığın taneler, hurmaların tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar çıkardık. Ürün verdiklerinde ürünlerine, olgunlaşmalarına bir bakın. Bunlarda, inananlar için, şüphesiz deliller vardır." (En'âm: 6/99)

"Allah'ın gökten bir su indirip, onu yerdeki kaynaklara yerleştiren, sonra onunla çeşitli renklerde ekinler yetiştiren olduğunu görmez misin? Sonra onları kurutur ki sen de onları sapsarı görürsün sonra da çer çöpe çevirir. Şüphesiz bunlarda, akıl sahipleri için öğüt vardır." (Zümer: 39/21)

Âyetlerde, yağmur ve onun sayesinde yetişen bitki çeşitleriyle tabiatın canlanması, ardından bitkilerin kuruyup toza toprağa karışması örneğinden yola çıkılarak, ilâhî kudret ve iradenin evren üzerindeki hükümlerine dikkat çekilmektedir.⁵²⁰ Ayrıca Zümer, 39/21. ayetten dünya hayatının ve süslerinin geçici olduğu anlaşılmaktadır.⁵²¹

"Yeri düzleyen, orada dağlar, nehirler var eden, her türlü üründen çift çift yetiştiren, gündüzü geceyle bürüyen de O'dur. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için ibretler vardır. Yeryüzünde, hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır." (Ra'd: 13/3-4)

Bu ve bunun gibi birçok âyette suyun önemi ve yerde suyun bulunmasının pratik neticesi, yerin verimliliği gözler önüne serilmiştir. Şüphesiz ki su, çöl ülkelerinde insanın yeryüzündeki hayatı için şart olan bir numaralı unsurdur. Fakat Kur'an'ın anlatışı, bu coğrafi özelliği aşar. Çağdaş bilimin en iyi ispatlanmış verilerine göre, su yönünden zengin olmak bakımından, güneş sisteminde biricik gezegen olan Dünya'nın

⁵²⁰ Karaman, *Kur'an Yolu*, c. IV, s. 611.

⁵²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. V, s. 101.

bu niteliği sık sık vurgulanır. Susuz bir Dünya, Ay gibi ölü bir yıldız olur. Kur'ân, yer'in tabii olaylarını anlatırken, birinci sırayı suya verir. Suyun deveranı da, dikkati çekici bir doğrulukla tasvir olunur.⁵²²

"Rüzgârları aşılavıcı olarak gönderdik de gökten su indirdik, böylece sizi suladık. Yoksa siz, suyu depo edemezsiniz." **(Hicr: 15/22)**

Soğuk rüzgârlar, bulutları sürükler.. Bu hareketle bulutlarda pozitif-negatif elektron geçişi olur; şimşek ve gök gürültüsü meydana gelir. Rüzgârlar bulutlara elektriği ve bulutları sıkıştırarak yere yağmuru aşılar. İşte bu bulutlar arasındaki bir aşılama olup, bundan şimşek, gök gürültüsü ve yağmur meydana gelir. Yağmur yere inerek, yeryüzüne verimlilik ve bereket getirir. Bu, aynı zamanda yer-gök arasındaki değişik bir aşılama göstermektedir. Rüzgârlar da, bitkilerden birbirlerine erkek dişi tohumları taşımak suretiyle onları aşılama yapmış olur ki, bu da üçüncü çeşit bir aşılama. İşte burada, hem mecâzen hem de zahiri ifade açısından gayet yerli yerinde kullanılmış bir kelimeyle karşılaşırız. Hangi anlamda alırsak alalım, gayet doğru bir anlam ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu kelimenin, insan üzerinde hoş bir etki yaratmasının yanında, ilk defa rüzgârlar için kullanılmış olması da önemli bir ayrıntıdır.

Aşılama tohumlarının intikali ve bulutların elektriklerle yüklü olması gibi teferruatlı bilgiler, Kur'ân'ın nazil olduğu sırada bilinmeyen şeyler olduğu için müfessirler, bu kelimeyi önceden mecâzla yorumlamışlardır. Fakat ilim, bu kelimenin içinde saklı olan ifade hazinesini önümüze koymuştur. Böylelikle onun hem mecâzî, hem lafzî, hem cüzî hem de küllî olarak doğruluğu ortaya çıkmıştır. Onun tam yerli yerinde seçilmiş bir kelime olduğunun anlaşılmasıyla da, Kur'ân'ın ifadesindeki incelik ve mükemmellik kanıtlanmıştır.⁵²³

"İşte onlara bir delil: Ölü toprağı diriltir ve oradan taneler çıkarırız da ondan yerler. Orada hurmalıklar ve üzüm bağları var ederiz, aralarında pınarlar fışkırtırız." **(Yâsîn: 36/ 33-34)**

Âyetlerdeki tasvirlerle insan hayali, âyetin canlandırdığı geniş bir bölüme açılıyor. Göz uzandıkça tıpkı toprak parçası gibi birbirine komşu çeşitli türler görüyor.

⁵²² Bucaille, Maurice, "La Bible le Coran, et la Science" Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim, Çev. Suat Yıldırım, T.Ö.V. Yay., İzmir, ts., s. 257.

⁵²³ Maḥmūd, Muṣṭafâ, a.g.e., s. 268-269.

Âyetlerin anlatış tarzında özel bir ahenk vardır. Âyet önce gökyüzü, güneş ve ayla başlıyor. Bunlar büyük cisimler ve geniş çizgilerdir. Ancak incelik yönünden belli bir sıralama güdülüyor. Önce gökler, sonra güneş, sonra ay. Sonra bu evrensel cisimlerin içerisinden yeryüzü ele alınıyor, yani bir önceki tablonun başladığı merhaleden çok daha ince bir çizgi ile başlanıyor ve ardından büyükten küçüğe doğru açıklamalar başlıyor: Düzeltilmiş ırmaklar, meyveler, bir bitkinin içinde yer alan çiftler ve bütün bunların gece ve gündüz örtüsüyle örtülmüş olması. Sanki gece ve gündüz, düz birer tablodur. Beyaz ve siyah tablo. Bu tabloya ard arda gelen bir ince ve sıralı çizgiler teker teker çizilmiştir. Sonra yeryüzünün bir tek cephesi alınıyor. Bir önceki merhaleden daha ince bir çizgiyle başlıyor ve çok daha inceye doğru gidiliyor. Bütün tablolar vicdanın içinde canlandırılıyor. Yalnız canlandırma gücüyle kalmayıp, vicdanı derinden sarsıyor.⁵²⁴

"Suyu acı ve tatlı iki denizi birbirine kavuşmamak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır; birbirinin sınırını aşamazlar" (Rahman: 55/19-20)

Tatlı ve acı su, her ikisi de Allah'ın yarattığı olarak ilâhî iradeyle gerçekleşir. Kaynakları aynı olmasına karşılık tatlarının değişik olması onların varlıklarının ve farklılıklarının gerisinde saklı bulunan kudretin hakikati karşısında hislerin uyanması için yeterlidir.⁵²⁵

"Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar. Kitapta biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık; onlar sonra Rablerine toplanacaklardır." (En'âm: 6/38)

Allah Teâlâ, âyet-i kerimede yerde yürüyen hayvanlarla havada uçan kuş topluluklarını "*ümme*t" olarak vasıflandırmış; bazı hususlarda, bunlarla insan topluluğu arasında benzerliklerin bulunduğunu hatırlatmıştır. Şöyle ki, hayvanların da kendi işlerini görece kadar akla sahip olduklarını, bununla kendilerine has bir hayat yaşadıklarını ve hayvan topluluklarındaki fertlerin birbirlerine bağlı olduklarını bize

⁵²⁴ Kutub, Muhammed, *Kur'ân Araştırmaları*, I-II, Çev. Akif Nuri, c. I, Fikir Yay., İstanbul, 1984, ss. 288-296.

⁵²⁵ Kutub, Muhammed, a.g.e., s. 432.

bildirmiştir. Mesela karınca ve bal arısı düzenli ve sabit bir şekilde, bir memleket hayatı andırır tarzda yaşarlar. Bunların kendine has dilleri bile vardır.⁵²⁶

D. Darb-ı Meseller (Emsâl)'de Edebî Tasvir

Arapça'da "meşel" (مَثَل), "misl" manasındadır. Çoğulu, "emsâl" (أَمْثَال)'dir.

"Benzer, eş, delil" gibi manalara gelir. Buradan hareketle halk arasında yayılan ve biri diğerine benzetilen sözlere "meşel" denmiştir.⁵²⁷ Terim olarak ise, biri diğerini açıklayıp tasvir etsin diye aralarındaki bir benzerlikten hareketle bir şeyle ilgili benzer bir söz söylemeyi ifade eder.⁵²⁸

Kur'ân'da ise dört manada kullanılır: *Birincisi*, "benzerlik, benzer şeyler ve durumlar" manasında. Ankebût, 29/43⁵²⁹, Feth, 48/29⁵³⁰, Nahl, 16/75⁵³¹ vb. âyetlerde bu manada kullanılmıştır. *İkincisi*; Bakara, 2/214⁵³², Zuhruf, 43/8⁵³³, Nûr, 24/34.⁵³⁴ âyetlerde olduğu gibi "hayat tarzı, âdet, yol, hâl ve davranış" anlamında. *Üçüncüsü*; "ibret" anlamındadır. Zuhruf, 43/56⁵³⁵ ve 59.⁵³⁶ âyetlerde bu manada kullanılmıştır.

⁵²⁶ Ṭabbāra, a.g.e., s. 84.

⁵²⁷ el-Fārābī, Ebū İbrāhīm İshāq b. İbrāhīm, *Dīvānu'l-Edeb*, I-IV, Tah. Aḥmed Muhtār ʿUmar - İbrāhīm Enīs, c. I, el-Hey'etu'l-ʿĀmme li Şuūni'l-Matābiʿi'l-Emīriyye, Kāhire, 1974, s. 229; er-Rāzī, a.g.e., c. II, s. 53.

⁵²⁸ el-İşfahānī, a.g.e., s. 758-759.

⁵²⁹ "Biz bu misalleri insanlara veriyoruz, onları ancak bilenler anlayabilir."

⁵³⁰ "Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkârcılara karşı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk dilerken görürsün. Onlar, yüzlerindeki secde izi ile tanınırlar. İşte bu, onların Tevrat'ta anlatılan vasıflarıdır. İncil'de de şöyle vasıflandırılmışlardı: Filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ekincilerin hoşuna giden ekin gibidirler. Allah böylece bunları çoğaltıp kuvvetlendirmekle inkârcuları öfkelerir. Allah, inanıp yararlı işler işleyenlere, başışlama ve büyük ecir vadetmiştir."

⁵³¹ "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel nimetlerden gizlice ve açıkça sarf eden kimseyi misal gösterir: "Hiç bunlar eşit olur mu? Övülmeğe layık olan Allah'tır, fakat çoğu bilmezler."

⁵³² "Sizden önce gelenlerin durumu sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Peygamber ve onunla beraber mü'minler: 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı; iyi bilin ki Allah'ın yardımı şüphesiz yakındır."

⁵³³ "Bunun için Biz de, bunlardan daha kuvvetli olanları yok etmişizdir. Öncekilere dair nice misaller geçmiştir."

⁵³⁴ "And olsun ki, size apaçık âyetler, sizden önce geçenlerden misal ve sakınanlara öğüt indirdik."

⁵³⁵ "Onlara, sonradan gelecek inkârcılara ibret alınacak bir geçmiş kıldık."

⁵³⁶ "Meryemoğlu, ancak kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur."

Dördüncüsü ise; "azab ve vasıf" anlamındadır. Furkan, 25/39⁵³⁷, İbrahim, 14/45⁵³⁸, En'âm, 6/122⁵³⁹, Rûm, 30/27⁵⁴⁰ vb. âyetlerde olduğu gibi.⁵⁴¹

Meseller; bilgi vermek, bir fikri pekiştirmek, teşvik etmek, herhangi bir şeyden sakındırmak, bir şeyin önemini artırmak, öğüt vermek, edep ve hayâyı korumak, kastedilen mananın hissedilebilir şekilde tasvirini yaparak akla yaklaştırmak gibi amaçlarla çeşitli dinî konuları gerçekleştirmeye çalışır.⁵⁴² Beyhağî'nin (ö.458/1066) Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber; "*Kur'ân beş vecih üzerine nazil oldu: 'Helal, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl' der. Helâli işleyin, haramdan kaçınin, muhkeme tâbi olun, müteşâbihe inanin ve emsallerden de ibret alın*"⁵⁴³ demiştir. Ayrıca meseller; inanç, ba's, insanın yaratılma amacı ve bunlar dışındaki İslâmiyet'le ilgili konulara da yer verir.⁵⁴⁴

Mâverdî (ö.450/1058) de şöyle demiştir: "*Kur'ân-ı Kerîm'in emsâl ilmi, onun en büyük ilimlerindedir. Lakin insanlar ondan gafildir ve onunla meşgul olmayı düşünmezler. Bununla beraber, temsilsiz misal, yularsız at ve deve gibidir. Yine demişlerdir ki, Kur'ân'da bulunan darb-ı mesellerden çok işlerde istifade olunur. Mesela, vaaz ve nasihat, teşvik ve zecr (engelleme, mani olma), itibar (dikkate alma, önem verme) ve takrir (belirleme, karar verme), meramı akla yaklaştırmak ve hissedilir surette tasvir. Misaller, manayı somutlaştırarak tasvir edip, zihinde sabit ve*

⁵³⁷ "Her birine misaller vermiştik ama, dinlemedikleri için hepsini kırdık geçirdik."

⁵³⁸ "Üstelik kendilerine yazık edenlerin yerlerinde oturdunuz. Onlara, yaptıklarımız da sizlere açıklanmıştı. Size misaller de vermiştik."

⁵³⁹ "Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklarda kalıp çıkamayan kimsenin durumu gibi midir? Kâfirlere de, işledikleri güzel gösterilmiştir."

⁵⁴⁰ "Önce yaratan, ölümünden sonra tekrar diriltlen O'dur. Bu, O'nun için daha kolaydır. Gökte ve yerde olan en üstün sıfatlar O'nundur. O, güçlüdür, Hakim'dir."

⁵⁴¹ Mukâtil b. Suleymân, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, Tah. Abdullâh Maḥmūd Şeḥḥâte, Terc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul, 2004, s. 264-265; Çetiner, Bedrettin, "Mesel", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, c. XXIX, T.D.V. Yay., Ankara, 2004, ss. 299-301, s. 299.

⁵⁴² ez-Zeyyin, Semîḥ Âtîf, *el-Emsâl ve'l-Miṣl ve't-Temessul ve'l-Meşulât fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, y.e., y.y., 1987, ss. 48-52; el-Cevziyye, İbnu'l-Kayyim, *el-Bedâi' fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Tah. Yusrî es-Seyyid Muḥammed, Dâru'l-Ma'rifê, Beyrût, ts., s. 141.

⁵⁴³ et-Tebrîzî, el-Ḥaṭîb, *Miṣkâtul-Meşâbih*, I-III, Tah. Muḥammed Nâşiruddîn el-Elbânî, c. I, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût, 1979, s. 64.

⁵⁴⁴ Soysaldı, Mehmet, *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara, 2001, s. 309; er-Râğîb, a.g.e., s. 160-161; Ṭabbâra, a.g.e., s. 48; es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 167; Çetiner, a.g.m., DİA, c. XXIX, s. 300.

berrak kılar. Meselden maksat, gizli maksatları açığa çıkarmak ve gaibi şahide teşbih etmektir."⁵⁴⁵

İşbahānī'ye (ö.430/1038) göre emsâl; "*tahayyül edileni gerçekleşmiş, tasarlanana anlaşılır, gaibi de müşahhas şekilde gösterir.*"⁵⁴⁶

Fārābī (ö. 950/1544) de şöyle der: "*Halk tabakası ve kültürlü kesim mesellerin lafız ve manalarından hoşlanırlar. Onun için onları aralarında bol bol kullanırlar. Onları genişlik ve sıkıntılı zamanlarında söylerler. Onlarla imkânsız inciler elde etmek istemişler ve uzak maksatlara ulaşmışlardır. Keder ve sıkıntılardan onlarla ferahlarlar. Mesel, hikmetin en belîğidir. Çünkü Araplar, noksan olan bir şeyde yahut güzellik ve değerlilik itibariyle yetersiz bir şeyde bir araya gelmezler.*"⁵⁴⁷

Temsil getirmede hasmı susturucu bir özellik de vardır. Haberin doğruluğunu bilmekle beraber elbette müşahede daha iyi tesir eder. Bundan dolayı İbrahim (a.s.), "*Hayır (inandım), fakat kalbim kuvvet bulsun diye (görmek istiyorum) dedi*"⁵⁴⁸. Nitekim bu gerçeği ifade etmek için Araplar (لَيْسَ الْخَبْرُ كَالْمُعَايِنَةِ) "*Haber almak, gözle görmek gibi olmaz*" demişlerdir.⁵⁴⁹

Mesellerde kullanılan başlıca edebî unsurlar ise *teşbih* ve *kinâyedir*. Bunlar bazen teşbih-i temsilî, bazen teşbih-i zımnî, bazen istiâre-i temsiliyye ihtiva ederler. Bazen de bir kıssa olur ve o kıssanın hepsi örnek gösterilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, her temsil bir teşbih içerse de her teşbih temsil olmaz. Teşbih umumi, temsil daha hususidir.⁵⁵⁰ Temsilde bir müşebbeh vardır. Bu da genellikle manevî bir durumdur. Bu durumu İbrahim suresinin 14/18.âyetinde görebiliriz: "*Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer.*"⁵⁵¹

⁵⁴⁵ Taşköprülüzade, a.g.e, c. II, s. 857.

⁵⁴⁶ es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 167.

⁵⁴⁷ es-Suyûfî, Ebu'l-Faḍl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luġa ve Envâ'ihâ*, I-II, Tah. Muḥammed Aḥmed Cādu'l-Mevlâ - 'Alî Muḥammed el-Bicāvî - Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, c. I, Dâru İḥyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, Ḳâhire, ts., s. 486.

⁵⁴⁸ Bakara, 2/260.

⁵⁴⁹ Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Temsilî Anlatım (Emsâlî'l-Kur'ân)*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 15-16.

⁵⁵⁰ Ulutürk, a.g.e., s. 18.

⁵⁵¹ İsmâ'îl, 'İzzuddîn, "Uslûbu't-Temşil fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., Ezher, 1950, s. 94.

Bu âyeti okuyan kişi, öncelikle fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu birikmiş külleri hayal eder. Çünkü aklî olan bir durum yani müşebbehun bih (rüzgârın savurduğu kül), hissî olan müşebbeh (inkârcıların ameli) ile "yok olma, yararlanamama ve kaçırılanı yeniden elde etmekten aciz kalma" hususunda birleşmişlerdir.⁵⁵²

Kâfirler, cehennem azabıyla karşılaşmaları bir yana, dünyada işledikleri ve boşa giden, ahirette kendilerine fayda vermeyen iyi amellerine de üzüleceklerdir. Allah, onların amelleri için bir misal vererek şöyle buyurmuştur: "*Kâfirlerin sadaka vermek, akrabalarla bağlarını devam ettirmek, ana babaya iyilik etmek gibi yaptığı iyi ameller, kıyamet gününde bunların sevaplarını Allah'tan istedikleri zaman, fırtınalı bir günde şiddetli rüzgârın savurduğu küle benzerler. Dünyada yaptıkları bu amellerden hiçbir şey elde edemezler. Ancak olsa olsa o fırtınalı günde o küllerden ne kadar toplayabilirlerse o kadarını elde edebilirler. Onların çabaları ve amelleri, haktan çok uzaktır. Öyle ki bu amellerin kabulünün şartı olan imanı elde edemedikleri için sevabını da kaybetmişlerdir.*" Şu âyetler de bu manadadır: "*Yaptıkları her işi ele alır, onu toz-duman ederiz.*" (**Furkân: 25/23**). "*Bu dünya hayatında sarfettiklerinin durumu, kendilerine zulmeden kimselerin ekinlerine isabetle kavrulup mahveden soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah, onlara zulmetmedi, onlar kendilerine yazık ettiler.*" (**Âl-i İmrân: 3/117**)⁵⁵³

Kur'ân'daki meselleri değişik şekillerde sınıflandırmak mümkündür:

1. Basit veya Mürekkep Temsil

Basit temsilde, benzetme yönlerinden sadece biri gözetilir. Mesela karanlıkların dalâlete, ışığın hidâyete mesel olması basit temsildir. Bu duruma aşağıdaki âyetleri örnek gösterebiliriz: "*Kör ile gören, karanlıklar ile ışık ve gölgelikle sıcaklık bir değildir. Dirilerle ölümler de bir değildir. Doğrusu Allah, dilediği kimseye işittirir. Sen kabirlerde olanlara işittiremezsin.*" (**Fâtır: 35/19-22**)⁵⁵⁴

"*Körle gören, inanıp yararlı iş işleyenlerle kötülük yapan bir değildir. Ne kadar öngörüsüz hareket ediyorsunuz?*" (**Mü'min: 40/58**)

⁵⁵² Çağıl, a.g.e., s. 23; İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 154.

⁵⁵³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. II, s. 316.

⁵⁵⁴ Çetiner, a.g.m., *DİA*, XXIX, s. 299.

Kör ile gören bir olmadığı gibi, sağır ile işiten, karanlıkla aydınlık da bir değildir. Bunlar görünen duyuşal gerçektlerdir. Fakat burada kendisine benzetilen şey küfür ile imandır.⁵⁵⁵

Mürekkep temsilde ise benzetme yönü birden fazladır. Mesela, **Bakara, 2/261.** âyet: "*Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir...*". Bir buğday tanesinin önce yedi başak, sonra da her başağın yüz tane vermesi, böylece yedi yüz taneye ulaşması şeklindeki bu mesel; ihlâsla yapılan infakın Allah nezdinde kat kat ecirle karşılık görmesinin meselidir. Bu, akledilebilenin, hissedilebilene benzetilmesidir.⁵⁵⁶

2. Duyu Organları ve Akılla İdrak Edilen Temsiller

"Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra O'na 'Ol!' dedi ve oluverdi." (**Âl-i İmrân: 3/59**)

Âyet, Hz. Âdem'in topraktan, Hz. İsa'nın da babasız yaratılmasına mesel olarak gösterilmiştir. "*Hz.İsa'nın durumu*", Hz. Âdem'in annesiz ve babasız yaratılışına benzetilmiştir.⁵⁵⁷ Bu üslûp; Peygamber'e ve onun ümmetine, ilâhî mesajlara ilişkin kesin inanç ve kalben tatmin olmanın anlamlarını saçmaktadır.⁵⁵⁸

Ankebut, 29/41. âyette Allah'tan başkasını dost edinenlerin durumu, kendisine yuva yapan örümceğın durumuna benzetilmiş; Hadîd, 57/20. âyette ise dünya hayatının oyun, süslenme ve övünmeden ibaret olduğu, yağmurun bitirdiğı, çiftçilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzetildiğinden bahsedilmiş ve şöyle denilmiştir:

"Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğın durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!" (**Ankebut: 29/41**)

"Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihâyet hepsi yok olur

⁵⁵⁵ Kutub, Muhammed, a.g.e., s. 436.

⁵⁵⁶ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 494; el-Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Maḥmûd b. °Abdillâh, *Rûḥu'l-Me°ânî ft Tefsîri'l-Kur°ânî'l-°Azîm ve's-Seb°i'l-Meşânî*, I-XXX, c. III, Dâru İḥyâi't-Turâşî'l-°Arabî, Beyrût, 1854, s. 32; Çetiner, a.g.m., *DİA*, XXIX, s. 299; Ulutürk, a.g.e., s. 42.

⁵⁵⁷ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c.I, s. 563; Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. II, s. 225.

⁵⁵⁸ Hicâzî, a.g.e., c. I, s. 286.

gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaindan başka bir şey değildir." (Hadîd: 57/20)

Ankebut, 29/64 ve Muhammed, 47/36. âyetlerde de dünya hayatının bir eğlenceden ibaret olduğundan bahsedilmiştir:

"Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!" (Ankebut: 29/64)

"Şüphesiz dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Eğer inanır ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O size mükâfatınızı verir ve sizden mallarınızı (tamamen sarfetmenizi) istemez." (Muhammed: 47/36)

3. Gerçek Olaylara ya da Hayal ve Tasavvura Dayalı Temsiller

Örneğin, **Bakara, 2/264:** *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, Kâfîrleri doğru yola iletmez."*

Bakara, 2/265. âyette; *"Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarf edenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisenti düşer (de yine ürün verir). Allah, yaptıklarınızı görmektedir"*

Şekli, vaziyeti ve neticesi itibariyle birbiri içine girmiş mükemmel ve karşılıklı iki tablo. *Birinci sahnede* kaskatı bir kalple karşı karşıya bulunuyoruz. Riyâ örtüsüne bürünmüş kaskatı bir kalbi *"üzerinde toprak bulunan kaya"* temsil etmektedir. Yumuşaklıktan ve bitkiden eser bulunmayan bir taş parçası. Katılığını gizlemek için üzeri hafif bir toprakla örtülmüş. Tıpkı iman nurundan mahrum kalplerin katılığını riyânın örtüp kapattığı gibi. Şiddetli yağın yağmur, o kaskatı kayanın üzerindeki toprağı silip götürür. Ve kaskatı kaya apaçık meydana çıkar. İnsanlara gösteriş için malını

harcayan kalpler de aynen o kaya gibidir. Ne hayırlı bir semere verir, ne de öbür âlemde bir sevaba ulaşır.

Bu manzaranın karşısında yer alan *ikinci manzara* da "*imanla olgunlaşmış bir kalbin*", tebessümle güzelleşmiş bir gönlün, Allah'ın rızasını kazanmak için yaptıkları vardır. Kökleri tâ vicdanın derinliklerine inmekte, böyle bir kalbi de cennet temsil etmektedir. Yağan yağmur buradaki verimli toprağı alıp götürür; bilakis toprağı canlandırır, verimli bir hale getirerek yemyeşil yapar. Böylece manzaradaki bütün şekiller kendi aralarında son derece büyük bir uyum arz eder.⁵⁵⁹

Bu temsilin anlamı şudur: Malını Allah için, Allah yolunda sarf eden ve böyle yapmakla da nefsinin hayır işleme konusunda eğitip sağlamlaştırmayı amaçlayan kimse, toprağı verimli büyük bir arazi gibidir; kendi kapasitesi ve elindeki imkânları oranında iyilik eder, cömertlikte bulunur. Kendisine çok mal gelirse, Allah yolunda o kadar çok mal sarf eder. Kendisine az mal gelirse, mali gücü oranında malını Allah için sarf eder. Onun hayır ve iyiliğı, az yağmur da olsa, çok yağmur da olsa mutlaka ürün veren bahçe gibi, kesintiye uğramaz, devam eder.⁵⁶⁰

Öte yandan cehennem ehlinin yiyeceğı olan zakkum ağacının çok acı ve kötü kokulu meyvesinin şeytanların başlarına benzetilmesi de ancak hayal edilerek kavranabilecek bir meseldir. Bu konuda **Sâffât, 37/62-65.** âyetlerde şöyle denilmektedir: "*Konukluk olarak bu mu iyidir, yoksa Zakkum ağacı mı? Biz o ağacı zalimler için bir dert yaptık. O, cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları şeytan başı gibidir.*"

Zakkum ağacından maksat, acı ve elemidir; cehennemlikler için hazırlanmıştır.⁵⁶¹ Zakkum ağacı cehennem dibinde biten, cehennem ateşinden de etkilenmeyen bir ağaç olarak tasvir ediliyor. Onun tomurcukları şeytanın başı gibidir. İnsanın hayal gücünde şeytanların sureti canlanır. Bu da büyük bir korku ve ürperti verir. İnsan şeytanların şeklini tasavvur ettikçe korkar, ürperir. İşte o cehenneme inen zalimler bu ağacın

⁵⁵⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. II, s. 86-87.

⁵⁶⁰ Hicâzî, a.g.e., c. I, s. 218.

⁵⁶¹ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 213.

tomurcuklarını, yani şeytanların haslarını yiyeceklerdir. Bunlar onların boğazlarına batar, karınlarını ağrıtır.⁵⁶²

Duhan, 44/43-46. âyetlerde de zakkum ağacı için *"Doğrusu günahkârların yiyeceği olan zakkum ağacı, karınlarda suyun kaynaması gibi kaynayan erimiş maden gibidir"* denilir.⁵⁶³

"Şüphesiz ki zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir". Yani yüce Allah'ın cehennemde yarattığı o lânetli ağacın meyvesi hem söz, hem de davranış olarak günahı çok olan cehennemliklerin yiyeceğidir. Onlar acıktığında ancak ondan yerler. Ebū Cehil de onlarla birlikte cehenneme girecek ve lanetlenen ağacın meyvesinden yiyecektir.

"O sıcak suyun kaynadığı gibi karınlarda kaynayacak erimiş maden gibidir" denilerek, zakkum ağacı, katranın tortusuna ve erimiş bakıra benzetilmiştir. O, sıcak suyun son derece kaynaması gibi kâfirlerin karınlarında kaynayacaktır.⁵⁶⁴

"O, gökten su indirdi de vadiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle misaller getirir." (Ra'd: 13/17)

Bu âyette de, anlam doğrudan sergilenme yerine, özel bir aynanın gerisinden yansıtılarak sergilenmektedir. Yani objeleri hiç değiştirmeden olduğu şekilde yansıtan normal aynalar yerine, benzer ama farklı bir şekilde yansıtır. Daha parlak, daha aydınlık, daha açık ve son derece çekici bir biçimde. Böylece asılla şekil arasında karşılaştırma bağı kurularak ayrı bir zevk yaratılmaktadır. İnsan anlamı, zihniyle kavramaya çalışmak yerine hayaliyle kavramaya çalışarak ayrı bir eğlence ve zevk duymaktadır.

Burada temsil edilen şey; Allah'ın gökyüzünden insanların kalplerine hidâyeti indirmesidir. Su, hidâyetin; kalpler ise vadilerin karşılığıdır. Her kalp kendi tabiatına göre o hidâyetten payını alır. Kimi kalp imanla dolar, kimi de kendisine gelen hidâyeti kovar, bir şey almaz. İnsan hayali, âyette sanat aynasının gerisinde yansıtılan şekille

⁵⁶² Kutub, *Meşâhidu'l-Kıyâme*, s. 159

⁵⁶³ Çetiner, a.g.m., *DİA*, XXIX, s. 300.

⁵⁶⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIII, s. 200.

dolmakta ve onunla birlikte hareket ve enerji kazanmaktadır. Asıl şekil ortaya çıkıp, asıl ile suret arasında karşılaştırma yapılıncaya, aslın açıklığı ve güzelliği daha da artmakta ve insan onun daha çok etkisi altında kalmaktadır. Asıl ile şekil arasındaki çizgi ortadadır. Allah gerçekten gökten su, hidâyet kaynağı olması için de kitap indirir.⁵⁶⁵

Fazlur Rahman'a (1919-1988) göre ise, "*köpük*" dünyayı; "*bereketli kalıcı toprak*" ise âhireti temsil etmektedir.⁵⁶⁶

Suyun üzerinde beliren köpük, çerçöp ve benzeri şeylerdir. "*Süslenmek veya faydalanmak için ateşte erittiklerinin*" altın, gümüş, bakır ve demir gibi yerin cevherlerinin insanların faydasına eritilerek yapılan kap kacak, harp ve ekin aletleri ve süs eşyaları gibi erittiklerinin üzerinde de buna benzer bir köpük vardır. "*Allah bunun gibi daha nice misaller verir*". Allah, şüpheli ve karışık olan şeyleri açıklamak için bu zikredilenler gibi daha nice misalleri açıklar.⁵⁶⁷

Kısacası âyette, Kur'ân ile Rasulullah'a gönderilen hidâyet ve bu hidâyete icabet etmeyen kalpler tasvir edilmiştir.⁵⁶⁸

4. Açık veya Gizli Temsiller

Açık temsillerde, neyin neye benzetildiği açıkça belirtilmiştir. Kur'ân'da bu tür meseller çoktur. Bir de neye mesel olduğu açıklanmayanlar vardır. Bunları, zihnî melekeleri güçlü ve ilmî dirâyete sahip olanlar anlayabilir. Mesela, **A'râf, 7/58.** âyet: "*İyi toprak Rabbinin izniyle bitki verir, çorak toprak kavruk bitki çıkarır. Şükredek millet için âyetleri böyle açıklarız.*" Âyette, Allah Teâlâ mü'minleri verimli, kâfirleri verimsiz (çorak) araziye, Kur'ân'ın inişini de yağmurun yağmasına benzetmiştir. Mü'min kimse, üzerine yağmurun yağdığı, böylece kendisinde çeşitli çiçekler ve meyvelerin meydana geldiği verimli topraklara; kâfir ise, üzerine yağmur yağsa da, üzerinde faydalı bir bitki yetişmeyen çorak toprağa benzer.⁵⁶⁹

Lâfzen olmasa da manen bazı atasözü ve deyimlere uygun düşen âyetlerde de gizli meseller olduğu ileri sürülmüştür. Mesela; **Nisâ, 4/123.** "... *Kim fenalık yaparsa*

⁵⁶⁵ Kutub, Muhammed, a.g.e., ss. 318-321.

⁵⁶⁶ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 170.

⁵⁶⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. VII, s. 123.

⁵⁶⁸ Kutub, Muhammed, a.g.e., ss. 321-323.

⁵⁶⁹ er-Râzî, a.g.e., c. X, s. 461.

cezasını görür..." âyetinin "Nasıl muamele edersen öyle muamele görürsün (Ne ekersen onu biçersin)" atasözüne; **Nûh, 71/27**. "Doğrusu sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve çok inkârcıdan başkasını doğurup yetiştiremezler" âyetinin de "Yılan ancak yılan doğurur" atasözünün manasına uygun düştüğü söylenir.⁵⁷⁰

"Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti). (O ağaç), Rabbi'nin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün misali, gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan (kötü) bir ağaca benzer." (**İbrahim: 14/24-26**).

Bu âyetteki meselde de, güzel söz (kelime)'den maksat, "kelime-i şehâdet"tir. Şehâdet kelimesinin manası bakımından, vasfedilen ağaca benzetilmesinin sebebi; bu sözün asıl ve menşeinin mü'minlerin kalbindeki imanın olmasıdır. Bu iman kalplere kök salmıştır ve ondan salih ameller, temiz işler çıkar, dallanır, budaklanır, semaya yükselir. Böylesi amellere de, elbette ki, Allah'ın sevabı ve rızası olur. Şu halde benzetme yönü, köklü, sağlam ve dalları göğe yükselen, meyvelerini kesintisiz veren muhteşem bir ağacın toplamından çıkan manzaradır. Âyetteki diğer temsil ise; küfür, şirk ve ona davet ile yalan ve Allah'ın razı olmayacağı her çirkin sözün, kökü yerden kopmuş, tutunacak yeri olmayan kötü bir ağaca benzetilmesidir. Bundaki benzetme yönü de, köksüzlüğü, sebatsızlığı, faydasızlığı hatta zararlı meyvesidir. Görüldüğü gibi bu mesel de gizli bir meseldir.⁵⁷¹

Ulemâ, Kur'ân'daki meselle eski Arap meseli arasındaki büyük farkı açıklamak için **Bakara, 2/179**. (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ) "Kısasta sizin için hayat vardır" âyeti ve Arapların (الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ) "Ölüm, öldürmeyi önler" sözünü örnek göstermişlerdir. Âyetteki kelimeler az olmakla birlikte, manası oldukça geniştir. İnsan başkasını öldürdüğünde, kendisinin de buna karşılık öldürüleceğini bilirse, başkasını öldürmeğe teşebbüs etmez. Kısasın uygulanması ile insanların birbirini öldürmesi kalkmış olur.

⁵⁷⁰ Çetiner, a.g.m., *DİA*, XXIX, s. 300.

⁵⁷¹ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 377-378; Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme Şerhi*, I-XIV, c. IV, Akçağ Yay., Ankara, 1988, s. 35-36.

Ancak âyet, veciz olma bakımından Arapların "*Ölüm, öldürmeyi önler*" sözünden daha etkilidir. İbnü'l-Esir de, bu iki söz arasında üstünlük mukayesesi yapılamayacağını, Allah ile kulun sözü arasında benzerlik olamayacağını söyler.⁵⁷²

Zemaşşerî ve 'Askerî'ye göre; yukarıdaki âyetle Arap meseli arasındaki farklar şunlardır:

- 1) Âyetin iki, Arap meselinin üç kelimededen oluşması.
- 2) Âyetteki meselde tekrara yer verilmeyip, Arap meselinde yer verilmesi.
- 3) Kısas, cezayı hak eden kişi için meşru bir cezadır, adalet türüdür. Fakat Arap meselindeki "*öldürme*" lafzı kısas olabileceği gibi düşmanlık da olabilir.
- 4) Kısas kelimesi, öldürme kelimesinden daha kapsamlıdır. Çünkü kısas; öldürmeyi, yaralamayı, azarlamayı ve cezalandırmayı içine alır.
- 5) Âyet, kısâsı teşvik eder. Çünkü kısasın sonucunda hepimizin istediği ve devamını arzuladığı hayat vardır.
- 6) "*Hayat*" kelimesinin nekre olması, onun önemli bir hayat şekli olduğunu gösterir.⁵⁷³

Şimdi de hak davet gelince kâfir ve münafıkların tutumunun meseline bakalım. Bu konuda **Bakara, 2/17-20.** âyetlerde şöyle denilir:

"Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse misalidir. O ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah, hemen onların aydınlığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; (artık hiçbir şeyi) görmezler. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler. Yahut (onların durumu) gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla kulaklarını tıkırlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. (O esnada) şimşek sanki gözlerini çıkaracakmış gibi çakar, onlar için etrafı aydınlatınca orada birazcık yürürler, karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar. Allah dileseydi elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah şüphesiz her şeye kadirdir."

⁵⁷² es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 72.

⁵⁷³ Katamiş, 'Abdulmecîd, *el-Emşâlu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1988, ss. 129-135.

Âyetlerde münâfikların durumları tasvir edilmektedir. Münâfikların davranışları, karanlıkta kalıp aydınlanmak için ateş yakan kimsenin durumuna benzetilmiştir. Peygamber'in getirdiklerine yürekte inanmayan münafıklar karanlıklar içine düşmüşler, nefislerinin esiri olup Allah'ın nuruna gözlerini kapatmışlardır.⁵⁷⁴ Son derece inatçı olup Kur'ân'ın ve Peygamber'in getirdiği delillerden yüz çevirdikleri için sağıra, duymadıkları için cevap veremediklerinden dolayı dilsiz, delillerden faydalanmayıp hakikat yolunu göremedikleri için de köre benzetilmişlerdir.⁵⁷⁵

Yine münafıkların bu durumu, sicim gibi yağmurun yağdığı, şimşegin çıktığı ve karanlık bir gecede yürüyen adamın durumuna benzer. Münafıkların, manevî ışık olan Kur'ân karşısındaki durumlarının anlatıldığı bu âyetlerde karanlıklar, kuşku ve ikiyüzlülük karanlığı, ara sıra parlayan şimşek ise zaman zaman kalplerinde beliren iman ışığıdır. Kalplerinde iman ışığı doğup çevreyi aydınlatınca onun ışığında biraz yürürler ancak, kuşku ve nifak bulutları, kalplerindeki nuru kapatınca karanlık içinde kalırlar. Onların bu durumu dünyada böyle olduğu gibi, ahirette de aynıdır.⁵⁷⁶

Hareket ve ızdırapla dolu müthiş bir tablodur bu. Sapıklık, korku ve şaşkınlık, heyecan, dehşet ve endişe, ses ve ışık bu tabloda birleşir. Bulutlardan boşanıp gökleri yırtarcasına inen yağmur ve bu yüzden meydana gelen korkunç karanlık, gök gürültüsü ve şimşek. Şimşegin ışığı altında yürümeye çalışmak ve tekrar karanlık olunca dikilip kalıvermek. Korku ve dehşet içinde şaşkına dönmüş münafıklar, nereye gittiklerini bilmiyorlar.. Sözü edilen karanlıklar şüphe ve tereddütlerdir. Gök gürültüsü ise kalpleri dehşete düşüren korkular, şimşekler ise bu tür münafıkların kalbinde parlayan iman nurudur. Buna rağmen onlar parmakları ile kulaklarını tıkar, ilâhî tehdit, uyarı ve Allah'ın gazap günlerinin haberlerini duymak istemezler. Ancak bu durum onlara hiçbir fayda vermez. Çünkü kulakların tıkanmasının yıldırımlara karşı faydası olmaz. Dolayısıyla mesel, "*kâfir ve münafıkların tam ihlasla iman edip, garazsız mü'minler cemaatine katılarak bu dehşetli ve sıkıntılı hallerden kurtulmalarına teşvik eder.*"⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, c. I, s. 113.

⁵⁷⁵ er-Râzî, a.g.e., c. II, s. 61.

⁵⁷⁶ Ateş, a.g.e., c. I, ss. 113-115.

⁵⁷⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 92-93.

Yahudi ve kâfirlerin kalpleri de **Bakara, 2/74**. âyette şu şekilde temsil edilmiştir: *"Sonra kalpleriniz yine katılaştı. Taş gibi, hatta daha da katı oldu. Nitekim taşlar arasında kendisinden ırmaklar fışkıran, yarılıp su çıkan vardır. Allah korkusundan yuvarlananlar vardır. Allah yaptıklarınızı bilmez değildir."*

Âyette Yahudi ve kâfirlerin kalpleri taşın sertliğine benzetilmiştir. Sebebi de, taşın sertlikte mesel olarak verilmesindedir. Sonra bazı taşların içinden rutubet ve su sızıp çıktığı söylenerek; onlardan bazısının Allah korkusuyla secdeye kapandıkları, ancak katı kalplerin yumuşamadığı, huşu duymadığı ve secdeye kapanmadığı anlatılmak istenmiştir.⁵⁷⁸

Ayrıca, içinden suların aktığı yarılmış taş parçalarının tasvirinde kullanılan ve *"şak şak yarılr"* manasına gelen *"yeşşakkaḳu"* (يَشَقُّوْ) fiili bize, şak şak yarılan taşları çağrıştırmakta, hızlı bir şekilde ses ve harflerden, işaret edilen hakikate, onun tasavvur ve zihnimizde yerleşmesi sağlanmaktadır.⁵⁷⁹

Şimdi de **Bakara, 2/86** *"Onlar âhiret karşılığında dünya hayatını satın alan kimselerdir..."* ve **Bakara, 2/174**. *"Allah'ın indirdiği Kitap'tan bir şeyi gizleyip onu az bir ücret karşılığı satanlar, karınlarında ateşten başka bir şey yemiş olmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacaktır, onları arındırmayacaktır da... Onlar için korkunç bir azap vardır"* âyetlerine bakalım.

"Karınlarında ateşten başka bir şey yemezler" ifadesi mecâz-ı mürseldir. Çünkü burada işin nihâyette varacağı nokta dikkate alınmıştır. Yani onlar sonunda kendilerini cehenneme götürecek olan haram maldan başka bir şey yemezler. *"Karınlarında"* lafzı ise, onların yaptıkları işin çirkinliğinin ne kadar ileri ve durumlarının ne kadar kötü olduğunu ifade eder.⁵⁸⁰

Kâfirlerin amellerinin fayda sağlamayacağına dair **Âl-i İmrân, 3/117**. âyette ise Allah Teâlâ şöyle der: *"(Kâfirlerin) bu dünya hayatında sarf ettiklerinin durumu, kendilerine zulmeden kimselerin ekinlerine isabetle kavurup mahveden soğuk bir rüzgârın durumu gibidir..."*

⁵⁷⁸ ez-Zemaḫşerī, *el-Keşşāf*, c. I, s. 286;

⁵⁷⁹ ez-Zemaḫşerī, a.g.e., c. I, s. 287; Kılıç, a.g.e., s. 41;

⁵⁸⁰ Zuhaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. I, s. 375.

Âyeti duyduğumuzda kendimizi, birden bire ekine hazırlanmış bir tarla karşısında buluyoruz. Tarla ekilmiştir. Soğuk, dondurucu, kavurucu bir rüzgâr eser ve taşıdığı şiddetli soğukla o tarlayı mahveder. Sözün kendisi bile kızgınlıkla atılmış gibi, etkileyici sesiyle aynı manayı tasvir eder. Ve biz neler olup bittiğini anlamadan ekinin tamamen kökünün kurduğunu, harap olduğunu görürüz.⁵⁸¹ Kısacası, soğuk rüzgârın ekinleri yok etmesi gibi, kâfirlerin küfürleri de hayır yolunda harcadıklarının sevabını yok edip boşa çıkarır.⁵⁸²

Kâfirlerin amellerinin temsil edildiği diğer âyetlere bir bakalım:

"İnkâr edenlerin işleri, engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O da hesabını görür. Allah hesabı çabuk görendir. Veya (o kâfirlerin işi) engin denizin karanlıklarına benzer. Onu üst üste dalgalar ve dalgaların üstünde de bulutlar örter; karanlıklar üstünde karanlıklar; insan elini uzattığı zaman, neredeyse onu bile göremez. Allah'ın nur vermediği kimsenin nuru olamaz." (Nûr: 24/39-40)

Allah nezdinde fayda vereceğini ve kendilerini O'nun azabından kurtaracağını zanneden, sonra da ahirette bu umutları boşa çıkan ve umduklarının zıddıyla karşılaşan, küfürlerine devam eden kâfirlerin amelleri, susuz bir kimsenin gördüğü seraba benzer. O seraba yaklaştığında hiçbir yararını göremez. Tıpkı sahradaki susuz kimselerin su zannettikleri serabın yanına vardıklarında su namına bir şey bulamadıkları gibi.⁵⁸³ Benzetmede, gösteriş için yapılan iyi, güzel amellerden ahirette yarar beklemenin yalnızca bir hayal olduğu ifade edilmektedir.

40. âyetteki benzetmede de, gösteriş için iyi işlerde bulunanlarla, tüm kâfirler ve münafıkların durumu tasvir edilmektedir. Bu tür kişiler, dünya hayatında halkın en bilgilileri ve öğrenim alanlarının liderleri olsalar da, cehalet içinde yaşayan kimse gibidirler.⁵⁸⁴ Ayrıca bu benzetme, çeşitli dalâletlerin kâfirin üzerinde üst üste yığıldığını, dolayısıyla kalbinin, gözünün, kulağının yoğun bir karanlık içinde olduğunu, bundan sonra da Hakkın nurunu bilmeye gücünün yetmeyeceğini gösterir.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. II, s. 155.

⁵⁸² er-Râzî, a.g.e., c. VII, s. 17.

⁵⁸³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. IX, s. 487; Hicâzî, a.g.e., c. IV, s. 268.

⁵⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. III, s. 551.

⁵⁸⁵ Zuhaylî, a.g.e., c. IX, s. 488.

Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr edenlerin hali de **A'râf, 7/175-177**. âyetlerde şu şekilde temsil edilmiştir:

"Onlara, şeytanın peşine taktığı ve kendisine verdiğimiz âyetlerden sıyrılarak azgınlıklardan olan kişinin olayını anlat. Dileseydik, onu âyetlerimizle üstün kılardık; fakat o, dünyaya meylecti ve hevesine uydu. Durumu, üstüne varsan da, kendi haline bıraksan da, dilini sarkıtıp soluyan köpeğin durumu gibidir. İşte âyetlerimizi yalan sayan kimselerin hali böyledir. Sen onlara bu kıssayı anlat, belki üzerinde düşünürler. Âyetlerimizi yalan sayan, kendine zulmeden millet ne kötü bir misaldir!"

Âyette, iman ve bilginin kendisine telkinde bulunduğu yasakları çiğneyen dünyaperest insan, sadece midelerini dolduracak ve şehvetini tatmin edecek yolların peşine düşen köpeğe benzetilmiştir. Çünkü köpek hırs ve şehvete olan düşkünlüğüyle bilinir. Köpeğin dışarıya sarkan dili ve akan salyası, onun doymak bilmeyen oburluğunu gösterir.⁵⁸⁶ Ayrıca köpeğin soluması hiç sona ermez. Bu, onun huyudur. Hırslı olan insanın hırsı da böyledir, hiç tükenmez. Ne kadar nasihatte bulunulsa da fayda vermez.⁵⁸⁷

"Onlara şunu da misal göster: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şey üzerinde iktidar sahibidir. O mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür, ama baki kalacak yararlı ameller, sevap olarak da, emel olarak da Rabbinin katında daha hayırlıdır." (Kehf: 18/45-46)

Malları ve oğullarının çokluğu ile övünen ve tevhit dinine girmeye tenezzül etmeyenlere Allah Teâlâ, dünya hayatının durumunu, insanın içini açan bitki örtüsüne hayat vermekte olan suya benzetmiştir. Ama bu su, bir süre sonra çekilir, bitkiler kurur ve toza toprağa karışır. İnsanları aldatan dünya hayatı, mal ve çocuklar da böyledir, yani fanidir. Kısa bir süre sonra bu fani olan gidecek, ama salih amel (yararlı işler) kalacaktır.⁵⁸⁸

"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki,

⁵⁸⁶ Mevdūdī, *Tefhīmu'l-Kur'ān*, c. II, s. 118.

⁵⁸⁷ er-Rāzī, a.g.e., c. XI, s. 151.

⁵⁸⁸ Karaman, a.g.e., c. III, s. 557.

bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çerçöp olur. Âhirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir."

(Hadîd: 57/20)

Âyette, ahiret kazancı için sarf edilmeyen, sonsuzluk âleminin nimetlerini elde etmeye vasıta kılınmayan dünya hayatının geçici olduğu hatırlatılmaktadır.⁵⁸⁹ Allah onu faydasının azlığı yanında çok çabuk yok olup gitmesi bakımından, yağmurun bitirdiği, büyüttüğü, gelişmesini tamamlayıp olgunlaştıktan sonra yok olup giden bir bitkiye benzetmiştir.

Âyetteki "*el-kuffâr*" (الْكُفَّارُ) kelimesi de "*çiftçiler*" manasındadır. "*el-Kâfir*" (الْكَافِرُ), "*gizleyen*" demektir. Çiftçi de tohumu toprağa gizlediği için bu ismi almıştır.⁵⁹⁰

Çiftçiler, gördükleri ekinler ile aldanırlar. Ama çok geçmeden ekinin kuruyup, sapsarı kesildiğini, o yemyeşil halinden sonra kuruyarak çerçöp haline geldiğini görürler. Dünya da aynı şekilde süratle yokluğa doğru yol almaktadır. Dünya hayatı, kendisine gönül bağlayanlar için aldatıcı bir meta'dan başka bir şey değildir.⁵⁹¹

Şimdi de **Hûd, 11/24.** âyette belirtilen mü'min ve kâfirin durumuna bakalım. Âyette şöyle buyrulur: "*Bu iki zümrenin (mü'minlerle kâfirlerin) durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?"*

Âyette, mü'min ve kâfir iki zümrenin durumu, görüp işiten ile kör ve sağıra temsil edilmektedir.⁵⁹² Bu temsilde, kâfir, Allah'ın âyetlerini görmezlikten geldiği için âmâya, Allah'ın kelamına kulak tıkadığı için ve manalarını düşünmekten kaçındığı için sağıra; mü'min ise işiten ve gören kimseye benzetilmiştir. Çünkü onun durumu, kâfirin durumunun tam aksidir.⁵⁹³

⁵⁸⁹ Elmalılı, a.g.e., c. VII, s. 432.

⁵⁹⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIV, s. 273-274.

⁵⁹¹ Hicâzî, a.g.e., c. VI, s. 151.

⁵⁹² Ra'd, 13/19, İsrâ, 17/72, Tâhâ, 20/124-125, Fâtır, 35/19, Mü'min, 40/58, Yunus, 10/43, Zuhurf, 43/40. âyetlerde de mü'min gören ve işitene, kâfir ise kör ve sağır kimseye benzetilmiştir.

⁵⁹³ İbnu'l-Kayyim, a.g.e., s. 153.

"Hiç bu iki grup bir olur mu?" sorusu da bu somut tabloyu izleyen ve cevap gerektirmeyen bir sorudur. Çünkü gözler önüne serilen somut tablo, bu sorunun cevabını içermektedir.

"Tasvir" yönteminin fonksiyonu, tartışmayı gerektiren düşünce içerikli meseleleri, yalın ve söz götürmez kesin gerçeklere dönüştürmektir. Bu tür gerçekler karşısında insanın yapacağı tek şey de onları görmek ve ibret almaktır.⁵⁹⁴

"Allah size güven ve huzur içinde olan bir kasabayı misal verir: Her taraftan oraya bolca rızık geliyordu. Ama Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden Allah onlara yaptıklarına karşılık açlık ve korku belasını tattırdı." (Nahl: 16/112)

Misaldeki kent, huzur ve güvenlik içinde bir kent olarak tasvir edilmiştir. Korku ve tedirginlikle rahatsız edilmemiş, bol rızıkla rızıklandırılmış bir kent. Huzur ve güvenlik nimeti, rızık nimetinden önce anlatılıyor ki, insanlar bundan ibret alsınlar ve hâkimiyetin, sükûn ve huzurda olduğunu anlasınlar. Bu kenti, Allah kendi feyzi ile örtüp gölgelendirmiştir. Fakat Allah'ın nimetlerine şükretmeyip küfrettikleri ve nankörlükle karşılık verdikleri için, bu kent halkına, yaptıkları fenalıklar sonucunda çok şiddetli acılar tattırılmıştır.⁵⁹⁵

Allah Teâlâ, kâfirleri ahiretteki şiddetli vaîd ile tehdit edince, bu âyette de dünya afetleriyle tehdit etmiştir. Bu afetler, açlık ve korku içine düşmeleridir.⁵⁹⁶ Âyetteki "libās" (لباس) kelimesi, açlık kelimesinden istiâre edilmiş, sonra buna uygun olarak "tattırmak" manasına gelen "ezāka" (أَذَاقَ) fiili kullanılmıştır. Tattırma ifadesinde de ruhî sıkıntının mübalağa edilmesi söz konusudur.⁵⁹⁷ Çünkü korku ve açlık içinde bulunan kimseyi kuşatan durum, bu kimseyi etkilediği için elbiseye benzetilmiştir.⁵⁹⁸ Karye (kasaba) ile kastedilen ise, orada oturanlardır. Bu yüzden âyetin sonunda "işlemekte ısrar ettikleri kötülük yüzünden" ifadesi kullanılmıştır.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VI, s. 62.

⁵⁹⁵ Hicâzî, a.g.e., c. III, s. 387.

⁵⁹⁶ er-Râzî, a.g.e., c. XIV, s. 361.

⁵⁹⁷ es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 58.

⁵⁹⁸ Hicâzî, a.g.e., c. III, s. 387.

⁵⁹⁹ er-Râzî, a.g.e., c. XIV, s. 364.

E. Kıyâmet Sahnelerinin Tasviri

Kur'ân, kıyamet sahnelerinde öldükten sonra dirilmeyi, nimet ve azabı anlatmış; bu dünyada insanlara vaat ettiği âhiret âlemini sadece tavsif etmekle kalmamış, onu, âdeta görünen bir resim, hareket eden bir canlı biçiminde somutlaştırmıştır. Yine Müslümanlar bu âlemin sahnelerini, sanki dünya gözleriyle görüyormuşçasına algılamış ve bunlardan etkilenmişlerdir. Kimi zaman yürekleri hoplamış, tüyleri ürpermiş, içlerine Cehennem korkusu düşmüş; kimi zaman da ruhlarını huzur ve güven okşamış, cennetten esen hafif, tatlı bir rüzgâr içlerini ferahlatmıştır. Henüz vaat edilen o gün gelmeden önce, o günü bu dünyadayken tanımış, görmüş ve yaşamış gibi olmuşlardır.⁶⁰⁰

Kıyamet sahneleri, zaman ve mekânı içermesi bakımından Kur'ânda en fazla yer alan tasvirlerden sayılır ve bu tasvirlerin çoğu, uyarmak, heyecanlandırmak ve duyguları harekete geçirmek içindir. Ayrıca hayatın, yeryüzündeki bu fani hayattan ibaret olmadığını, hakkında hiç bir şey bilmediğimiz, sadece zihinde canlandırılabilmesi için tasvir edilen sahneler vasıtasıyla bilgi edinebildiğimiz, ğayb âlemindeki zaman ve mekânı içeren bir hayat olduğunu bize haber verir.⁶⁰¹ Bunun nedeni, Kur'ân'ın kendine özgü ifade tarzı çerçevesinde, ahiret hayatının, Kur'ân'ın temel ilkelerini ve ana hedeflerini pekiştirmeye yönelik en güçlü etken olmasıdır. Çünkü ahiret, ölümden sonraki hayatı temsil etmektedir. Bu hayatın insan üzerinde tesiri ise çok büyüktür.⁶⁰²

Kıyamet sahnelerinin çoğunda, anlaşılmayan ancak çok etkili olan bir tiyatral dil mevcuttur. Bazı pasajları anlamak zordur, zira bunlar sözlü okuma için düzenlenmiştir ve farklı konuşmaların kimin tarafından yapıldığını belirtmezler. Bu hususun, pasaj nazil olurken, jest veya ses değişimi yoluyla açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Pasajlar uygun tiyatral hareketlerle birlikte okunduğunda, çok şey anlatmalıdır.⁶⁰³

Ayrıca sahneler gayet canlıdır; soyut ve donuk çizgilerle resmedilmemiştir. Öyle sahneler ki, bunlarda mesafeler şuurularla, vicdanlarla, düşüncelerle, tepkilerle ölçülür; durumlar, tutumlar, canlı insan halinde ya da hayat giydirilmiş tabiat varlıkları halinde çizilir. Anlatılan bu sahneler, bugün karşımıza hazır vaziyete getirilmiştir. Göz onu

⁶⁰⁰ İbni Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, c. I, s. 448.

⁶⁰¹ Derveze, *el-Ķur'ānu'l-Mecîd*, s. 163.

⁶⁰² Derveze, a.g.e., s. 167.

⁶⁰³ Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, Çev. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998, s. 98.

görür, kulak duyar. İki âlem arasındaki fasıla çok kısalmış, hatta bazen arada hiçbir fasıla kalmamış gibidir. Çoğu kez öteki dünya, yaşanan dünya olur da bu dünya maziye karışmış gibi bir hal alır, pek çoğu ahirette bulunur ve yaşadıkları bu dünyadaki izlenimlerini hatırlarlar. İşte bu özellikler, ahiret sahnelerinin tesirini artırmakta, anlatılan sahneleri canlandırmaktadır.⁶⁰⁴

Kur'ân'da gayet canlı bir şekilde tasvir edilen kıyamet günü, insanın içyapısının gözler önüne serilmesi, aslında Allah'ın insanın bu hayatta ulaşmasını arzu ettiği bir durumdur. Çünkü kendi nefisini merceğe altına almış gibi muhasebeye çeken kimse, eksikliklerini tespit eder, dolayısıyla düşüncelerinin ve içinden geçenlerin bütün insanların gözü önüne serilmesinden asla korkmaz. Bu durumdan korkan, sadece içinden geçenleri saklamak isteyendir ve böyle bir kimse, kıyamet gününden korkmakta haklıdır. Fakat kendi iç dünyasını saklamaya çalışan kimse, aslında kendini başkalarından saklamada başarısız olduğu kadar, kendinden de saklamada çoğu zaman başarısızdır. Bunun için **Kaf, 50/22**. âyette "*And olsun sen bundan tam bir gaflet içinde idin. Biz senin gözünden perdeni açtık, bugün artık gözlerin keskindir*" denilmiştir. İşte burada iyilik yapmak ve takva açısından yükselme fırsatı varken, Kur'ân insanın böylesine keskin bir bakış açısı geliştirmesi için gayret sarf etmektedir. Çünkü kıyamet günü, bu duruma bir çare bulmak için artık çok geç olacaktır. Orası ekim yeri değil, harman yeri, yani ürün alma yeridir. Onun için orada ya ebedî bir saâdet yani Cennet ya başarısızlık ve mutsuzluk ya da cehennem vardır.⁶⁰⁵

Kur'ân'ın kıyamet tasvirlerinin genellikle bu dünya sisteminde oluşacak düzensizlik ve bozukluktan yani yeryüzünde ve gökyüzünde oluşacak karışıklıktan ve dünyanın tamamen sarsıntılar geçireceğinden bahsetmesine rağmen, bütün bu tasvirler aslında Allah'ın mutlak hâkimiyetini göstermek içindir. Nitekim **Zümer, 39/67**. âyette şöyle denilmektedir: "*Onlar Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Bütün yeryüzü, kıyamet günü O'nun avucundadır; gökler O'nun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O, putperestlerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir.*"⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ İbni Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, c. I, s. 449.

⁶⁰⁵ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 184-185.

⁶⁰⁶ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 173.

"Lokman: 'Ey oğulcuğum! İşlediğin şey, bir hardal tanesi ağırlığına olsa da, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, Allah onu getirip meydana kor. Doğrusu Allah latiftir, haberdardır." (Lokman: 31/16)

Bu ifade, Kur'ân'ın göz alıcı tabloları içerisinde insan duygusunu sarsan ve insanı dalgınlıktan uyarıcı parlak bir tasvirdir. *"Bir hardal tanesi kadar"* ifadesi insana çok şeyler düşündürmektedir. Bir hardal tanesinin ne ağırlığı ve ne büyüklüğü olabilir ki? Bir büyütle bakıldığında bile insanın fark edemeyeceği kadar küçüktür. Bu hardal tanesi normal bir yerde de değil, bir kayanın içinde veya gökyüzünde bulunmaktadır. İşte bu göklerden veya yerlerden sadece birinde gözle görülmeyecek şekilde saklı bulunan bir hardal tanesi... Bir yeryüzünün hacmine bakın, bir de hardal tanesinin hacmine... Milyarlarca hardal tanesi yeryüzünde gizlenebilir de hiçbirisinin izine rastlanamaz, ama Allah onu kıyamet gününde getirir. Bu baş döndürücü parlaklık karşısında artık ruhu kirlenmiş, basireti körelmişlerden başka kimse şüphe edemez.⁶⁰⁷

Dikkati çeken diğer bir husus da, kıyamet günü meydana gelecek olaylar zikredilirken, bu olayları yapan kişiden hiç bahsedilmemesidir. Amaç, bu olayların dehşetini muhataba tam olarak hissettirmek ve vahyin etki gücünü artırmaktır. Böylece Kur'ân'ı okuyan veya dinleyen insan, diğer ayrıntılardan soyutlanarak hadiselerin dehşetiyle baş başa kalacaktır.⁶⁰⁸

Kur'ân, tamamen ruhanî bir cennet veya cehennem fikrini benimsememiştir. Ebedî mutluluk ve azap, Kur'ân'da, ruhanî ve maddî lezzet ve elem çerçevesinde işlenmiştir. Alevleri yükselen cehennem ve yeşillikler içinde bir bahçenin gayet etkili tasvirlerinin insan üzerinde bu dünyada bırakacağı psikolojik etkiler bir yana, böyle tasvirler, gerçek ruhanî ve maddî duygular olarak tasvir edilmek istenmiştir. Onun için gerçek ateş olmadan dahi, cehennem ateşinin bırakacağı psikolojik bir maddî etkiden söz edilebilir.⁶⁰⁹

Hümeze, 104/6-9. âyetlerde *"O, yüreklere çökecek olan, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Onlar, uzun sütunlar arasında, her yönden o ateşle kapatılmışlardır"* denilmektedir.

⁶⁰⁷ Kutub, Muhammed, a.g.e., s. 383.

⁶⁰⁸ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s. 100.

⁶⁰⁹ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 175-176.

Bu, kâfirler ve onlar gibi kimseler için hazırlanmış ateştir. Bu ateşin acısı ve yakıcılığı kalplere ulaşmaktadır.⁶¹⁰ Bu durumun kalbe tahsis edilmesinin sebebi, kalbin, küfrün, kötü inançların ve bozuk niyetlerin merkezi olmasından dolayıdır. Âyetteki "*leyunbezenne*" (لَيُنْبَذَنَّ) "*And olsun ki o atılacak*" ifadesi cehennemin, tıpkı bir kuyu gibi çok derin olduğunu, "*mu'sade*" (مُؤَصَّدَةٌ) "*kapatılmıştır*" ifadesi ise cehennemin kapılarının olduğunu göstermektedir. Cehennemin kapılarının olması, cehennemliklere "çıkma" durumunu hatırlatıyor, ama çıkmalarına izin verilmiyor. Bu durum onların pişmanlıklarını artırıyor.⁶¹¹

Meryem, 19/95 ve En'am, 6/94. âyetlerde "*Kıyamet günü tek olarak geleceksiniz*" denilmektedir. Yani, insanın sadece yalnız olması değil, dünya ile ilgili her şeyden yoksun olma durumu da, tüyler ürpertecek şekilde tasvir edilmektedir. Öyle ki; **Abese, 80/33-41.** âyetlerde; "*O muazzam gürültü, kıyamet kopup geldiği zaman; o gün, kişi kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından kaçır. O gün, herkesin kendine yeter derdi vardır. O gün birtakım yüzler aydınlıktır, gülmekte ve sevinmektedir. O gün bir takım yüzler de tozlanmış ve onları karanlık bürümüştür. İşte bunlar inkârcı olanlar, Allah'ın buyruğundan çıkanlardır*" denilmektedir.⁶¹²

Kıyamet ve âhiretten bir kesitin son derece canlı bir tasvirini veren surenin bu son âyetleri, dünya hayatının geçici zevk ve tasalarını aşır varlığının anlamı, değeri, amacı ve akıbeti üzerine düşünebilme seviyesine ulaşmış her insanı, sarsıcı gerçeklerle yüz yüze getirmektedir. Kıyamet gününde evrende meydana gelecek olan olaylar korkunç sesler çıkaracağı için, 33. âyetteki "*üflemek*" manasına gelen "*nefha*" (نَفْحَةٌ) kelimesi, mecâz olarak "*es-şāḥḥa*" (الصَّاحَّةُ) kelimesiyle vasedilmiştir.⁶¹³ Bu; etkileyici, sert, neredeyse kulak tırmalayıcı ahengi olan bir kelimedir. Muazzam bir gürültüyle kulağa ulaşınca kadar havayı yaran, daha sonraki sahneye hazırlayan bir kelime. Bu sahnede geçen korku da, tamamen ruhî bir korkudur. Ruhu korkutuyor ve onu her

⁶¹⁰ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. eş-Şerî, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, I-V, Tah. °Abdulcelîl °Abduh Şelebî, c. V, °Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1988, s. 362.

⁶¹¹ er-Râzî, a.g.e., c. XXIII, s. 408-409.

⁶¹² Fazlur Rahman, a.g.e., s. 169.

⁶¹³ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 318; Karaman, a.g.e., c. V, s. 557.

şeyden soyutlayarak kendi başına bırakıyor. Yani, herkes kendi nefsi ve durumu ile baş başadır. Bu ifadeden daha kapsamlı ve daha öz bir ifade yoktur. Çünkü insan ruhunun ve hislerinin meşgul olduğu hali çok güzel tasvir etmektedir.

İkinci tabloda da güleç, pırl pırl, sevinçli yüzler vardır. Bunlar iyi kimselerdir. Bunun yanında yüzleri toz duman içinde, keder ve üzüntü sarmış, ekşi yüzler de dikkati çekmektedir. Bunlar ise kâfirlerdir.⁶¹⁴

Meâric, 70/10-14. âyetlerde *"Hiçbir dost diğer bir dostunu sormaz. Onlar birbirlerine yalnız gösterilirler. Suçlu kimse o günün azabından kurtulmak için oğullarını, ailesini, kardeşini, kendisini barındırmış olan sülalesini ve yeryüzünde bulunan herkesi feda etmek ve böylece kendisini kurtarmak ister"* denilmiştir.⁶¹⁵

"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Babanın oğlu, oğlun da babası için bir şey ödeyemeyeceği günden korkun. Allah'ın verdiği söz şüphesiz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. Allah'ın affına güvendirerek şeytan sizi ayartmasın." **(Lokman: 31/33)**

Bu sahne, ifadelerin satır aralarına nüfuz eden gölgelerini tasvir etmektedir. Bunlar, ruhun fark ettiği gölgelerdir. Neredeyse hisler de kapılacak bu esintiye. Tüm bağlar çözülür, dostluklar yok olur. Dünyada insanlar arasındaki akrabalık ve dayanışma, baba ile oğul arasındaki en ileri derecedeki dayanışma yok olup gider. Bu mutlak adalettir. Böyle bir günün vasfı anlatılmadan direkt tasvir edilmesi korkuyu daha da etkili bir şekilde sokmaktadır. Baba ile oğul arasındaki kuvvetli bağların çözüldüğü gün, hiç şüphe yok ki, gayet çetin ve kritik bir gündür.⁶¹⁶

İşte insanlar kıyamet gününü gördükleri vakit, zihinlerindeki zaman sahneleri silinecek de yaratıldıkları andan ba's olundukları zamana kadar geçen müddeti tam bir gün bile tasavvur edemeyecekler. Bu zan da ya evvelce böyle bir geleceğe hazırlanmış olmamalarından, ya da gözleri önündeki dehşetin karşısında şaşırıp kalmalarından ileri gelecek.⁶¹⁷ Bu durum **Nâziât, 79/42-46.** âyetlerde şu şekilde ifade edilmektedir:

⁶¹⁴ Kutub, *Meşâhidu'l-Kıyâme*, ss. 73-74; ez-Zeccâc, a.g.e., c. V, s. 287.

⁶¹⁵ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 169.

⁶¹⁶ Kutub, *Meşâhidu'l-Kıyâme*, s. 160.

⁶¹⁷ Abdülkadiroğlu, a.g.e., s. 25.

"Senden kıyametin ne zaman gelip çatacağını sorarlar. Nerde senden onu anlatması? Onun bilgisi Rabbine aittir. Sen sadece kıyametten korkanı uyaransın. Kıyameti gördükleri gün dünyada ancak bir akşam yahut bir kuşluk vakti kadar kalmış olduklarını sanırlar."

Aslında Kur'ân'da kıyamet saatinin herhangi bir anı, kronolojik bir sıra takip edilmeksizin canlandırılmaktadır. Şimdi, Kur'ân'ın canlandırdığı bu olayları, âyetlerin ışığında inceleyim. Öncelikle kıyamet anında, dağların ne durumda olduğuna bir bakalım:

1. Dağların Kıyamet Esnasındaki Durumu

Resul'ün müşriklerden ayrılarak oluşturacağı yeni anlayışı kabule yanaşmayan inkârcılara Allah mühlet verdiğini, sonuçta onlar için bukağılar, cehennem, boğazı tırmalayan bir yiyecek ve acı veren bir azap olduğunu söyleyerek bu tehdidin, dağların sarsılarak dağıldığı ve kum yığını haline geldiği kıyamet günü gerçekleşeceğini şu şekilde açıklar:⁶¹⁸

"Sûra bir üfürüş üfürüldüğü, yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruşla birbirine çarpıldığı zaman, işte o gün olacak olur, kıyamet kopar." (Hâkka: 69/13-15)

Yerin ve dağların yerlerinden kaldırılmaları, sarsılmaları ve birbirine çarpılmaları sahnesi insanı ürperten bir sahnedir. İşte insanın, ayaklarının altında dengeli iken üzerinde güven içinde gezdiği yer; işte insanı heybetleri ve kararlılıkları ile ürperten, sağlam tutunmuş dağlar; bu durumlarına rağmen yerlerinden kaldırılıp çocuğun elindeki top gibi birbirlerine çarpılmaktadır. Kuşkusuz, bu, insana o benzersiz günde görülecek güç yanında, kendi dünyasının küçüklüğünü hissettirecek bir sahnedir.⁶¹⁹

"Kıyametin koptuğu gün, yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar, yumuşak kum yığını haline gelir." (Müzzemmil: 73/14)

Burada insanları aşarak yeryüzünü, yeryüzünün çoğu alanlarını kapsamına alan bir dehşet tablosu ile yüz yüzeyiz. Bu dehşetle yeryüzünün çoğu alanları sarsılıyor,

⁶¹⁸ Kayaer, a.g.e., s. 85.

⁶¹⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 155-156.

paniğe kapılıyor, parçalanıyor, çöküyor. Bu dehşetin korkunçluğu karşısında zavallı ve güçsüz insanlar ne hale düşer, düşünmek gerekir.⁶²⁰

Mürselât, 77/10 "Dağlar pamuk gibi atıldığı zaman.." ve **Kâria, 101/5.** "Atılmış renkli yüne benzeyecekler"⁶²¹ âyetlerinde dağların parçalanıp atılmış yün haline gelmesi, yünün hafifliği ve hallaç pamuğu gibi uçması yönündendir. Burada Allah Teâlâ'nın dağların durumundaki değişikliği dört yönden vafettiğine dikkat edilmelidir:

Birincisi: Parçalara bölünmesi: "Yerle dağlar yerlerinden kaldırılıp da yekdiğeriyle çarpışarak hepsi toz haline geldiği (zaman)." (**Hâkkâ: 69/14**).

İkincisi: Akıp giden bir kum yığınına dönüşmesi: "Sen dağları görür, onları yerinde durur sanırsın. Hâlbuki onlar bulut geçer gibi geçer gider." (**Neml: 27/88**).

Üçüncüsü: Atılmış yün gibi olması. O da, pencereden giren zerrecikler gibi parçalardır.

Dördüncüsü: Seraba dönüşmesi: "Dağlar yürütülmüş bir serap haline gelmiştir." (**Nebe: 78/20**)⁶²²

Sana dağları sorarlar; de ki: "Rabbim onları ufalayıp savuracak, yerlerini düz, kuru bir toprak haline getirecek; orada ne çukur, ne tümsek göreceksin. O gün, hiçbir tarafa sapmadan bir davetçiye uyarlar. Sesler Rahman'ın heybetinden kısılmıştır; ancak bir fısıltı işitirsin." (**Tâhâ: 20/105-108**)⁶²³

Âyette, yeryüzünde ilk göze çarpan, en belirgin yükselti unsurları olan dağların ne olacağı sorusuna cevap verilerek, bugünkü tasavvurlarımıza sığmayacak bir değişimin söz konusu olacağı belirtilmektedir. "Nesf" (نَسْفٌ) kelimesi ile de dağların kum haline getirileceği, sonra rüzgâr gönderilip onların ayrılacağı söylenmektedir.⁶²⁴ Daha sonra da asıl önemli husus olan, insanın göreceği muameleye dikkat çekilmektedir. Âyette geçen iki kelimenin Arap dilindeki anlamları dikkate alınarak âyet, "Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün" şeklinde tercüme edilebileceği

⁶²⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. X, s. 253.

⁶²¹ Meâric, 70/9.

⁶²² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XV, s. 329.

⁶²³ Vâkıa, 56/5-6

⁶²⁴ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 109; Karaman, a.g.e., c. III, s. 653.

gibi, "Orada artık iniş-yokuş eğrilik-yumruluk eğrilik-pürüz göremezsin" şeklinde de söylenebilir.⁶²⁵

"Bir gün dağları yürütürüz de yeri dümdüz görürsün. Hiç birini bırakmaksızın diriltip bir araya toplarsınız. Dizi dizi Rabbine sunulduklarında onlara: 'And olsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz. Sizi bir yere toplamak için söz vermediğimizi iddia etmişsiniz değil mi?' denir." (Kehf: 18/47-48)

Âyetlerdeki tasvir gerçekten ürkütücü ve korkutucudur. Bu tasvirde; dinleyenleri, özellikle de suçlu kâfirleri uyarma, onlarda korku ve dehşet uyandırarak yapmakta olduklarından vazgeçirme hedeflenmiştir. Kıyamet gününün ve daha önce şüphe duydukları Allah'ın vaadinin gerçekleşmesinden korkan kâfirlerin tasviri yapılmaktadır.

Dağların yürütülmesine işaret edilmekle de, âyetlerin vermek istediği anlam olan kıyamet gününün ve hadiselerinin dehşetinin tasvir edilmesi kastedilmiştir. Dağların kıyamet günündeki akıbeti konusunda zikredilenlerin çeşitliliği de bu maksada delil teşkil etmektedir.⁶²⁶

Tûr: 52/10 "Dağların yürüdükçe yürüdüğü gün" ve **Tekvir: 81/3**. "Ve dağlar yürütülünce" âyetlerde de dağların yürütülmesinden bahsedilmektedir. Bilindiği gibi arzın kabuğu, özellikle dağlar, arzın sıvı tabakası olan magma üzerinde fevkalade yavaşta olsa hareket halindedir. Kıyamet başlayınca bu hareket artacak ve dağlar süratle hareket edecektir.⁶²⁷ Tüm azameti ve büyüklüğü ile çöllerin dışında bulunan dağlar yürütülecek ve parçalanacaktır.⁶²⁸

"Dağları yerinde donmuş gibi durur görürsün, oysa onlar bulutlar gibi geçerler. Bu her şeyi sağlam tutan Allah'ın işidir. Doğrusu O, yaptıklarınızdan haberdardır." (Neml: 27/88)

Yani dağlara bakarsın ve onları buldukları halde devamlı kalacakmış, sabitmiş gibi görürsün. Hâlbuki o dağlar süratle yerlerinden ayrılırlar. Rüzgârın tesiriyle yürüyen

⁶²⁵ Karaman, a.g.e., c. III, s. 653.

⁶²⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. III, s. 500-501

⁶²⁷ Nurbaki, Haluk, *Sûre-i Tekvir'in Yorumu*, Damla Yay., İstanbul, 1992, s. 15.

⁶²⁸ Kayaer, a.g.e., s. 104.

bulutlar gibi yürürler. Çünkü büyük cisim ağır ağır hareket ettiği zaman hareketi neredeyse belli olmaz.⁶²⁹

Özetle; Allah Tealâ dağları değişik sıfatlarla tavsif etmiştir. Hepsi yeryüzünün bunlardan arınması ve gizlediği şeylerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bu sıfatların *ilki*, dağların parça parça olacağıdır. Bu, Kur'ân'da adı geçen müthiş sarsıntıdan önce olacaktır. Dağlar daha sonra atılmış yün gibi olacak, bu da gökyüzü eritilmiş zeytinyağı gibi olunca meydana gelecektir. Cenab-ı Hak bu son iki vasfı **Meâric, 70/8-9**. âyetlerde bir arada zikretmektedir: "*O gün gök erimiş maden, dağlar atılmış renkli yün gibi olur.*"

Üçüncü vasıf, dağların saçılmış toprak gibi olmasıdır. Bu da dağların atılmış yün gibi olduktan sonra paramparça olma halidir.

Dördüncü vasıf, dağların tamamen küçük parçalara ayrılmasıdır.

Beşinci vasıf ise rüzgârların bunları yeryüzünde savurması ve havada toz gibi parlamasıdır.

Altıncı durum da serap olmasıdır.⁶³⁰

2. Kıyamet Saatinde Denizlerin Durumu

Kur'ân kıyamet saatinin korkunç durumunu tasvir ederken, denizlerin nasıl bir hal alacağını da belirtmiştir. Bu durum, kıyamet saati tablosu içerisinde, dehşeti ve korkuyu bir kat daha artırmaktadır. Şimdi de denizlerin durumu ile ilgili âyetlere göz atalım:

"Denizler yarılıp akıtıldığı zaman.." (**İnfitâr: 82/3**)

"Ve denizler ateşlenince" (**Tekvîr: 81/6**)

"Kaynayıp alevlenme" manasına gelen "*tescîr*" (تسجیر) kelimesi, kıyametin ilk safhasında denizlerin kaynayıp tutuşacağını bildirmektedir. Bu şekilde kâfirlere azap edilir.⁶³¹ Bu, şiddetli sarsıntı neticesinde yerkürede meydana gelecek olan volkanik patlamalar ve derin çatlaklardan dışarı püsküren magmanın, lav kütlelerinin deniz sularını ısıtıp kaynatması yahut dünyanın şiddetle sarsılmasının ve dağların parçalanıp

⁶²⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. X, s. 334.

⁶³⁰ Zuhaylî, a.g.e., c. XV, s. 109-110.

⁶³¹ Nurbaki, a.g.e., s. 16; ez-Zeccâc, a.g.e., c. V, s. 290.

yok olmasının doğal sonucu olarak denizlerin birbirine karışması ve tek deniz haline gelmesi demektir.⁶³²

3. Kıyamet Saatinde Göklerin Durumu

Birçok gökcisminin yer aldığı gökler, Kur'ân'ın kıyamet saati tasvirlerinde dağlara ve denizlere göre daha fazla konu edilmiştir. Varlık âleminin en büyük parçalarından biri olan göklerde meydana gelecek çöküşü Kur'ân-ı Kerîm şu şekilde tasvir etmektedir.

"Göğün sarsıldıkça sarsılacağı..." (Tûr: 52/9)

Sağlam yapılı ve sallanmaz gökyüzünün, kararsız bir şekilde kıyıya vuran deniz dalgaları gibi sallanıp alt üst olması... Şu kaskatı ve yerinden kımıldamayan dağların yerinde duramayıp hafif ve tüy gibi bir o yana bir bu yana gitmesi... Bu manzaralar gerçekten de son derece sarsıcı ve insanı kendinden geçirici bir haldir. O korkunç ve dehşet dolu günde sapaşğlam gökyüzü ve sarp dağlar böyle olursa, güçsüz ve cılız olan insanın hali nasıl olur düşünmek gerekir.⁶³³

*"Gök yarılr, o gün düzen bozulur." (Hâkka: 69/16)*⁶³⁴

Âyetlerde göğün yarılmasından başlayarak gök cisimlerinin şimdiki düzen ve özelliklerini kaybedeceği, var olan kozmik sistemin tümüyle çökeceği ifade edilmiştir.⁶³⁵

"Gökler kapı kapı açılacaktır" manasındaki **Nebe, 78/19**. âyette de gök, çatlama ve yarılma yönünden kapıya benzetilerek teşbih-i belîğ yapılmıştır.⁶³⁶

"Gök yarılrp da, gül kırmızısı bir yağ gibi olduğu zaman (hâliniz ne olur?)"
(Rahman: 55/37)

Bu âyette de teşbih-i belîğ vardır. Burada benzerlik yönü ve edatı zikredilmemiştir.⁶³⁷ Âyetteki "*dihân*" (دِهَانٌ) kelimesi lügatte "*kırmızı deri*" ve

⁶³² ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 321, Karaman, a.g.e., c. V, s. 562.

⁶³³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. IX, s. 394.

⁶³⁴ İnfitar, 82/1.

⁶³⁵ Kocabaş, Şakir, *Kur'ân'da Yarattılış*, Pınar Yay., İstanbul, 2004, s. 127-128; Karaman, *Kur'ân Yolu*, c. V, s. 444.

⁶³⁶ Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XV, s. 329.

⁶³⁷ Zuḥaylî, a.g.e., c. XIV, s. 186.

"yağdanlık" manalarına gelir. Bu yüzden kıyamet gününde göğün çatlaması, yıldızların görünmez hale gelmesinden sonra göğün kızıl bir renge bürüneceği bu kelime ile ifade edilmiştir.⁶³⁸ İsfahāni'ye göre ise "dihān" kelimesi "yağın tortusu" anlamındadır.⁶³⁹

"Göğü, kitap dürer gibi dürdüğümüz zaman, yaratmaya ilk başladığımız gibi katımızdan verilmiş bir söz olarak onu tekrar var edeceğiz. Doğrusu Biz yaparız." (Enbiyâ: 21/104)

Bu ifadeler, kuvvet ve kudret sahibi Allah'ın, semavât âlemini kitap sayfası gibi dürmesinin parlak bir tasviridir. Gökyüzü, açılıp yayıldıktan sonra dürülecek ve insanlar dünyada olduğu gibi dirilecektir.⁶⁴⁰ **Zümer, 39/67.** âyette de bu konuyla ilgili olarak "Onlar Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Bütün yeryüzü, kıyamet günü O'nun avucundadır; gökler O'nun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O, putperestlerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir" denilmiştir.

Şimdi de gökteki yıldızlar, güneş ve ayla ilgili tasvirlerle bakalım:

a. Yıldızlar

"Yıldızların ışığı giderildiği zaman.." (Mürselât: 77/8)

Âyetteki "tumisat" (طُمِسَتْ) kelimesi; "kör edilmek", "silinmek", "yok etmek", "başkalaştırmak" anlamlarına gelir.⁶⁴¹ Âyette kastedilen, yıldızların gökyüzünde görünmez hale gelmesi, onlardan gelen ışığın artık dünyaya ulaşmamasıdır.⁶⁴²

Diğer bir husus da Mekkelilerin çöl seyahatlerinde yol göstericileri durumunda olan ve burçlarına bakarak kehanette buldukları yıldızların kararıp dökülmesidir.⁶⁴³ Bu konuda Allah Teâlâ; "Yıldızlar dökülüp söndüğü zaman.." (Tekvir, 81/2)⁶⁴⁴ demiştir.

⁶³⁸ Kocabaş, a.g.e., s. 129.

⁶³⁹ el-İsfahānī, *Mufredât*, s. 320.

⁶⁴⁰ Hicāzī, a.g.e., c. IV, s. 111.

⁶⁴¹ el-İsfahānī, a.g.e., s. 524; ez-Zemaḥşerī, *Esāsu'l-Belāğa*, s. 284.

⁶⁴² Kocabaş, a.g.e., s. 128; Zuḥaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. XV, s. 298.

⁶⁴³ Kayaer, a.g.e., s. 10

⁶⁴⁴ "Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman.." (İnfitar, 82/2)

Âyetteki "*inkidār*" (انكدار) kelimesi "*solmak ve bulanıklaşmak*" anlamına gelir.

Yıldızların bulanıklaşması da, bir anlamda enerjilerini yitirmeleridir. Bu bulanıklaşmanın nedeni de arzın bulunduğu mekâna ışınların intikal edemeyeceği olabilir.⁶⁴⁵ Çünkü Güneş ışığının sönmesi, parlaklığını güneşten alan diğer yıldızların da söneceğine işaret eder. Ayrıca kıyametin kopmasıyla kozmik sistem bozulunca yıldızların da birbirine çarpıp, yörüngelerinden kaymak, çekimden kurtulmak gibi gelişmelerle mevcut düzen ve işlevlerini kaybedecekleri, uzay boşluğuna saçılacakları düşünülebilir.⁶⁴⁶

Zeccac'a göre bu kelime "*yığılmak, çökmek ve dağılmak*"⁶⁴⁷, İřfahānī'ye göre ise "*bir şeyin dağılmasından sonraki değişiklik*"⁶⁴⁸ manasında kullanılmıştır.

b. Güneş

"Güneş dürülüp ışığı kalmadığı zaman.." (Tekvir: 81/1)

İnsanların kendisinden sürekli istifade ettikleri, âdeta yaşamlarının sebebi olan güneş, kıyamet saatinde dürülecek, ışığını ve ısısını kaybedecektir.⁶⁴⁹ Bundan maksat güneşin kütlelerinin tamamen dağılması, bildiğimiz formunu ve işlevini kaybetmesidir.⁶⁵⁰

c. Ay

"Gözün kamaştığı, ayın tutulduğu, güneş ve ayın bir araya getirildiği zaman, işte o gün insan: 'Kaçacak yer nerede?' der." (Kıyamet: 75/7-10)

Sahne; insan duyularını, evrenle ilgili sahneleri, insan nefsinin iştirak edildiği kıyamet korkusunun anlatıldığı sahnedir. Göz kamaşmakta, ay tutulmakta, güneş ayla bir arada bitişik halde bulunmaktadır. Evrenin düzeni alt üst olduğu için, insan korku ve panik içerisinde "*Kaçacak yer neresi?*" diye sormaktadır. Ne sığınılacak, ne de kalınacak bir yer vardır. Varılacak ve karar kılınacak tek yer, Allah'ın huzurudur.⁶⁵¹

⁶⁴⁵ Nurbaki, a.g.e., s. 14.

⁶⁴⁶ Karaman, a.g.e., c. V, s. 561.

⁶⁴⁷ ez-Zeccāc, a.g.e., c. V, s. 289.

⁶⁴⁸ el-İřfahānī, *Mufredāt*, s. 704.

⁶⁴⁹ Kayaer, a.g.e. s. 104.

⁶⁵⁰ Karaman, a.g.e., c. V, s. 561; Hicāzī, a.g.e., c. VI, s. 456.

⁶⁵¹ Kutub, *Meşāhidu'l-Kıyāme*, s. 78-79.

Müfessirler kıyamet sırasında ayın tutulması olayını, normal zamandaki ay tutulmasının da ötesinde, "ayın ışığının veya kendisinin tamamen yok olması" yahut "ayın parlaklığını kaybedip sönükleşmesi, ışığının cılızlaşması" şeklinde açıklamışlardır. "Güneşle ayın birleştirilmesini" ise, her ikisinin de ışığının giderilmesi veya güneş ile ayın birleşerek tek kütle haline gelmesi, bir araya getirilmesi şeklinde yorumlamışlardır.⁶⁵²

4. Kıyamet Saatinde İnsanların Durumu

"Biz o gün onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler. Sura üflenince hepsini bir araya toplarız." (Kehf: 18/99)

Aslında dalga, suyun hareketidir ama âyette insanların hareketini göstermek üzere istiâre olarak kullanılmıştır. İnsanlar çok oldukları ve iç içe girdikleri için, ard arda dalgaları gelen bir denize benzetilmiştir. Vech-i şebah de, kıyamet gününde insanların karşılaşacağı devamlı sıkıntılardır.⁶⁵³

"Ey İnsanlar! Rabbinizden sakının; doğrusu kıyamet gününün sarsıntısı büyük şeydir. Kıyameti gören her emzikli kadın emzirdiğini unuttur, her hamile kadın çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün, oysa sarhoş değildirler; fakat bu sadece Allah'ın azabının çetin olmasındandır." (Hacc: 22/1-2)

Âyetler, kıyamet ânının dehşetini tasvir etmektedir. O gün o kadar büyük bir karışıklık meydana gelecek ki, anneler emzirdikleri o çok sevdikleri çocuklarını bile unutup bırakacaklardır.⁶⁵⁴

"İşte Rableri hakkında tartışmaya giren iki taraf: O'nu inkâr edenlere, ateşten elbiseler kesilmiştir, başlarına da kaynar su dökülür de bununla karındakiler ve deriler eritilir. Demir topuzlar da onlar içindir. Onlar çektikleri acının baskısı altında cehennemden her çıkmak istediklerinde 'kavurucu azabı tadınız' diye paylanarak oraya geri püskürtülürler." (Hacc: 22/19-22)

⁶⁵² er-Râzî, a.g.e., c. XXX, s. 220; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 191.

⁶⁵³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 58; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. VIII, s. 273.

⁶⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. III, s. 344.

Son derece sert, gürültülü, hareket dolu, ifadenin ahenginin uyanmasını sağlayacak şekilde uzanıp giden, hayallerle iç içe olan bir sahne. Bu sahne yenilenip dururken insan hayali, âdeta hızına ayak uyduramıyor.

Bir tarafta ateşten elbiseler kesilmiş biçilmiş duruyor; diğer tarafta kaynar su başlardan aşağıya dökülüyor. Bu kaynar su başlardan aşağıya döküldüğünde deriyi, içindekilerle birlikte karınları yakıyor ve haşlıyor. Bir de ateşte kızgın hale getirilmiş demirden topuzlar vardır. Bu, gittikçe şiddetlenen, insan gücünü aşan bir azaptır. "*Kâfirler*" kavurucu sıcaktan, kaynar sudan, büyük acı veren darbelerden bunalıyorlar; fakat "*Kavurucu azabı tadınız*" şeklindeki sert bir üslupla geri çevriliyorlar.⁶⁵⁵

Peygamber efendimiz, âyette geçen "*eritme*" lafzını şu şekilde açıklamıştır: "*Kaynar su başlarının üzerinden dökülür, beyinlerinden geçer, tâ karınlarına varır, içlerindeki bağırsakları gövdelerinden sıyrarak ayaklarından çıkar (yahut ayaklarını darmadağın eder). İşte (Allah-u Teâlâ'nın zikrettiği eritme budur. Sonra bu ameliye tekrarlanır (durur).*" Görüldüğü gibi hadis, terhib gayesine matuf olarak eritme lafzını açıklamakta ve tavsif etmektedir.⁶⁵⁶

"O gün bir sarsıntı sarsar. Peşinden bir diğeri gelir. O gün kalpler titrer. İnsanların gözleri yere döner. Derler ki: 'Biz eski halimize mi döndürüleceğiz?'. 'Ufalanmış kemik olduğumuz zaman mı?' Derler ki: 'O takdirde bu zararına bir dönüştür.' Doğrusu tek bir çığlık yetecektir. Hepsi hemen bir düzliğe dökülecektir."
(Nâziât: 79/6-14)

Âyetten anlaşıldığına göre, sura üfleme, canlılara korku ve ölüm şeklinde, yeryüzüne de sarsma, sallama şeklinde tesir edecektir. Birinci üfleme "*er-râcife*" (الرَّاجِفَةُ) denilmesi de, yeryüzünün sarsılmasının birinci nefha esnasında olacağını açıkça göstermektedir. Râcife şeklinde tavsif edilen birinci üflemenin ardından, ikinci üfleme, takip eden anlamında "*er-râdife*" (الرَّادِفَةُ) denilmesi, ikinci üflemenin de birincisi gibi sarsıcı bir özelliğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Buna göre, ikinci üfleme esnasında yine yeryüzünün bir sarsıntı geçireceği, bu sarsıntının etkisiyle yerlerin yarılarak, içlerinden ölümlerin dışarı çıkıp canlanacağını söylemek de yanlış

⁶⁵⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 335.

⁶⁵⁶ et-Tirmizî, Cehennem, 2582.

olmayacaktır.⁶⁵⁷ Bununla ilgili olarak **Kâf, 50/44.** âyette şöyle denilmektedir: "*O gün, yer yarılr onlar çabucak ayrılır; bu bize göre kolay bir toplanmadır.*" **Zilzal, 99/1-5.** âyetlerde de bu durum şöyle tasvir edilir: "*Yer dehşetle sarsıldıkça sarsıldığı, yeryüzü ağırlıklarını dışarıya çıkardığı ve insanın 'Buna ne oluyor?' dediği zaman; işte o gün, yer, Rabbinin ona vahyetmesiyle kendi haberlerini anlatır. Çünkü Rabbin ona (öyle) vahyetmiştir.*"

"Azabı yaklaşırken gördükleri zaman, inkâr edenlerin yüzleri çirkinleşip kararır; Onlara: 'Sizin arayıp durduğunuz işte budur" denir." (Mülk: 67/27)

Âyette inkârcıların âhirette azabı gördüklerindeki halleri anlatılmakta, inanmadıkları âhîret azabını ve kıyametin korkunç olaylarını yakından gördükleri zaman yüzlerinde meydana gelen üzüntü belirtileri ve psikolojik çöküntü tasvir edilmekte veya yüzlerinin kara çıkacağı ve mahcup olacakları bildirilmektedir. İşte inkârcılar, dünyada inkâr ettikleri ve alay ederek gelmesini istedikleri azabın bu azap olduğunu ya kendi aralarında konuşurlar veya melekler tarafından kendilerine söylenir.⁶⁵⁸

"Doğru sözlü iseniz bildirin bu vaat ne zamandır?' derler. Çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek çığlığı beklerler. O zaman, artık ne vasiyet edebilirler ne de ailelerine dönebilirler. Sura üflenince, kabirlerinden Rablerine koşarak çıkarlar. 'Vay halimize! Yattığımız yerden bizi kim kaldırdı?' derler. Onlara: 'İşte Rahman olan Allah'ın vaat ettiği budur, peygamberler doğru söylemişlerdi' denir. Tek bir çığlık kopar, hepsi hemen huzurumuza getirilmiş olur. Artık bugün kimseye hiçbir haksızlıkta bulunulmaz. İşlediklerinizden başkasıyla karşılık görmezsiniz." (Yâsîn: 36/48-54)

Sûra üflenip insanlar yeniden canlandığında ve hızla mahşer yerine doğru giderlerken dünyada bu gerçeği inkâr edenlerin önce neye uğradıklarını bilemez bir halde birbirlerine olup biten hakkında soru sormaya çalışacakları, hemen ardından da durumu anlayıp derin bir pişmanlık içinde Allah'ın vadinin ve peygamberlerin bildirdiklerinin doğru çıktığını itiraf edecekleri, canlı bir anlatımla tasvir edilmekte; böylece öldükten sonra dirilmeye inanma çağrısı soyut bir iman esası düzeyinde

⁶⁵⁷ Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân ve Kıyamet*, Marifet Yay., İstanbul, 1997, s. 134-135; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 304-305.

⁶⁵⁸ Karaman, a.g.e., c. V, s. 424.

birakılmayıp akli eren herkesin durum muhasebesi yapmasına ve konu üzerinde daha bir dikkatle düşünmesine imkân verilmektedir.

Ayrıca, öldükten sonra dirilmenin sırf geleceğe dönük bir korku motifi olarak algılanmaması için insanın fitratındaki adalet duygusuna hitap edilmekte, haşir gününün temel özelliği olarak herkesin yüce Allah'ın şaşmaz adaletinin güvencesi altında bulunduğu, hiç kimsenin en küçük bir haksızlığa uğratılmadan sadece yaptıklarının karşılığını göreceği belirtilmektedir. Dolayısıyla muhataplar, dünya hayatından sonra böyle bir hesaba çekilmenin zaten gerekli ve hayata anlam kazandırıcı bir safha olacağını düşünmeye yönlendirilmektedir.⁶⁵⁹

"Sura üflendiği gün, işte o gün, suçluları gözleri korkudan göğermiş olarak toplarız. 'Siz dünyada sadece on gün eğleştiniz' diye, aralarında saklı saklı konuşurlar. Aralarında konuştuklarını biz daha iyi biliriz. En akıllıları: 'Sadece bir gün eğleştiniz' der." (Taha: 20/102-104)

"Gözleri göğermiş olarak" ifadesi, günahkârların o günün dehşeti karşısındaki durumunu tasvir etmektedir. Bunu, onların gözlerinin korku ve şaşkınlıktan donuklaşmış bir halde olacağı şeklinde anlamak mümkündür. Bazı müfessirler burada, böyle kimselerin gözlerinin haşir günü şiddetli susuzluk sebebiyle mavimtırak bir renk alacağına işaret edildiğini, bazı müfessirler de -İsrâ suresinin 97. âyetinden⁶⁶⁰ hareketle- bunların kıyamet günü kör olarak haşredileceklerinin kastedildiğini belirtmişlerdir.⁶⁶¹

Aşırı dehşet ve korkudan dolayı seslerini kısarak birbirlerine gizlice *"Siz dünya hayatında ancak on günlük bir süre kaldınız"* diyerek geçiciliği, dolayısıyla oradaki kalış sürelerini oldukça kısa bulduklarını ifade edeceklerdir. Bunun sebebi ahirette görecekleri dehşetli hallerdir. Onların kalış sürelerine ait *"on gün"* yahut *"bir gün"* veya *"kısa bir süre"* diye görüş ayrılığına düşeceklerinin ifade edilmesi, gerçekteki kalış

⁶⁵⁹ Karaman, a.g.e., c. IV, s. 504.

⁶⁶⁰ *"Allah'ın doğru yola eriştirdiği kimse hak yoldadır. Kimleri de saptırırsa, artık onlar için Allah'dan başka dostlar bulamazsın. Biz onları kıyamet günü yüzükoyun, körler, dilsizler ve sağırlar olarak haşrederiz. Varacakları yer cehennemdir. Onun ateşi ne zaman sönmeye yüz tutsa hemen alevini artırırız."*

⁶⁶¹ Karaman, a.g.e., c. III, s. 650.

sürelerini yahut bu süreyi belirlemekte şüpheye düşeceklerini anlatmak için değildir. Aksine bundan maksat, dünya hayatının çabucak gelip geçtiğini vurgulamaktır.⁶⁶²

"Kabirlerinden çabuk çabuk çıkacakları gün, gözleri dönmüş, yüzlerini zillet bürümüş olarak sanki dikili taşlara doğru koşarlar. İşte bu, onlara söz verilmiş olan gündür." (Meâric: 70/43-44)

Şu kabirlerinden çıkanlar, dikilen putlara ibadet etmeye gidiyormuş gibi hızlı adımlarla yürürler. Bu ifadede dünyadaki durumlarını çağrıştıran bir alay göze çarpılmaktadır. Sonra o günkü özellikleri *"Gözleri düşük, yüzlerini alçaklık bürümüştür"* ifadesiyle tamamlanıyor. Onların endişeli yüzleri aşağılayıcı, küçük düşürücü bir manzarada bize gösteriliyor. Daha önce dünya zevkine dalıp eğlenirken, kıyamet günü yüzlerini zillet bürüyecek ve alçalacaklardır.⁶⁶³

"Sakınanları o gün Rahman'ın huzurunda O'na gelmiş konuklar olarak toplarız, suçluları suya götürür gibi cehenneme süreriz." (Meryem: 19/85-86)

Âyette, haşir gününde takva sahiplerinin heyet halinde Rahman'ın huzurunda toplanacakları; suçluların da susuz, çıplak, yalın ayak, fertler veya topluluklar halinde cehenneme sevk edildikleri andan bahsedilmektedir. Onlar, davalarının suya sevk edilişleri gibi yalın ayak, rezil bir halde Cehenneme sürüleceklerdir. Takva sahipleri ise temiz, şerefli ve değerli heyetler halinde ağırlanacaklardır.⁶⁶⁴

"Kötülük işleyenlere kötülükleri kadar ceza verilir; onların yüzlerini zillet bürür; Allah'a karşı onları savunacak yoktur; yüzleri, geceden kara bir parçayla örtülmüş gibidir. Bunlar cehennemliklerdir, orada temelli kalırlar." (Yunus: 10/27)

"Onların yüzlerini bir zillet bürür" vasfı, aşağılanmaktan ve hakarete uğramaktan kinâyedir.⁶⁶⁵ *"Yüzleri, geceden kara bir parçayla örtülmüş gibidir"* ifadesi de, suçlunun çekeceği cezayla karşılaşınca yüzünün üzüntüden, kapkaranlık geceden kesilmiş parçalarla kaplanmış gibi kapkara olacağını anlatır.⁶⁶⁶

⁶⁶² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. VIII, s. 500.

⁶⁶³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 189.

⁶⁶⁴ Hicâzî, a.g.e., c. III, s. 544-545.

⁶⁶⁵ er-Râzî, a.g.e., c. XII, s. 361.

⁶⁶⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. IV, s. 223.

"Yüzler" manasına gelen "vucūh" (وَجُوهٌ) kelimesinin bir tür tanımı ve tasviri olan, "parçalar" manasına gelen "kıṭʿan" (قِطَعًا) kelimesinin çoğul gelmiş olması, bize bu yüzlerden her birinin aynı derecede karanlık ve zifiri bir gece gibi olduğunu göstermektedir. Diğer bir karine de, karanlığın simgesi olan ve "gece" manasına gelen "el-leyl" (الَّيْلُ) kelimesinin, "kapkaranlık" manasına gelen "muzlim" (مُظْلِمٌ) kelimesiyle te'kid edilmesidir. Bu ise, çok ciddi ve vahim bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir. Yüzün kararmasının sonradan olduğunu ifade etmek için de "kaplanmıştır, bürünmüştür" manasına gelen "uğşiyet" (أَغْشَيْتُ) fiili kullanılmıştır. Bu fiilin his dünyamızda meydana getirdiği titreşim ve kımıldanışlar ise, küfrün ürünü olan bu ebedî karanlıklar içinde boğulan, nefes alamayan, her yandan çepeçevre kuşatılmış olan bir ruh halinin dindirilmemiş ve sona erdirilmemiş acı ve elemelerini dile getirmektedir.⁶⁶⁷

Bu âyet, Şûra 42/45. ve İbrahim, 14/43. âyetlerle tam bir uygunluk arz eder. **Şûra, 42/45.** âyette "Ve onları, Cehennem'e arz olunurken, zilletten boyunlarını bükerek göz ucu ile baktıklarını göreceksin. İman edenler de; 'Asıl zarar edenler kıyamet gününde kendilerini de ailelerini de hüsrana uğratanlardır' diyecekler. Dikkat edin ki, zalimler devamlı bir azap içindedirler" denilmektedir. Burada cehenneme sevk edilen insanların o anki halleri tasvir edilmiştir. Korkunç bir şeyle karşılaşan insan, nasıl korkudan hemen gözlerini kapatır, fakat yine de kendini bakmaktan alamayarak göz ucuyla bakar, sonra yine korku ile gözlerini kapatırsa, cehenneme sevk edilen insanların durumu da böyledir.⁶⁶⁸ **İbrahim, 14/43.** âyette de kâfirlerin mahşerde görecekleleri azap, "O gün başları kalkmış, gözleri kendilerine dönemeyecek şekilde sabit kalmış, gönülleri bomboş halde koşup duracaklardır" şeklinde tasvir edilmiştir.

Zümer, 39/60. âyette "Allah'a karşı yalan uyduranların, kıyamet günü, yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün. Böbürleneler için cehennemde bir durak olmaz olur mu?" şeklinde geçen siyahlık, bir yoruma göre inkârcıların ahirette yüzlerinin rengi karacak ve onlar bu görünüşleriyle diğer insanlardan kolaylıkla ayırt

⁶⁶⁷ Kılıç, a.g.e., ss. 82-84.

⁶⁶⁸ Mevdüdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. V, s. 251.

edilebileceklerdir.⁶⁶⁹ Rāzī'ye göre bu, sıradan bir kararma değil, onların Allah'a inanmadığını ve Allah hakkında yalan söylediklerini gösteren bir kararmadır. Cehalet, bir zulmettir. Zulmet de siyah olarak tahayyül edilir. Dolayısıyla onların kalplerindeki siyahlık, yüzlerinin kararmasına sebep olmuştur.⁶⁷⁰

"Kendisinin bel kemiklerinin kırılacağını sanır" (Kıyamet: 75/25)

Âyette, kâfirlerin yüzlerinin o günde mutluluk ışıklarının, hatta pırıltılarının dahi kendisine erişemeyeceği kadar hüznü, kederli, karanlık ve bedbaht olacağı mesajı vardır. Ayrıca bu ümitsizlik tablosu nihâyete ermiş değildir. Çünkü gelecekte olması beklenen bir durumdan yani *"bel kemiklerinin kırılacağından"* dolayı mutsuzlukları daha da artmaktadır.⁶⁷¹

"Sonunda oraya varınca, kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları hakkında onların aleyhinde şahitlik ederler. Derilerine: 'Aleyhimize niçin şahitlik ettiniz?' derler. 'Bizi, her şeyi konuşuran Allah konuştu. Sizi önce yaratan O'dur ve O'na döndürülüyorsunuz' cevabını verirler. Siz, gözleriniz, kulaklarınız ve derilerinizin aleyhinize şahitlik edeceğinden korkarak kötü iş işlemekten çekinmiyordunuz. Hayır; Allah'ın, yaptıklarınızın çoğunu bilmediğini sanıyordunuz. İşte Rabbinizi böyle sanmanız sizi mahvetti de hüsrana uğrayanlardan oldunuz. İster sabretsinler, ister etmesinler, onların durağı ateştir. Hoş tutulmalarını isteseler de artık hoş tutulmazlar."
(Fussilet: 41/20-24)

"Kulakları, gözleri ve derileri, şahitlik ederler" sözü ile sahne canlanmakta ve şaşkınlık uyandırmaktadır. Organlar, deriler kendilerine karşı düşmanca tavır takınırlar. Yahut ummadıkları anda aleyhlerinde şahitlik ederler. Bu büyük sahnenin seyircileri bile böyle bir şey ummazlar. Sonra derileriyle kendileri arasında bir konuşma gerçekleşir. Bu konuşmadan sonra da *"Siz gözleriniz, kulaklarınız ve derilerinizin aleyhinize şahitlik edeceğinden korkarak kötü iş işlemekten çekinmiyordunuz"* sözü ile azarlanır ve ayıplanırlar. Son söz olarak da cehenneme gidecekleri söylenir.⁶⁷²

⁶⁶⁹ Karaman, a.g.e., c. IV, s. 629.

⁶⁷⁰ er-Rāzī, a.g.e., c. XIX, s. 213.

⁶⁷¹ Kılıç, a.g.e., s. 89.

⁶⁷² Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, Terc. A. Faruk Haznedaroğlu, Ravza Yay., İstanbul, 1997, s. 281-282.

"İnanmış erkek ve kadınları, defterleri sağdan verilmiş ve ışıkları önlerinde olarak giderken gördüğün gün onlara şöyle denecektir: 'Müjde; bugün içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacağınız cennetler sizindir.' İşte bu büyük kurtuluştur. İkiyüzlü erkek ve kadınlar mü'minlere; 'Biz sizinle beraber değil miydik' diye seslenirler. Onlar; 'Evet öyle; fakat sizler kendinizi aldattınız, bize pusu kurdunuz. Allah'ın buyruğu gelene kadar dinde şüpheye düştünüz; sizi kuruntular aldattı; sizi şeytanlar Allah'a karşı da ayarttı.'" (Hadîd: 57/12-14)

Ahret hayatına ait önemli bir sahneye yer verilen bu âyetleri, kalabalık bir insan kitlesinin, etrafı uçurumlar ve tehlikelerle dolu bir ortamda, aynı zamanda karanlıklar içinde yol almaya çalıştıklarını göz önüne getirerek anlamak daha kolay olacaktır. Bu şartlar altında önleri ve yanları özel olarak aydınlatılmış grup hızla ve kolayca yol alabilmekte ve esenliğe kavuşmakta; daha önemlisi kendilerine kurtuluşa erdikleri ve ebedî mutluluğu hak ettikleri müjdesi verilmektedir. İşte bunlar kadınıyla erkeğiyle mü'minlerdir. Arkalarında ise böyle bir aydınlıktan mahrum, onlara yetişmeye, ışıklarından yararlanmaya çalışan kadınlı erkekli mü'nafıklar topluluğu bulunmakta ve onlara kendilerini beklemeleri veya ışıklarından yararlandırımları için yalvarmaktadırlar. Ama onlara söylenecek olan şudur: Geriye dönün ve kendinize başka ışık arayın.⁶⁷³

"Zaten onlar, kıyamet saatini de yalanladılar. O saatin geleceğini yalanlayanlara çılgın alevli bir ateş hazırlamışsızdır. Bu ateş, onlara uzak bir yerden gözükmünce, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler. Elleri boyunlarına bağlanarak, dar bir yerden atıldıkları zaman, orada yok olup gitmeyi isterler. 'Bir kere yok olmayı değil, birçok defa yok olmayı isteyen' denir." (Furkan: 25/11-14)

"Bu ateş onlara uzak bir yerden gözükmünce, onun kaynamasını ve uğultusunu işitirler" âyeti, tıpkı Mülk süresi 7-8. âyetlere benzer: "Oraya atıldıkları zaman onun öfkeli homurtusunu işitirler. Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi' diye sorarlar". İşte bu âyetler, genel ifadelerle cehennem ateşinin ve alevinin şiddetini tasvir eder.

"Elleri ayaklarına zincirlerle bağlı olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar. (Yetiş ey ölüm, neredesin, gel bizi bu azaptan kurtar! derler"

⁶⁷³ Karaman, a.g.e., c. V, s. 243-244; Kutub, Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri, s. 415-416.

âyet-i kerimesiyle de kâfirlerin cehennem ateşi içindeki durumları dile getirilmektedir.⁶⁷⁴

"O gün, haberlere karşı körleşirler, verilecek cevapları kalmaz; birbirlerine de soramazlar." (Kasas: 28/66)

"O gün haberlere karşı körleşirler" ifadesinde istiâre-i tasrîhiyye ve tebeyye, ayrıca kalb ve tazmin sanatları vardır. *"Körlük"* hidâyete erememe hali için istiâre edilmiştir.⁶⁷⁵

"Onlara üstlerinden kat kat ateş vardır. Allah kullarını bununla korkutur. Ey kullarım, Benden sakının." (Zümer: 39/16)

"Onların üstlerinden ateşten gölgeler" ifadesi, alaycı bir üslûp taşımaktadır. Çünkü gölgenin yakıcı ateşle vafedilmesi, aslında muhatapla alay etmektir.⁶⁷⁶

"Amel defteri ortaya konunca, suçluların, onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün. 'Vah bize, eyvah bize! Bu defter nasıl olmuş da küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış!' derler. İşlediklerini hazır bulurlar. Rabbin kimseye haksızlık etmez." (Kehf: 18/49)

"Amel defteri kendisine sağından verilen kimse, kolay geçireceği bir hesaba çekilir ve arkadaşlarının yanına sevinçle döner." (İnşikâk: 84/7-9)

"Fakat kitabı kendisine solundan verilen kimse: 'Kitabım keşke bana verilmeseydi; keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim; bu iş keşke son bulmuş olsaydı; malım bana fayda vermedi; gücüm de kalmadı' der. İlgililere şöyle duyurulur: 'O'nu alın, bağlayın. Sonra cehenneme yaslayın." (Hâkka: 69/25-31)

Âyette "sol" diye tercüme edilen "*şimāl*" (شِمَالٌ) kelimesi Araplarda uğursuzluk ve hüznün anlamında kullanılır. Bu nedenledir ki, kitabı kendisine sol'undan verilen kimse; *"Bütün amellerimi, büyük küçük demeden baştan sona kadar sayan bu amel defterim keşke bana verilmeseydi! Keşke ölseydim de hesabımı bilmeseydim. Keşke dünyada ilk ölümümle bütün işlerim bitirilmiş olsaydı.. Ve burada ikinci bir kez diriltilmeseydim! Keşke (daha önce) toprak olsaydım! Hani malım, aşiretim, gücüm ve saltanatım nerede? Malım bana fayda vermedi. Saltanatım benden uzaklaşıp yok oldu"* der.

⁶⁷⁴ Hicāzī, a.g.e., c. IV, s. 303.

⁶⁷⁵ Zuhaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. X, s. 430.

⁶⁷⁶ Zuhaylī, a.g.e., c. XII, s. 264.

Sonra Cenab-ı Allah da meleklerine; *"Onu yakalayın. Ellerine zincirler, ayaklarına bukağalar vurun. Sonra onu Cehenneme atın ki ateşi ile yansın. Uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun ve o halde iken Cehennem ateşinin ortasına atın"* der.⁶⁷⁷

"Sizi, yakın gelecekteki bir azapla uyardık; o gün kişi elleriyle sunduğuna bakar ve inkârcı da: 'Keşke toprak olsaydım' der." (Nebe: 78/40)

Âyette insanların uyarıldığı bildirilen *"yakın azap"*tan maksat âhîret azabıdır. *"Gelecek olan her şey yakındır"* anlayışına göre âhîret azabına da *"yakın azap"* denilmiştir. Ayrıca her bir insan için, kıyametin uzaklığının sadece onun ömrü kadar olduğu söylenebilir; çünkü ölümüyle birlikte kendisi için dünya hayatı da bitmiştir.⁶⁷⁸ Kâfir ise, kıyamet günü gördüğü azaptan dolayı toprak ya da bir şeyle mükellef olmayan bir hayvan olmayı dileyecektir.⁶⁷⁹

"Bu kâfirler, ateşi yüzlerinden ve sırtlarından menedemeyecekleri ve yardım da göremeyecekleri zamanı keşke bilseler." (Enbiyâ: 21/39)

Âyetteki tasvirde, ateşin inkârcıları her taraftan sardığını görmekteyiz. Onlar hayalin çizdiği çıplaklık içerisinde ateşi yüzlerinden ve sırtlarından savuşturmak için harekete geçerler ama ateş onları çepeçevre sarar ve onlar da güç yetiremezler. Ateş onları aniden alır ve harcayacak güçleri, düşünecek zamanları kalmaz. Her taraftan ateş onları sararken şaşkın şaşkın dururlar.⁶⁸⁰

"Kıyamet günü doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesap gören olarak Biz yeteriz." (Enbiyâ: 21/47)

İnsanlar umumiyetle bu dünyada adaletin her zaman kusursuz işlemediğini; sık sık zalimlerin haklı, mazlumların haksız yerine konulduğunu görmekte ve yaşamaktadırlar. Âyette bu adaletsizliğin âhîrette mutlaka telafi edileceği veciz bir dille ifade edilerek, özelde Mekke putperestlerine, genelde de benzer zihniyet ve yaşayışa sahip olan bütün insanlara bir uyarıda bulunmaktadır.⁶⁸¹

⁶⁷⁷ Hicâzî, a.g.e., c. VI, s. 321.

⁶⁷⁸ Karaman, a.g.e., c. V, s. 541.

⁶⁷⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XV, s. 339.

⁶⁸⁰ Kutub, *Meşâhidu'l-Kıyâme*, s. 198.

⁶⁸¹ Karaman, a.g.e., c. III, s. 682.

Hardal tanesi gözlerin görebileceği en küçük, terazide de en hafif olan nesneyi tasvir etmektedir. Hesaplaşma günü bu bile terk edilmez, gözden kaçırılmaz. Son derece hassas ve dakik olan terazi onunla ya ağır basar ya da hafif kalır.

Böylece ahirette kurulan bu ince ve hassas teraziler, evrenin ince ve hassas yasalar sistemine, tarih boyunca gelmiş geçmiş davet hareketlerini yönlendiren ilâhî kanunlara, hayat ve insanların tabiatlarına bağlanıyor. Hep birlikte tek ve ortaksız iradenin elinde ahenkli bir bütün oluşturup surenin ana eksenini olan tevhit meselesine tanıklık ediyorlar.⁶⁸²

"Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün). İmdi, yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denilir.) Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmetindedirler. Onlar orada temellidirler." (Âl-i İmrân: 3/106-107)

Kıyamet gününde bazı yüzlerin ağaracağı, bazı yüzlerin de kararacağını bildiren bu âyetlerde mecâzî ifadelerle bazı kişilerin sevineceği ve bazılarının da üzüleceği anlatılmaktadır. Dünyada Allah'a ve Resulü'ne inanan, emirlerine uygun hareket edip güzel işler yapanların âhirette Allah huzurunda yüzleri ak, alınları açık olacak, utanacak ve üzülecek durumları olmayacaktır. Allah'ın rahmetine erecekleri ve ebedî kalmak üzere cennetine girecekleri için sevinçli ve mutlu oldukları yüzlerinden belli olacaktır. Yüzleri kararanlara gelince onlar, dünyada Allah ve Resulü'ne inanmadıkları veya inandıktan sonra inkâra saparak Allah'ın emirlerine aykırı davranışlarda buldukları için âhirette Allah'ın huzurunda kendilerine *"İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?"* şeklindeki azarlama sorusuna muhatap olunca utanacak ve üzüleceklerdir. Tabii ki o gün utanma veya üzülmeye hiçbir fayda sağlamayacak ve dünyadaki inkârları yüzünden âhirette büyük bir azaba çarpılacaklardır.⁶⁸³

"Doğrusu, yeryüzünde olan bütün şeyler ve onların bir katı daha kâfirlerin olsa da, kıyamet günününün azabından kurtulmak için fidye verseler kabul edilmez. Onlara elem verici azap vardır." (Mâide: 5/36)

İnsan hayalinin tasavvur edebileceği en uç nokta kâfirlerin dünyada bulunan her şeye sahip olmaları varsayımdır. Fakat Kur'ân'ın üslubu, varsayımlar dünyasında

⁶⁸² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 281.

⁶⁸³ Karaman, a.g.e., c. I, s. 649; Kutub, *Meşâhidü'l-Kıyâme*, s. 237.

ulaşılabilecek bu hayalden daha fazlasını var saymaktadır. Onlara, dünyadakilerin tümünün bir kat fazlası ile onların olduğunu varsaymakta ve kıyamet günü azaptan kurtuluş fidyesi olarak bunları vermeyi dileyebileceklerini tasvir etmektedir. Onlara ateşten çıkmak için çabalamalarını, bu hedefe ulaşmamalarını ve sürekli eziyet veren bir azap içinde kala kalışlarının manzarasını çizmektedir. Gerçekten bu somut ve hareketli bir manzaradır.⁶⁸⁴

"Onlara: 'Allah'ı bırakıp taptıklarınız nerededir. Size yardım ediyorlar mı veya kendilerine yardımları dokunuyor mu?' denilir. Onlar, azgınlar ve İblis'in adamları, hepsi, tepetakla oraya atılırlar. Orada putlarıyla çekişerek: 'Vallahi biz apaçık bir sapıklıkta idik; çünkü biz sizi âlemlerin Rabbine eşit tutmuştuk; bizi saptıranlar ancak suçlulardır; şimdi şefaathimiz, yakın bir dostumuz yoktur; keşke geriye bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak derler." (Şuarâ: 26/92-102)

Bu âyet-i kerimeler ahiret gününü tam anlamıyla tasvir etmektedir. Kıyamet gününü ve o günde yaşanan takva sahiplerinin sevabını, isyankâr kâfirlerin cezasını ve dünyadaki sapıklıklarından dolayı müşriklerin pişman olmaları durumunu tavsif etmektedir.

Bu, güzel bir tasvir, kalbin en hassas noktalarını yakalayan gayet dikkat çekici bir tavsiftir. Buna göre cennet, takva sahipleri için yaklaştırılır. Gönülleri ona bağlanır, onları sevinç ve memnuniyet kaplar, imrenme duygusu kuşatır. Cehennem ise hidâyetten sapan kâfirler içindir. Cehennemliklerin oraya girmeden önce korku ve üzüntü hissetmeleri için cehennem onlara gösterilir. Cehennem bir defa nefes alsa, kalpler bu sebeple boğazlara ulaşır.⁶⁸⁵

Ayrıca, dikkat edilirse "*kubkibū*" (كُبْكِبُوا) kelimesinin yapısında düzensiz bir şekilde apar topar atılmalarını çağrıştıran, devrilip birbirlerini takip eden yıkılmalar gibi tepe taklak bir şekilde sürüklenmeyi ifade eden bir ses iştilir. Bu kelime, sesiyle manayı tasvir etmektedir. Onlar azgındırlar ve onlarla birlikte tüm azgınlar yıkılmıştır. Onların hepsi şeytanın askerleridir.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. III, s. 244.

⁶⁸⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. X, s. 164.

⁶⁸⁶ Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, s. 206.

"Birbirlerine dönüp sorarlar. İçlerinden biri şöyle der: 'Benim bir dostum vardı, bana: 'Sen de mi, ölüp toprak ve kemik olduğumuz zaman dirilerek ceza göreceğimizi tasdik edenlerdensin?' derdi. Yanındakilere: 'Siz onu bilir misiniz?' der. Bir bakar onu cehennemde ortasında görür. Ona der ki: 'Allah'a and olsun ki, az kalsın beni de mahvedeceksin.' 'Eğer Rabbimin lutfu olmasaydı ben de oraya götürülenlerden olurum.' 'Birinci ölümden sonra bir daha ölmeyeceğiz değil mi? Azap da görmeyeceğiz.' İşte büyük kurtuluş şüphesiz budur. Çalışanlar bunun için çalışsın."
(Saffât: 37/50-61)

Birbirini peş peşe takip eden canlı manzaralarla dolup taşan, üslupları çeşitli muhtelif yönlü sahnelerden bir sahne önündeyiz. Bu sahnede konuşma ile tasvir bir aradadır. Olayların, manzaraların her biri üzerine yorumlar yapılmaktadır. Böyle bir anlatım tıpkı bir tören alanında törendeki programı anlatan ve programa büyük bir özen gösteren sunucuların anlatımına benzemektedir. Böylece sahne hayatının tüm yönlerini içine alarak tamamlamaktadır.⁶⁸⁷

"İnsanlar arasında, Allah'ı bırakıp, O'na koştukları eşleri tanrı olarak benimseyenler ve onları, Allah'ı severcesine sevenler vardır. Mü'minlerin Allah'ı sevmesi ise hepsinden kuvvetlidir. Zalimler azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait bulunacağını ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu keşke bilselerdi! Nitekim kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar: 'Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak' derler. Böylece Allah onlara, hasretini çekecekleri işlerini gösterir. Onlar cehennemden çıkamayacaklardır."
(Bakara: 2/165-167)

Âyetlerin çizdiği tablo, son derece etkileyicidir. Aynı tablo, Mekke inişli birçok surede yer alır. Amaç, iş işten geçmeden, son pişmanlığın fayda vermediği an gelip çatmadan, ezici çoğunluğu oluşturan izleyicilerin, akıllarını başlarına almalarını sağlamaktır.⁶⁸⁸

"Onlar için cehennemden bir yatak ve üstlerine de örtüler vardır. Zalimleri böyle cezalandırırız."
(A'râf: 7/41)

⁶⁸⁷ Kutub, a.g.e., s. 249.

⁶⁸⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. V, s. 158

Cehennem ateşinden bir döşek vardır altlarında... Bu döşek -alaya almak için- yatak olarak nitelendirilmektedir. Yoksa bu bilinen bir yatak gibi değildir. Ne yumuşaktır ne de rahattır... Aynı zamanda cehennem ateşinden yorganlar atarlar üstlerine.⁶⁸⁹ Yani, zalimleri her bir yandan kuşatacak olan azab, istiâre yoluyla ifade edilmiştir. Yüce Allah'ın **Zümer, 39/16**. âyetteki şu ifadesinde olduğu gibi: "*Onlar için cehennemden (ateşten) üstlerinde gölgelikler, altlarında da gölgelikler vardır.*"⁶⁹⁰

"Cennetlikler, cehennemlikleri: 'Biz Rabbimizin bize vaat ettiğini gerçek bulduk. Rabbinizin size de vaat ettiğini gerçek buldunuz mu?' diye seslenirler, 'Evet' derler. Aralarından bir çağrıcı, 'Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun!' diye bağıırır." **(A'râf: 7/44)**

Allah Teâlâ, Cennetliklerden bir grup ile Cehennemliklerden bir grup arasında geçen karşılıklı bu konuşma ile gerçeği ortaya çıkarmak, küfür ile imanın önemine dikkat çekmek ve bunlardan her birinin sonuçlarını açıklamak için, bizlere bu karşılıklı konuşmayı aktarmıştır.⁶⁹¹

*"Onlardan birine ölüm gelince: 'Rabbim! Beni geri çevir, belki, yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi iş işlerim' der. Hayır; bu söylediği sadece kendi lafidir. Tekrar diriltilecekleri güne kadar arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir engel vardır. Sura üflendiği zaman, o gün, aralarındaki soy yakınlığı fayda vermez ve birbirlerine bir şey sormazlar. Tartıları ağır gelenler, işte onlar kurtuluşa ermiş olanlardır. Tartıları hafif gelenler, işte onlar, kendilerine yazık edendir, cehennemde temellidirler." **(Mü'minûn: 23/99-103)***

Âyetlerde kâfirlere yapılan uyarı oldukça ürkütücüdür. Âyetler, vakit geçip fırsat kaçmadan evvel onları inkârlarından vazgeçirmeyi hedeflemektedir.⁶⁹²

"İnkâr edenler: 'Bu Kur'an'a ve ondan öncekilere inanmayacağız' dediler. Sen bu zalimleri, Rablerinin huzurunda dikilmiş oldukları zaman, suçu birbirine atıp dururken bir görsen! Güçsüz sayılanlar, büyüklük taslayanlara: 'Siz olmasaydınız biz inanmış olacaktık' derler. Büyüklük taslayanlar, güçsüz sayılanlara: 'Size doğruluk

⁶⁸⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. IV, s. 303.

⁶⁹⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XII, s. 264.

⁶⁹¹ Hicâzî, a.g.e., c. II, s. 289.

⁶⁹² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. IV, s. 193.

rehberi geldikten sonra ondan sizi biz mi alıkoyduk? Hayır; zaten suçlu kimselerdiniz' derler. Güçsüz sayılanlar da büyüklük taslayanlara: 'Hayır, gece gündüz hile kuruyor ve bize Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı emrediyordunuz' derler. Azabı gördüklerinde, ettiklerine içleri yanar. İnkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar vururuz. Yaptıklarından başka bir şeyin mi cezasını çekerler?" (Sebe: 34/31-33)

Sahne, dalalet içine düşenlerden uyanlar ve uyulanlar arasında cereyan eden konuşma ve tartışma sahnesidir. Uyanlar, zayıflatılanlar; uyulanlar da büyüklük taslayanlar şeklinde isimlendirilmiştir. Bunlar, suçu birbirlerine atarlar. Daha sonra da derin bir ümitsizlik içinde akıbetlerine teslim olurlar. Sahne, hepsinin boyunlarına zincirlerin vurulmasıyla sona erer. "Yaptıklarından başka bir şeyin mi cezasını çekerler" diye sorularak da, sahne hazır hale getirilir, dinleyiciler de seyirciye dönüşüverir. Sanki her şey o an görülüp, gerçekleşmektedir.⁶⁹³

İnanmış olanların durumu da şu şekilde tasvir edilmiştir: "Onları, yüzlerindeki nimet pırlıltısından tanırsın. Sonunda misk kokusu bırakan, ağzı kapalı saf bir içecekten içerler. İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışınlar." (Mutaffifin: 83/24-26)

Âyette itnab sanatı yapılmıştır. Yani mana, birden fazla kelime ile ortaya konmuştur. "Sonunda misk kokusu bırakan" ifadesinde de teşbih-i belîğ vardır. İçecek, güzellik ve koku yönünden miske benzetilmiştir.⁶⁹⁴ Ğâşiye, 88/8-9. âyetlerde de mü'minlerin yüzlerinin mutluluktan parıldadığı, bu yüzden güleç, parlak ve güzel olduğu söylenmektedir: "İnanmış olanların yüzleri, o gün pırıl pırıldır. Yaptıklarından hoşnutturlar."⁶⁹⁵

"Her şeyi kaplayacak kıyametin haberi sana gelmedi mi? O gün birtakım yüzler zillete bürünmüştür. Zor işler altında bitkin düşmüştür. Yakıcı ateşe yaslanırlar. Kızgın bir kaynaktan içirilirlen. Semirtmeyen, açlığı gidermeyen kötü kokulu bir dikenden başka yiyecekleri yoktur." (Ğâşiye: 88/1-7)

Bu sure, ahiret hayatının ayrıntılı tasvirinin ilk unsurlarını verir ve yeryüzündeki gayretlerinden dolayı Cennetliklerin ne derece hoşnut olduğunu kaydeder.⁶⁹⁶

⁶⁹³ Kutub, *Meşāhidu'l-Kıyāme*, s. 162.

⁶⁹⁴ Zuhaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. XV, s. 414.

⁶⁹⁵ Karaman, a.g.e., c. V, s. 609.

⁶⁹⁶ Şālih, Şubhī, *Ölümden Sonra Diriliş*, Terc. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1981, s. 5.

"el-Gāşiye" (الغاشية), "kıyamet" demektir. Kıyamet bir felaket gibi insanları sarmıştır. Gāşiyenin cehennem olduğu da söylenir. Çünkü o kâfirlerin yüzlerini bürüyecektir.⁶⁹⁷ "Her şeyi kaplayacak kıyametin haberi sana gelmedi mi?" sorusunun gayesi de hatırlatma ve korkutmadır. Bu suale verilen cevap ise, iki taraflı sahne şeklinde sunulmuştur. Sahnenin bir tarafında zelil, boynu bükük, yorgun ve bitkin yüzler vardır. Son derece sıcak bir kaynaktan su içerler. Ne susuzluğu giderir, ne de serinletir. Ayrıca onlar, yaş olduğunda develerin güdülmesinde kullanılan, kuru olduğunda da işe yaramayan bir dikenden tadarlar. Yüzlerde ruhî azab olan zillet ve utanç, bedeni azab olan ateş, bitkinlik, susuzluk ve açlık bir arada toplanmıştır.⁶⁹⁸

"Öyleyse onlardan yüz çevir; çağırın, görülmemiş ve tanınmamış bir şeye çağırdığı gün. Gözleri dalgın dalgın, çekirgeler gibi yayılmış, o çağırana koşarak kabirlerinden çıkarlar. İnkârcılar: 'Bu zorlu bir gündür' derler." (Kamer: 54/6-8)

Kıyamet kopacağı gün İsrâfil (a.s.) inkâr edenleri çağırdığında, kabirlerinden çıkacak ve kıyametin korkulu manzarası ile karşılaştıklarında korkunun şiddetinden ötürü çok sayıda ve yaygın vaziyetteki çekirgeler gibi gözleri zelil biçimde, etrafa yayılacaklar; şaşkın ve hiçbir hedef gözetmeyen kimseler gibi pervaneleri andırırçasına sağa sola koşuşacaklardır.⁶⁹⁹ Kâfir o zaman; "Bu çok zorlu bir gündür!" diyecektir. Çünkü o, şiddetli ve korkulu manzaraları müşahede edecek, akıbetinin kötü olduğunu görecektir.⁷⁰⁰

"Benim Kitap'ımdan yüz çeviren bilsin ki onun dar bir geçimi olur ve kıyamet günü de onu kör olarak haşrederiz. O zaman; 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin, oysa ben gören bir kişiydim' der. Allah; 'Böyledir, âyetlerimiz sana gelmişti de sen onları unutmuştun, bugün de öylece unutulursun' der." (Tâhâ: 20/124-126)

Âyetteki körlükten maksat göz körlüğü değil, kalp körlüğüdür. Yani, inkâr eden kimsenin kalbiyle âyetlerdeki aydınlığı ve doğru yolu görememesidir. Böyle kimselerin ahiret azabı ve korkunç halleri, dünya azabından daha şiddetli, kalıcı ve ezici olacaktır.

⁶⁹⁷ ez-Zeccâc, a.g.e., c.V, s. 317.

⁶⁹⁸ Kutub, Meşâhidu'l-Kıyâme, s. 186.

⁶⁹⁹ Kâria, 101/4.

⁷⁰⁰ Hicâzî, a.g.e., c. VI, s. 86.

Çünkü ahiret azabı kesintisiz devam eder ve onlar, o azabın içinde ebedî kalırlar.⁷⁰¹

F. Cennet Tasviri

Cennet kelimesi, "c-n-n" (جَنَّ) kökünden gelmiştir. "Cenne-yecinnu" (جَنَّ -) fiili "örtmek, gizlemek, kapatmak", "karanlığın basıp örtmesi" gibi manalara gelir. Gözle görülmeyen varlık "cinn" (جِنُّ), ana rahminde örtülü, gözlerden gizlenmiş çocuk "cenān" (جَنِينٌ), gece karanlığının şiddeti ve göğsü kapattığı için kalp manasına gelen "cenān" (جَنَانٌ), ölüyü örttüğü için kefen ve kabir manasında "cenen" (جَنَّ), kalkan, siper, baş ve yüz örtüsü manasına gelen "cunne" (جُنَّةٌ), deli manasına gelen "mecnūn" (مَجْنُونٌ) gibi kelimeler bu kökten türetilmiştir.⁷⁰² Bütün bu kelimelerdeki ortak mana "örtmek, gizlemek" tir.

Cennet (جَنَّةٌ) kelimesinin çoğulu, "cinān" (جَنَانٌ) olup, "ağaçlı ve hurmalı bahçe" demektir. Ayrıca ağaçların sıklığı ve dallarının birbirine girmesinden dolayı koyu gölgeli yer manasına gelir. Ayet ve hadislerde ise, ahiretteki nimet yurdu manasında "dāru'n-na'īm" (دَارُ النَّعِيمِ) diye bahsedilmektedir.⁷⁰³

Kur'ân'ın cennet tasvirlerine ait dil kurgusunda da, tamamen yerel ve tarihsel malzemeler kullanılmış, bu kullanımda da muhatabı hemen cezbedecek objeler ön plana çıkarılmıştır. Hemen hepsi maddî bir niteliğe sahip olan bu objeler arasında en dikkat çekici olanları, hûriler başta olmak üzere suyu bol yeşil mekânlar, köşkler, içlerinden nehirler akan has bahçeler, bol yiyecek ve içeceklerdir. Cennetteki maddî nimetlerin seçiminde ilk hitap, çevre sakinlerinin zevk, istek ve beğenileri belirleyici rol

⁷⁰¹ Hicāzī, a.g.e., c. IV, s. 55.

⁷⁰² İbnu Manzūr, a.g.e., c. XIII, ss. 92-95.

⁷⁰³ İbnu Manzūr, a.g.e., c. III, s. 100.

oynamıştır. Bununla birlikte Kur'ân'ın konuyla ilgili âyetlerinde her çağa hitap eder nitelikte tasvirler de mevcuttur.⁷⁰⁴

Metafizik bir âlem olan cenneti tasvir etmek güçtür. Çünkü cennette, bildiğimiz anlamda zaman mekân mefhumları yoktur ya da en azından onun niteliğinden haberdar değiliz. Bu yüzden cennetteki muhtevayı tasvir ederken bildiğimiz kavramlarla ve nesnelere karşılaştırmak zorundayız. Nitekim Kur'ân da bizim anlayabileceğimiz bir dille ve sembolik anlatımla onu bize sunmuştur. Burada sembolik anlatımdan maksat, anlatılanın varlığını kabul etmekle birlikte, olduğu şekliyle anlatılan ortamda verilmesi mümkün olmadığından, başvuru simgesel bir anlatımdır. Mesela dünyadakilerin, cennette olan şeylerin bir benzeri olduğu **Bakara, 2/25.** âyette şu şekilde dile getirmiştir: *"İnananlar ve yararlı işler yapanlara, kendilerine altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Onlara buranın bir ürünü rızık olarak verildiğinde, 'Bu daha önce de rızıklandığımızdır' derler. Bunlar, söylediklerinin benzerleri olarak sunulmuştur. Onlara orada tertemiz eşler vardır ve orada temelli kalırlar."*⁷⁰⁵

Kur'ân, cennet muhtevasının tamamını zikretmemiş, sadece nimetlerinden örneklemeler yapmıştır. Çünkü amaç, maddî ve manevî tüm zevkleri tanıtmak değil, örneklendirme yapmaktır. Ayrıca buradaki mükâfatlar hem maddî hem manevîdir.⁷⁰⁶ Bu yüzden cennette algılanacak hazları *manevî* ve *hissî hazlar* şeklinde ikiye ayırabiliriz.

Manevî hazlar; *barış ve güvenlik*⁷⁰⁷, *üzüntünün*⁷⁰⁸ *ve hicabın olmaması*⁷⁰⁹, *hataların ve günahların affı*,⁷¹⁰ *kardeşlik ve karşılıklı sevginin bulunduğu bir hayat*⁷¹¹,

⁷⁰⁴ Öztürk, Mustafa, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004, s. 211-212.

⁷⁰⁵ Kara, Ömer, *Kur'ân'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yay., İstanbul, 2002, s. 141-142.

⁷⁰⁶ Kara, a.g.e., s. 143-144.

⁷⁰⁷ Bakara, 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân, 3/170; Mâide, 5/69; En'âm, 6/48; Ârâf, 7/35, 49; Tevbe, 9/62; Hicr, 15/46; Neml, 27/89; Sebe', 34/37; Fussilet, 41/30, 40; Zuhruf, 43/63; Duhân, 44/55; Ahkâf, 46/13.

⁷⁰⁸ Bakara, 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân, 3/170; Mâide, 5/69; En'âm, 6/48; Ârâf, 7/35-39; Tevbe, 9/62; Enbiyâ, 21/103; Zümer, 39/81; Fussilet, 41/30; Zuhruf, 43/68; Ahkâf, 46/13.

⁷⁰⁹ Tahrim, 66/8.

⁷¹⁰ Bakara, 2/268, 271; Âl-i İmrân, 3/133, 136, 157, 195; Nisâ, 4/31, 129; Mâide, 5/9, 65; Enfâl, 8/4, 29, 74; Hûd, 11/11; İbrahim, 14/22, 26; Ankebût, 29/7; Ahzâb, 35, 71; Sebe', 34/4; Fâtır, 35/7; Yâsîn, 36/11; Zümer, 39/35; Mü'min, 40/7; Şûrâ, 42/25; Ahkâf, 46/16, 31; Muhammed, 47/2; Fetih, 48/5, 29; Hucurât, 49/3; Hadîd, 57/20, 21, 28; Teğâbün, 64/9, 17; Talâk, 65/5; Tahrim, 66/8; Mülk, 67/12.

⁷¹¹ Ârâf, 7/43; Hicr, 15/47; Meryem, 19/96; Zuhruf, 43/67.

*ilâhî cemali temaşa*⁷¹², *hoşnutluk ve sevinç*⁷¹³, *şeref ve şöhret*⁷¹⁴, *mutlulukların yüzlerde parıldaması*⁷¹⁵, *kendileriyle alay eden düşmanlara karşı kendilerini üstün hissetme*⁷¹⁶, *cennete doğru olan yolculuk esnasında ışık bulunması*⁷¹⁷, *has kulların topluluğuna katılma*⁷¹⁸, *ailelerin ve dostların refakatinde olma*⁷¹⁹, *selamlayacak meleklerin olması*.⁷²⁰

Hissî saâdet de şöyledir: İlk önce engin bir bahçe tahayyül edelim, o derece engin ki "O'nun genişliği göklerin ve yerin genişliğine eşit olsun."⁷²¹ Gayet geniş gölgeli bir bahçe⁷²² Orada ne güneşin sıcaklığının ne de soğuğun şiddetinin kasıp kavurmadığı, daima ılıman bir iklim vardır.⁷²³ Bu, mutlu bir serinleme yeridir.⁷²⁴ Orada, yer değiştirme ve istenilen yerde dinlenme hürriyetinden yararlanılır.⁷²⁵ Nehirlerin uzanıp gittiği alan⁷²⁶ içimi bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları vardır.⁷²⁷ Ve orada su kaynakları fışkırır.⁷²⁸ Çeşitli güzel kokularla kokulandırılmış olup, onunla birlikte nefis şarap karıştırılır.⁷²⁹ Bu kutsal yerlerde bol miktarda⁷³⁰ çeşitli meyveler yetişir.⁷³¹ Ellerinini yetişeceği sarkık dallar üzerinden bizzat kendilerine sunulan⁷³², asla bitip

⁷¹² Kıyâme, 75/23.

⁷¹³ Rûm, 30/15; Zuhruf, 43/70; İnsan, 76/11; Abese, 80/39; İnşikâk, 84/9.

⁷¹⁴ İsrâ, 17/79; Sâffât, 37/42; Meâric, 70/35.

⁷¹⁵ Âl-i İmrân, 3/106; Kıyâme, 75/22; İnsan, 76/11; Abese, 80/38; Mutaffifin, 83/24; Ğâşiye, 88/8.

⁷¹⁶ Bakara, 2/212; Mutaffifin, 83/29.

⁷¹⁷ Hadîd, 57/12, 19; Tahrîm, 66/8.

⁷¹⁸ Nisâ, 4/69; Ankebût, 29/9; Fecr, 89/29.

⁷¹⁹ Ra'd, 13/23; Yâsîn, 36/56; Mü'min, 40/8; Zuhruf, 43/70; Tûr, 52/21.

⁷²⁰ Enbiyâ, 21/103; Zümer, 39/73.

⁷²¹ Âl-i İmrân, 3/133; Hadîd, 57/21.

⁷²² Nisâ, 4/57; Ra'd, 13/35; Yâsîn, 36/56; Vâkıa, 56/30; İnsan, 76/14; Mürselât, 77/41.

⁷²³ İnsan, 76/13.

⁷²⁴ Furkân, 25/24.

⁷²⁵ Zümer, 39/74.

⁷²⁶ Kamer, 54/54.

⁷²⁷ Muhammed, 47/15.

⁷²⁸ Hicr, 15/45; Duhân, 44/52; Rahmân, 55/50, 66; Vâkıa, 56/31; Mürselât, 77/41; Ğâşiye, 88/12.

⁷²⁹ İnsan, 76/5, 17; Mutaffifin, 83/27.

⁷³⁰ Zuhruf, 43/73; Rahmân, 55/52; Vâkıa, 56/32.

⁷³¹ Yâsîn, 36/57; Muhammed, 47/15; Rahman, 55/68; Mürselât, 77/42; Nebe, 78/32.

⁷³² Rahmân, 55/54; Hâkka, 69/23; İnsan, 76/14.

tükenmeyen⁷³³, yasaklanmamış olan⁷³⁴, daha sonra gümüş ipliklerle çizilmiş, bu geniş yeşil halıda beliren güzel yapılar⁷³⁵, yüksek katlar halinde düzenlenmiş⁷³⁶, su kıyısına inşa edilmiş; başka bir deyişle altlarından ırmaklar akan⁷³⁷, lüks bir şekilde döşenmiş: yüksek tahtlar⁷³⁸, altın ve kıymetli taşlarla süslenmiş oturaklar⁷³⁹, iç örtüleri ipekten olan kumaşlarla donatılmış⁷⁴⁰ yastıklar, halılar, masa takımı.⁷⁴¹ Sonra parlak bir gece toplantısı boyunca, büyük oranda, bir çeşit kral hayatı tarafından canlandırılmış, bu muhteşem sarayları tasavvur edelim: Erkekler, kadınlar, çocuklar, büyük ebeveynler ve dostları bir araya getiren toplantılar.⁷⁴² Hepsinin kendi süsleri ve mücevherleri olduğu halde⁷⁴³ ipekiye bürünmüş⁷⁴⁴, dinlendirici bir renkten⁷⁴⁵ oturaklarına rahat bir şekilde yaslanmış olarak⁷⁴⁶, birbirlerine karşı sevgi ile dönen⁷⁴⁷, neşe içinde konuşan ve uzak hatıralarını anımsayan⁷⁴⁸, saâdetlerine dalmış bir halde⁷⁴⁹, onlar için arzu ettiklerini sadece sipariş etmeleri yeterlidir.⁷⁵⁰ Onların hizmetine, saçılmış incilere benzer, ebedî bir gençlikle mücehhez civanlar verilmiştir.⁷⁵¹ Elllerinde altın tepsiler ve kadehler

⁷³³ Ra'd, 13/35; Vâkıa, 56/33.

⁷³⁴ Vâkıa, 56/33.

⁷³⁵ Tevbe, 9/72

⁷³⁶ Furkân, 25/75; Ankebût, 29/58; Sebe', 34/37; Zümer, 39/20; Hâkka, 69/22; Ğâşiye, 88/10.

⁷³⁷ Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15, 136, 195, 198; Nisâ, 4/13, 57, 122; Mâide, 5/85; Ârâf, 7/43; Tevbe, 9/72, 89; Yunus, 10/9; İbrahim, 14/22; Nahl, 16/31; Kehf, 18/31; Hacc, 22/14, 23; Ankebût, 29/58; Muhammed, 47/12; Fetih, 48/5, 17; Hadîd, 57/12; Mücâdele, 58/22; Teğâbün, 64/9; Talâk, 65/11; Bürûc, 85/11; Beyine, 98/8.

⁷³⁸ Vâkıa, 56/34; Ğâşiye, 88/13.

⁷³⁹ Vâkıa, 56/15.

⁷⁴⁰ Rahmân, 55/54.

⁷⁴¹ Ğâşiye, 88/14-16.

⁷⁴² Draz, Muhammed c Abdullâh, *Kur'ân Ahlâkı*, Çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay, İz Yay., İstanbul, 2004, s. 260-261.

⁷⁴³ Kehf, 18/31; Hacc, 22/23; Fâtır, 35/33; İnsan, 76/21.

⁷⁴⁴ Kehf, 18/31, Hacc, 22/23; Fâtır, 35/33; İnsan, 76/21; Duhân, 44/53.

⁷⁴⁵ Kehf, 18/31; İnsan, 76/21.

⁷⁴⁶ Hicr, 15/47; Kehf, 18/31; Yâsîn, 36/56; Sâffât, 37/44; Sâd, 38/51; Tûr, 52/20; İnsan, 76/13; Mutaffifîn, 83/23.

⁷⁴⁷ Hicr, 15/47; Sâffât, 37/44; Duhân, 44/53; Vâkıa, 56/16.

⁷⁴⁸ Sâffât, 37/50; Tûr, 52/25, Müddessir, 74/40.

⁷⁴⁹ Yâsîn, 36/55.

⁷⁵⁰ Yâsîn, 36/57; Sâd, 38/51; Duhân, 44/55.

⁷⁵¹ Tûr, 52/24; Vâkıa, 56/17; İnsan, 76/19.

*taşıyan*⁷⁵², *ibrikler ve bardaklar*⁷⁵³ ve *diğer gümüş kaplar*.⁷⁵⁴ Onların *rızkını tamamen garanti ederek*⁷⁵⁵, *sabah akşam*⁷⁵⁶ onlar, *onlara diledikleri kadar içkiler*⁷⁵⁷, *yemekler*⁷⁵⁸ ve *meyveler sunmaya özen gösterirler*.⁷⁵⁹

Sözün kıyası, ruhların dilediklerinin hepsi ve gözleri büyüleyen her şey, Allah'a sadakatle kulluk eden kulların tasarrufunda olacaktır ve onların tüm dilekleri, hatta daha da fazlası yerine getirilecektir. İşte, cennet hayatının Kur'ânî tablosunu bu şekilde düşünebiliriz.⁷⁶⁰

Hissedilebilir saâdetin açıkça ve en çok zikredilen özelliği, *"sarayların önünden akan su ırmakları bulunan bahçe"*dir. Ayrıca cennet, onun hakkında bize daha derin bir manayı ve mutluluğu da telkin etmektedir. O da her çeşit acının unutulması ve kalplerden her türlü hıncın dağılıp yok olmasıdır.

Cennetin nefis yiyeceğine gelince, **Sâffât, 37/42**. âyette belirtildiği gibi, cennetin konukları bunu, hiçbir şekilde kendilerinin hayatlarını veya sağlıklarını korumak için değil sırf eğlence olarak alacaklardır. Bozulmaz vücutlarla donatılmış olarak, onların hiçbir koruyucu unsura ihtiyaçları bulunmayacaktır. K.Kerîm, cennet içeceğinden bahsederken dünya hayatında bilinen içkilere genellikle atfedilen kaba özelliği ondan bertaraf etmek hususunda itina göstermektedir. Cennetteki içecekler *"son derece saf"*⁷⁶¹tır. *Kadehin zevkleri, akla hiçbir şekilde mani olmayacak*⁷⁶² ne baş ağrıları⁷⁶³ ne de gevezelik veya tartışma⁷⁶⁴ onlara refakat etmeyecek ve onlar hiçbir zaman kötülüğe yol açmayacaklardır⁷⁶⁵.

⁷⁵² Zuhruf, 43/71.

⁷⁵³ Vâkıa, 56/18.

⁷⁵⁴ İnsan, 76/15.

⁷⁵⁵ Sâffât, 37/41.

⁷⁵⁶ Meryem, 19/62.

⁷⁵⁷ Sâffât, 37/45; Tûr, 52/23; Vâkıa, 56/18; İnsan, 76/17; Nebe, 78/34; Mutaffifin, 83/25.

⁷⁵⁸ Tûr, 52/22; Vâkıa, 56/21.

⁷⁵⁹ Bakara, 2/25; Tûr, 52/22; Vâkıa, 56/20.

⁷⁶⁰ Draz, *Kur'ân Ahlakı*, ss. 254-262.

⁷⁶¹ İnsan, 76/21.

⁷⁶² Yâsîn, 36/47.

⁷⁶³ Vâkıa, 56/19.

⁷⁶⁴ Nebe, 78/35.

⁷⁶⁵ Tûr, 52/23.

Cennetteki eşlere gelince onlar, bakiredir ve ebediyen öyle kalacaklardır.

Kısacası, cennet nimetlerinde, bilinmeyen bir orijinalliğe sahip, yepyeni bir yaratma söz konusudur. Fakat bu orijinallik, onların somut gerçekliğini ortadan kaldıracak değildir. Çünkü naslar, iki hayat arasında bir tabiat farkından ziyade bir derece farkını kabul etmek eğilimindedir.⁷⁶⁶

Şimdi de cennet tasvirlerini ayrıntılı olarak ele alalım:

1. Cennetin İklimi/Havası

"Orada ne (yakıcı) güneş görürler, ne de dondurucu soğuk." (İnsan: 76/13)

Âyette, cennetin mutedil bir havası olduğundan⁷⁶⁷, mü'minlerin âhirette güneş ışınlarından kaynaklanan yakıcı sıcakla karşı karşıya kalmayacaklarından bahsedilir. Çünkü cennet, kendine has bir nurla aydınlatılacak, sıkıntı verecek herhangi bir şey bulunmayacaktır.⁷⁶⁸

2. Cennetin Genişliği

Âyetlerde cennetin genişliği, *"yer ve göklerin genişliği"* ifadesi ile tasvir edilmiştir.

"Rabbiniz'in mağfiretine ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış eni gökler ve yer kadar olan cennete koşuşun." (Âl-i İmrân: 3/133)

"Eni göklerle yer kadar olan cennet" ifadesinde, teşbih edatı hazfedilmiş belîğ bir teşbih söz konusudur. Çünkü cennet, dünyadaki insanlara göre gaybî olduğu için, akılla bilinebilen ve hissedilebilen bir şey gibi tasvir edilmiştir.⁷⁶⁹

Benzer bir ifade de **Hadîd, 57/21**. âyette geçmektedir: *"Ey İnsanlar! Rabbiniz tarafından bağışlanmaya, Allah'a ve peygamberine inananlar için hazırlanmış, genişliği yerle göğün genişliği kadar olan cennete koşun; bu Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur. Allah, büyük lütuf sahibidir."*

⁷⁶⁶ Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, ss. 263-265.

⁷⁶⁷ Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XV, s. 282.

⁷⁶⁸ Karaman, a.g.e., c. V, s. 519.

⁷⁶⁹ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 626-627; Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. II, s. 345; Dölek, a.g.e., s. 327

Cennetin genişliği kulların yaptıkları ve gönüllerinde bulunanlara benzetilmiştir. Gönüllerinde bulunan ise, gökler ve yerin genişliği kadardır.⁷⁷⁰ Cennetin genişliğiyle ilgili anlatımın amacı, bu konuda bir sınır tayin etmek ve ölçü vermek değil, bu genişliğin insan tasavvuruna sığmayacak kadar büyük olduğunu ifade etmektir.⁷⁷¹

3. Cennetin Nimetleri

"Doğrusu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara kurtuluş, bahçeler, bağlar, yaşıt (kız)lar ve dolu kadehler vardır." (Nebe: 78/31-34)

Allah Teâlâ, kullarının uhrevî nimetlere dair yaklaşık bir fikir edinmelerini sağlamak ve onlarda bir arzu uyandırmak için, birçok âyette olduğu gibi burada da idrak ve anlama gücüne göre temsilî bir anlatımla bu dünyada en çok ihtiyaç duydukları, arzuladıkları, sevdikleri maddî hazlardan örnekler vermiştir. Bu anlatımda Kur'ân'ın ilk muhataplarının beklentilerinin dikkate alındığı da söylenebilir. Ayrıca, âhirette cennete girmeyi hak eden her bir insana, dünyadaki ameline zihnî ve ruhî kemaline, mutluluk anlayışına ve beklentisine göre neleri istiyor ve bekliyorsa onların verileceği sonucunu çıkarmak da mümkündür.⁷⁷²

Burada sıralanan nimetler insanın kavrama yeteneklerine yaklaştırıldıkları için duyu organları ile dış yüzleri kavranabilir somut nimetlerdir. Ama tatlarının gerçek niteliklerine ve bunlarla doyuma ulaşmaya gelince yeryüzü sakinleri bu yeryüzünün kavrama yeteneklerine ve düşünce yapısına bağlı kaldıkları sürece, bunun nasıl olacağını asla kavrayamazlar.⁷⁷³

Âyetteki *"ke'sen dihâkan"* (كَأْسًا دِهَانًا) ifadesinin manası hakkında üç rivâyet vardır: Birincisi, *"dolu"*, ikincisi *"kesintisiz, peşi sıra"*, üçüncüsü ise *"saf, arı, katkısız"* manalarıdır.⁷⁷⁴ İşfahânî 'ye göre ise *"ağzına kadar dolu"* demektir.⁷⁷⁵

⁷⁷⁰ ez-Zeccâc, a.g.e., c. V, s. 128.

⁷⁷¹ ez-Zemaşşerî, a.g.e., c.I, s. 626-627; Karaman, a.g.e., c. V, s. 250.

⁷⁷² Karaman, a.g.e., c. V, s. 59.

⁷⁷³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 341.

⁷⁷⁴ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn °Abdurrahmân b. °Alî, *Zādu'l-Mesîr fî °İlmi't-Tefsîr*, I-IX, c. IX, el-Mektebu'l-İslāmî, Beyrût, 1984, s. 10-11.

⁷⁷⁵ el-İşfahânî, *Mufredât*, s. 320.

"Doğrusu Allah, inanıp yararlı iş işleyenleri, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Orada altın bilezikler ve inciler takınırlar. Oradaki elbiseleri ipektendir." (Hacc: 22/23)

Âyette anlatılanlar, ahiretin maddî geçimliklerini anlamamız ve o hususta bilgi sahibi olmamız için yapılan bir temsil ve benzetmeden ibarettir. Yoksa cennette gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insan kalbinin hatırlamadığı o kadar nimetler vardır ki, o nimetleri nefisler arzular, görünce iştahlanır, gözler de lezzet bulurlar. Allah'ın hoşnutluğu ise bütün bunlardan çok daha yücedir. Çünkü cennetteki nimetler, katıksız manevî ve ruhî nimetlerdirler.⁷⁷⁶

"Baş ağrısı vermeyen, sarhoş etmeyen, içenlere zevk bahşeden bembeyaz bir kaynaktan doldurulmuş kadehler sunulur." (Sâffât: 37/45-47)

"Sarhoş etmeyen" diye çevrilen 47. âyetin ilgili kısmına, kıraat farkından dolayı, "içilmekle tükenmez" şeklinde de mâna verilmiş; 48. âyetteki "kâşırātu't-tarf" (قاصرات) ise mecâzî bir ifade olup "sadece eşlerine bakan, eşlerinden başkasında gözü olmayan kadınlar" şeklinde açıklanmıştır.⁷⁷⁷

"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennet şöyledir: Orada temiz su ırmakları, tadı bozulmayan süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları, süzme bal ırmakları vardır. Onlara orada her türlü ürün ve Rablerinden mağfiret vardır..." (Muhammed: 47/15)

Âyetteki cennet tasvirinde Cennet o kadar güzel, bol nimetli bir bahçedir ki içinde akıp giden dupduru, kokuşmamış su ırmakları, taze süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları vardır. Mü'minler orada her çeşit meyveyi bol bol bulurlar.⁷⁷⁸ Âyette verilen bu misallerle cennet hayatının çeşitli zevklerle dolu, insanın mutluluk içinde yüzeceği bir hayat olduğu kanaatine varılır.⁷⁷⁹

"Orada, yükseltilmiş tahtlar vardır. Yerleştirilmiş kâseler, sıra sıra yastıklar, serilmiş yumuşak tüylü halılar vardır." (Ğâşiye: 88/13-16)

⁷⁷⁶ Hicâzî, a.g.e., c. IV, s. 134.

⁷⁷⁷ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. VII, s. 57-58; Karaman, a.g.e., c. IV, s. 532.

⁷⁷⁸ Ateş, Görünmez Âlemin İzleri, s. 260.

⁷⁷⁹ Kur'ân Yolu, c. V, s. 52.

Allah Tealâ cenneti elde etmeye teşvik ve özendirme için onu harika güzellik ve doyum ifade eden vasıflarla anlatmıştır.⁷⁸⁰

Bu âyetleri dinleyen bir kimsenin etkilenmemesi ve tasvirlerin boyutlarını kavrayamaması mümkün değildir. Çünkü bunlar nefislerin, özellikle de Arapların tasavvur edebileceklerinin son sınırınıdır. Bunlar arasında bildikleri ve tanık oldukları nimet tasvirleri vardır ki, bunları bizzat gözlemlemiş ya da tatmışlardır. Aynı durum azap sahneleri için de geçerlidir.⁷⁸¹

"(Onların) çoğu önceki ümmetlerden, birazı da sonrakilerdendir. Cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedir, karşılıklı oturup yaslanırlar. Çevrelerinde, (hizmet için) ölümsüz gençler dolaşır; maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle." (Vâkıa: 56/13-18)

Öncekiler ve sonrakilerin kimler oldukları hususunda üç rivâyet vardır:

1) Hz. Âdem'den peygamberimiz dönemine kadar yaşayanlar; sonrakiler ise bu ümmettir.

2) Öncekiler Peygamber ashâbı, sonrakiler tâbiindir.

3) Öncekiler de sonrakiler de peygamber ashâbındandır.⁷⁸²

Âyetlerde nefis yemek ve şarap meclislerinin vasfına, özellikle de baş ağrısı yapmayan ve insanı sarhoş etmeyen içkinin vasfına dikkat çekiliyor. Bu tür betimlemeler değişik münasebetlerle tekrarlanmıştır. Bu, Peygamber toplumundaki yerleşmiş içki geleneği ve onun kötü etkisiyle ilişkilidir. Burada vurgulanan husus ise, cennette olan lezzetler ve yemeklerin dünyada bulunanlardan tamamen farklı olduğudur.⁷⁸³

"Onlar dikensiz sedir ağaçları (dalbastı kiraz), salkımları sarkmış muz ağaçları, uzamış gölge altında, çağlayarak akan sular kenarlarında; bitip tükenmeyen ve yasak da edilmeyen bol meyveler arasında; yüksek döşekler üzerindedirler." (Vâkıa: 56/28-34)

Burada bir nimetten onun üstünde bir nimete yükselmeyi belirtmek için önce

⁷⁸⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XV, s. 483.

⁷⁸¹ Derveze, *el-Şur'ânu'l-Mecîd*, s. 164.

⁷⁸² İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. VIII, s. 134.

⁷⁸³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. II, s. 200.

yapraklı sonra meyveli ağaçtan bahsedilmiştir. Yapraklı ağaçtan, ağaç olarak bahsedilirken meyve ağaçları meyveleriyle bahsedilmiştir. Meyvenin hoş ve tatlı oluşu değil de çok oluşu anlatılmıştır. Çünkü onun hoş oluşu tabii olarak bilinen bir şeydir, maksat nimetlerden geniş şekilde istifade edildiğini ifade etmektir. Meyvelerin "*tükenmeyen*" diye tavsif edilmesi de dünya meyveleri gibi olmadığını ifade etmek içindir. Çünkü dünyada meyveler çoğu yerlerde ve çoğu zamanlarda (mevsimi icabı) tükenir. Ayrıca cennet meyveleri "*yasak edilmeyen*" diye tavsif edilmiştir. Çünkü dünya meyveleri başkasının ise yasaktır, ancak bir bedel ile veya sahibinin izni ile helâl olur. "*Tükenmeyen*" sıfatının "*yasak edilmeyen*" sıfatından önce söylenmesinin nedeni de; tükenmenin mevcut için söz konusu olması, yasağın da var olduktan sonra konmasıdır. Meyve de önce var olur, sonra yasak edilir.⁷⁸⁴

"Onlar için altın kadeh ve tepsiler dolaştırılır, canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada temellisiniz." (Zuhruf: 43/71)

Yani cennette çok çeşitli yiyecek ve içecekler vardır. Bu yiyecek ve içecekler de altın kaplarla sunulur. Ayrıca cennette gözleri zevklendirip rahatlatan güzel şeyler, göz alıcı manzaralar, hoşlanılan her şey vardır.⁷⁸⁵ Aslında bunları vasıflandırmak imkânsızdır. Bunların bir ucu anlatılacak olsa bu, hayale yaklaştırmak ve sadece bir kısmını tasvir etmek demektir.⁷⁸⁶

4. Cennet Hûrileri

Cennet tasvirleri arasında en fazla dikkat çeken unsurlardan biri de hûrilerdir. Hûri kelimesi Kur'ân'da dört âyette geçmekte, bunların üçünde "*iri kara gözlüler*"⁷⁸⁷, diğer âyette "*çadırlarda iskân edilmiş*" manasındadır.⁷⁸⁸

Ümmü Seleme ile Peygamberimiz arasında geçen bir konuşmada, Ümmü Seleme Peygamberimize "*hûrun cîyn*" (حورٌ عینٌ) ne demek diye sormuş, Peygamberimiz de "*hûr*" "beyaz", "*cîyn*" "ceylan gözlü" demektir. Onlar, pembe beyaz tenlidir,

⁷⁸⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIV, s. 219-220.

⁷⁸⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIII, s. 157.

⁷⁸⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. III, s. 388.

⁷⁸⁷ Tûr, 52/20; Vâkıa, 56/22.

⁷⁸⁸ Öztürk, Mustafa, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak*, s. 212.

beyazlıkları nesr (kerkenes) kuşunun kanatlarının beyazlığı gibidir” demiştir. *"Onlar saklı inciler gibidirler"* sözü ne demek diye sormuş, Peygamberimiz de *"Onların saflığı, sedeflerin içinde el değmemiş, gün görmemiş incilerin saflığı gibidir"* demiştir.⁷⁸⁹

Ayrıca hûriler, bir âyette *"gün yüzü görmemiş ve el değmemiş taze yumurtaya"*⁷⁹⁰, bir âyette *"yakut ve mercana"* benzetilmiştir.⁷⁹¹ **Nebe, 78/33.** âyette *"göğüsleri yeni oluşmuş yaşıt kızlar"*, **Vakıa, 56/37.** âyette de *"eşlerine düşkün iffetli yaşıt kızlar"* şeklinde tasvir edilmiştir.

"Orada, bakışlarını yalnız eşlerine çevirmiş, daha önce ne insan ve ne de cinlerin dokunmuş olduğu eşler vardır? Öyleyken, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız? Onlar yakut ve mercan gibidirler." **(Rahman: 55/56-58)**

Cennette, gözlerini ve bakışlarını sadece eşlerine diken bayanlar vardır. Gözlerini sırf kocalarına diker, başkalarına bakmazlar. Bakire olup kocalarından önce ne bir insan ne bir cin tarafından bekâretleri giderilmiş değildir. Saflık bakımından yakut, beyazlık bakımından da mercan gibidirler; mercan kızılığı rengindedirler. Çünkü bazılarına göre onlar cennette yaratılmışlardır; bazılarına göre dünya kadınlarından olup onlara kimse dokunmamıştır.⁷⁹²

Bu tasvirlerden de anlaşıldığı üzere, cennetteki hûri portresi, erkeklerin zevklerini okşayan cinsel obje olarak resmedilmiş; hûrilere atfedilen fiziksel özellikler de nüzul dönemindeki erkeklerin beğendiği kadın tiplemesine uygun şekilde betimlenmiştir. Nitekim cahiliye dönemi Arap şairlerinden İmru'u'l-Kays'ın muallakasında yer alan *"Üç direkli çadırlardaki mahfe yumurtaları (muhafaza altında bulunan kadınlar), kimsenin eli değmemiş olan sulardaki sedeflerin içerisindeki inciler"*⁷⁹³ şeklindeki kadın tasvirleri de, bu durumu doğrular niteliktedir.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ et-Tabarānī, Ebu'l-Kāsım Suleymān b. Aḥmed, *el-Mu'cemu'l-Kebīr*, I-XXV, Tah. Ḥamdī 'Abdulmecīd es-Selefi, c. XXIII, Mektebetu İbn-i Teymiyye, Kāhire, ts., s. 368.

⁷⁹⁰ Sāffāt, 37/49: *"Saklı yumurta gibi eşler"*

⁷⁹¹ Rahman, 55/58: *"Onlar, yakut ve mercan gibidirler"*

⁷⁹² ez-Zeccāc, a.g.e., c. V, s. 102-103; İbnu'l-Cevzī, a.g.e., c. VIII, s. 122.

⁷⁹³ Yaltkaya, Şerafettin, a.g.e., s. 33.

⁷⁹⁴ Öztürk, Mustafa, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak*, s. 213.

Ayrıca, âyetlerden Dünya'da iman ve ibadet potasında günah kirlerinden arınan kadınların cennete girdiklerinde şeffaflaşacağı, insanın bütün duygu ve hislerini okşayacak bir güzellikte olacakları anlaşılmaktadır.⁷⁹⁵

5. İnsanların Durumu

"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri onlara: 'Selam size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin' derler. Onlar: 'Bize verdiği sözde duran ve bizi bu yere vâris kılan Allah'a hamdolsun. Cennette istediğimiz yerde oturabiliriz. Yararlı iş işleyenlerin ecri ne güzelmiş!' derler." (Zümer: 39/73-74)

"Bizi cennet yurduna varis kılan" ifadesinde istiâre yapılmış ve cennetliklerin durumu, varisin mirasta dilediği gibi tasarruf edişine benzetilmiştir.⁷⁹⁶

"Rabblarına karşı gelmekten sakınanlar bölük bölük cennete sevk edildi." Yani onlar, şeref ve tabaka üstünlüğü konusundaki farklılıklarına uygun bir şekilde gruplar halinde lütufla ve aceleyle cennete götürüldüler. "Kapıları daha önce açılmış bulunan cennete vardıklarında", yani onlara ikram olsun diye ve kendilerini yüceltmek için gelmelerinden önce cennetin kapıları onlar için açılmıştır. Artık hiçbir istenmeyen şey onları rahatsız etmeyecektir. Günahların kirinden temizlenmiş olarak geldikleri için "Ebedî kalmak üzere buraya girin, denilmiştir." "Fedhulūhā" (فَادْخُلُوهَا) ifadesinin başındaki "fe" harfi, onların cennete girmelerinin ve orada devamlı kalmalarının sebebinin, tertemiz olmaları olduğunu göstermek için gelmiştir. Bu durum, isyankâr olanın, Allah Tealâ'nın affetmesiyle cennete girmesine mani değildir. Çünkü Allah Tealâ onu da temizletecektir.⁷⁹⁷

"Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise, cennetlerde, pınar başlarındadır. 'Oraya güven içinde, esenlikle girin' denilir. Biz onların gönüllerinde olan kini çıkartır, artık onlar sedirler üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir. Onlar orada bir yorgunluk hissetmezler. Oradan çıkarılacak da değillerdir." (Hicr: 15/45-48)

⁷⁹⁵ Dölek, a.g.e., s. 338.

⁷⁹⁶ ez-Zemaḥşerī, *el-Keşşāf*, c. V, s. 326; Zuḥaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. XII, s. 341.

⁷⁹⁷ Zuḥaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. XII, s. 341-342.

Mürselât, 77/41. âyette de "*Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlar, elbette gölgeliklerde ve pınar başlarındadır*" denilmektedir.

Âyetlerde Allah'a karşı saygısızlık yapmaktan sakınan samimi mü'minlerin, esenlik ve güvenlik içinde cennete girmelerinin müjdeleneceği, cennet bahçelerinde, pınar başlarında her türlü korku, kaygı, yorgunluk gibi fiziksel ve psikolojik problemlerden korunmuş, kin ve düşmanlık gibi ahlâkî kusurlardan kalpleri arındırılmış olarak dostluk ve kardeşlik içinde bulunacakları bildirilmekte, böylece bir bakıma insanların, şeytanın aldatmalarına kapılmaları halinde ebedî hayatlarında neleri kaybedecekleri de hatırlatılmış bulunmaktadır.⁷⁹⁸

"Doğrusu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak bahçelerde ve pınar başlarındadır. Çünkü onlar, bundan önce iyi davrananlardı. Onlar geceleri az uyuyanlardı. Seher vakitlerinde bağışlanma dilerlerdi." (Zâriyât: 51/15-18)

"Rablerinin kendilerine verdiklerini alarak" ifadesi genellikle, "*Âhirette Allah Teâlâ'nın kendilerine lütfedeceği mükâfat ve nimetlerden memnun ve mutlu olarak*" manasıyla açıklanmıştır.⁷⁹⁹ 17-18. âyetlerde ise geceleri ibadetle geçirmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Yani, kulluk şuurunu açık tutma ve vakitlerini olabildiğince tefekkür ve ibadetle değerlendirme gayreti içinde olan mü'minler övülmektedir.⁸⁰⁰

Nitelikleri anlatılan bu takva sahibi mü'minler, bahçelerde ve bostanlarda olup çeşitli nimetlerden yararlanacaklardır. Onlar için cennette berrak su fişkırtan, cennetin çeşitli mıntıklarından akıp giden pınarlar vardır. Orada asla susamayacaklar, ne güneş ve sıcaklığını ne de soğukluk görmeyeceklerdir. Rablerinin kendilerine verdiği nimetleri almış vaziyette cennetlerde ve pınarlarda olacaklardır. Çünkü onlar dünyada iken Rablerinin emirlerini de mutmain bir gönül ile alıp kabul etmişler, Peygamberlerin dili ile kendilerine gelen ilâhî emirlere uymuşlardır.⁸⁰¹

"Üzerlerinde ince yeşil ipekli, parlak atlastan elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara tertemiz içecekler içirir." (İnsan: 76/21)

⁷⁹⁸ Karaman, a.g.e., c. III, s. 354.

⁷⁹⁹ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c.V, s. 612.

⁸⁰⁰ Karaman, a.g.e., c. V, s. 124.

⁸⁰¹ Hicâzî, a.g.e., c. VI, s. 38.

Âyette mü'minlerin cennetteki durumları tasvir edilmekte ve vasfını kimsenin bilmediği bir içecek içeceklerinden bahsedilmektedir.⁸⁰²

"Kitabı sağından verilen 'Alın, kitabımı okuyun, doğrusu bir hesaplaşma ile karşılaşacağımı umuyordum' der. Artık o, meyveleri sarkmış, yüksek bir bahçede, hoş bir yaşayış içindedir." (Hâkka: 69/19-23)

Bütün kulların işlediklerinden hiçbir şey gizli kalmaksızın hesaba çekilmek ve amellerinin karşılıklarının görülmesi için Allah'a arz olunacakları bildirildikten sonra, amel defterlerinin sunulup sahiplerine verilmesi ile ilgili açıklamaya geçilmektedir. Hafaza meleklerin amellerini yazdığı kitabı sağ tarafından verilen kimse oldukça sevineceği için karşılaşacağı herkese *"Bu kitabı alın da içindikileri okuyun"* der.⁸⁰³

Bu kimsenin dünyada yaptığı iyi amellere karşılık âhirette elde edeceği nimetler de, meyveleri sarkmış, yüksek bir bahçedeki yaşayış şeklinde tasvir edilmiştir.⁸⁰⁴

"Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! Düzgün kiraz ağacı, meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları, uzamış gölgeler, çağlayarak akan sular, tükenmeyen ve yasaklanmayan, sayısız meyveler içindedirler." (Vâkıa: 56/27-33)

Âyetler ashab-ı yemin ehlini teşvik ediyor, güven veriyor. Allah Teâlâ mü'min kullarından salih amellerinin miktarı ne olursa olsun onu kabul ediyor, ondan razı oluyor ve sahiplerine sevaplar veriyor.⁸⁰⁵ Duyularla algılanabilen maddî nimetleri tasvir ediyor.⁸⁰⁶ Bunlar öyle nimetler ki, cisimler ve karınlar ondan faydalanır, bedenler ve uzuvlar onun lezzetini tadar.

"(O yurt) Adn cennetleridir; oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlarla beraber girecekler, melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. Melekler: 'Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir!' derler." (Ra'd: 13/23-24)

"Melekler her kapıdan yanlarına girerler" âyetinin akışı burada bizi canlı bir sahneye karşı karşıya bırakmaktadır. Sahneyi şu anda seyrediyor; grup grup gelen meleklerin seslerini işitiyor gibiyiz: *"Sabrettiğinizden dolayı selâm size. Dünyayı*

⁸⁰² Hicâzî, a.g.e., c. VI, s. 409.

⁸⁰³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XV, s. 90-91.

⁸⁰⁴ Karaman, a.g.e., c. V, s. 447.

⁸⁰⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Ĥadîs*, c. II, s. 202.

⁸⁰⁶ Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, s. 57-58.

izleyen bu mutlu akıbet ne kadar güzel." Bu; buluşmalar, selamlaşmalar, sürekli bir hareketlilik ve karşılıklı ikramlaşmalarla dolu bir kutlama şenliğidir.⁸⁰⁷

Sabredilen şeyler hakkında da beş rivâyet vardır: Birincisi, "Allah'ın emri", ikincisi, "dünyanın meşguliyetleri", üçüncüsü, "din", dördüncüsü "fakirlik", beşincisi "sevgili" dir.⁸⁰⁸

G. Cehennem Tasviri

Cehennem kelimesinin etimolojik kökeni tartışmalıdır. Bazı Arap dilcileri cehennemın "derin kuyu" anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olduğunu ileri sürmüşlerse de çoğunluk İbranice ge-hinnom (Hinnom vadisi) kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olduğu görüşündedir.⁸⁰⁹ Kesin bir yargıda bulunmak imkânsız olmakla birlikte Kur'ân ve hadislerdeki tasvirler dikkate alındığında cehennemi, nicelik ve niteliği meçhul iniş basamaklarından oluşan bir uçurum veya kör kuyuya benzetmek mümkündür.⁸¹⁰

Cehennem, her biri belli bir kategoriye ayrılmış olmak üzere, "pek çok bölümlerle (kapılar) birlikte"⁸¹¹, "gardiyanları gürbüz ve sert melekler olan zindan"⁸¹², "gittikçe daha alçak olan birçok mahzenlere bölünmüş bir yeraltı hapisanesidir."⁸¹³ "Sıkıca kapalı"⁸¹⁴, "ateş dolu bir çukurdur."⁸¹⁵ "Harareti şiddetli ateşle"⁸¹⁶, "gazabının horultusu ve uğultusu uzaktan işitilir."⁸¹⁷ "Fıskıran bir volkan gibi"⁸¹⁸, "saraylar kadar büyük kıvılcımlar saçan"⁸¹⁹, "sıkıca bağlı"⁸²⁰, "boyun, eller ve ayaklar bağlı"⁸²¹, "uzun

⁸⁰⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VI, s. 358.

⁸⁰⁸ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. IV, s. 325.

⁸⁰⁹ İbnu Manzûr, a.g.e., XII, s. 112.

⁸¹⁰ Öztürk, Mustafa, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak*, s. 233.

⁸¹¹ Hicr, 15/44.

⁸¹² Tahrîm, 66/6; Müddessir, 74/30-31.

⁸¹³ Nisâ, 4/145.

⁸¹⁴ Mü'minûn, 23/20; Hümeze, 104/8.

⁸¹⁵ Âl-i İmrân, 3/103.

⁸¹⁶ Kâria, 101/9, 11.

⁸¹⁷ Fâtır, 35/12.

⁸¹⁸ Mülk, 67/7.

⁸¹⁹ Mürselât, 77/32.

⁸²⁰ Furkân, 25/13; Fecr, 89/26.

zincirlere raptedilmiş"⁸²², "yüzleri üzerinde sürüklenmiş"⁸²³, "cehennemlikler oraya, yüzleri ateşte fırlatılacaklardır."⁸²⁴ "Dar bir yere sokuşturulmaya zorlanacaklardır"⁸²⁵ ve "emsalsiz bir azaba"⁸²⁶, "yakılıp kül edilme cezasına uğrayacaklardır"⁸²⁷, "cehennemin yakıtı olacaklardır."⁸²⁸ "Sıkıntı ve acıdan titreyen suçluların oradan kaçmak istemelerinin her seferinde onlar, kalın demir bastonlarla vurularak ateşin ortasına itileceklerdir."⁸²⁹ "Azap onları her taraftan saracaktır."⁸³⁰ "Ateş, yüzlerine çarpacak"⁸³¹, "derilerini yakıp kavuracak"⁸³², "etlerini yakacak"⁸³³, "yüreklerine dokunacaktır."⁸³⁴ "Cimriler tarafından yığılan altın, ateşte kızdırılacak; sonra onunla alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacaktır."⁸³⁵ "Acı ve yalvarma haykırıları olacak"⁸³⁶, "inim inim inleyecek ve hıçkıracaklardır."⁸³⁷ "Derileri yanıp tükenir tükenmez, azabı yeniden tattırmak için onlara bir başkası kaplanacak ve bu iş böylece sonsuza kadar devam edip gidecektir."⁸³⁸ "Ancak orada sadece ateşin yakmasının işkencesi olmayacaktır. Aynı zamanda orda kaynar su bulunacaktır. Ateşle münavebeli olarak, onlar bu suya daldırılacaklardır."⁸³⁹ "Derileri ve bağırsaklarını eritmek üzere başlarına kaynar su dökülecektir."⁸⁴⁰ "Ondan içerken, yüzleri yanıp kızaracak ve iç

⁸²¹ Ra'd, 13/5; İbrahim, 14/49; Sebe', 34/33; Mü'min, 40/71; Rahman, 55/41; Hâkka, 69/30; İnsan, 76/4; Alak, 96/15.

⁸²² Mü'min, 40/71; Hâkka, 69/32; İnsan, 76/4.

⁸²³ İsrâ, 17/97; Furkan, 25/34; Zümer, 39/24.

⁸²⁴ Neml, 27/90.

⁸²⁵ Furkân, 25/13.

⁸²⁶ Fecr, 89/25.

⁸²⁷ Enfâl, 8/50; Hacc, 22/9, 22; Fâtır, 35/10.

⁸²⁸ Bakara, 2/24; Âl-i İmrân, 3/10, 98; Tahrîm, 66/6; Cin, 72/15.

⁸²⁹ Hacc, 22/21-22; Secde, 32/20.

⁸³⁰ A'râf, 7/41; Kehf, 18/29; Ankebût, 29/54-55; Zümer, 39/16.

⁸³¹ İbrahim, 14/50; Mü'minûn, 23/104; Ahzâb, 33/66.

⁸³² Meâric, 70/16.

⁸³³ Müddessir, 74/29.

⁸³⁴ Hümeze, 104/7.

⁸³⁵ Tevbe, 9/35.

⁸³⁶ Mü'minûn, 23/107; Yâsîn, 36/36; Mü'min, 40/49; Zuhurf, 43/77.

⁸³⁷ Hûd, 11/106; Enbiyâ, 21/100.

⁸³⁸ Nisâ, 4/56.

⁸³⁹ Mü'min, 40/71-72; Rahmân, 55/44.

⁸⁴⁰ Hacc, 22/19-20; Duhân, 44/48.

organları yırtılacaktır."⁸⁴¹ "Çok zor yutabilecekleri, daha iğrenç kokulu bir başka içecekleri olacaktır."⁸⁴² "Karınlarda, eritilmiş kurşun gibi kaynayacak olan zakkum olacaktır."⁸⁴³ "Ve öteki soluk tıkayıcı gıdalar ve başka azaplı işkenceler."⁸⁴⁴ "Mesela yakıcı rüzgâr böyledir."⁸⁴⁵ "Dumanın sun'i gölgesi"⁸⁴⁶ ve "aşırı sıcakla münavebeli olarak değişen aşırı soğuk."⁸⁴⁷

Cehennem tasvirlerindeki bütün fizikî cezaları, bir gaye olarak değil, ahlâkî bakımdan ıstırap çektirmek için bir vasıta şeklinde düşünmek gerekir. Bu iğrenç yerden kaçışın temel amacı, onun ifade ettiği zillet ölçüsünde ateş değildir.⁸⁴⁸

"İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz, uzun bir zaman geçmemiş midir? Biz insanı katışık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz; bu yüzden, onun iştmesini ve görmesini sağlamışızdır. Şüphesiz ona yol gösterdik; buna kimi şükreder, kimi de nankörlük. Doğrusu, inkârcular için zincirler, demir halkalar ve çılgın alevli cehennem hazırladık. Şüphesiz iyiler kâfur katılmış bir tastan içerler. Bu ancak Allah 'ın kullarının taşıra taşıra içebileceği bir pınardır." (İnsan: 76/1-6)

Âyetleri okuduğumuzda bu uzun merhaleleri insanın, birkaç saniyede katettiğini hissediyoruz. Bu öyle bir gerçektir ki, âyetteki sahneler, insan yaratılmadan, hiçbir şey olmadan önce başlıyor, cennet ve cehennemde son buluyor. Ve arada sadece kısa birkaç olaylık bir hayat var.⁸⁴⁹

"De ki: 'Gerçek Rabbinizdendir.' Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin. Şüphesiz zalimler için, duvarları çepeçevre onları içine alacak bir ateş hazırlamışızdır. Onlar yardım istediklerinde, erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su kendilerine sunulur. Bu ne kötü bir içecek ve cehennem ne kötü bir duraktır." (Kehf: 18/29-31)

⁸⁴¹ En'âm, 6/70; Yunus, 10/4; Kehf, 18/29; Sâffât, 37/67, 57; Muhammed, 47/15; Vâkıa, 56/54-55; Nebe, 78/25; Gâşiye, 88/5.

⁸⁴² İbrahim, 14/16-17; Hâkka, 69/36.

⁸⁴³ Sâffât, 37/66; Duhân, 44/43-46; Vâkıa, 56/52-53.

⁸⁴⁴ Müzzemmil, 73/12-13.

⁸⁴⁵ Vâkıa, 56/42.

⁸⁴⁶ Vâkıa, 56/43-44; Mürselât, 77/30.

⁸⁴⁷ Sâd, 38/38.

⁸⁴⁸ Draz, a.g.e., ss. 268-271.

⁸⁴⁹ İbni Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, c. I, s. 450; Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, s. 45.

Bu, zalimleri içine alan çadır şeklindeki ateş sahnesidir. Sıcaklık ve susuzluktan yardım isterlerse kendilerine erimiş maden gibi yüzleri ve derileri, boğazları ve bağırsakları kavuran bir su verilir. Burada acı bir alay söz konusudur. Onlar oraya yaslanacak, orada dinlenecek, ama bu yaslanma ve dinlenme sadece haşlanmak ve bitkin bir hale gelmeleri içindir.⁸⁵⁰

"Rablerini inkâr eden kimseler için cehennem azabı vardır. Ne kötü bir dönüşür! Oraya atıldıkları zaman, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Nerede ise öfkesinden paralanacak! İçine her bir topluluğun atılmasında, bekçileri onlara: 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' diye sorarlar." (Mülk: 67/6-8)

Bu tabloya hayat ve hareket kazandıran şey de cehennemin canlandırılmasıdır. Cehennem kin ve öfke doludur, günahkârlar kendisine atıldıkları zaman bu kinini boşaltmak istemektedir. Sanki onların o çirkin görünüşlerine tahammül ve sabır gösterememektedir. Onun için de homurdanıp sesler çıkararak ve fıkır fıkır kaynarak alevlerinin diliyle onları yalamaktadır. Neredeyse öfkesinden çatlayacaktır. Yani cehennem vicdanî tepkiler göstermekte ve duygusal hareketlerde bulunmakta, ağlayıp feryat edenler gibi sesler çıkarmaktadır, öfkelenip hiddetlenmektedir. Keskin duyguları olan bir cana sahiptir sanki.⁸⁵¹

Âyetlerdeki tasvirler cezanın ne derece şiddetli olduğunu daha iyi hissettirme amacına yöneliktir. 8. âyetteki "uyarıcı" manasına gelen "nezîr" (نَذِيرٌ) den maksat, peygamberdir. Âyette dünyada peygamberin çağrısına ve uyanlarına kulak tıkayıp inkâr ve isyanlarını sürdürmekte direnenlere, kıyamet gününde "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorulacağını bildiren ifade aslında yaşayanlar için bir uyarıdır.⁸⁵²

"..... Varacakları yer cehennemdir. Onun ateşi ne zaman sönmeye yüz tutsa hemen alevini artırırız." (İsrâ: 17/97)

O cehennemin alevi azaldığı takdirde artık derileri ve etlerini bitirmek suretiyle "hemen onların alevini artırırız". Daha bir alevlenir ve daha gür yanmaya başlar. Bu da

⁸⁵⁰ Kutub, *Meşâhidu'l-Kıyâme*, s. 188.

⁸⁵¹ Şâlih, Şubhî, *Mebâhiş*, s. 25; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 90.

⁸⁵² Karaman, a.g.e., c. V, s. 419.

derilerinin ve etlerinin değiştirilmesi suretiyle olur. Böylelikle bunlar da alevler içinde yanmaya devam ederler.⁸⁵³

"Ama amel defteri kendisine arkasından verilen kimse: 'Mahvoldum' diye bağırır ve çılgın alevli cehenneme girer." (İnşikâk: 84/10-12)

Kitabın sağ'dan, sol'dan veyahut arkadan verilmesi bir temsildir. Onların amellerine muttali olan kimsenin sevinç ve ferah duymasının yahut üzüntü ve keder hissetmesinin bir tasviridir. Araplar da sağ tarafı hayır, sol tarafı şer için istiâre olarak kullanırlar.⁸⁵⁴

"O gün cehenneme: 'Doldun mu?' deriz, o: 'Daha var mı?' der." (Kâf: 50/30)

Bu sual ve cevap, konuşma arkasındaki sahneyi tasavvur, gölgelerin arkasındaki şekilleri tahayyül etmek için hayal kapısını aralayıp aıyor. Cisimler cehenneme atılmakta, cehennem ise ağzını açmaktadır. Yakıtlar peş peşe atılacağı vakit cehenneme "Doldun mu?" diye sorulur. Dolmak için gerekli miktarı almıştır; ama o kendisine atılan her şeyi yutmuş, yeni bir yakıt hasreti ile yanarak "Daha var mı?" diye cevap verir.⁸⁵⁵ Bir görüşe göre de cehennem, Allah'a isyan edenlere kızdığı için o şekilde cevap vermiştir.⁸⁵⁶

"Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı ondan dolduracaksınız. stne de kaynar sudan ieceksiniz. Susamış develerin suya saldırışı gibi ieceksiniz." (Vâkıa: 56/52-55)

"şüphesiz zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir." (Duhan: 44/43-44)

Âyetlerde geçen "zakkum ağacı" cehennemın sembolü olarak zikredilmektedir. Kur'ân'ın tanımlamasına göre cehennem, dünyada işlenen amellerin ahiretteki meyvesidir. Zakkum, bu yönüyle sembolize edilmektedir.⁸⁵⁷

"Ve Cehennem onların hepsinin toplanacağı yerdir. O cehennemın yedi kapısı olup, her kapıdan girecekleri ayrılmış bir kısım vardır." (Hicr: 15/43-44)

⁸⁵³ Zuhaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. VIII, s. 152.

⁸⁵⁴ Hicāzī, a.g.e., c. VI, s. 484.

⁸⁵⁵ Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, s. 127; ez-Zemařerī, *el-Keşşâf*, c. V, s. 601-602.

⁸⁵⁶ İbnu'l-Cevzī, a.g.e., c. VIII, s. 20.

⁸⁵⁷ Yusuf, İmtiyaz, "Allah'ın Varlığına İman Meselesinde Bediüzzaman Said Nursi'nin Mütalaası Risale-i Nur Kllyatı zerinde Bir alışma", *Kur'ân'ı Anlamada ağdaş Bir Yaklaşım Risâle-i Nur rneği*, Sözler Yay., İstanbul, 1998, s. 180.

Yoldan çıkmış sapıkların sınıfları ve dereceleri vardır. Onlardan her grubun cehenneme girecekleri kapı belirlenmiştir. Bu belirleme, onların niteliklerine ve davranışlarına göre yapılmıştır.⁸⁵⁸

"Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstün ve hakîmdir." (Nisâ: 4/56)

Burada bitmesi söz konusu olmayan, sürekli yenilenen somut bir sahne ile karşı karşıyayız. Hayalde canlanıyor ve bir daha kaybolmuyor, bir tarafa kayıp gitmiyor. Bu sahenin hâkim imajı korkudur; sürükleyici, esir edici cazibesi olan bir dehşettir.

Âyette bu tablo, "...dukça" manasına gelen "kullemâ" (كُلَّمَا) kelimesi ile göz önünde canlandırılıyor ve tekrar ediliyor. Tabloya ürperticilik ve korkunçluk kazandıran ifade ise "Derileri kavruldukça" yan cümlecığıdir. Tabloya şaşırtıcılığı ve alışılmış manzaralarla çelişen olağan dışılığı katan ifade de cümlenin öbür yarısı, yani "kendilerine başka deriler giydireceğiz" temel cümlecığıdir. Bu ürpertici ve korkunç dehşet sadece bir tek şart cümlesinde odaklaşıyor. Bu kâfirlerin cezasıdır. Bütün iman etme sebepleri varken bile bile seçilen kâfirliğin cezası.⁸⁵⁹

"...Azabı tadıp durmaları için" ifadesinde de *istiâre* vardır. Dil ile yapılan tatma (zevk) lafzı, insana isabet eden ve devamlılık sıfatı olan elem lafzı için *istiâre* olunmuştur.⁸⁶⁰

"İnkârcılara o gün şöyle denir: 'Yalanlayıp durduğunuz şeye gidin. Gölge yapmayan ve ateşten de korumayan cehennem dumanının üç kollu gölgesine gidin. O gölgenin saçtığı her bir kıvılcım sanki birer sarı devedir, konak gibi de büyüktür. Yalanlamış olanların o gün vay haline!'" (Mürselât: 77/29-34)

Âyetlerde dünya ile ahiret sahneleri, yan yana bulunuyorlarmış gibi anlatılmıştır. Kâh dünyadan kâh ahiretten bahsedilir.⁸⁶¹ Bazen haberden emretmeye, tavsiften

⁸⁵⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VI, s. 485.

⁸⁵⁹ Kutub, a.g.e., c. II, s. 512-513.

⁸⁶⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. III, s. 106.

⁸⁶¹ İbni Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, c. I, s. 450.

karşılıklı konuşmalara geçilir ki, kişi kendini hitabın ve konuşmanın döndüğü sahnenin içindeymiş gibi tahayyül eder.⁸⁶²

Bu, şiddetli bir azap türüdür. Alev saçan, ateşten düğümlenmiş ve ufukları dolduran simsiyah bir dumandır. Öyle bir ateş kıvılcımıdır ki, köşk iriliğindedir. Sonra şekil, hafiflik ve seri hareketlilik ile rengi bakımından da develere benzetilmiştir.⁸⁶³

"Kitap'ı ve Peygamberimize gönderdiklerimizi yalanlayanlar elbette bileceklerdir. Boyunlarına halkalar ve zincirler olarak kaynar suya sürülür, sonra ateşte yakılırlar." (Mü'min: 40/70-72)

Bu sahne, inkârcıların boyunlarına boyundurukların, ayaklarına prangaların vurulduğu sahnedir. Cehenneme sürülme, köpeğin boynuna tasmanın takılıp şiddetle çekilmesi gibi ateşe çekme sahnesidir.⁸⁶⁴

"Ateş onların yüzlerini yalar, dişleri sırtıp kalır." (Mü'minûn: 23/104)

Öbür dünyada amellerin terazi ile tartılma olayı; Kur'ân'ın tasvirli ifade yöntemi uyarınca sunuluyor; anlamlar elle tutulur gibi somutlaşıyor, sahneler âdeta canlıymış gibi sergileniyor. Ateşin yüzleri yalması, bu durumda dişlerin sırtarak ortaya çıkması, şeklinin çirkinleşmesi, renginin bozulması sahnesi, iç karartıcı, sıkıntı verici ve acı bir sahnedir.⁸⁶⁵

"Ardında cehennem vardır; orada kendisine irinli su içirilecektir. Onu yudum yudum alacak fakat yutamayacaktır. Ölüm ona her taraftan geldiği halde, ölemeyecek, arkasından da çetin bir azap gelecektir." (İbrahim: 14/16-17)

Bu, cehennem ve cehennemliklerin, çirkin ve gerçekten elemli suretteki tasviridir, kâfirlerin cezasıdır. Ateş her taraftan onlara gelmektedir. Bunlar, ahirette amellerine karşılık her hangi bir mükâfat göremezler.⁸⁶⁶

"İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkarlar; güçsüzler, büyüklük taslayanlara: 'Doğrusu biz size uyuştuk. Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?' derler. Cevap olarak: 'Allah bizi doğru yola erdirtseydi biz de sizi erdirtirdik. Artık sızlansak da sabretsek de birdir, çünkü kaçacak yerimiz yoktur' derler. İş olup bitince, şeytan:

⁸⁶² Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, s. 47.

⁸⁶³ Hicâzî, a.g.e., c. VI, s. 422.

⁸⁶⁴ Kutub, a.g.e., s. 270.

⁸⁶⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 429.

⁸⁶⁶ ez-Zemaşserî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 370; Hicâzî, a.g.e., c. III, s. 278.

'Doğrusu Allah size gerçeği söz vermişti. Ben de size söz verdim ama sonra caydım; esasen sizi zorlayacak bir nüfuzum yoktu; sadece çağırdım, siz de geldiniz. O halde, beni değil kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Beni Allah'a ortak koşmanızı daha önce kabul etmemiştim; doğrusu zalimlere can yakan bir azap vardır' der." **(İbrahim: 14/21-22)**

Güçsüzlerle güçlüler arasında cereyan edecek konuşma tablosu oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki: Güçsüzler; *"Biz size uyduk. Bugün bizi Allah'ın adâleti gereği verdiği bu azaptan kurtarabilir misiniz? Zira siz hem kendinizi, hem de bizi doğru yoldan alıkoydunuz"* diyecekler; Güçlüler de; *"Allah bizi doğru yola erdirtseydi, elbette biz de sizi doğru yola ilettirdik. Ne yapalım ki O, hidâyet vermedi diyerek suçu Allah'a yüklemeyi kurtuluş yolu olarak seçecekler ki, bu onların bir diğer küstahlığı olacak ve aklını, idrakini kötü yolda kullananların doğru yoldan nasıl saptıklarını belgeleyecektir"* diye cevap verecektir.

Sonra güçlüler gerçeği biraz daha anlayacak ve başlarına gelen azabın kendilerini her taraftan kuşattığını görerek; *"Artık sızlansak da, sabretsek de aynı şey. Bizler için kurtuluş yok. Çünkü o yolları dünyada iken (kendimize) kapadık"* ⁸⁶⁷ diyeceklerdir.

"İşte bu kaynar su ve irindir, artık onu tatsınlar. Bunlara benzer daha başkaları da vardır. İnkârcıların ileri gelenlerine: 'İşte bu topluluk sizinle beraber gerçeğe karşı direnenlerdir. Onlar rahat yüzü görmesin. Şüphesiz onlar ateşe gireceklerdir' denir. Toplulukta bulunanlar ise: 'Hayır, asıl siz rahat yüzü görmeyin; bunu başımıza getiren sizsiniz; ne kötü bir duraktır! Rabbimiz! Bunu kim başımıza getirdiyse, ateşte onun azabını kat kat artır' derler." **(Sâd: 38/57-61)**

Sahne, kapsadığı karşılıklı konuşmalarla somutlaşan, canlı hale gelen üçüncü manzara ile tamamlanıyor. Burada cehennemlik olan azgınlardan bir topluluk görülüyor: Bunlar dünyada birbirini seven, birbirine dost olan kimseler iken, bu gün birbirini tanımıyor, birbirlerinden kaçıyorlar. Bunların bazıları sapıklığı aşıyor, bazıları mü'minlere karşı üstünlük taşıyor, onların çağrılarını, cennete ilişkin inançlarını alaya alıyorlar.

⁸⁶⁷ Yıldırım, Celal, a.g.e., c. VI, s. 3145.

Sonra ne oluyor? İşte onlar cehennemde mü'minleri arıyorlar. Dünyada kendilerine karşı üstünlük tasladıkları, haklarında kötü düşündükleri, cennete ilişkin inançlarını alaya aldıkları mü'minleri... Evet onlar inananları arıyorlar. Onları kendileri gibi ateşte bulamıyorlar. Birbirlerine "*Onlar nerede? Onlar nereye gittiler? Yoksa burada oldukları halde biz mi onları göremiyoruz?*" diye sorarlar.⁸⁶⁸

"Ateşte olanlar, cehennemin bekçilerine: 'Rabbinize yalvarın da hiç değilse bir gün, azabımızı hafifletsin' derler. Bekçiler: 'Size, belgelerle peygamberiniz gelmiş miydi?' derler. Onlar da; 'Evet gelmişti' derler. Bekçiler; 'O halde kendiniz yalvarın' derler. İnkârcıların yalvarışı şüphesiz boşunadır." (Mü'min: 40/49-50)

Cehennemdekiler, rahat nefes alacakları ve istirahat edecekleri bir gün istiyorlar. Demek ki, bir tek gün dahi duaya, yalvarmaya ve aracı kullanmaya değiyor. Fakat cehennem bekçileri bu hazin, zavallı ve umutsuz yakarışlara gönül rahatlatan bir cevap vermiyorlar. Çünkü onlar ilkeleri, Allah'ın yasalarını ve zamanın çoktan geçtiğini biliyorlar. Bu nedenle azarlamaları ve bu azaba düşüş nedenlerini hatırlatarak, azap içindekilerin ızdıraplarını daha da arttırıyorlar.⁸⁶⁹

H. Geçmiş ve Gelecekteki Olayların Tasviri

Tasvir, olayın tarihî yönünü tafsilatlı olarak sunmaz, sadece belli bir noktada yoğunlaşır. Amaç; bahsedilen olaydan dinî değerlerin çıkarılabilmesi, zaman ve mekâna değinmeden Allah'ın dileği ve iradesiyle gerçekleşen olayların gidişatında Allah-u Teâlâ'nın kudretini ortaya koymaktır.

İnsanlar o zamanda o olayları yaşamasa bile, tasvir sayesinde yaşanan sıkıntıları, duyguları, kısacası o atmosferi yaşayabilirler. Mesela; Enfâl Suresi'nde Bedir, Âl-i İmrân sûresinde Uhud, Ahzâb sûresinde Hendek, Fetih sûresinde Hudeybiye, Haşr sûresinde Benu'n-Nağır ile ilgili ta'rizler varken; Berâe Suresi'nde Mekke fethine ve Tebük gazvesine teşvikler, Mâide Suresi'nde Veda Haccı'na, Ahzâb Suresi'nde

⁸⁶⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 553.

⁸⁶⁹ Kutub, a.g.e., c. VIII, s. 634.

Zeyneb'in nikâhına işaret vardır. Nur Suresi'nde İfk hadisesine, Berâe suresinde de Dırar Mescidi'ne yer verilmiştir. İsrâ Suresi'nin başında da Mirâc olayına değinilmiştir.⁸⁷⁰

Şimdi de bu olayları ayrıntılı olarak ele alalım:

Gerçekleşecek olan **Bedir Savaşı**, Kur'ân'da **Enfâl, 8/7-9**. âyetlerde şu şekilde haber verilmiştir: *"Allah bu iki taifeden birini size vaat etmişti; siz, kuvvetsiz olanın size düşmesini istiyordunuz. Oysa suçluların hoşuna gitmese de, hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı tepelemek için, Allah sözleriyle hakkı ortaya koymak ve inkârcıların kökünü kesmek istiyordu."*

Kur'ân'ın eşsiz ifadesi, savaşı bir daha yaşamaları için sahneleri, olayları, heyecan ve korkularıyla birlikte olayı yeniden canlandırıyor. Ancak Kur'ân'ın direktiflerinin ışığında, Bedir'i, Arap Yarımadası'nı ve tüm yeryüzünü aşan, göklere ve yüceler âlemine kadar uzanan gerçek boyutlarını görüyorlar. Nitekim bu olay zaman bakımından Bedir gününü, Arap Yarımadası'nın tarihini aşip dünya hayatının ötesinde her davranışın gerçek karşılığının verildiği, Müslüman kitlenin Allah'ın ölçüsündeki değerini, bu dinle hareket etmesinin amellerinin mükâfatını ve üstün konumunu gördüğü Kıyamet gününe, yani son hesaba kadar uzanıyor.⁸⁷¹

"Siz vadiye en yakın, onlar da en uzak yamaçta idiler; kervanın süvarileri sizden daha aşağıdaydı. Savaş için buluşmak üzere sözleşmeye kalksaydınız, vaktini tayinde anlaşmazlığa düşerdiniz. Fakat Allah mahvolan, apaçık belgeden ötürü mahvolsun, yaşayan da apaçık belgeden ötürü yaşasın diye olacak işi yaptı. Doğrusu Allah işitir ve bilir." (Enfâl: 8/42)

Bütün bu nimetler; zaferin sadece Allah katından geleceğine, teçhizat ve sayıca az olmakla beraber, onları düşmanlarına karşı galip kılacak olanın yalnızca Allah olacağına inansınlar diye, Allah tarafından Müslümanlara bahşedilmiştir.

Allah, gerçekleşmesi kesin olan bir emri yerine getirmek için, önceden aranızda bir sözleşme olmadan sizleri savaş alanında karşı karşıya getirmiştir. Takdir edilen bu iş; Allah dostlarının zafer kazanması ve düşmanlarının da kahredilmesidir. Bu açık belge ve belirtilerin ortaya çıkışından sonra helak olsunlar diye böyle yapılmıştır.

⁸⁷⁰ ed-Dihlevî, Şâh Velîyullâh Aḥmed b. ʿAbdirrahîm, *el-Fevzu'l-Kebûr fî Usûli't-Tefsîr*, Müt. Mehmet Sofuoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980, s. 30.

⁸⁷¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. V, s. 49.

Çünkü sadece maddî duruma bakılırsa, Müslümanların büyük bir farkla yenilgiye uğramaları gerekirdi. Ama Allah'ın her şeye gücü yettiği, inananların dostu ve yardımcısı olduğu, gün gibi ortaya çıkmış; Allah, düşmanlarına karşı Müslümanlara güçlü bir zafer nasip etmiştir.⁸⁷² Ve şöyle demiştir:

"Karşılaştığınıza, olacak işi oldurmak için, onları gözlerinize az gösteriyor ve sizi de onların gözünde azaltıyordu. Bütün işler dönüp Allah'a varır." (Enfâl: 8/44)

"Allah kendi katından bir güven işareti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı. Sizi arıtmak, sizden şeytan ve vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve sebatınızı artırmak için gökten size su indirmişti. Rabbin meleklere, 'Ben sizinleyim, inananları destekleyin' diye vahyetti. 'Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım, artık onların boyunlarını vurun, parmaklarını doğrayın' dedi. Bu, onların Allah'a ve Peygamberine karşı koymalarındandır. Kim Allah'a ve Peygamberine karşı koyarsa, bilsin ki, Allah'ın cezası şiddetlidir. İşte bunu tadın, inkâr edenlere cehennem azabı da vardır. Ey İnananlar! Savaş için ilerlerken, inkâr edenlerle toplu halde karşılaştığınızda onlara arkanızı dönmeyin. Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında, o gün arkasını düşmana dönen kimse Allah'tan bir gazaba uğramış olur. Onun varacağı yer cehennemdir. Ne kötü bir dönüşür!" (Enfâl: 8/11-16)

"Allah kendi katından bir güven işareti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı" âyetinde geçen *"en-nu^cās"* (النُّعَاسُ) kelimesiyle, uyku başlangıcı hâli kastedilir ki, böyle bir durumda duyularda ve sınırlarda bir gevşeklik meydana gelir, idrak zayıflar. Onu, uyku takip eder.

Allah'ın Bedir günü Müslümanlara olan ilk nimeti, onlara meleklerle yardım etmesi, diğer nimeti onlara uyku hali vermesi ve yağmur indirmesidir. Yani kendinizi az, düşmanı çok görmeniz sebebiyle meydana gelen korkudan emin kılan hafif bir uyku nimeti. Çünkü kendisine hafif uyku gelen kimse, korku hissetmez, rahat olur, güç ve kuvveti artar. Beyhakî *"Delâil"*de, Ali (r.a.)'ın şöyle dediğini rivâyet eder: *"Bedir günü, içimizde Mikdâd'dan başka atlı yoktu. Biz hepimiz uyuduk, sadece Resulullah, bir*

⁸⁷² Hicâzî, a.g.e., c. II, s. 423.

ağacın altında sabaha kadar namaz kılip dua etti." ⁸⁷³

"Melekler, inkâr edenlerin yüzlerine ve sırtlarına vurarak, 'Yakıcı azabı tadın, bu, kendi ellerinizle yaptığınızın karşılığıdır' diyerek canlarını alırken bir görseydin! Yoksa Allah kullara asla zulmetmez." (Enfâl: 8/50-51)

Kâfirlerin azab görmelerinin sebebi inkâr ve isyan etmeleridir. ⁸⁷⁴

Kalem, 68/16. âyette "Biz yakında onun burnuna damga vuracağız" denilmiştir. Bu âyet Mekke'de inmiştir. Velîd b. Muğîre isimli İslam düşmanı, halkın İslam'a girmesine engel olmak için Müslümanlar aleyhinde dedikodu yapmış, onları ve peygamberi aşağılayıcı sözler söylemiş, inen âyetler hakkında "öncekilerin masalları" demiştir. Allah da, onun yakında burnundan damgalanacağını bildirmiştir. Gerçekten de Bedir Savaşı'nda burnundan bir kılıç darbesi yemiş ve burnu damgalanmıştır. ⁸⁷⁵

"And olsun ki, siz düşkün bir durumda iken, Bedir'de, Allah size yardım etmişti. Allah'tan sakının ki şükredebilesiniz." (Âl-i İmrân: 3/123)

Şimdi de **Uhud Savaşı**'ndan birkaç sahneye bakalım:

"Peygamber arkanızdan sizi çağırırken, kimseye bakmadan kaçıyordunuz; kaybettiğinize ve başınıza gelene üzülmeyesiniz diye Allah sizi kederden kedere uğrattı. Allah, işlediklerinizden haberdardır." (Âl-i İmrân, 3/153)

İbare, birkaç kelimeyle duygusal ve ruhsal hareketlerin tablosunu çizmektedir. Sahnede büyük bir korku, dehşet ve panik içinde dağa tırmanan insanlar var. Öyle ki biri diğerine bakamıyor. Çağırınca cevap veremiyor. Üstelik kalplerini ve ayaklarını titreten "Muhammed öldürüldü" şayiasından sonra, yaşadığına inandırmak için Resulullah (s.a.v.) da arkalarından çağırıp duruyor. Bu, şu kadarcık kelimeye gözler önüne getirilen mükemmel bir sahnedir. ⁸⁷⁶

"Kederden sonra, bir takımınızı kendinden geçirecek şekilde size huzur ve emniyet indirdi; oysa bir takımınız da kendi dertlerine düşmüşlerdi. Haksız yere Allah hakkında, cahiliye devrinde olduğu gibi inanıyorlar. 'Bu işte bizim bir fikrimiz var mı?' diyorlardı; de ki: 'Buyruğun hepsi Allah'ındır.' Sana açmadıklarını içlerinde

⁸⁷³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. V, s. 199-201.

⁸⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 591.

⁸⁷⁵ Şimşek, Sait, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1993, s. 42.

⁸⁷⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. II, s. 217.

gizliyorlar. 'Bu işte bizim fikrimiz alınsaydı, burada öldürülmezdik' diyorlar. De ki: 'Evlerinizde olsaydınız, haklarında ölüm yazılı olan kimseler, yine de devrilecekleri yere varırlardı.' Bu, Allah'ın içinde olanı denemesi, kalplerinizde olanı arıtması içindir. Allah gönüllerde olanı bilir." (Âl-i İmrân: 3/154)

"İki topluluğun karşılaştığı gün, içinden yüz çevirenlerin, yaptıklarının bir kısmından ötürü şeytan ayaklarını kaydırıp yoldan çıkarmak istemişti. Allah, and olsun ki, onları affetti. Allah bağışlayandır, halimdir." (Âl-i İmrân: 3/155)

Ahzâb (Hendek) Savaşı'nın tasvirinde de olay, alelade bir tarihî hadise olarak anlatılmamış, bilakis ilâhî hikme, uyarı, nasihat ve tehdit yoluyla çeşitli durumlara ve bu durumların etkilerine işaret etmiştir. Nitekim Kur'ân'ın burada kullandığı üslup; genel olarak Nebevî dönemdeki kıssalarda ve cihad olaylarında kullanılan üslupla aynıdır.⁸⁷⁷

"Ey İnananlar! Allah'ın size olan nimetini anın. Üzerinize ordular gelmişti; biz de onların üzerine rüzgâr ve görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı görüyordu." (Ahzâb: 33/9)

"Allah'ın size verdiği nimetini hatırlayın..." âyeti ve devamındaki âyetler, ifadeleri itibariyle anlaşılır şekilde açık olup, İslam düşmanlarının Medine üzerine kuvvet toplamasıyla ilgili sahneleri gözler önüne sermektedir.⁸⁷⁸

"Onlar size yukarınızdan ve aşağıınızdan gelmişlerdi; gözler dönmüştü; yürekler ağızlara gelmişti; Allah için çeşitli tahminlerde bulunuyordunuz. İşte orada, inananlar denenmiş ve çok şiddetli sarsıntıya uğratılmışlardı." (Ahzâb: 33/10-11)

"İkiyüzlüler ve kalplerinde hastalık olanlar: 'Allah ve Peygamberi bize sadece kuru vaatlerde bulundular' diyorlardı." (Ahzâb: 33/12)

"İçlerinden bir takımı: 'Ey Medineliler! Tutunacak yeriniz yok, geri dönün' demişti. İçlerinden bir topluluk da Peygamberden: 'Evlerimiz düşmana açıktır' diyerek izin istemişlerdi. Oysa evleri açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı." (Ahzâb: 33/13)

"And olsun ki, daha önce sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a ahd vermişlerdi. Allah'a verilen ahd sorulacaktır." (Ahzâb: 33/15)

⁸⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. VI, s. 14.

⁸⁷⁸ Derveze, a.g.e., c. VI, s. 14.

"Allah, içinizden sizi alıkoyanları, size Allah'ın yardımını kıskanarak, kardeşlerine 'Bize gelin, zorlanmadıkça savaşa gitmeyin' diyenleri bilir. Kalplerine korku gelince ölüm baygınlığı geçiren kimse gibi gözleri dönerek, sana baktıklarını görürsün. Korkuları gidince iyiliğinize olanı çekemeyip sivri dilleriyle sizi incitirler. Bunlar inanmamışlardır. Allah, bu sebeple işlerini boşa çıkarmıştır. Bu, Allah için kolaydır." (Ahzâb: 33/18-19)

"Bunlar düşman birliklerinin gitmediklerini sanıyorlardı. Bu birlikler tekrar gelmiş olsalardı, kendileri çöllerde bedevilerin yanında bulunup, sadece sizin haberlerinizi sormayı dilerlerdi. Aranızda olsalar ancak pek az savaşmışlardı." (Ahzâb: 33/20)

"Allah, kitap ehlinden, Kâfirleri destekleyenleri kalelerinden indirmiş, kalplerine korku salmıştı. Onların kimini öldürüyor, kimini de esir alıyoruz." (Ahzâb: 33/26)

Hudeybiye Antlaşması'ndaki **Rıdvan Biati** de Allah için yapılan bir biattir. Bu biat de hissî ve ilham verici bir şekilde tasvir edilmiştir:

"Şüphesiz sana baş eğerek ellerini verenler, Allah'a baş eğip el vermiş sayılırlar. Allah'ın eli onların üstündedir. Verdiği bu sözden dönen, ancak kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük ecir verecektir." (Fetih: 48/10)

Bu, biati canlandıran ve çok ürperti veren bir anlatımdır. Çünkü bu biatte ölümü göze almaya ve kaçmamaya dair söz verenler; ellerini Resulullah'ın eline koyarken, Allah'ın elinin kendi ellerinin üstünde olduğunu ve yüce Allah'ın bu biatta hazır olduğunu, biatin asıl sahibinin O olduğunu ve O'nun elinin mü'minlerin elleri üstünde olduğunu hissedeceklerdir.⁸⁷⁹

İşte bu manzara, insanın aklından, biati bozma düşüncesini kökünden söküp atmaktadır. Çünkü Resulullah kişi olarak ortadan kalksa bile yüce Allah mevcuttur ve diridir. Bu biati Allah almakta ve O vermektedir. Biati gözetleyen de kendisidir.⁸⁸⁰

Huneyn Savaşı da şu şekilde tasvir edilmiştir:

"Andolsun ki Allah size birçok yerde ve çokluğunuzun sizi böbürlendirdiği fakat bir faydası olmadığı, yeryüzününün geniş olmasına rağmen size dar gelip de bozularak

⁸⁷⁹ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., c. VII, s. 427-428; Kutub, *Fî Zilâli'l-Şur'ân*, c. IX, s. 291.

⁸⁸⁰ Kutub, a.g.e., c. IX, s. 291.

arkanıza döndüğünüz Huneyn gününde yardım etmişti. Bozgundan sonra Allah, peygamberine, mü'minlere güvenlik verdi ve görmediğiniz askerler indirdi; inkâr edenleri azaba uğrattı. İnkârcuların cezası budur." (Tevbe: 9/25-26)

Âyet, Müslümanlara yapılan ilâhî yardımı hatırlatmaktadır. Öyle ki Allah, birçok yerde düşmanlarıyla karşılaştıklarında onlara yardım etmiştir. Özellikle de sayı bakımından fazla oldukları, bu fazlalıktan ötürü böbürlendikleri, ancak bunun da kendilerine hiçbir fayda sağlamadığı, düşmanlarının baskısı kendilerini sıkıştırınca dünyanın, tüm genişliğine rağmen, kendilerine dar geldiği ve hezimete uğramış bir şekilde gerisin geriye kaçıştıkları Huneyn savaşında da onlara yardımda bulunmuştur. Allah onlara rahmet nazarıyla bakmış, Peygamberi'ne ve halis mü'minlere güven duygusu ve huzur vermiş, onları görmedikleri ordularla desteklemiş, bunlarla kâfir düşmanlarını çembere kısırmış ve onları hak ettikleri cezaya çarptırmıştır.⁸⁸¹

Tebük Gazvesi'nin tasviri de zayıflık ve savaşa gitmemek için özür beyan etme gibi konular üzerinde yoğunlaşmış; münafıkların söz ve özürlerine yer vermiştir.

"Onlardan, 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme' diyen vardır. Bilin ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdi. Cehennem, inkâr edenleri şüphesiz kuşatacaktır." (Tevbe: 9/49)

"Sizden olmadıkları halde, sizinle beraber olduklarına Allah'a yemin ederler. Oysa onlar korkak bir topluluktur. Bir sığınak veya mağara yahut girecek bir yer bulmuş olsalardı, çarçabuk oraya yönelirlerdi." (Tevbe: 9/56-57)

Âyete bakıldığında yenilgi ve korkunun tasvir edilen tabloyu nasıl kapladığı görülür. Bu tablo insanın zihninde göz onu görüyormuş gibi somut hale gelir.⁸⁸²

Kur'ân'ın ifadesi bu korkaklığın bir manzarasını çizmekte ve onu canlandırmaktadır. İçlerindeki ve kalplerindeki bu hareket; beden hareketini ve gözler önündeki hareketi ortaya çıkartmaktadır. *"Bir sığınak veya mağara yahut girecek bir yer bulmuş olsalardı, çarçabuk oraya yönelirlerdi"* âyeti bunu göstermektedir.

Onlar sürekli olarak içinde gizlenecekleri ve güvene kavuşacakları bir kale, bir mağara, bir kaçacak delik ararlar. Çünkü onlar ürkütülmüşler, yerlerinden kovalanma

⁸⁸¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Ĥadîs*, c. V, s. 299-300.

⁸⁸² el-Büfî, a.g.e., s. 167-168.

korkusuna kapılmışlardır. İçten gelen ürkeklikleri ve ruhlarına işleyen ödleklilikleri de onları kovalamaktadır.⁸⁸³

"Binek vermen için sana geldiklerinde; 'Size binek bulamıyorum' dediğin zaman, sarf edecek bir şey bulamadıkları için üzüntüden gözyaşı dökerek geri dönenlere de sorumluluk yoktur. Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde senden izin isteyenlere, geride kalan kadınlarla bulunmaya razı olanlara ve Allah kalplerini mühürlemiş olduğu için bilmeyenleredir." (Tevbe: 9/92-93)

"Bütün genişliğine rağmen yer onlara dar gelerek nefisleri kendilerini sıkıştırıp, Allah'tan başka sığınacak kimse olmadığını anlayan, savaştan geri kalmış üç kişinin tövbesini kabul etti. Allah, tövbe ettikleri için onların tövbesini kabul etmiştir. Çünkü O, tövbeleri kabul eden, merhametli olandır." (Tevbe: 9/118)

Ayrıca İsrâ ve mirac, zihar kefareti, kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a çevrilmesi, Mekke'nin Fethi, Rumların galip geleceği, Firavun'un cesedi ve Kur'ân metninin korunacağı gibi konulardaki dînî gerçekleri ortaya koymak için yapılan tasvirler vardır.

1.İsrâ

İsrâ, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bir gece Allah tarafından Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya götürülmesidir.

"Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan, kendisine bir kısım âyetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şâni yücedir. Doğrusu O, işitir ve görür." (İsrâ: 17/1)

İsrâ mucizesi, uyanıklık halinde ve cismani olarak vuku bulmuştur. İstikbalde ilim, kültür ve sanatın ulaşacakları dereceleri, insanın aklına ve düşüncesine örneğiyle göstermek, insanların fikirlerini medeniyetin gayelerine çekmek için mucizeler gösterilebilir. Yani, nübüvvet öğretisiyle başlayan medeniyet, bir saniyede çok uzun mesafeleri alma derecesine kadar ilerleyebilir.

Gezegemimiz, sonu olmayan varlık âlemine nispeten küçük bir zerre gibidir. İlâhi hikmet, bu küçük zerreye de büyük tabii kuvvetler ihsan etmiştir. İnsan çalışma ve gayretleriyle bu kuvvetleri keşfedip kendi emri altına alabilirse, o zaman bir saniyede

⁸⁸³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. V, s. 323.

birkaç bin km. mesafeyi kolaylıkla alabilme kudretine sahip olabilir. Belki, bir saniyede uzun mesafeleri kat etmek, o zaman normal bir hadise gibi olur da, ruhani (manevî) kuvvetlerin yardımıyla insan daha da şaşılacak olaylara güç yetirebilir. Bu nedenle Hz. Muhammed, Mirac gecesi Kâbe'den Mescid-i Aksa'ya varıp sonra göklere yükselmiş olmalıdır. Hz. Peygamber'in yeryüzündeki seyahati, maddî kuvvetler yardımıyla; göklere yükselişi ise ruhun kuvveti ile gerçekleşmiş olmalıdır. Yoksa göklere Kâbe'den yükselirdi.⁸⁸⁴

Mūsā Cārullāh'a (1875-1949) göre İsrâ olayı cismani, Mirac olayı da cismani veya ruhani olarak, uyanikken vuku bulmuştur.⁸⁸⁵ Hüseyin Atay'a göre ise Yüce Allah'ın, istediği zaman sevgili kulu Hz. Muhammed'i kâinat içinde herhangi bir yere götürüp getirmesine akıl, metafizikî açıdan imkân-ı aklî ile mümkün diyebilir ama imkân-ı fiili açısından Kur'ân, Hz. Muhammed'in Yüce Allah'ın karşısına çıkıp da karşı karşıya konuşmalarına izin vermez. Çünkü bu durumda Yüce Allah'ın maddî ve cisim olması söz konusu olur. Ayrıca Peygamber'in Allah'la görüşüp dönerken Musa'ya uğraması ve aralarında geçen konuşma da, mutlak Allah anlayışını putperestlik, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki tanrı anlayışlarına benzeten bir kimsenin uydurduğu hikâyedir.⁸⁸⁶

Ali Şeriatî'ye göre ise, Beytu'l-Mağdis, Hristiyanlık ve Yahudiliğin kaynağı ve sembolüdür. Mescid-i Aksâ ise bu iki dinin simgesi ve şifresidir. İslam'ın simgesi de Mescid-i Haram'dır. Bu yüzden Peygamber, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yürümesi (İsrâ) ile büyük tevhidî dinlerin iki kıblesi arasındaki bağı ilan etmek, yani varlığıyla Mescid-i Haram ile Mescid-i Aksâ'yı birbirine bağlamak istemiştir. Bu bağ, tarihteki Musa ve İsa hareketinin devamı olan İslam'ın, tarihî miras oluşunun sembolüdür. Ayrıca bu bağ, tevhidî dinlerin arasındaki birliği, şirk karşısındaki dayanışmaları gerçekleştirme yönünde temel semboldür.⁸⁸⁷

⁸⁸⁴ Cārullāh, Mūsā, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Yay. Haz., Musa Bilgiz, Kitâbiyât, Ankara, 2001, s. 74-75.

⁸⁸⁵ Cārullāh, a.g.e., s. 80.

⁸⁸⁶ Atay, Hüseyin, *Kur'ân'a Göre Araştırmalar I-III*, Atay Yay., Ankara, 1997, s. 49-50.

⁸⁸⁷ Şeriatî, Ali, *Kur'ân'a Bakış*, Çev. Ali Seyyidoğlu, Fecr Yay., Ankara, 1992, s. 70.

2. Mirac

İsrâ ile bağlantılıdır. O da ğayb âleminin bir tasviridir. **Necm, 53/12-18.** âyetlerde bu konuyla ilgili olarak şöyle denilmektedir: *"Ey İnkarcılar! Onun gördüğü şey hakkında kendisi ile tartışır mısınız? And olsun ki o, Cebrail'i sınırın sonunda başka bir inişinde de görmüştür. Orada Me'vâ cenneti vardır. Sidre'yi bürüyen bürüyordu. Gözü oradan ne kaydı ve ne de onu aştı. And olsun ki Rabbinin varlığının büyük delillerini gördü."*

Ali Şeriatî'ye göre mirac, insanın tekâmülü yönünde sonsuz bir alan sağlamaktadır. Muhammed (a.s.)'ın risaleti, insanın yerden yani hayvansal hayattan koparak yükselmesini, Allah'a doğru tekâmül ve uçuşunu sağlamaktadır. Kısacası mirac, insanın varlığının yücelişi, yani insanın özüyle ilişkisi, yerden Allah'a doğru olan hareketindeki peygamber rolünün simgesel ifadesidir.⁸⁸⁸ Mirac, insanın varlığının tekâmül ve yükselişi konusunda felsefî; İsrâ ise, tarihî ve toplumsal bir kavramdır. Yani Peygamberin varlığının ve rolünün iki boyutunu **simgelemektedirler.**⁸⁸⁹

3. Zihâr Kefareti

Bir kimse karısının tamamını veya yarısı gibi bir kısmını ya da tümüne delâlet edecek bir uzvunu, kendisine ebedî olarak haram bulunan anne ve kız kardeş gibi bir kadının tamamına veya bakması haram olan bir uzvuna benzetirse, bu **"zihâr"** olur. Mesela *"Sen bana anam gibisin, sen bana anamın arkası gibisin, senin boynun annemin arkası gibidir"* diyen mükellef bir Müslüman üzerine kefarete gerekir ki, bu kefareti yerine getirmeden karısı ile ilişki kurması helâl olmaz. Çünkü böyle söylemekle, yalan konuşmuş ve helal olan bir şeyi haram göstermiş olur.

Zihâr kefaretinin sebebi, helâl olan bir bedeni veya bir organı, haram olan bir bedene veya organa benzetmek ve sonra da cinsel ilişki kurmayı istemektir. Zihâr kefareti aynen oruç kefareti gibidir.⁸⁹⁰

Şimdi de konuyla ilgili âyetlere bakalım:

⁸⁸⁸ Şeriatî, a.g.e., ss. 67-69.

⁸⁸⁹ Şeriatî, a.g.e., s. 70.

⁸⁹⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Ravza Yay., İstanbul, 2004, s. 318.

Mücadele, 58/1: *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir; esasen Allah konuşmanızı işitir. Doğrusu Allah işitendir, görendir."*

Bu hayret edilecek derecede etkili bir dokunuşa sahip bir giriştir... Siz ikiniz yalnız değildiniz... Yüce Allah sizin ikinizle beraberdi. Ve O, sizin söylediklerinizi işitiyordu. Kadının söylediklerini, kocası hakkında seninle tartışmasını ve Allah'a şikâyetinde bulunmasını işitiyor ve olayın tamamını biliyordu. Çünkü yüce Allah işiten ve görendir. Yüce Allah'ın üçüncü bir şahıs olarak katıldığı bu olay, O'nun bu halinin sadece bir tablosudur. Bunların hepsi kalpleri titreten dokunuşlar ve temaslardır.⁸⁹¹

Mücadele, 58/2: *"Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*

Mücadele, 58/3: *"Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ard arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah'a ve Resûlüne hakkıyla iman edesiniz, diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır."*

Ahzâb, 33/4: *"Allah bir adamın içinde iki kalp yapmamıştır. Kendilerinden zihar yaptığınız eşlerinizi anneleriniz yerine koymamıştır. Evlatlıklarınızı da oğullarınız yerine koymamıştır. Bunlar sizin ağızınızdaki lafınızdır. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yolu gösterir."*

4. Kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a Çevrilmesi

"İnsanların beyinsizleri, 'Yöneldikleri kableden onları çeviren nedir?' diyecekler; de ki: 'Doğu ve batı Allah'ındır. O dilediğini doğru yola eriştirir.'" (Bakara: 2/142)

Kiblenin Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilmesi beyinsizlerin sandığı gibi sadece bir yön değişikliği değil, önderlik görevinin İsrailoğullarından alınıp Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inananlara verildiğinin kanıtıdır. Ayrıca, kiblenin belli bir yönde olması, Allah'ın sadece o yönde olduğu anlamına gelmez.⁸⁹²

⁸⁹¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. IX, s. 566-567.

⁸⁹² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. I, s. 122.

"Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kibleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi ona çevirin. Doğrusu kitap verilenler, bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir." **(Bakara: 2/144)**

Bu âyetlerin girişinde, Peygamberimizin içinde bulunduğu durumu son derece canlı bir biçimde tasvir eden bir ifade ile karşılaşıyoruz. *"Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz"* âyetinde, Yahudilerin yoğun saldırılarını, Müslümanların kendi kiblelerine yönelmelerini ve Peygamberimizde uyanan, o güne kadar yöneldiği kiblenin yüce Allah tarafından değiştirilmesi ile ilgili güçlü arzuyu görmekteyiz.

Sonra *"Hoşnut olacağın kibleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi ona çevirin"* denilmektedir. Böylece ümmet İlâhında, peygamberinde, dininde ve kiblesinde bir olmuştur.⁸⁹³

Bütün bu tasvirlerin üslubu, dinleyenlerin özellikle Arapların günlük konuşmalarında alışık olunan, hitap ve tasvirlerinde sık sık başvurulan bir ifade tarzıdır. Tasvir ve lafızların büyük çoğunluğu özellikle Arapların hayatlarına ve Arap toplumuna delalet etmektedir.⁸⁹⁴

⁸⁹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 203.

⁸⁹⁴ Derzeze, *el-Kur'ânul-Mecîd*, s. 165.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EDEBÎ TASVİR YÖNÜNDEN KUR'ÂN
KISSALARI

I. KUR'ÂN'DA KISSA ÜSLÛBUYLA ANLATIM

A. Kissanın Ortaya Çıkışı

Kıssa, ilk insanla birlikte ortaya çıkmış ve hayatın bütün bölümlerinde ona eşlik etmiştir. O, insan aklının bilinen tasavvurlarının en eskisidir. İnsanoğlunun her ferdi destanlarla, hikâyelerle, kıssalarla ve hurafelerle yaşamıştır. Kissanın ortaya çıktığı ilk halk da putperesttir. Bu yüzden kıssalar ışığın, yağmurun, mevsimlerin kısacası insanların hayatı için gerekli olan şeylerin kaynağı olan ilâhları öven efsaneler şeklinde ortaya çıkmıştır. Zamanla en güçlü yöneticiler ve kâhinler arasında da en önemli silah olmuştur.⁸⁹⁵

Çoğu kıssa ve hikâye araştırmacılarının ortak kabullerine göre sistematik bir anlatım biçimi olarak kıssa, ilk defa Hindistan'da doğmuş, oradan İran yoluyla Arap ülkelerine geçmiş, oradan da Batıya taşınmıştır. Tabii ki kıssa ve kıssacılık kültürü bu süreçte girdiği her ortamın kendi öz yapısına uygun olarak bir takım değişikliklere uğramış ve o kültürün özelliklerinden etkilenmiş, toplumun inançlarından izler taşımıştır.⁸⁹⁶

Arapların, savaşlar etrafında dönen, öncekilerin efsanelerini rivâyet eden kıssaları ve haberleri vardır. Bunlardan bazıları; cinnin insana âşık olması, ilâhlar ve oğulları, Hârût ve Mârût, şimşeğin, cinin ve meleklerin ibadetini anlatan kıssalardır. Bütün bunlar Arapların hayatı hakkında bize bilgi vermektedir.⁸⁹⁷

Şüphesiz Araplardaki bu kıssa ve destan kültürü rastgele, kendiliğinden ya da nakil yoluyla ortaya çıkmamıştır. Araplar fitratları gereği kıssa ve efsaneye meyilli bir millettir. Aşk hikâyelerinin en önemlisi, Leyla ve Mecnûn; savaş ve kahramanlık hikâyelerinin en meşhuru °Antere (ö.614/1218); ilmî ve felsefî hikâyelerin en çok bilineni Hıyy b. Yakzân'dır. Hemedânî'nin (ö.535/1140) ortaya koyduğu ve Hârîrî'nin

⁸⁹⁵ ez-Zeyyin, Semîh °Atîf, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î li'l-Kur'âni'l-Kerîm Mecme'u'l-Beyâni'l-Hâdis Kıssaşu'l-Enbiyâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, eş-Şeriketu'l-°Alemye li'l-Kitâb, Beyrût, 1988, s. 19, 22.

⁸⁹⁶ Özer, Mehmet, "Kur'ân Kıssaları Üzerine Bir Değini", Mart 2003, www.iktibas.info/dergi, 18 Mayıs 2008.

⁸⁹⁷ °Abdu Rabbih, °Abdulhâfiz, *Buhûs fi Kıssaşu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, Beyrût, ts., s. 28-29.

(ö.515/1122) kendisiyle meşhur olduğu "*Maḳāmāt*" da bunlardandır.⁸⁹⁸ Meydānī'nin "*el-Emsāl*", İṣfahānī'nin "*el-Eḡānī*", Beyhaḳī'nin "*el-Meḥāsin ve'l-Mesāvī*", İbnu ʿAbdu Rabbih'in "*el-ʿikdu'l-Ferīd*" isimli eserleri Arap kıssacılığının ulaştığı zirveyi gösteren belli başlı edebî kaynaklar arasındadır.⁸⁹⁹

Araplar arasında anlatılan bu kıssalar genelde "*Eyyāmu'l-ʿArab*" denilen ve kabileler arasında vuku bulmuş harpler ile bu harplerde gösterilen kahramanlıklara ilişkindir. Araplar her fırsatta bu gibi olayları anlatarak; kıssayı, kimi zaman bir ibret konusu, kimi zaman iyi ahlâk ve davranışları telkin eden, kötülüklerden korunmayı teşvik eden bir nasihatnâme, kimi zaman da bir iftihar ve övünç kaynağı olarak algılamışlardır.⁹⁰⁰

Cahiliye şairi amacına, kahramanları hayvan olan kıssalarla ulaşımıştır. Bu tasvir şekli, amaçları, açıklama yapmadan teşbih ile yerine getirme yollarındandır. Özellikle de aşk kıssalarındaki ifade yollarından biridir. Berrāk'ın, Muraḳḳıṣ'ın, İmruu'l-Ḳays'ın ve ʿAntere'nin aşk kıssalarında olduğu gibi.⁹⁰¹

Kıssa, bazılarına göre, yazarın aklına gelen düşünceyi veya düşüncesinin etkilendiği resmi kaydetmesi, herhangi bir duygunun resme aktarılmasıdır. Bazılarına göre ise, insan hayatındaki hareket ve aktiflik yönlerinden birisinin nesirle rivâyet edildiği hikâyedir.⁹⁰² Genel anlamıyla edebî bir kıssada *konu, şahıslar ve diyalog* bulunur. Sonra bütün bu unsurlar, önemle vâsıf edilir. Edebî bir kıssada bulunması gereken özelliklerden bazıları şunlardır:

1. Sanatsal birlik olması
2. Şahısların resmedilmesi.
3. Bir hedefi ve amacı olması.⁹⁰³
5. Öğüt ve hikmetin açıkça ortaya konmaması.
6. Teşvik unsurlarını içermesi

⁸⁹⁸ ʿAbdu Rabbih, a.g.e., s. 30.

⁸⁹⁹ ʿAbdu Rabbih, a.g.e., s. 31.

⁹⁰⁰ Özer, Mehmet, a.g.m.

⁹⁰¹ el-Behbī, *Tārīhu'ş-Şiʿri'l-ʿArabī*, s. 98-99.

⁹⁰² el-ʿAdevī, Muḥammed Ḥayr Maḥmūd, *Meʿālimu'l-Ḳıssa fi'l-Ḳurʿāni'l-Kerīm*, Dāru'l-ʿAdevī, Ürdün, 1988, s. 35.

⁹⁰³ el-ʿAdevī, a.g.e., s. 35.

7. Üslubunun doğal olması, mübalağa ve zorlama olmaması.⁹⁰⁴

Kıssa, şiir örneklerindedir. Şiirin konuları, bütün renkleriyle, fiillerin tasviridir. O halde kıssa, diğer şiir sanatları gibi, fiillerin tasvir edilmesi için ortaya çıkmıştır. Fakat fiillerin hepsini tasvir etmez. Kıssanın tasviri ifade etme aracı ise "*nesir*"dir. Çünkü nesir, günlük hayatın olaylarını ifade etmeye uygundur.⁹⁰⁵

Kıssa hayalin genişlemesi, abartı ve zamanın hükmetmesi ile hikâyeden doğmuştur.⁹⁰⁶ Özel bir hayatın veya canlılardan bir grubun herhangi bir dönemini tam olarak tasvir etmesi yönüyle de hikâyeden farklıdır. Öte yandan hikâye, hayatın bir kısmını veya bir durumunu içerir. Bundan dolayı yazar, hikâye yazarının sakındığı ayrıntılara dalmak zorunda kalır. Bu da ilk etapta vurguya dayanır. O halde kıssa ile hikâye arasındaki fark, kıssa yazarının önemli olayların bir bölümünü tarihî sırasına veya mantıkî uyuma göre sunmaya çalışırken; hikâye yazarının, hayatın bir bölümünün belli kısımlarını hoş ve açık bir şekilde ortaya koymaya çalışmasıdır.⁹⁰⁷ Ayrıca kıssa, hikâye ile roman arasında bulunur.⁹⁰⁸

B. Kur'ân'da Kıssa Kavramı

Kıssa'nın ilk manası, "*bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek*"tir. Mesela Kehf, 18/64 ve Kasas, 28/11. âyetlerde bu manada kullanılmıştır.⁹⁰⁹ İkinci manası, "*birine bir sözü beyan etmek*" olup, Yusuf, 12/3. âyette bu anlamda kullanılmış ve "*Biz sana en güzel bir tarzda beyan ediyoruz*" denilmiştir. Üçüncü anlamı ise, "*anlatmak, hikâye etmek*" tir. Bu mana, birinci ve ikinci manaları sınırlandırmaktadır. Bundan dolayı "*kıssa*" yerine "*hikâye*" tabiri kullanılmamalıdır. Çünkü hikâye, gerçekten vaki olmamış

⁹⁰⁴ el-^cAdevî, a.g.e., s. 36; Şeyh Emîn, a.g.e., s. 224.

⁹⁰⁵ H.B. Tişarılın, *Funûnu'l-Edeb*, Ta^crîb; Zekî Necîb Maḥmûd, Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, y.y., ts., ss. 116-119.

⁹⁰⁶ ^cAbdu Rabbih, a.g.e., s. 31.

⁹⁰⁷ Necm, Muḥammed Yûsuf, *Fennu'l-Kıssa*, Dâru's-Şekâfe, Beyrût, ts., s. 9-10.

⁹⁰⁸ Şeyh Emîn, Bekrî, *et-Ta^cbîru'l-Fennî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1994, s. 223.

⁹⁰⁹ el-Ya^clâvî, Muḥammed, *Eştât fi'l-Luğa ve'l-Edeb ve'n-Nakd*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1992, s. 337; el-Ḳaṭṭân, Mennâ^c Ḥalîl, *Mebâhiş fi 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Menşürâtu'l-^cAşri'l-Ḥadîs, y.y., 1973, s. 305; ^cAbdu Rabbih, a.g.e., s. 40.

durumlar hakkında kullanılabileceği halde; kıssa, mazide gerçekleşen olayları bildirerek, ders almaları için insanları o zamanda yaşatmayı gaye edinir.⁹¹⁰

Kur'ân, her şeyden önce dinî davet kitabı olduğu için ondaki kıssa, beşerî kıssanın gerektirdiği şartlara sahip olmayan özel bir kavramdır.⁹¹¹ Gerek vasıf gerekse amaç yönünden, Kur'ân'daki kıssalar genellikle diğer kıssalardan farklıdır. Çünkü Kur'ân kıssalarının bütün kelime ve cümlelerinde vasıf vardır. Diğerlerinde ise, olmayabilir.⁹¹² Ayrıca Kur'ân kıssalarında efsaneye, hayale, yalana, iftiraya, süse, hurafeye ve vehme yer verilmez. Yani, Kur'ân kıssaları tamamıyla doğrudur, gerçektir. Çünkü onlar güvenilir ve gerçeği anlatan Allah'ın sözüdür.⁹¹³

Kur'ân kıssalarının her biri, insanoğluna muhtelif ortam ve şartlarda nasıl davranacağına dâir en güzel örnekleri ve uyulacak Allah kanununu sunan⁹¹⁴, insanlara tarihten nasıl istifade edebileceklerini öğreten altın levhalardır. Bunlarla ibret alma, yaratıcının kudret ve hikmetini anlama hedeflenir.⁹¹⁵ Bu arada icâz, vurgu, hayal unsuru ve üstün ifade gücü de ihmal edilmez. Çünkü bunlar, ikna etme ve kalplerin kilitlerini açmada en iyi yardımcılarıdır.⁹¹⁶

Kur'ân kıssaları; konusundan, sunuş şeklinden, olayların seyrinden bağımsız edebî bir ürün de değildir. Asıl amaç için kullanılan pek çok araçtan biridir. Amaç da, geçmiş tarihî olayların açıklanması değil, ibret ve tavsiyedir.⁹¹⁷ Yusuf, 12/111. âyet bu duruma delil olarak gösterilebilir: "*And olsun ki, peygamberlerin kıssalarında, akli olanlar için ibretler vardır.*"⁹¹⁸

Kur'ân'da karşımıza çıktığı haliyle kıssa; şahıs, zaman ve mekândan soyutlanmış gerçeküstü veya kendi başına bir gerçeklik alanı oluşturan, bu haliyle aşkın olayların dile getirildiği ifade şekilleridir.⁹¹⁹ Zira yaşanmış, tecrübe edilmiş ve ibret vesikası

⁹¹⁰ Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 105; el-^cAdevî, a.g.e., s. 29.

⁹¹¹ el-^cAdevî, a.g.e., s. 36-37.

⁹¹² ^cAbdu Rabbih, a.g.e., s.47-48.

⁹¹³ Zuhaylî, Vehbe, *el-Kıssatu'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Ḥayr, Beyrût, 1992, s. 18.

⁹¹⁴ Kara, Necati, *Kur'ân'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, Seha Neşr., İstanbul, 1991, s. 21.

⁹¹⁵ Kara, a.g.e., s. 25.

⁹¹⁶ el-Ya^clâvî, Muhammed, a.g.e., s. 347.

⁹¹⁷ Şeyh Emîn, a.g.e., s. 225.

⁹¹⁸ Şeyh Emîn, a.g.e., s. 226.

⁹¹⁹ Görgün, Tahsin, *İlâhi Sözü'nün Gücü*, Gelenek Yay., İstanbul, 2003, s. 85-86.

haline gelmiş olayların, insan zihninde canlandırılması ve hikâye edilerek aktarılması, insanın etkilenmesi ve anlatılanlardan ders çıkarması açısından soyut anlatım tarzlarına göre daha etkileyicidir. Nitekim her toplum geçmişte yaşayan insanların nasıl bir hayat yaşadıklarını, ne gibi zorluklar ve sıkıntılar çektiklerini, hayata bakış açılarını, inançlarını, kültürel hayatlarını, tabiatlarında var olan bir etkiyle hem merak eder, hem de kendi yaşamlarını belirlemede önemli ipuçları elde etmek ister. Bu nedenle her toplum geçmişe ait olaylardan ve hadiselerden etkilenir. Bu toplum, sözlü kültürün egemen olduğu bir toplum ise etkilenme daha fazla olacaktır. Bu nedenle Kur'ân vermek istediği mesajı kıssalar vasıtasıyla insanlara aktarmaya çalışmıştır. Bu kıssalar da insanlara nasıl bir hayat tarzını seçmeleri konusunda öneriler sunmuştur. Bu önerilerin değerlendirilip değerlendirilmemesi de insana düşmektedir.⁹²⁰

Kur'ân'daki kıssaların bir diğer özelliği ise, kıssalar arası boşluklardır. Tablolar arası bölümler öylesine birbirinden farklı olarak anlatılır ki, iki tablo arasındaki boşluğu insan, kendi hayalinde canlandırmaya çalışır ve bir önceki tablo ile bir sonraki tablo arasında köprü kurabilmek için uğraşır.⁹²¹ Bu yapıyla Kur'ân kıssaları tarihteki olayların aynısı ve tümü olmamakla birlikte gayrisi de değildir ve vakaya uygundur. Belli kesitler alınmış, teferruat terk edilmiştir. Kasas denmesi de bundandır.⁹²²

1. Kur'ân Kıssalarının Konusu

Kur'ân'daki kıssalar Allah'ın birliğini, şirk çeşitlerini, kâfirlerin peygamberleriyle olan durumlarını, küfrü, küfrün sebeplerini, firavunları, zalimleri, doğru yoldan sapmanın örnekleri vb. konuları ele almıştır. Ayrıca akrabalık bağlarının kesilmesinden, itaatsizlikten, yalandan, vahyin ispatından, Allah'ın birliğinden, dinlerin temelde bir olmasından, uyarıdan, müjdelemeden, ilâhî kudretin tezahürlerinden, hayır ve şerrin sonucundan, şükür ve diğer şeylerden bahsetmiştir.⁹²³ Peygamberlerle karşıtları arasındaki mücadeleden bahsederken de, genel geçer toplumsal kurallara temas etmiştir. Mesela, bir topluluğa gönderilen Peygamberin, o topluluktan biri olması,

⁹²⁰ Karakaya, a.g.e, s. 51.

⁹²¹ İbni Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, c. I, s. 453.

⁹²² Şengül, İdris, "Kur'ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", *1. Kur'ân Sempozyumu (1-3 Nisan 1994)*, Bilgi Vakfı, Ankara, 1994, s. 136.

⁹²³ el-^cAdevî, a.g.e., s. 39; el-^cHaṭîb, a.g.e., s. 10.

onların dilini konuşması ve her toplumun belli bir süresinin bulunması gibi konular.⁹²⁴ Bunların hepsi Allah'ı bilmede, suçları ve cezaları öğrenmede; dînî, medenî ve sosyal vazifeleri hikmet dolu olaylar halinde anlatmada oldukça etkili olmuştur.⁹²⁵

Kur'ân'daki kıssalar çoğunlukla Peygamberle ilgilidir. Amaç, Nûh (a.s.)'dan Hz. Muhammed (s.a.v.) dönemine kadar, tüm semavî dinlerin, tamamen Allah katından geldiğini açıklamaktır. Yüce Allah Hz. Nûh, Hz. Eyyüb, Hz. İsmail, Hz. İdris ile Hz. Zekeriyya Peygamberleri, onların risâlet görevlerini ve kavimlerine yaptıkları davetleri anlattıktan sonra sözü, Kur'ân-ı Kerîm'in doğruladığı apaçık hakikate getirmektedir. Bu hakikat de İlahın ve ümmetin bir olmasıdır. Bu husus **Enbiya, 21/74.** âyette şu şekilde belirtilmiştir: *"Hakikaten bu, bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin rabbinizim. Öyle ise bana kulluk edin"*⁹²⁶

Peygamberlerin ilk görevleri tebliğdir. Bu yüzden Kur'ân kıssalarının temel konusu, tebliğ ve tebliğin metotlarıdır. İbret alınacak hususların başında da bu mesele gelmektedir. Her fert bir peygamberin şahsında kendi konum ve karakterine uygun bir örnek bulabilir. Mesela çocuklarını yitiren Hz. Yakup'un ve hastalıklara müptela olan Hz. Eyyüb'ün sabrını, dünya nimetlerine ve hükümlerine sahip olan Hz. Davut ve Süleyman'ın şükrünü, zalim hükümdara karşı savaşan Hz. Musa'nın mücadelesini, dinden tamamen uzaklaşmış cahil bir toplumda mücadele eden, mücadelesine sıfırdan başlayıp sıkıntı ve problemlerle karşılaştıktan sonra devletini kurarak devlet başkanlığını üstlenen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mücadelesini, sabrını ve şükrünü kendine rehber edinebilir.⁹²⁷

2. Kur'ân Kıssaları'nın Mahiyeti

Kıssa, mahiyeti itibariyle zihinleri canlı tutan bir yapıya sahiptir. Edebî olması da tesir gücünü ikiye katlamaktadır.⁹²⁸ Kur'ân'ın ifadeleri de, ortaya koydukları sahnelerde dînî gaye ile edebî gayeyi birleştirir ve insanın ruhuna sanat güzelliği ile

⁹²⁴ Şimşek, a.g.e., s. 83.

⁹²⁵ Banarlı, a.g.e., s. 114.

⁹²⁶ Şābūnī, Muḥammed °Alī, *Âyetler Işığında Peygamberler Tarihi*, Çev. Hanifi Akın, Ahsen Yay., İstanbul, 2003, s. 223.

⁹²⁷ °Abdu Rabbih, a.g.e., s. 44; Şimşek, a.g.e., s. 82-83; Şeyh Emīn, a.g.e., s. 226.

⁹²⁸ Çelik, Muhammed, a.g.e., s. 335.

hitap eder.⁹²⁹ Bir kıssa aktarılırken, yıkılıp gitmiş olan geçmiş asırlara sanki yeniden hayat üflenir ve bu sayede o dönemler yeniden canlanır. Bizler bu kıssalar yoluyla hak ve bâtil ehli arasındaki o dehşetli mücadeleleri, o anları yaşar gibi şahit oluruz ve bir film şeridi gibi gözümüzün önünde tekrar canlanır.⁹³⁰

Kur'ân kıssalarının mahiyeti hakkında, doğrudan olmasa da, muhtelif tezler ileri sürülmüştür. Bunları beş grupta toplayabiliriz:

Birincisi ve görünüşe göre en eskisi, Kur'ân kıssalarının tarih olduğunu kabul eden tezdır. Taberi başta olmak üzere, evrensel tarih yazarlarının eserlerinde bu durum dile getirilmiştir. Tarihe ait bu kıssalar açık ve geniştir. Kur'ân'da işaret edilen muhtasar kıssalar, bu şekilde açıklanmış olur. Mesela Hz. İbrahim'in Mekke'ye gelip Kâbe'yi inşa etmesinin anlatıldığı kıssa, Hz. Musa ile Hızır arasında geçen kıssa, Âd kavmini helak eden rüzgâr kıssası. Ayrıca bu kıssalar, bir dünya tarihinin unsurları olarak görülmüş, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar olan muhtelif tarihî unsurlarla (İsrailiyyât) da desteklenerek evrensel tarihler telif edilmiştir.⁹³¹

İkincisi; Kur'ân kıssalarının tarihî olayları anlatan rivâyetler olmasının yanında, olayların olup-bitiş düzenini bir sebep-sonuç ilişkisi içinde anlatılmasını dikkate alan tezdır. Bu tez, kıssaların aynı zamanda bir tarih felsefesinin ana hatlarını da ihtiva ettiğini savunur. Bu tezi savunanlar arasında Ali Şeriatî, Muhammed Bâkır eş-Şadr, Murtaza Mutahharî gelir. Mesela Muhammed Bâkır eş-Şadr'a göre "*Kur'ân bir hidâyet ve inkılâp kitabıdır. Bu ise iki şekilde gerçekleşir: Bunlardan birisi, Yüce Allah'ın yapılmasını ve kaçınılmasını gerekli gördüğü hususları bildirmesi ve insanlardan bunları gözetmelerini bildirmesidir. Kur'ân bu haliyle zaman ve mekândan mücerredir. İkincisi, bu emir ve yasakların gereğinin 'verili şartlarda' gerçekleştirilmesidir.*"⁹³²

Üçüncüsü; kıssaları kendilerinden ibret alınacak ahlâkî hikâyeler olarak gören tezdır.

⁹²⁹ Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 106; Okiç, a.g.e., s. 126; Çelik, Muhammed, a.g.e., s. 348.

⁹³⁰ Sanu, Mustafa, "Said Nursi ve Diğer Muasır Düşünürler Göre Kur'ân'ın Maksatları", *Kur'ân'ın Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği*, Sözleryay., İstanbul, 1998, s. 378.

⁹³¹ Görgün, a.g.e., s. 75, Dölek, a.g.e., s. 51.

⁹³² Görgün, a.g.e., s. 75-76.

Dördüncüsü, kıssalara edebî açıdan bakan tezdır. Tâhâ Huseyn, Emîn el-Ĥulî, Muḥammed Aḥmed Ḥalefullâh, Seyyid Kutub vs. gibi meseleye edebî açıdan bakanlar, Kur'ân'da anlatılan kıssaları olmuş bitmiş olayları ifade eden değil, edebiyat şaheseri olarak görmektedirler.

Beşincisi, sosyolojik veriler açısından değerlendiren tezdır. Kıssalar sosyolojik veriler olarak kabul edilmiş ve onlarla bir toplumbilim nazariyesi oluşturulmak istenmiştir.⁹³³

3. Kur'ân Kıssalarının Hedefleri

Kur'ân kıssalarının esas hedefi dinîdir. Yani tarihî vakaların anlatılması değil, Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmektir.⁹³⁴ Bu maksatlar şunlardır:

1) Doğru inançları tespit edip, hurafeleri ve yanlış fikirleri ortadan kaldırma. Bu da inançların açıklanıp tasvir edilmesiyle gerçekleştirilmiştir.⁹³⁵

2) Hayatın tehlikelerine karşı uyarma, korkutma⁹³⁶

3) Peygamberin ve beraberindeki mü'minlerin; hakka davetin, zorluklara katlanmanın, sabırlı olmanın, hayra davet etmenin önemini belirlemesi.⁹³⁷

4) Peygamber'i, karşılaştığı yalanlama, eziyet, büyüçülük ithamı, delilik atfı gibi davranışlar karşısında teselli etme, irade ve azmini bileme.⁹³⁸ Peygamber'i teselli eden kıssalar aynı zamanda imanları nedeniyle kovulmaya, sıkıntıya ve baskıya maruz kalan mü'minleri de teselli eder.⁹³⁹

5) İnsanları düşündürme ve ibret almalarını sağlama.⁹⁴⁰

Bu konuda Dr. Philip, yazdığı Arap Tarihi'nde şöyle der: "*Kur'ân, kıssaları işlemekle ahlâkî ibretlere yönelmeyi hedef alır. Yoksa kupkuru hikâye serdetmez. Okuyan ve dinleyeni edebî öğütlerle, ahlâkî ve içtimâî örneklere yöneltip onlara yepyeni*

⁹³³ Görgün, a.g.e., s. 78-79.

⁹³⁴ Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 106; Okıç, a.g.e., s. 126; Çelik, Muhammed, a.g.e., s. 348; Raşvân, cAbdullâh, a.g.m.

⁹³⁵ cAbdu Rabbih, a.g.e., s.89.

⁹³⁶ cAbdu Rabbih, a.g.e., s. 93; Zuhaylî, *el-Kıṣṣatu'l-Ḳur'âniyye*, s. 15.

⁹³⁷ cAbdu Rabbih, a.g.e., s. 100; el-Bûtî, a.g.e., s. 179.

⁹³⁸ Şimşek, a.g.e., s. 71.

⁹³⁹ Şimşek, a.g.e. s. 77; Kutub, Muḥammed, *Kur'ân Araştırmaları*, c. I, ss. 162-165

⁹⁴⁰ Şimşek, a.g.e., s. 71; el-Bûtî, a.g.e., s. 177.

ufuklar açar. Öyle ki, naklettiği olayın neticesini iyilik ve kötülüğüyle birlikte mensuplarının önüne serer. Mesela, 'Geçmişte iyi ve doğru kimse doğruluğu, şerir kimse de şerirliği karşılığında ceza görmüştür' der ve bunun ibret alınacak safhalarını bedi' bir üslupla anlatır."⁹⁴¹

6) Allah'ın Peygamberimiz için seçtiği risâleti destekleme.⁹⁴²

"Öyle ki elçilerimiz umutlarını yitirdikleri ve yalanlandıklarını sandıkları vakit, yardımımız onlara yetişmiştir. Böylece dilediklerimiz kurtarıldı. Güçlü baskınımız suçlu bir toplumdan geri çevrilemez." (Yusuf, 12/110)

7) Allah'ın eşi ve benzeri olmayan bir rab ve ilâh olduğu düşüncesinin tohumlarını ekme.⁹⁴³

Bu durum, Hz. Âdem'in yaratılışı, Hz. İsa'nın doğumu, Hz. İbrahim'in ölü kuşları çağırması, Allah'ın kendisini öldürüp yüz sene sonra dirilttiği kimsenin kıssası gibi kıssalarla izah edilmiştir.⁹⁴⁴

8) Sevgi, saygı ve hayır hislerini uyandırma.⁹⁴⁵

9) Dinin Allah katından olduğuna, Nûh (a.s.)'dan başlayıp Muhammed (s.a.v.) dönemine kadar devam ettiğini, mü'minlerin hepsinin tek bir ümmet olduğunu açıklama.⁹⁴⁶

"(Ey Peygamber!) Senden önce hiçbir elçi göndermedik ki, ancak ona 'Ben'den başka ilâh yoktur, sadece Bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım." (Enbiya, 21/25)

10) Peygamberlerin davetteki metodunun bir olduğunu belirtme.⁹⁴⁷

Kimi zaman kıssalar aynı üslupla anlatılır ve her Peygamber'in dilinde aynı ifadeler tek bir cümle halinde dile getirilir. Bir peygamber gelir, bir söz söyler ve gider. Sonra başka peygamberler gelir ve hiç değiştirmeden aynı sözleri tekrarlarlar. Peygamberler değişik kavimlere gelip zaman, mekân ve dil farklılığı olmasına rağmen

⁹⁴¹ Tabbâra, a.g.e., s. 61.

⁹⁴² °Abdu Rabbih, a.g.e., s. 106.

⁹⁴³ °Abdu Rabbih, a.g.e., s. 110; Zuḥaylî, *el-Kıṣṣatu'l-Ḳur'āniyye*, s. 15.

⁹⁴⁴ Özer, Mehmet, a.g.m.

⁹⁴⁵ Zuḥaylî, *el-Kıṣṣatu'l-Ḳur'āniyye*, s. 15.

⁹⁴⁶ Zurzür, °Adnân Muḥammed, °*Ulūmu'l-Ḳur'ān*, el-Mektebu'l-İslāmî, y.y., ts., s. 376; el-°Adevî, a.g.e., s. 41.

⁹⁴⁷ Zurzür, a.g.e., s. 378; el-Ḥaṭîb, a.g.e., s. 44.

aynı şeyi söylemişler, aynı tezi ortaya atmışlardır. İşte bütün peygamberlerin tek bir peygambermiş gibi tekrarı ve bütün kavimlerin tek bir kavimmiş gibi muhatap alınışı bu noktadan ileri gelmektedir.⁹⁴⁸

"Hakikaten sizin bu ümmetiniz (bütün peygamberler ve onlara iman edenler) tek bir ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, öyleyse bana ibadet edin." (Enbiya, 21/92)

11) Allah-u Teâlâ'nın Peygamberleri'ne yardım ettiği, yalancıları helak ettiğini ifade etme.⁹⁴⁹

Kıssacası; Kur'ân'daki kıssalar *"Allah birdir ve ondan başka ilâh yoktur"* düşüncesini verir. Ondaki ifade güzelliği ve tasvir sanatı da zihinleri bu noktaya çekmek için bir vasıtaadır.⁹⁵⁰

4. Kur'ân Kıssalarının Özellikleri

Kur'ân kıssaları, geçmiş ümmetlerin, önceki peygamberlerin hallerinden, zaman içinde ve milletlerin tarihinde vaki olmuş hadiselerden haber vermekte, insanların yaşadığı beldeleri anlatmakta, hatta insanın ilk yaratılışı ve dünya hayatındaki başlangıcı hakkında bilgiler vermektedir.

Geçmiş zamanlarla ilgili iki tür Kur'ân kıssası vardır: *Birincisi*; Peygamber kıssalarıdır. Davetin merkez noktasında yer aldıkları için Kur'ân'da en çok yer alan kıssalardır. Peygamber ve Resullerin yaşadığı olaylar, yaptıkları davetlere karşılık kavimlerinin onlara karşı takındıkları tavırlar, davetlerini nasıl gerçekleştirdikleri, bu davetin merhaleleri, başlangıç ve sonuçları, o kavimlerin akıbetleri vs.⁹⁵¹

İkincisi; insanlık tarihinde gerçekleşen olaylar ve insanlığın gelişiminde dikkate alınabilecek önemli gelişmeler, ortaya çıkan ve iz bırakan önemli şahsiyetlere ilişkin; Tâlût ve Câlût, Mağara ashabı, Zülkarneyn, Kârun, Sebt ashabı, Hz. Meryem, Uhdûd ashabı ve benzeri. Allah Teâlâ, ayrıca Rasulullah zamanında gerçekleşen Bedir, Uhud,

⁹⁴⁸ Kutub, Muhammed, a.g.e., s. 169-171

⁹⁴⁹ Zurzür, a.g.e., s. 379.

⁹⁵⁰ Kutub, Muhammed, a.g.e., s. 208.

⁹⁵¹ el-Bâsiṭ, Mūsā, "Kur'ân Kıssalarına Yaklaşımında Said Nursi Metodu", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği*, Sözleryay., İstanbul, 1998, s. 186; el-^cAmrânî, Ḥasen, "Risale-i Nur'a Göre Kur'ân-ı Kerîm'deki Tekrarın Edebî Yönü", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği*, Sözleryay., İstanbul, 1998, s. 450; Mennâ^c, a.g.e., s. 306; ^cAbdu Rabbih, a.g.e., s. 52; el-Ḥaṭîb, Cârullâh b. Suleymân, *Kıssaşu'l-Kur'ân*, İşrâf, Mennâ^c Ḥalîl Kattân, Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su^cud el-İslâmiyye, Riyâd, ts., s. 7.

Huneyn ve Tebük Gazaları, Hicret ve İsrâ olayları gibi bazı hadiseleri de kıssalar halinde bildirmiştir.⁹⁵²

Kur'ân kıssalarında canlı tarihî gerçeklikler ele alınmış, düşünmeden alıkoyacak ayrıntılardan uzak durulmuştur. Kıssanın bazı olayları, hayat veren bir üslupla anlatılmıştır. Mesela, Lût kavminin kıssası gibi.⁹⁵³

Davetin başlarında kıssadaki olaylar sunulurken son derece kısa ifadeler ve kelimedeki ses tonu üzerinde durulmuş, Peygamber isimlerine ve diyaloglara yer verilmemiştir. Çünkü bu aşamadaki ilk amaç, Mekke müşriklerini inattan, yalandan, bâtıl üzerinde ısrar etmekten sakındırmaktır.⁹⁵⁴ Bu yüzden kısas hangi maksat için serdediliyorsa, olayın sadece o kısmı zikredilir. Yani, olaylar hikâye ve romanda olduğu gibi düzenli bir şekilde bir yerden başlayıp bir neticeye ulaşmaz; sadece bir sahne tasvir edilir. Dinî gaye güdüldüğü için de, tarih sırası gözetilmeden başından, ortasından veya sonundan anlatılır.

Muhatabın kıssadaki olaylar içinde dalıp gitmesine izin verilmez, arada dinî yönlendirmeler yapılır. Mesela kıssanın kahramanı Hz. İbrahim ve muhatapları değil, tevhit ve şirk; ya da Hz. Yusuf ile ev sahibi değil, Yusuf'taki iffet ve emanet ile kadındaki şehvet ve hıyanettir.⁹⁵⁵

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise, Kur'ân kıssalarının gayba ait olmasıdır. Hz. Muhammed'in geçmişte olan olayları bize aktarması ancak Allah'ın O'na bildirmesiyle gerçekleşmiştir. Şüphesiz Hûd, 11/49. âyette "*İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin..*" denilirken, Yusuf kıssasının ardından da "*İşte bu gayb haberlerindedir. Onu sana vahyediyoruz*" denilmiştir.

Ayrıca Kur'ân kıssaları sadece geçmiş olaylardan bahsetmez, aynı zamanda devamlı yenilenen çağdaş hayattaki gelişmelere ve bu açıdan bizlerce gayb olan hallere; Deccâl, Ye'cûc-Me'cûc'ün ortaya çıkışı gibi geleceğe dair haberlere yer verir. İşte bu

⁹⁵² el-Bâsîr, Mûsâ, a.g.m., s. 187; Mennâ^c, a.g.e., s. 306.

⁹⁵³ Nakra, et-Tehâmî, *Saykûlüciyyetu'l-Kışşa fi'l-Kur'ân*, eş-Şeriketut- Tünisiyye, Cezayir, 1974, s. 87.

⁹⁵⁴ Nakra, a.g.e., s. 91.

⁹⁵⁵ Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 109-110; er-Râğib, a.g.e., s. 262-263; Görgün, a.g.e., s. 86; Mennâ^c, a.g.e, s. 308; Raşvân, ^cAbdullâh, "*el-Kışşa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*", 24 Eylül 2006, furat.alwehda.gov.sy., 31 Mayıs 2008

Kur'ân kıssaları, gayb olan bütün olaylar ve hadiseler keskin birer şahittir. Aynı zamanda büyük bir incelik ve edebî tasvir ile Hz. Peygamberin vasıflarını bize aktarmaktadır.⁹⁵⁶

Kıssalarla, Müslümanların içinde yaşadıkları manevî gerçekliği kavramaları konusunda modeller verilmiştir. Bu modelleri ikiye ayırabiliriz: *Birincisi*, olanı tasvir eden, gerçekliğin temsili olan model; *ikincisi*, olması gerekeni gösteren modeldir.⁹⁵⁷

Özetle kıssalar;

1) Akıl sahiplerine ibret olur ve öğüt verir.

2) Doğru ve gerçektir.

3) Bütün gerçekleri, ihtiyaçları; helal, haram ve dinle alakalı her şeyi içerir.

4) Dünyada hidâyete sebep olup, kıyamet günü Allah'ın kullarının rahmet elde edebilmesinin temelidir.⁹⁵⁸

5) İlahi kitaba karşı çıkanlara çağrıdır ve önceki kavimlere âit olayları düşünmek için Peygamberlerin mesajlarını içerir.⁹⁵⁹

6) Toplumsal zulümden ve milletlerin yok oluşundan bahseder.⁹⁶⁰

Her kavim kendine lâayık cezayı bulmuş, Allah onları peygamberleri yalanlamaları sebebiyle helak etmiştir. Onların cezaları dört çeşittir:

1. Fırtına: Allah  Ad kavmi gibi bazı kavimlere son derece şiddetli esen, çok azgın, soğuk ve helak edici rüzgâr (azap kasırgası) göndermiştir. Bu kasırga küçük taşları topluyor onların üzerine atıyordu. Ya da insanları yerden kaldırıyor ta gökyüzüne kadar yükseltiyor, sonra da yere düşürüyor, insanlar cansız cüsseler halinde yıkılıyorlardı. Bu ceza, küfre düşmeleri ve "*Bizden daha güçlü kim vardır?*" (**Fussilet 41/15**) şeklindeki sözlerinden dolayıdır.

2. Çığlık: Allah Semûd kavminin küfür üzerinde ısrar edip de iman etmemeleri, tuğyan ve azgınlıkta devam etmeleri, Allah'ın peygamberi Salih (a.s.) ile birlikte iman edenleri tehdit etmeleri, yurtlarından çıkarmak ve taşlamakla korkutmaları üzerine Semud kavmine, seslerini ve hareketlerini yok edecek korkunç bir çığlık (ya da deprem)

⁹⁵⁶ el-Bâsîf, Mûsâ, a.g.m., s. 187.

⁹⁵⁷ Görgün, a.g.e., s. 87-88.

⁹⁵⁸ Zuhaylî, *el-Kıssatu'l-Kur'âniyye*, s. 20.

⁹⁵⁹ Zuhaylî, a.g.e., s. 21.

⁹⁶⁰ Zurzûr, a.g.e., s. 372.

göndermiştir. Onların durumu, Medyen halkının durumu gibidir.

3. Yerin dibine geçirme: Allah azgınlaşan ve haddini aşan, ayak direten, yüce Rabbine isyan eden, böbürlenene, diktatörlük yapan ve yürürken gururlanan Kârun'u cezalandırmış; bütün serkeş diktatörlere ibret olması için de onu ve sarayını yerin dibine geçirmiştir.

4. Suda boğma: Allah, inançsızlıkları ve putlara tapmaları sebebiyle, Nûh kavmini, Firavun, Hâmân ve ordularını suda boğmuş, onlardan hiç kimse kurtulamamıştır.

Belirtilen her ceza onların zulüm ve günahlarına uygun bir cezadır. Yoksa onlara yapılan bir zulüm ve haksızlık değildir.⁹⁶¹

Kıssalardaki diğer bir özellik, "*tekrar*"dır. Tekrarın sebebi ise, İslam davetinin sahnesinin bölümlerinin uyumlu ve tam olması; davetin sahibini ve çevresindekileri kuşatan psikolojik şartları bilmek içindir.⁹⁶² Diğer bir sebep de, gönüllere sünneti yerleştirmek, yalancılara uyarmak ve korkutmaktır.⁹⁶³

Kur'ân'da tekrar, bazen bir cümlenin çeşitli yerlerde tekrar edilmesi, bazen de olayın tekrarı şeklindedir. Bunlardan olayın tekrarı, kıssa konusuna girer. Bazı âlimlere göre, bir olayın birçok yerde farklı üsluplarla anlatılması, fesahat ve belagat üstünlüğüne delildir. Mesela, Allah'ın meleklerle Âdem'e secde etmelerini emretmesi ve İblis'in secde etmekten kaçınması olayı beş yerde; Hz. Musa'nın Firavun'un sihirbazlarıyla yarışıp asasının, onların büyülerini yutması mucizesi dört yerde tekrar edilmektedir.⁹⁶⁴

Aslında tam bir tekrar yoktur. Surenin genel havası ve siyak münasebetiyle aynı kıssa, her seferinde değişik ayrıntılar eklenerek farklı üslupla ele alınır ve bu farklı detaylar, değişik ibretlere yol açar. Ayrıca sıradan meseller, mesela Hz. Musa'nın doğumunu çevreleyen şartlar, gençliği, evlenmesi tekrarlanmaz; ama Firavunla karşılaşması, sihirbazlara söylediği sözler, risaletin hedefi açısından önemli olduğu için

⁹⁶¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. X, s. 522.

⁹⁶² Nakra, a.g.e., s. 129.

⁹⁶³ Nakra, a.g.e., s. 130-131.

⁹⁶⁴ Şimşek, a.g.e., s. 111; Râbiḥ, Düb, *el-Belāğa 'inde'l-Mufessirîn hattâ Nihâyeti'l-Ḳarni'r-Râbi'î'l-Hicrî, Dâru'l-Fecr li'n-Neşr ve't-Tevzîc*, Ḳâhire, 1997, s. 467-468; Raşvân, 'Abdullâh, a.g.m.

tekrarlanmıştır.⁹⁶⁵ Başka bir ifadeyle, kıssanın hangi kesiti kıssanın bağlamında verilmek istenen mesaja uygun ve bu mesajın muhataba ulaşmasını sağlayacak özelliğe sahip ise, o kısmına vurguda bulunur, diğer kısımlarına ya az değinilir ya da hiç yer verilmez.⁹⁶⁶

İsrail oğullarının sergilediği inat, küfür ve nankörlükleri tasvir eden Musa (a.s.) ile ilgili kıssalar, muhtemelen Kur'ân'da en çok tekrar edilen kıssalardır. Çünkü o, uzun yıllar Firavun'un emri altında köleleştirilmiş bir kavme gönderilmiştir. Meşakkatli bir mücadeleden sonra onları Firavun'un zulmünden kurtarmıştır.⁹⁶⁷

Hz. Musa'dan sonra Kur'ân'da en çok kıssası tekrar edilen peygamber, Hz. İbrahim'dir. Tevhit konusu değişik üsluplarla ele alınmıştır. En çok tekrar edilen kıssalardan bir diğeri ise "Hz. Âdem ile şeytan kıssası"dır. Çünkü bu kıssa insanlığın kıssasıdır. Şeytan ile insan arasındaki çatışma her zaman ve her yerde vuku bulmuş, kıyamete kadar da devam edecektir. O halde tekrar edilen konular, önemlerinden dolayı tekrar edilmiştir, diyebiliriz. Ayrıca bir olay tekrar edilirken aynen tekrar edilmez; bir yerde özet olarak anlatılırken, başka bir yerde tafsilatlı bir şekilde anlatılır.⁹⁶⁸

Her tekrarda kıssanın farklı bir yönüne vurgu yapılır. Böylece kıssanın tekrar edildiği her yerde yeni bir mana gündeme gelmekte, tasvir edilen her sahnede yeni bir ibret tablosu sunulmakta ve her defasında farklı bir manaya vurgu yapılmaktadır. Bazen kıssada, hak ile bâtil arasında cereyan eden mücadeleyi tasvir eden mü'minlerin elde ettiği sonuç ile kâfirlerin duçar olduğu akıbet daha çok ön plana çıkarılmakta, bazen de Allah Teâlâ'nın muttakilere inâyeti anlatılmakta, dinin bir olduğu ve ilâhî mesajların birden çok olduğu ortaya konmaktadır. Bir başka kıssada ise, Allah'a yapılan çağrı metodunun birliği üzerinde durulmaktadır.⁹⁶⁹

Mesela Âdem kıssası altı surede geçer. Bunlar; Bakara, A'râf, Hicr, İsrâ, Kehf ve Tâhâ sureleridir. Bu kıssadan maksat, *Bakara suresinde*; Allah'ın nimetlerini, *A'râf'ta*; Allah'ın nimetlerine karşı halkın az şükrettiklerini, *Hicr'de*; Allah'ın insanı topraktan,

⁹⁶⁵ Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 109-110, ss. 152-155; er-Râgîb, a.g.e., s. 262-263; Görgün, a.g.e., s. 86; Mennâc, a.g.e., s. 308.

⁹⁶⁶ Demir, Şehmus, *Mitoloji Kur'ân Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik*, Beyan Yay., İstanbul, 2003, s. 133.

⁹⁶⁷ Şimşek, a.g.e., s. 113; Ebû Zehra, a.g.e., s. 169.

⁹⁶⁸ Şimşek, a.g.e., s. 114.

⁹⁶⁹ el-^cAmrânî, Hasen, a.g.m., s. 450; Baş, Erdoğan, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Yay., İstanbul, 2003, s. 53-54; Çelik, Muhammed, a.g.e., s. 346-347.

cini ateşten yaratıp, bu iki maddenin birbirinden üstün olmadığını ve İblis'in kendisini Âdem'den hayırlı kabul etmesinin de bir gurur ve cehalet eseri sayıldığı, *İsrâ suresinde*; insanların fitnelerini, *Kehf'te*; insanın düşmanı olan İblis ve onun cinsinden olanlarla dostluk tesis etmenin ne kadar kötü bir şey olduğunu, *Taha suresinde* ise; insanın zaaf hallerini ve bundan dolayı her zaman Allah'ın yardımına muhtaç bulunduğunu hatırlatmaktadır. Mü'minlerin ibret almaları için adı geçen bu kıssa, altı surede bu şekilde ve lüzumuna göre tekrar edilmiştir.⁹⁷⁰

Bazı kıssalarda yasaklardan men etme, ceza ile korkutma, öğütleri etraflıca yayma vb. hususları pekiştirerek bildirmek için ya da bazı ibarelerde nimete teşvik, yapılan minneti reddetmek veya iki ihtimalle durumu belirtmek, nimet vereni hatırlatmak, O'na şükretmenin gerekliliğine dikkat çekmek için tekrarlar yapılmıştır. Ayrıca tekrar, ikna etmenin en iyi yolu ve insanlardaki bakış açısını kuvvetlendirmek için en etkili vasıttır. K.Kerîm, kendisine has bu tarz belagati ile halkı acze düşürmüş, bu sebeple Arapları ve başkalarını özlenen hidâyete erdirmiştir.⁹⁷¹

Şimdi de kıssalarda tekrarlarla ilgili görüşlere yer verelim:

Bu konuda İbnu Kuteybe şöyle der: "*Kıssalara ve geçmiş ümmetlere ait haberlere gelince, Allah Teâlâ K.Kerîm'i 23 yılda parça parça indirmiştir. Diğer taraftan Arap kabilelere ait heyetler Müslüman olmak için Hz. Peygamber'in huzuruna geliyor ve Müslümanlar o kimselere bir parça Kur'ân öğretiyorlardı ki, bu miktar onlara kâfi geliyordu. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.) değişik kabilelere farklı sureleri öğretmek üzere elçiler gönderiyordu. Böylece eğer geçmiş ümmetlere ait haber ve kıssalar değişik surelere serpiştirilmiş ve tekrar edilmiş olmasaydı, Musa (a.s.)'in dile getirildiği kıssa bir topluluğa, İsa (a.s.)'in ki bir başkasına, Nûh (a.s.)'in kıssası ötekine intikal edecekti. Ancak Allah Teâlâ, lütuf ve rahmetinin bir eseri olarak, bunları serpiştirmek suretiyle, söz konusu kıssaları yeryüzünün dört bucağına duyurmuş, herkesin zihninde yer edinmesini sağlamış ve Kur'ân'ın çağdaşı olan herkese bu kıssalar çerçevesinde vermek istediği mesaj tecelli etmiştir."*

İbnu Fâris'e (ö.395/1005) göre: "*Allah Teâlâ, Kur'ân'ın bir benzerini getirmeleri konusunda Arapları âciz bırakması, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin sıhhatine bir*

⁹⁷⁰ Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 120.

⁹⁷¹ Ṭabbāra, a.g.e., s. 48-49.

*mucize kılmıştır. Arkasından hangi nazım şekliyle veya hangi ibareyle ifade edilmiş olursa olsun, Kur'ân'ın bir benzerini getiremeyecekleri konusundaki acizliklerini haber vermek üzere, tek bir kıssayı değişik yerlerde tekrar etmek suretiyle Arapların bu konudaki aczini bildirmiştir."*⁹⁷²

Zerkeşî'nin (ö.794/1391) "*el-Burhân*", Suyûfî'nin (ö.911/1505) "*el-İtkân*" isimli eserlerinde, Kur'ân'da yer alan peygamber kıssalarının tekrarı hakkında söyledikleri hususlar, şu noktalarda özetlenebilir:

1) Kıssada yer alan her tekrarın içinde, daha öncesinde var olmayan bir mana vardır. Kıssa zahiren tekrar ediliyor gibi görünse de, gerçekte herhangi bir tekrar söz konusu değildir. Ayrıca bağlamın gerektirdiği oranda tekrara yer verilmiştir.

2) Eğer kıssalar tekrar edilmemiş olsaydı, Musa (a.s.)'ın kıssası bir topluluğa, İsa (a.s.)'ın ki bir başkasına hitap edecek ve aynı durum diğer kıssalar için de söz konusu olacaktır. Bu yüzden Allah Teâlâ, herkesin söz konusu kıssalardan nasiplenmesini istemiş, bir topluluk belli bir kıssayı yeni öğrendiğinde diğeri de onu daha da pekiştirmiştir.

3) Diğer bir husus da, İbnu Fâris'in de belirttiği gibi, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı Kerîm'i Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sıhhatine delil kılması, tek bir kıssanın değişik üsluplarla dile getirilmesi ve Arapların, değişik üsluplara sahip olmalarına rağmen bir benzerini ifade etmekten aciz kalmalarıdır.⁹⁷³

Mesela, Yusuf kıssasının diğer kıssalardan farklı olarak sadece bir surede bahsedilmesindeki ortak kanaat; diğer kıssaların neticede helake dayanması, Yusuf Kıssası'nda ise feraha kavuşmanın söz konusu olmasıdır. Yusuf kıssası ile ilgili bu kanaat, Ashabı Kehf, Zülkarneyn, Musa ve Hızır (a.s.), Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi gibi kıssaların tekrar etmemesindeki hikmet için de geçerlidir.⁹⁷⁴

Seyyid Kutub'a gelince O, Kur'ân'da tekrar olmadığını savunur ve şöyle der: "*İnsanlar, Kur'ân'daki kıssalarda tekrarların bulunduğunu zanneder. Çünkü bir*

⁹⁷² İbnu Fâris, Ebu'l- Huseyn Ahmed, *eş-Şâhibî*, Tah. Ahmed Şakr, "İsâ el-Bâbî Matb., Kâhire, 1977, s. 343.

⁹⁷³ el-Hamad, Ghanim Qadduri, "Risale-i Nur'a Göre Kur'ân-ı Kerîm'deki Tekrar Üslubunun Hikmeti", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği*, Sözler Yay., İstanbul, 1998, s. 466-467; es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 88.

⁹⁷⁴ es-Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 89.

*kıssanın çeşitli yönleri birden fazla surede tekrarlanmıştır. Ancak çok dikkatli bir nazar, bunun bir tek kıssa veya bir tek surede tekrarlanan bir kıssanın halkası olmadığını görecektir. Her birisi yeni bir mana ifade eden farklı birer halkadır. Bu durumda tekrar söz konusu değildir.*⁹⁷⁵

Muhammed Kutub da aynı görüştedir ve şöyle demiştir: *"Kur'ân'daki hakiki görünüm, tekrarın değil çeşitliliğin olduğudur. Bu Kitap'ın icâzından birisi de, tekrar ettiği konularla, insanları düşündürme, hatırlatma, terbiye etme ve yönlendirmeyi hedeflemesidir. Dolayısıyla Kur'ân'da birbirine benzer şekilde tekrarların olması değil, çeşitliliğin olması söz konusudur.*"⁹⁷⁶

Kısacası, Kur'ân'daki kıssalara bakıldığında nadiren aynı lafzın tekrarlandığı görülür ve tekrarlanan kıssalar mukayese edildiğinde aynı olay anlatılmasına rağmen farklı lafızların kullanılması dikkati çeker. Kur'ân aynı kıssayı her seferinde değişik ayrıntılar ekleyerek yeniden ele alır. Söz konusu kıssaya ilave edilen taraf, çeşitli ibretler ihtiva eder. Bundan dolayı dînî gaye, onun tekrar ele alınmasını gerektirir. Dolayısıyla kıssa, değişik üslup ve yeni ayrıntılarla bir defa daha karşımıza çıkar. Bir kıssayı değişik surelerde mukayese ederek okuyan bir kimse, sanki başka bir kıssa okuyormuş gibi zevk alır ve kıssayı her okuyuşunda yeni yeni manalar sezer.⁹⁷⁷

5. Kur'ân Kıssalarının Edebî Yönü

Dilin üç temel fonksiyonu vardır:

1. Tasvir (Betimleme/kognitif)
2. Taleb (Çağrı)
3. İfade (Duyguların dile getirilmesi)'dir.

Kıssalar söz konusu olduğunda bu üç kullanım şeklinin kesiştiği görülmektedir. Bir taraftan olay tasvir edilirken, diğer taraftan muhatap yönlendirilmekte ve bu arada olay karşısında bir tavır ortaya konmaktadır.⁹⁷⁸

⁹⁷⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-VI, c. I, Dâru's-Şurûk, Beyrût, 1996, s. 55.

⁹⁷⁶ el-Bâsîf, Mûsâ, a.g.m., s. 187.

⁹⁷⁷ Baş, a.g.e., s. 55; Kara, Necati, *Kur'ân'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, s. 39; °Abdu Rabbih, a.g.e., s. 54-55; Şeyh Emîn, a.g.e., s. 228.

⁹⁷⁸ Görgün, a.g.e., s. 89-90.

Mesela, **Bakara, 2/67-73.** âyetler: "*İsrail oğullarında bir cinâyet vakası olur. Katilin bulunması için Hz. Musa'ya giderler. O da, Allah'ın onlardan bir sığır kesmelerini istediğini söyler. İsrail oğulları işi hayli yokuşa sürseler de sonunda keserler. Allah'ın emriyle bu sığırın bir parçasıyla ölüye vurulduğunda, ölü bir an için dirilir, katilini söyler.*"

Bu âyetlerde Allah Teâlâ'nın ölüleri nasıl dirilteceği tasvir edilmektedir. İşte böyle bir mucizeyi gören ve hâlâ isyana devam edenlerin kalbini Cenâb-ı Hak taşla benzetmiş;⁹⁷⁹ mü'minleri ise, kalp inceliğiyle vafsetmiştir: "*Ahenkli ve yer yer tekrarlanan bir kitap olmak üzere... Rablerine derin saygı gösterenlerin ondan derileri ürperir...". (Zümer, 39/23)*⁹⁸⁰

Kur'ân kıssalarına;

a) Muhatapı sürükleyen bir girizgâhla başlanır. Bazen de bir girizgâh olmadan direkt olarak konuya girilir. Mesela Meryem kıssası, İsa (a.s.)'in doğumu, Hz. Süleyman'ın karınca, hüdhüd ve Belkıs'la olan kıssası.⁹⁸¹

b) Kıssalarda temsîlî anlatım tercih edilir, yani önemli sahneler gösterilip birçok taferruat muhayyileye bırakılır. Mesela İbrahim ve İsmail (a.s.)'in Kabe'yi inşası.⁹⁸²

c) Hâdiseler kuru, didaktik ifadelerle sıralanmayıp, canlılık ve hareket dolu bir tasvirle müşahhas hale getirilir.⁹⁸³

Kur'ân kıssalarındaki edebî üstünlük lafız ve manaya has değildir. Müstesna metot, eşsiz nazım, tekrar üslubu, ifadede yerli yerinde kullanılan lafızlar, en çarpıcı ve veciz ifade için seçilen kelimeler; bu şeklî lafız ve üslup güzelliği yanında manevî dînî değerleri, insan hayatı için gerekli yepyeni prensipleri ihtiva etmesi sebebiyle insan ruhunu etkileyen sihirli açıklama ve benzeri özellikler, hepsi parlak bir ifade ve edebî icâz armonisini meydana getirir. Kur'ân kıssalarının parlaklığı da, anlattığı olayların yeni olmasından değildir. Çünkü çoğu zaman Kur'ân, Araplar arasında yaygın olarak bilinen veya geçmiş semavî kitaplarda geçen kıssaları da anlatmaktadır. Kıssalardaki

⁹⁷⁹ Bakara, 2/74.

⁹⁸⁰ er-Râzî, a.g.e., c. III, s. 98-99.

⁹⁸¹ Raşvân, °Abdullâh, a.g.m.

⁹⁸² Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 111; Raşvân, °Abdullâh, a.g.m.

⁹⁸³ Yıldırım, Suat, a.g.e., s. 111.

asıl parlaklık, kalplerin ister istemez kendisine meylettği yeni bir ruh ve bilgi edinmek için açılan birçok pencereler ve geniş bir ufuk için değerlendirilmesindedir.⁹⁸⁴

Kur'ân kıssalarında, okuyucuyu kendine çeken edebî unsurlar çoktur. Fakat bu edebî unsurlar, dışarıdan değil Kur'ân'daki kıssanın doğasından kaynaklanır ve modern tenkitte bilinen edebî kıssa ölçüleriyle karşılaştırılmaz. Çünkü Kur'ân'daki kıssanın kendine has konusu, üslûbu ve dinî amaçlarıyla uyumlu kuruluş metodu vardır. Kıssa neticede, edebî unsurlar vasıtasıyla içsel tesir gerçekleştirir.

Kur'ân'ın anlatımındaki edebî unsurların en önemlileri, kişiliklerin ve olayların tasviridir. Bu tasvirler olayları nakleder, hisleri ve duyguları somutlaştırır. Böylece kıssayı sadece rivâyet edilen değil de; kişileri ve olayları ile canlı kılan kıssa haline getirir.⁹⁸⁵ Şimdi de bu edebî unsurları ayrıntılı olarak ele alalım:

a. Kişiliklerin Tasviri

Kur'ân şahıstan bahsederken onun bazı özellikleri ile yetinir. Asıl amaç ibret olduğu için isim söylemeyebilir.⁹⁸⁶ Ayrıca normal edebî kıssalarda olduğu gibi kişilerin saçının, gözünün rengi, sesi ve yürüyüşü gibi dış özelliklerine yer vermez. Kişinin her insanla ortak olan mizacından, manevî duygularının neticesi olan önemli tezahürlerden, hayır veya şer yolundaki gidişinden bahseder.⁹⁸⁷

Kıssalar erkek ve kadın şahsiyetlerle doludur. Ancak erkek şahsiyetler kadınlara göre daha fazladır. Çünkü her devirde ilâhî davetin öncüleri olan peygamberlerin hepsi erkektir. Peygamberler dışında Firavun ve Hâmân gibi krallar, vezirler ve sıradan insanlar da kıssalarda bulunan erkek şahsiyetlerdendir.

Mesela *İbrahim (a.s.)*'in araştırma ve tefekküre dayanan iman konusunda gökteki ve yeryüzündeki varlıklara, olaylara bakarak tevhit sonucuna varmasında,⁹⁸⁸ akl-ı selimle hakikate ulaşmanın güzel bir örneği vardır. Ayrıca öldükten sonra dirilme konusunda Allah Teâlâ'ya ölüleri nasıl dirilteceğini sorması,⁹⁸⁹ kurban meselesinde

⁹⁸⁴ Şengül, a.g.e., s. 200.

⁹⁸⁵ er-Râğib, a.g.e., s. 262-263.

⁹⁸⁶ °Abdu Rabbih, a.g.e., s.52; Nakra, a.g.e., s. 348.

⁹⁸⁷ Şengül, a.g.e., s. 208.

⁹⁸⁸ En'am, 6/76-84.

⁹⁸⁹ Bakara, 2/260.

oğlunu ihlâsla ve tereddüt etmeden emri yerine getirmeye olan azmi, hilm ve yumuşaklığı, merhamet ve şefkati,⁹⁹⁰ onun şahsında bir model olarak bize sunulmuştur.⁹⁹¹

Musa (a.s.)'ın şahsında da bir lider modeli dikkatlerimize sunulmaktadır.⁹⁹² Hz. Musa'ya karşı küfür cephesinin lideri olan Firavun'un şahsında ise Allah'a isyanın, kibir ve gururun, Hakka karşı böbürlenmenin, zulmün, maddî kuvvet ve zenginlikle övünmenin hiçbir şeye yaramayacağına, dünya ve ahirette zillete düşüreceğine dair bir model vardır.⁹⁹³

Yusuf (a.s.) kıssasında ise Yusuf peygamberin güzelliğine vurgu yapılmıştır. **Yusuf, 12/31.** âyette "*....Kadınlar Yusuf'u görünce şaşır ellerini kestiler ve 'Allah'ı tenzih ederiz ama, bu insan değil ancak çok güzel bir melektir' dediler*" denilmektedir.⁹⁹⁴

Kişilik özelliklerinin açıkça yer aldığı kıssalardan biri de Süleyman (a.s.) ve Sebe kraliçesinin kıssasıdır. Bu kıssada erkek ve kadın kişiliği, Süleyman (a.s.) ile Belkis şahsında ortaya konmuştur.

Âdem (a.s.)'ın kişiliği de **A'râf, 7/20.** âyette zayıf insanın kişiliği ile tasvir edilmiştir: "*Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: 'Rabbinizin sizi bu ağaçtan men etmesi melek olmanız veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir.'*"

Nûh (a.s.)'ın kişiliği ise tahammül gücü yüksek, oldukça sabırlı bir kişiliği ifade eder. **Nûh, 71/26-27.** âyetlerde "*Nûh dedi ki: 'Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma'. 'Doğrusu Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve çok inkârcıdan başkasını doğurup yetiştiremezler'*" denilmektedir.

Kadınların tasvirine gelince, Hz. Meryem dışında hiçbir kadının isminden bahsedilmemiştir. Mesela, **Kasas, 28/23.** âyette; "*...Onlardan başka, hayvanlarını*

⁹⁹⁰ Saffât, 37/102-111.

⁹⁹¹ Şengül, a.g.e., s. 211-212.

⁹⁹² Kasas, 28/14; A'râf, 7/148-154.

⁹⁹³ A'râf, 7/122-126; İsrâ, 17/101; Şuarâ, 26/25-29; Zuhruf, 43/50-52; Mü'min (Gâfir), 23/36-37; Nâziât, 79/20-24.

⁹⁹⁴ er-Râğib, a.g.e., s. 289.

sudan alıkoyan iki kadın gördü..." denilmiş ve isimleri söylenmemiştir. Bazı yerlerde de Nûh'un, Lût'un, İmran'ın, Firavun'un karısı gibi ifadeler kullanılmıştır.

Kıssalar üslubu içinde Kur'ân'da kadın akıllı, kendini bilen biridir. Akılla hayrı ve şerri değerlendirebilmekte, baskı içinde de olsa irade ve basireti ile engelleri aşarak hür bir şekilde inancının gereğini yapmaktadır.⁹⁹⁵ Buna en güzel örnek Firavun'un karısıdır. Çünkü o, kocasının zulmü, baskısı, saltanatı, küfür ve isyanına rağmen, Musa'ya iman etmiştir. Bu sebeple Kur'ân, onun bu halini, muhatapların örnek alması için, bir model olarak sunmuştur.⁹⁹⁶

Kasas, 28/9. âyette ise kadının kişiliği ikinci plandadır. Çünkü amaç, anneliğin tasviridir. Bu yüzden âyette; *"Firavun'un karısı: '...O'nu öldürmeyiniz, belki bize faydalı olur yahut onu oğul ediniriz' dedi. Aslında işin farkında değillerdi"* denilmektedir.

Yusuf, 12/23 ve 25. âyetlerde de, Aziz'in karısı arzularının peşinden giden, kurnaz kadın olarak tasvir edilir. *"Evinde bulunduğu kadın onu kendine çağırdı, kapıları sıkı sıkı kapadı ve 'gelsene' dedi...İkisi de kapıya koştu, kadın arkadan Yusuf'un gömleğini yırttı; kapının önünde kocasına rastladılar. Kadın kocasına: 'Ailene fenalık etmek isteyen bir kimsenin cezası ya hapis ya da can yakıcı bir azap olmalıdır' dedi."*

Arzularının peşinden giden bu kadına karşılık, hayâsı ile bilinen Şuayb peygamberin kızı da şu şekilde tasvir edilir: *"O sırada kadınlardan biri utana utana yürüyüp ona geldi... 'Babacığım! O'nu ücretli olarak tut; ücrette tuttuklarının en iyisi bu güçlü ve güvenilir adamdır' dedi."* (**Kasas: 28/25-26**).⁹⁹⁷

b. Olayların Tasviri

Olaylar da kıssanın en önemli unsurlarından biri sayılır ve kişiliklerle de bağlantılıdır. Olayların ve kişilerin bulunmadığı bir kıssa düşünülemez. Ancak amaç, olayların etrafında cereyan ettiği kişileri yüceltmek, bazı vasıf ve hallerinden bahsetmek ya da yaptıkları işlerle meşhur etmek değil; tamamen dînî gayeyi gerçekleştirmek olduğu için, bazen kişi zikredilmez, neredeyse tamamen gizlenir. Çünkü metot bu

⁹⁹⁵ Şengül, a.g.e., s. 214.

⁹⁹⁶ Tahrim, 66/11.

⁹⁹⁷ ^cAbduttevvâb, a.g.e., ss. 99-113; Şengül, a.g.e., s. 215.

olunca olay unsuru daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar ve kendini gösterir. Kişi unsuru ise, ifadenin gerektirdiği duruma göre mana itibariyle ele alınır.

Mesela **Şems, 91/11-15.** âyetlerde Semud kavmi ile ilgili olan kıssada, deveyi kesen kimse, "*en azılı olan*" manasına gelen "*eşkâ*" (أَشَقَى) tabiriyle ifade edilmiş, ismi söylenmemiştir. Çünkü kıssa ile dikkat çekilmek istenen asıl şey, azgınlığın çekinmeden işledikleri suça karşı verilen cezayı muhatabın ibret alması için sunmaktır.⁹⁹⁸

Bazen de olaylar özetle ve seri bir şekilde ortaya konmuştur. Mesela "*Saffât Suresi*"ndeki olaylarda tevhidden, ölüm sonrası dirilişten bahsedilmekte, müşriklere değinilmekte, onların dünya ve ahiretteki tutumları anlatılmakta, nübüvvetin ispatına temas edilmekte, mü'minlerden ve onların dünya ile ahiretteki hallerinden söz edilmekte, bunun yanı sıra bazı Peygamberlerle ümmetlerinin kıssaları zikredilmektedir. Surenin sonunda da Mekke müşrikleri anlatılmakta, Müslümanların azimleri güçlendirilmektedir.⁹⁹⁹

"And olsun ki Nûh bize seslenmişti de duasına ne güzel icâbet etmiştik. O'nu ve âilesini büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. Ancak onun soyunu sürekli kıldık. Sonra gelenler içinde 'Âlemlerde, Nûh'a selam olsun' diye ona iyi bir ün bıraktık. İşte biz iyi davrananları böyle mükâfatlandırırız. Doğrusu o, bizim inanmış kullarımızdandı. Sonra diğerlerini suda boğduk." (Sâffât: 37/75-82)

"İbrahim babasına ve milletine şöyle demişti: 'Nelere kulluk ediyorsunuz?'. 'Allah'ı bırakıp uydurma tanrılar mı istiyorsunuz? O halde âlemlerin Rabbi hakkınızdaki görüşünüz nedir?'" (Sâffât: 37/85-87)

"O da onların tanrılarına gizlice yönelip: 'Sundukları yiyecekleri yemiyor musunuz? Ne o, konuşmuyor musunuz?' dedi. Sonunda üzerlerine yürüyüp kuvvetle vurdu. Bunun üzerine putperestler koşarak ona geldiler. İbrahim onlara şöyle söyledi: 'Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa sizi de, yonttuklarınızı da Allah yaratmıştır.'" Putperestler, 'O'nun için bir yapı yapın da onu oradan ateşin içine atın' dediler. Ona düzen kurmak istediler ama biz onları alt ettik." (Sâffât: 37/91-98)

Peygamberlerin babası İbrahim (a.s.)'ın kıssası, insanlığın ikinci babası olan

⁹⁹⁸ er-Râğib, a.g.e., s. 262; Şengül, a.g.e., s. 205.

⁹⁹⁹ Hicâzî, a.g.e., c. V, s. 221.

Nûh'un kıssasından sonra anlatılıyor. Bu iki kıssa arasındaki münasebetin güzelliği, Cenab-ı Allah'ın Nûh (a.s.)'ı tufanda boğulmaktan, İbrahim (a.s.)'ı da Nemrut'un yaktığı ateşte yanmaktan kurtarmasıdır. Bu âyetlerde Peygamberimize verilen mesaj, Allah'ın mü'minleri de böyle kurtaracak olmasıdır.¹⁰⁰⁰

Sonra da Musa ve Harun (a.s.)'ın olayları tasvir edilir.

"And olsun ki Musa ve Harun'a da iyilikte bulunmuştuk. İkisini ve milletlerini büyük bir sıkıntıdan kurtarmıştık. Onlara yardım etmiştik de üstün gelmişlerdi. Her ikisine de, apaçık anlaşılabilir bir Kitap vermiştik. Her ikisini de doğru yola eriştirmiştik. Sonra gelenler içinde 'Musa ve Harun'a selam olsun' diye iyi birer ün bıraktık. Doğrusu biz, iyileri böylece mükâfatlandırırız. İkisi de şüphesiz inanmış kullarımızdandı."

(Sâffât: 37/114-122)

"Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik. Sonunda ona inandılar, bunun üzerine biz de onları bir süreye kadar geçindirdik." **(Sâffât: 37/147-148)**

Bazı kıssalar da bağlam gereği diğer surelerin içine dağıtılmıştır. Mesela Nûh kıssası; Nûh suresinde ve Yunus, 10/71, 73, Hûd, 11/25-26, 37-38, 40, 42-43, A'râf, 7/59-64, Ankebût, 29/14-15 ve Şuarâ, 26/116-120. âyetlerde anlatılırken; İbrahim (a.s.)'ın kıssası da Enbiyâ, 21/64-65, 68-69, Şuarâ, 26/92-99, Bakara, 2/258. âyetlerde yer almaktadır.

c. Duyguların ve Hislerin Tasviri

Bu tasvir, kişiliklerin tasviri ile bağlantılıdır. Yusuf (a.s.) kıssası; hem olaylar ve kişiler hem de duygu ve hislerle zengin bir kıssadır. Mesela Aziz'in karısının Yusuf (a.s.)'a olan hisleri; Yusuf'u gören kadın topluluğunun onu gördüklerindeki duyguları, âyetlerde şu şekilde ele alınmıştır:

"Evinde bulunduğu kadın onu kendine çağırdı, kapıları sıkı sıkı kapadı ve 'gelsene' dedi. Yusuf: 'Günah işlemekten Allah'a sığınırım, doğrusu senin kocan benim efendimdir; bana iyi baktı. Haksızlık yapanlar, şüphesiz başarıya ulaşamazlar' dedi."

(Yusuf: 12/23)

¹⁰⁰⁰ Hicâzî, a.g.e., c. V, s. 240.

"Kadınların kendisini yermesini işitince onları davet etti, koltuklar hazırladı, geldiklerinde her birine birer bıçak verdi. Yusuf'a: 'Yanlarına çık' dedi. Kadınlar Yusuf'u görünce şaşırp ellerini kestiler ve Allah'ı tenzih ederiz ama, bu insan değil ancak çok güzel bir melektir' dediler." (Yusuf: 12/31)

Babalık duygusu da **Yakup (a.s.)** ile tasvir edilmiştir: "Onlara sırt çevirdi, 'Vah Yusuf'a yazık oldu! Dedi ve üzüntüden gözlerine ak düştü. Artık acısını içinde saklıyordu." (Yusuf: 12/84)

Âyette, bir babanın, fizikî ve ruhî olarak teselli edici ve bastırıcı bir rol oynayan zaman faktörüne karşı, ruhunun derinliklerinden söküp atamadığı yakıcı bir hasret ve kokusunu her an çok yakınında duyduğu oğul sevgisi vardır. Ayrılık acısı doruğa çıktığı an, Yakup (a.s.)'in gözlerine ak düşmüştür.¹⁰⁰¹

Hız. Meryem'in çocuğu olacağını duyduğundaki hisleri ve düşünceleri de şöyledir: "... Keşke ben bundan önce ölmüş olsaydım da unutulup gitseydim". (Meryem: 19/23)

Kısacası, Kur'ân kıssalarını, insanlık tarihinden kesilmiş önemli sahnelerden müteşekkil bir film olarak düşünürsek, öz itibariyle bu filmde rol alan insan ve oynadığı sahneler hiç değişmemiş; değişen sadece kahramanın elbiseleri ve oynadığı sahnelerin dekoru olmuştur, diyebiliriz.¹⁰⁰²

C. Kur'ân Kıssalarında Anlatım Yöntemleri

1. Teşhis ve İntak

Teşhis, "kişileştirmek" demektir. İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıkları, düşünen, duyan ve hareket eden bir insan suretinde göstermektir. Bu sanat yapılırken mecâz-ı mürsel ve istiâreden faydalanılır.

Mecâz-ı mürsel'in maddî olanı mücerrede, mücerred olanı da maddîye dönüştürme yoluyla kendini gösteren kişileştirme örnekleri çok tesirlidir.¹⁰⁰³ Mesela, Kur'ân, "kötülük" ilkesini sık sık kişileştirerek ona İblis ve Şeytan adını vermiş; İblis'i,

¹⁰⁰¹ Kılıç, a.g.e., s. 93.

¹⁰⁰² Şengül, a.g.e., s. 220.

¹⁰⁰³ Bilgegil, a.g.e., s. 209-210.

Allah'ın emrine karşı gelen asi biri olarak tasvir etmiştir. İnsanı da, şeytanla mücadele etmesi için uyarmıştır.¹⁰⁰⁴

İstiârenin manevîden maddîye, maddîden maddîye, manevîden manevîye, maddîden manevîye geçiş yollarından dördüyle de teşhis yapılabilir. Örneğin; "*Üzüntüm kapınızda bekliyor*" cümlesinde "*üzüntü*"ye şahsiyet verilmiş, bekleme fiili isnat edilmiştir.

İntâk ise; "*konuşturmak*" manasına gelir ve insan dışındaki varlıkları konuşturmaya yarar. Teşhisin hususî halidir. İntakta kesinlikle teşhis vardır. Fakat teşhiste her zaman intak olmayabilir. Bilhassa manzum hikâyelere hareketlilik sağlar.¹⁰⁰⁵ Kur'ân'da da bu sanatın örnekleri çoktur. Konu ile ilgili olarak şu ayetlere bir göz atalım:

"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: 'İsteyerek ve istemeyerek buyruğuma gelin' dedi. İkisi de 'isteyerek geldik' dediler." (Fussilet: 41/11)

"Göklerde ve yerde olanların güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanların ve insanların birçoğunun Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun? İnsanların birçoğu da azabı hak etmiştir. Allah'ın alçalttığı kimseyi yükseltebilecek yoktur. Doğrusu Allah ne dilerse yapar." (Hacc: 22/18)

"Sonunda karıncaların bulunduğu vadiye geldiklerinde bir karınca: 'Ey Karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman'ın ordusu farkına varmadan sizi ezmesin' dedi. Süleyman, onun sözüne hafifçe güldü ve 'Rabbim! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni muvaffak kıl. Rahmetinle, beni iyi kullarının arasına koy' dedi." (Neml: 27/18-19)

Bu üç âyette de gök ve yeryüzü, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar insana özgü olan konuşma ve secde etme gibi vasıflarla canlandırılmış, karınca da konuşturulmuştur. Böylelikle verilmek istenen mesaja bir canlılık katılmıştır.

2. Diyalog

Edebiyatta diyalog, kıssadaki olayları harekete geçiren unsurdur ve metnin varlığına nüfuz edip, kişilikleri tasvir eder. Her kıssada diyalogun olması zorunlu değildir. Metnin sonuna kadar sadece şahıslar tasvir edilebilir.

¹⁰⁰⁴ Fazlur Rahman, a.g.e., ss. 187-190.

¹⁰⁰⁵ Bilgegil, a.g.e., ss. 209-211.

Kur'ân kıssalarında diyalog ise hem edebî parlaklığa vesile olan, hem de asıl hedefi gerçekleştirmede önemli rolü ve tesiri bulunan temel unsurlardan biridir.¹⁰⁰⁶ Olayları harekete geçirir, kişilikleri tasvir eder, mücadeleyi bildirir, hedefi yerine getirir ve amacı ortaya çıkarır.¹⁰⁰⁷ Kıssalardaki diyalog, şu şekillerde karşımıza çıkar:

1) Kur'ân'daki diyalog, genelde hikâyeye dayanır. Bu tür hikâyeye "*el-ḥivāru'l-kaşaṣī*" (hikâyevî diyalog) denir. Konuşan kimselerin sözlerinin anlatılması ya da kendi ağızlarından doğal olarak, abartılmadan aktarılmasıdır. Mesela Peygamber ve kavimleri arasında geçen ya da peygamberler dışındaki cennet ashabı, iki cennetin sahibi, Ashabı Kehf vb. kıssalarda yer alan diyaloglar böyledir.

Bir de hikâyeye dayanmayan, peygamber'in kavmine veya müşriklere tebliğ etmesi için, Allah ile Peygamber'i arasında geçen sözleri içeren diyaloglar vardır. Allah Teâlâ'nın kıyamet günü cehennem, cennet ve Arâf ehli ile olan beşer dilinde ve beşer dilinde olmayan sözleri de bu guruba girer.¹⁰⁰⁸

2) Kişinin kendi sözünden Kur'ân'ın bağlamı ortaya çıkar. Mesela, İbrahim (a.s.)'in dilinden, kavmi ile olan diyalogu Enbiya, 21/57. âyette şöyle ifade edilmiştir: "*Allah'a yemin ederim ki, siz ayrıldıktan sonra, putlarınıza bir tuzak kuracağım!*"

Musa (a.s.)'in Medyen'de Allah ile olan diyalogu da, Kasas, 28/24. âyette şu şekilde ifade edilmiştir: "*Musa onların davarlarını suladı. Sonra gölgeye çekildi: 'Rabbim! Doğrusu bana indireceğin hayra muhtacım' dedi*".

4) Diyalog, İbrahim (a.s.)'in babası¹⁰⁰⁹ ve kavmi¹⁰¹⁰, Nûh (a.s.)'in da oğlu¹⁰¹¹ ve kavmi¹⁰¹² arasındaki diyalog gibi iki kişi arasında olabileceği gibi, insanla hayvan arasında da olabilir.¹⁰¹³ Özellikle Allah ile Peygamberler¹⁰¹⁴ veya genelde Allah ile

¹⁰⁰⁶ ez-Zevbaṣī, Tālib Muḥammed İsmāṣīl, *min Esālībi't-Taḥbīri'l-Ḳur'ānī*, Dāru'n-Nahdati'l-Ḳur'ānīyye, Beyrūt, 1996, s. 207; Şengül, a.g.e., s. 225.

¹⁰⁰⁷ Şeyḫ Emīn, a.g.e., s. 232.

¹⁰⁰⁸ Nezzāl, Fevz Suheyl Kāmil, *Luḡatu'l-Ḥivār fi'l-Ḳur'ānī'l-Kerīm*, Cevhera li'n-Neşr ve't-Tevzīḳ, Ürdün, 2003, s. 28.

¹⁰⁰⁹ Meryem, 19/41-45.

¹⁰¹⁰ Şuarâ, 26/69-82.

¹⁰¹¹ Hûd, 11/41-43.

¹⁰¹² Hûd, 11/32.

¹⁰¹³ Neml, 27/20-28.

¹⁰¹⁴ Bakara, 2/24-32.

insanlar¹⁰¹⁵, melekler¹⁰¹⁶ ve şeytan¹⁰¹⁷ arasında da diyalogun olduğunu görürüz. Bütün bu diyaloglar ibret içindir.¹⁰¹⁸

Mesela İbrahim (a.s.) kıssasında kişinin kendi aklı ve kalbi; ya da İbrahim (a.s.)'ın babasıyla veya kavmi ile konuşması vardır. Ayrıca kişinin cin, kuş veya şeytan ile konuşması da söz konusudur.¹⁰¹⁹

5) Amaçları gerçekleştirmek ve zihinlere iyice yerleştirmek için çeşitli şekillerde zikretmek suretiyle diyalogda tekrara da yer verilir.¹⁰²⁰

II. KUR'ÂN KISSALARINDA EDEBÎ TASVİR

Kur'ân insan ruhunun derinliklerine nüfuz ederek ilâhî daveti sunmak için en güzel ifade ve üslup şekillerini kullanmıştır. Kıssa üslubu da, kelimeler ve beyan mucizesi olarak insanlığa gönderilen Kur'ân'ın, dinî mesajı insanlara ulaştırmak, akıl ve kalplere yerleştirmek için seçtiği çarpıcı üsluplardan birisi, hatta en önemlisidir.¹⁰²¹

Kıssa, gönülleri etkileme açısından tesir gücü en yüksek edebî üsluptur. Çünkü insan kıssada; kendi hayatındaki olayları, kişileri, mücadeleyi ve diyalogu görür. Kıssadaki sahnelerin çokluğu, olayların çeşitliliği ve insanların farklılığı ile teşvik daha da artar. Bu yüzden eskiden olduğu gibi bugün de, kıssa tercih edilen bir üslup olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm de dinî hedefleri gerçekleştirmek için, insanın kıssaya olan bu fitrî meylini gözetmiş, bu yüzden onu edebî bir enstrüman olarak kullanmıştır.¹⁰²² Allah Teâlâ, Yusuf, 12/111. âyette "*And olsun ki, Peygamberlerin kıssalarında, akli olanlar için ibretler vardır. Kur'ân uydurulabilen bir söz değildir. Fakat kendinden önceki kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir*" demiştir.

¹⁰¹⁵ A'râf, 7/10-17.

¹⁰¹⁶ Sad, 38/20-23.

¹⁰¹⁷ A'râf, 7/11.

¹⁰¹⁸ ez-Zevba'î, *Min Esâlibi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî*, ss. 207-209; el-^cAdevî, a.g.e., s. 70-71.

¹⁰¹⁹ Şeyh Emîn, a.g.e., s. 232.

¹⁰²⁰ Nezzâl, a.g.e., s. 288.

¹⁰²¹ Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir, 1994, s. 197.

¹⁰²² er-Râgib, a.g.e., s. 259.

Kıssa ile tasvirin tabiatları arasında bariz bir paralellik söz konusudur. Çünkü insanoğlunun başından geçen iyi-kötü, çekişme-sükûnet, sevdikleri-sevmedikleri, yaptıkları-yıktıkları, savaşları-barışları, üzülmeleri-sevinmeleri, sapmaları-adaletli ve merhametli davranmaları, arzu ve isteklerine baskın çıkmaları ve ona boyun eğmeleri vb. bütün bu durumlar, kıssada sahnelerle tasvir edilir. Kıssa, bazen meydana gelen bir vakıa, cereyan eden bir sahne, hayalde canlanan, gözle görülen, kulakla işitilen bir hadise olur. Böylece ruhun takip edeceği ve seçeceği yolda etkili olur, derinliklerinde güçlü izlenimler bırakır. Hadiseler ve sahneler tasvir edildiği, şahıslar canlandırıldığı için muhatapı etki altında bırakır. Bu yüzden muhatap, bütün dikkat ve ilgisini kıssa üzerinde yoğunlaştırır.¹⁰²³

Kur'ân kıssaları sunulurken bazen kıssaya başlamadan önce özeti verilir, daha sonra ayrıntıya girilir. Mesela **Kehf, 18/9-12**. âyetler: *"Yoksa sen mağara ve kitap ehlini şaşılacak âyetlerimizden mi zannettin? Birkaç genç mağaraya sığınmış: 'Rabbimiz! Katından bize rahmet ver ve işimizde doğruyu göster, bizi başarılı kıl' demişlerdi. Mağaranın içinde onları yıllarca uyuttuk; sonra, iki taraftan hangisinin bekledikleri sonucu iyi hesaplamış olduğunu belirtmek için onları uyandırdık."*

Bu âyetler, kıssanın özeti niteliğindedir. Sonraki âyetlerde de kıssanın sahneleri ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.¹⁰²⁴

Bazen de önce sonuç tasvir edilir, sonra kıssanın sahneleri kapsamlı ve titiz bir tasvirle ele alınır. Bu durumu, Kasas suresindeki Musa (a.s.) kıssasında görebiliriz:

Kasas: 28/2-6: *"Bunlar apaçık Kitap'ın âyetleridir. İnanan bir millet için, sana Musa ve Firavun olayını olduğu gibi anlatacağız. Firavun memleketin başına geçti ve halkını fırkalara ayırdı. İçlerinden bir topluluğu güçsüz bularak onların oğullarını boğazlıyor, kadınları sağ bırakıyordu; çünkü o, bozguncunun biriydi."*

Bundan sonra Musa'nın doğumu, yetişmesi, emzirilmesi, büyümesi, Firavun'un kavminden birisini öldürmesi ve ülkeden çıkarılması vs. gibi ayrıntılara yer verilir. Bu tasvir yoluyla kıssanın amacı ortaya çıkar.

¹⁰²³ Çelik, Muhammed, a.g.e., s. 387; Şengül, a.g.e., s. 197-198.

¹⁰²⁴ Maḥmūd, Muṣṭafā, a.g.e., s. 270-271; Çelik, a.g.e., s. 338-339; er-Rifāʿī, Muḥammed Nesīb, *Teyṣīru'l-ʿaliyyi'l-Ḳadīr liḥtişāri Tefsiri İbni Keşir*, I-IV, c. III, Mektebetu'l-Maʿārif, Riyād, 1989, s. 62.

Ya da giriş veya özet yapılmaksızın doğrudan kısza anlatılır.¹⁰²⁵ Çünkü bu tip kıssaların girişinde bir mukaddime ya da özete gerek duyulmayacak özel bir durum vardır. Ya da hadisenin başlangıcı ibret ve çekicilik yönünden zaten yeterlidir. Mesela, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalması ve onun doğumunu konu alan sahneler bu türe örnek teşkil eder.¹⁰²⁶

Ayrıca Kur'ân kıssalarında önemli görülen sahneler temsilî bir anlatımla ortaya konur, gerisi ve bağlantılar muhatabın muhayyilesine bırakılır. Hadiseler kuru ve yavan tarihî anlatım yöntemiyle değil, somut suret, portre ve tablolar halinde canlı ve etkin bir anlatımla haber verilir.¹⁰²⁷

Kur'ân'daki kıssalar mahiyet itibariyle tarihî, Kur'ân'ın nüzulü sırasında meydana gelen ve gaybî kıssalar olmak üzere üçe ayrılır:

a) Tarihî kıssalar : Kur'ân kıssaları denildiğinde akla gelen kıssalardır. Peygamberler ve ümmetleri arasında geçen kıssalarla, peygamber olmayan kimselerin kıssalarını içine alır.¹⁰²⁸ Bu tür kıssalarda anlatılan olaylar, şahıslar ve diğer unsurlar tamamen gerçeğe uygundur. Kıssanın resmettiği kahramanlar gerçekte yaşamış kişilerdir. Onlara nispet edilen bütün sözler söylenmiş ve bütün fiiller gerçekten işlenmiştir. Bunlarda ne bir ilave ve ne bir eksiltme söz konusudur.¹⁰²⁹

Zülkarneyn, Ashab-ı Kehf, Ashabu'l-Karye, Bahçe Sahipleri kıssası gibi kıssalar da Peygamber olmayan kimselerin kıssalarıdır.

b) Kur'ân'ın Nüzulu Sırasında Meydana Gelen Kıssalar: Özellikle Medine dönemindeki Müslüman toplumun hayat gerçeğinden olan tarihî hadiseleri içine alır. Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn, Tebük vb. savaşlar bu tür kıssalardandır.¹⁰³⁰

c) Gaybî Kıssalar : Âdem (a.s.)'in yaratılışı, cennetten çıkarılışı ve gelecekte meydana gelecek hadiseler bu tür kıssalardandır.¹⁰³¹

¹⁰²⁵ cAbduttevvâb, a.g.e., ss. 92-94.

¹⁰²⁶ Şengül, a.g.e., s. 242.

¹⁰²⁷ Şengül, İdris, "Kıssa", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, c. XXV, T.D.V. Yay., Ankara, 2002, ss. 498-501, s. 500.

¹⁰²⁸ Şengül, a.g.e., s. 77-78.

¹⁰²⁹ Özer, Mehmet, a.g.m.

¹⁰³⁰ Şengül, a.g.e., s. 79-80.

¹⁰³¹ Şengül, a.g.e., s. 80-81.

Bedir, Uhud, Hendek, Tebük gibi savaşları ve gelecekte meydana gelecek olayları ikinci bölümde "*geçmiş ve gelecekte meydana gelen olayların tasviri*" adı altında ele aldığımız için, bu bölümde peygamberlerin ve peygamber olmayan kimselerin kıssalarına yer vereceğiz:

A. Peygamber Kıssaları

1. Hz. Âdem Kıssası

a. Hz. Âdem ve Şeytan

Kur'ân'da Bakara, A'râf, Hicr, İsrâ, Kehf, Tâhâ ve Sâd surelerinde geçmektedir. Kıssanın amacı Âdem'in üstün ve şerefli kılınışına dikkat çekmek, İblis'in onun soyundan gelenlere düşmanlığını ve kıskançlığını açıklamak,¹⁰³² böylece insanı şeytanın aldatmacalarından ve Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakındırıp itâata sevk etmektir. Bunun yanı sıra kıssada İslam'ın insan görüşü açıklanmakta, insanın kâinat düzenindeki ve Allah katındaki değeri gösterilmekte, bu değerın önemi gözler önüne serilmektedir. Ancak Kur'ân bu gerçeği, direkt öğüt şeklinde anlatmaktansa, edebî metotlarla dile getirmeyi tercih etmektedir. Çünkü böylece etki alanı genişlemekte ve ruhun derinliklerine daha çok sirâyet etmektedir.¹⁰³³

Hz. Âdem kıssasındaki şeytan ile insan arasındaki savaş (düşmanlık), Allah'a verilen sözle şeytan'ın kışkırtmaları, iman ile küfür, hak ile bâtil, hidâyetle sapıklık arasında süren kesintisiz savaştır. Bu savaşın alanı insanın kendisi olduğu gibi, kazanacak ya da kaybedecek olan da yine kendisidir. Bu yüzden insan, tıpkı savaş alanındaki asker gibi sürekli olarak uyanık olmak zorundadır. Kur'ân'ın istediği de, şeytanla yaptığı savaşta insanın uyanık olmasından başka bir şey değildir.¹⁰³⁴

Bu kıssa baştan sona mükemmel bir hayatın kıssası ve insanların yeryüzünde görüldüğü andan, her şey Allah'a dönünceye yani kıyamete kadar geçecek olan varlığın yani, bütün yaratılmışların kıssasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i çamurdan, onun neslini küçük bir damla sudan yaratmış ve bu nesli kendi vekili olarak yeryüzüne

¹⁰³² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c.IV, s.448.

¹⁰³³ İbni Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, c. I, s. 460-461.

¹⁰³⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 87.

yerleştirip, yeryüzünü bu varlığın emri altına vermiş, adaleti ikame edebilmesi için de bu insanı halife yapmıştır. Buna rağmen bu zayıf mahlûk, Rabbine karşı üstünlük taslamayı ve onun mülkünde onunla mücadele etmeyi istemekte, Allah'ın emirlerine isyan etmektedir.¹⁰³⁵ Bu yüzden kıssada, ilâhî emir son derece belîğ bir şekilde tasvir edilmiş, İblis'in durumu açıklanmış ve ilâhî emirlere muhalefet edenlerin muhatap olacağı cezanın ne olduğu anlatılmıştır.¹⁰³⁶ Allah Teâlâ; "*Ben cinleri ve insanları Bana kulluk etsinler diye yarattım*"¹⁰³⁷ derken; insanın, Allah'a ibadet etmesi için yaratıldığını, bunun dışında bir görevi olmadığını anlatmak istemiştir.¹⁰³⁸

Ayrıca âyette, "*hasr*" söz konusudur. Ayetteki hasr, ibadetin sadece namaz, oruç, hac değil; Allah'a şükür, yani Allah korkusu ve zikri ile çalışmanın da ibadet olduğunu ifade etmektedir. Yeryüzünde Allah'ın verdiği rızkı aramak, güzel zinetleri kullanmak, güzelden zevk almak, Allah'ın mülkiyetinde güzeli araştırmak ise Allah'a ibadetin bir bölümüdür.¹⁰³⁹

"Dediler ki: 'Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok. Gerçekten Sen, her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibi olansın.' (Allah:) *'Ey Âdem, bunları onlara isimleriyle haber ver'* dedi. O, bunları onlara isimleriyle haber verince de dedi ki: *'Size demedim mi, göklerin ve yerin gaybını gerçekten ben bilirim, gizli tuttuklarınızı ve açığa vurduklarınızı da ben bilirim.'* (Bakara: 2/32-33)

Bu âyetler de Âdem kıssasını yorumlamaktadır. Buna göre Allah Teâlâ insanoğluna ruhundan üflediği zaman başka hiçbir yaratığa lütfetmediği pek çok ihsanda bulunmuş, insana bilmediklerini öğretmiştir. İblis de, isyan etmesi nedeniyle cennetten kovulmuştur.

Allah Teâlâ, "*Sizi yarattık arkasından belirli bir biçime soktuk, sonra meleklerle, Âdem'e secde edin, dedik. İblis dışında hepsi secde etti. Sadece o secde edenlerden olmadı*"¹⁰⁴⁰ der. Bu secde emrinin verilış sebebi ise, insanların üzerlerinde Allah'ın nimetini bilip tanımaları, bu nimetlere şükretmeleri, İblis'in vesveselerinden gereği gibi

¹⁰³⁵ Sâbûnî, *Âyetler Işığında Peygamberler Tarihi*, ss. 240-242; Kutub, Muhammed, a.g.e., s. 209-215.

¹⁰³⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XII, s. 235.

¹⁰³⁷ ez-Zâriyât, 51/56.

¹⁰³⁸ er-Rifâcî, a.g.e., c. IV, s. 245.

¹⁰³⁹ Kutub, Muhammed, a.g.e., s. 225-226.

¹⁰⁴⁰ Âraf, 7/11.

sakındırmaktır. Bütün melekler secde eder; fakat cinlerden olan İblis secde etmez. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle der:¹⁰⁴¹

"Dedi ki: 'Ey İblis, sana ne oluyor, secde edenlerle birlikte olmadın?' Dedi ki: 'Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattığın beşere secde etmek için var değilim.' Dedi ki: 'Öyleyse ondan (cennetten) çık, çünkü sen kovulmuş-bulunmaktasın.' 'Ve şüphesiz, din gününe kadar lanet senin üzerindedir." (Hicr: 15/32-35)

Hz. Âdem ve şeytanın isyanı arasında köklü farklar vardır. İnsanın basiretini kapatan şehvet azgınlığı bir an gelmekte ve insan, Allah'ın yasakladığı şeyleri işlemektedir. Ama hemen uyanıvermekte ve Rabbine karşı hata ettiğini anlayarak tövbe etmektedir. Şeytan ise, Allah'a itaat etmeyip, büyülenerek Allah'ın buyruğuna aykırı bir görüş belirtmekte, ya da herhangi bir konuda Allah'ın indirdiği prensiplerin dışında hükümler koyarak Allah'a başkaldırmaktadır. İblis'in bu davranışına Allah Teâlâ, "*küfür*" adını vermiştir.¹⁰⁴²

Âyetlerde insanın içine girdiği en büyük savaş, yani hayat mücadelesi anlatılmaktadır. Şeytan kin ve intikam duygusuyla, insan ise tüm yetenekleri ve kudretleriyle yeryüzüne inmiştir. Âdem (a.s), yeryüzünde yürümeye devam eder; şeytan, sürekli olarak insanın bünyesinde bulunan zaaf noktasından içeri sızmaya çalışır. Şeytanın aldatmacalarına yönelenler kurulan kapana düşer, düşmeseler de yaklaşırlar. İnsanı bu tuzaklardan ve engellerden kurtaracak olan hazine, Allah'ın hidâyetine bağlanarak, inanarak ve tevekkül ederek çalışıp çabalamaktır.¹⁰⁴³ Bütün bunlar, Yüce Allah ile İblis arasında soru cevap şeklindeki bir diyalogla anlatılmıştır.¹⁰⁴⁴

b. Hz. Âdem ve Havva'nın Cennetten Çıkarılması

Bakara, 2/35 ve A'râf, 7/19-25. âyetlerde anlatıldığına göre; Allah Âdem ve Havva'dan bir ağaca yaklaşmamalarını ister. Şeytan onlara vesvese verir ve ağaca yaklaşmalarını sağlar. Bu yüzden cennetten kovulurlar. Ayetlerdeki hitap üçünedir.

¹⁰⁴¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. IV, s. 449.

¹⁰⁴² Kutub, Muḥammed, a.g.e., s. 240.

¹⁰⁴³ Kutub, Muḥammed, a.g.e., ss. 228-236.

¹⁰⁴⁴ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 450.

Yani Âdem, Havva ve şeytanadır.¹⁰⁴⁵ Âdem ve Havva'dan kasıt ise, onların soyundan gelecek olanlardır. Çünkü ikisi insanların başlangıcını temsil eder. Bu yüzden kendilerine, âdetâ bütün insanlara yapılmış gibi hitap edilmiştir.¹⁰⁴⁶

Bu kıssanın anlatılmasındaki maksat ise, insanlara hidâyet yolunu göstermek, şeytanın vesveselerinden sakındırmaktır.¹⁰⁴⁷ Hz. Âdem'in cennetten inişi, fizikötesi âlemdeki bir cennetten nesnelere dünyasına düşmekten öte; bolluk, bereket ve huzur dolu bir hayat ortamından daha çetin hayat şartlarıyla mücadele edilen başka bir ortama yahut duruma intikal etmek olarak nitelendirilmiştir. Bu intikal, Âdem'in iradî olarak işlediği suçun zorunlu bir sonucudur. Şunu da belirtmek gerekir ki, "*iniş*" manasına gelen "*hubût*" (هُبُوطٌ) kelimesi, soyut olarak Allah'ın gözünden düşme anlamı da içermektedir.¹⁰⁴⁸ Muhammed İktal'e göre ise bu kelime, ahlâkî bir düşüşü değil, basit ve saf bir bilinç halinden şahsî şuura geçişteki değişikliği ifade etmektedir.¹⁰⁴⁹

Kıssada "Âdem" insan cinsine, "melekler" insandaki iyiliğe, Allah'a yönelik tabiata, "İblis" ya da "şeytan" insandaki kötülüğe ve Allah'a isyana yönelik tabiata, "cennet" de huzurlu ve kötülük olmayan bir ortama işaret etmektedir. Çünkü Âdem her insanın taşıdığı bütün özellikleri aynen taşımaktadır. Aynı şekilde melekle iyilik, cennetle huzurlu ve fitrata uygun yaşam arasındaki analojik bağ da kolaylıkla anlaşılabilir.¹⁰⁵⁰ Şeytanın Âdem ve eşini kandırması da, insandaki kötülüğe teşvik tabiatının harekete geçerek yaşağı çiğnemesini gösterir.¹⁰⁵¹

c. Hz. Âdem'in Oğulları Hâbil ile Kâbil

Mâide 5/27-31. âyetlerde geçen kıssa, kıskançlığın insanlar arasında görülen ilk cinâyetin sebebi olduğunu, toplumdaki her türlü fitne ve fesadın kaynağını teşkil ettiğini göstermektedir. Fertleri birbirini kıskanan bir toplum darmadağın olur, birbirine düşman kesilir. Herhangi bir iyilik, doğruluk ve kendisini ileriye götürecektir bir husus üzerinde

¹⁰⁴⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 255; er-Rifâ'î, a.g.e., c. II, s. 194.

¹⁰⁴⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. I, s. 119.

¹⁰⁴⁷ Zuhaylî, a.g.e., c. IV, s. 455.

¹⁰⁴⁸ Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Kitâbiyât, Ankara, 2006, s. 114-115.

¹⁰⁴⁹ Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân'da Sembolik Dil*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, s. 368.

¹⁰⁵⁰ Yavuz, a.g.e., s. 368.

¹⁰⁵¹ Yavuz, a.g.e., s. 367.

bir araya gelmez. Bu ise o toplumun zayıf ve küçük düşmesine, başkaları tarafından köleleştirilmesine yol açar.¹⁰⁵²

Kâbil'in Maide 5/27. âyetteki "*Şüphesiz seni öldüreceğim*" sözünü duyduğumuzda kendimizi ilk andan itibaren bir saldırganlığın karşısında buluyoruz. Bu söze karşılık Hâbil'in "*... Allah sadece takva sahiplerinin ibadetini kabul eder*" cevabıyla da onun duasını ve temiz kalbinin tasvirini görüyoruz.¹⁰⁵³

Nitekim Kâbil'in Hâbil'i öldürmesinden söz eden kıssa sona erdikten hemen sonra şöyle denilmiştir: "*Bu yüzden biz İsrailoğulları'na bildirdik ki, bir kimse bir insanı öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur ve yine bir kimse hayat kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur.*"¹⁰⁵⁴

Bu kıssa, insan türünün karakteristik bir özelliği olan kıskançlık duygusunun, en basit bir meselede insanı, yüce Rablık makamına karşı çıkmaya, yaratılışın amacını bir kenara bırakmaya yöneltebileceğini göstermektedir. Bu duygu, kişiyi kendi hemcinsini, hatta öz kardeşini öldürmeye itebilir.¹⁰⁵⁵

Esasen, kardeşlik ve akrabalıktan doğan sevgi ve merhamet duygularına baskın çıkan kıskançlık duygusunun yol açtığı kötülüğün tercihiyle ilgili olan bu hikâyeden şöyle bir mana da çıkarılabilir:

Âdemoğlunun içgüdüleri ile akrabalıktan kaynaklanan yakınlık duygusu arasında bir çatışma potansiyeli her zaman mevcuttur. Bunun içindir ki kişisel arzu, istek ve çıkarlar sebebiyle yakın akraba arasında üstünlük ve imtiyaz çekişmesi ortaya çıkabilmektedir. Bu tür bir çekişme kıskançlığa, kıskançlık da zulüm ve düşmanlığa yol açmaktadır. Kıssada Kâbil, iç dünyasına kötülük dürtüsünün egemen olduğu insan tipini, Hâbil ise iyilik ve hayır işleme eğiliminin baskın çıktığı insan tipini temsil etmektedir.¹⁰⁵⁶

2. Hz. Nûh Kıssası

Kıssa, birkaç unsur ihtiva eder. Bunlar Hz. Nûh'un davetinin toplu haldeki vasıfları, kavmiyle tartışması ve onlara cevap vermesi, kavminin azabın derhal

¹⁰⁵² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. III, s. 432; Kutub, *Fî Zilâli'l-Şur'ân*, c. III, s. 234-235.

¹⁰⁵³ Kutub, a.g.e., c. III, s. 235.

¹⁰⁵⁴ Mâide, 5/32.

¹⁰⁵⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. V, s. 479.

¹⁰⁵⁶ Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili* s. 134-135.

gelmesini istemesi, Hz. Nûh'un gemiyi yapma şekli, kavminin tufanda boğulması, Hz. Nûh ile birlikte iman edenlerin kurtulması, Hz. Nûh'un oğlunun kendisiyle birlikte kurtulma arzusu gibi unsurlardır.¹⁰⁵⁷

Hz. Nûh (a.s.) Allah'ın yeryüzünde bulunan putperest müşriklere gönderdiği ilk resuldür.¹⁰⁵⁸ Kavmine gönderilir¹⁰⁵⁹ ve kavmi tevhide çağırır.¹⁰⁶⁰

"Biz Nûh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: 'Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım.'" (Hûd, 11/25)

Hz. Nûh'un *"Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım"* demesi, anlatıma canlılık kazandırmaktadır. Sanki bunlar, geçmişte yaşanmış değil de; gözümüzün önünde cereyan eden olaylardır. Ayrıca bu kısacık cümle, peygamberlik misyonunu birkaç kelime ile özetlemekte ve onu dinleyenlerin vicdanlarında ön plana çıkarmaktadır.¹⁰⁶¹

"...Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Onun dışında sizin başka ilâhınız yoktur, yine de sakınmayacak mısınız?" (Mü'minûn: 23/23)

Hz. Nûh'a inkârcıların tavrı ise şöyle olmuştur:

"Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, 'Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz' dediler."

Burada, toplumun kilit noktalarını ellerinde bulunduran, üst düzeydeki egemenlerin herkese tepeden bakan sözleriyle, aptalca ve cahilce cevaplarıyla karşı karşıya bulunuyoruz. Kuşkular ve suçlamalar da hep aynı...¹⁰⁶²

"Bu, sizin benzeriniz olan bir beşerden başkası değildir. Size karşı üstünlük elde etmek istiyor. Eğer Allah (öne sürdüklerini) dilemiş olsaydı, muhakkak melekler indirirdi. Hem biz geçmiş atalarımızdan da bunu iştmiş değiliz. O, kendisinde delilik bulunan bir adamdan başkası değildir, onu belli bir süre gözetleyin." (Mü'minûn: 23/24-25)

¹⁰⁵⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. VI, s. 305-306.

¹⁰⁵⁸ Zuhaylî, a.g.e., c. VI, s. 306.

¹⁰⁵⁹ A'râf 7/59.

¹⁰⁶⁰ Nûh, 71/1; Mü'minûn, 23/23; Ankebût, 29/14; Şuarâ, 26/105-110.

¹⁰⁶¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VI, s. 64.

¹⁰⁶² Kutub, a.g.e., c. VI, s. 65.

Buna rağmen Hz. Nûh tevhide çağırmaya devam eder¹⁰⁶³ ve inkâr edenlere cevap verir.¹⁰⁶⁴ Bir gemi inşa eder,¹⁰⁶⁵ mü'minleri gemiye bindirir¹⁰⁶⁶ ve tufan başlar.¹⁰⁶⁷

"Böylelikle Biz ona: 'Gözetimimiz altında ve vahyimizle gemi yap. Nitekim Bizim emrimiz gelip de tandır kızışınca, onun içine her (tür hayvandan) ikişer çift ile, içlerinden aleyhlerine söz geçmiş(azap gerekmiş) onlar dışında olan aileni de alıp koy; zulmedenler konusunda Bana muhatap olma, çünkü onlar boğulacaklardır' diye vahyettik." (Mü'minûn: 23/27)

Tufan, âyetin metninde geçen ve "fırın" anlamına gelen "tennûr" (تَنْوُرٌ)"un feveranıyla başlar. Aynı vakitlerde de sağanak yağmurlar yağmaya ve su arzın her tarafını kaplamaya başlar. Kamer 11-14. âyetlerde bu durum şöyle anlatılmaktadır.¹⁰⁶⁸

"Biz de bardaktan boşanırcasına akan bir su ile göğün kapılarını açtık. Yeri de coşkun kaynaklar halinde fışkırttık. Derken su, takdir edilmiş bir işe karşı (hükümümüzü gerçekleştirmek üzere) birleşti. Ve onu da tahtalar ve çiviler(le inşa edilmiş gemi) üzerinde taşıdık; Gözlerimiz önünde akıp-gitmekteydi. (Kendisi ve getirdikleri) inkâr edilmiş-nankörlük edilmiş olan (Nûh)a bir mükâfat olmak üzere." (Kamer: 54/11-14)

"Gök kapılarını açtık" sözü temsili istiâredir. Bulutlardan yağmurun bolca boşalması da kapakları açılmış nehrin sularının akışına benzetilmiştir.¹⁰⁶⁹

Ve Nûh'un oğlu boğulanlardan olur.¹⁰⁷⁰ *"Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nûh, ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna, 'Yavrucuğum, bizimle beraber sen de bin, inkârcılarla birlikte olma' diye seslendi. O, 'Ben, kendimi sudan koruyacak bir dağa sığınacağım' dedi. Nûh, 'Bugün Allah'ın rahmet ettikleri hariç, O'nun azabından korunacak hiç kimse yoktur' dedi. Derken aralarına dalga giriverdi de oğlu boğulanlardan oldu." (Hûd: 11/42-43)*

¹⁰⁶³ Nûh, 71/2-20

¹⁰⁶⁴ Hûd, 11/27-34; A'râf 7/60-63; Yunus, 10/71; Şuarâ, 26/116; Hûd, 11/36.

¹⁰⁶⁵ Mü'minun, 23/27; Hûd, 11/37-39.

¹⁰⁶⁶ Hûd, 11/40-41.

¹⁰⁶⁷ Kamer, 54/11-14.

¹⁰⁶⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. II, s. 394.

¹⁰⁶⁹ Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIV, s. 133.

¹⁰⁷⁰ Hûd, 11/42-43.

Bu sahnede iki tür dehşet vardır. Biri suskun tabiatın saçtığı dehşet, öbürü ise insan psikolojisini ürperten dehşet. Bu iki dehşet birbirine eklenir.

Bu korkunç anda Hz. Nûh etrafına bakar ve oğullarından birinin geminin dışında olduğunu fark eder. Babalık şefkati uyanır ve oğlundan gemiye binmesini ister. Fakat asi çocuk kabul etmez. Bu sırada ortalığı kaplayan amansız bir dalga her şeyi yutar.

Âyette anlatılan bu sahne, sanki şu an gözlerimizin önünden geçmektedir. Önce yatağında uslu uslu akan su, sonradan azgın bir dalgaya dönüşmüştür. Tabiat ile insan ruhunun derinliklerindeki bu uyum, Kur'ân'daki tasvir sanatının belirgin bir örneğidir."¹⁰⁷¹

Fırtına dindikten sonra, dehşet yerini sessizliğe bırakır, gemi Cudi'ye oturur. O anda oğlunu azgın dalgalara vermiş kederli babanın yüreğinde evlat acısı depreşir:¹⁰⁷²

Nûh üzülür ve Allah ona şu şekilde öğüt verir: "*Nûh, Rabbine seslendi. Dedi ki: 'Rabbim, şüphesiz benim oğlum ailemdendir ve senin va'din de doğrusu haktır. Sen hâkimlerin hâkimisin.'* Dedi ki: '*Ey Nûh, kesinlikle o senin ailenden değildir. Çünkü o, salih olmayan bir iş(yapmıştır). Öyleyse hakkında bilgin olmayan şeyi benden isteme. Gerçekten Ben, cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.'* Dedi ki: '*Rabbim, bilgim olmayan şeyi Senden istemekten Sana sığınırım. Ve eğer beni bağışlamaz ve beni esirgemezsen, hüsrana uğrayanlardan olurum.'* (Hûd: 11/45-47)

Tufan sona erer,¹⁰⁷³ gemideki mü'minler kurtulur.¹⁰⁷⁴

"*Böylece Biz onu ve gemi halkını kurtardık ve bunu âlemlere bir âyet (kendisinden ders çıkarılacak bir olay) kılmış olduk.* (Ankebut: 29/15)

Allah Teâlâ gemiyi Cudi dağına indirmiştir. Cudi kelimesi, "*bol bol vermek, cömert olmak..*" manalarına gelen (ج - و - د) kökünden türemiştir. Âyetteki bereketli yer ifadesi de bu manayı teyit etmektedir.¹⁰⁷⁵

Kısacası, Nûh'un gemi yapmasında ve kâfirlerin helak olmasında Allah Teâlâ'nın kudretine, Allah'ın peygamberlerine yardım edip düşmanlarını helak edeceğine dair

¹⁰⁷¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VI, s. 78-79.

¹⁰⁷² Kutub, a.g.e., c. VI, s. 80.

¹⁰⁷³ Hûd, 11/44.

¹⁰⁷⁴ Hûd, 11/48; Şuarâ, 26/119; Furkân, 25/37; Saffât, 37/75-79; Kamer, 54/15; Mü'minûn, 23/29-31; Ankebût, 29/15.

¹⁰⁷⁵ Dartma, Bahattin, *Nûh Tufanı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2005, s. 124.

deliller vardır. İtaatkâr ile isyankâr olanın ayrılması için de kendilerine peygamberler gönderilmiş ve imtihan edilmişlerdir.¹⁰⁷⁶

3. Hz. Hûd ve Âd Kavmi

Hz. Hûd da, Hz. Nûh gibi kavmini Allah'a ibadet etmeye çağırır¹⁰⁷⁷ ama kavminin inkârı ile karşılaşır.¹⁰⁷⁸

"Kavminin önde gelenlerinden inkâr edenler dediler ki: 'Gerçekte biz seni 'aklı bir yetersizlik' içinde görüyoruz ve doğrusu biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz.' (Hûd:) 'Ey kavmim' dedi. 'Bende akıl yetersizliği yoktur; ama ben gerçekten âlemlerin Rabbinden bir elçiyim' dedi. 'Size Rabbimin risaletini tebliğ ediyorum. Ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm. Sizi uyarmak için aranızdan bir adam aracılığıyla Rabbinizden size bir zikrin gelmesine mi şaşırıdınız? (Allah'ın) Nûh kavminden sonra sizi halifeler kıldığını ve sizin yaratılıştaki gelişiminizi arttırdığını (veya üstün kıldığını) hatırlayın. Öyleyse Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluş bulasınız." (A'râf Suresi: 7/66-69)

Bunun üzerine Hz. Hûd, Allah'tan yardım ister¹⁰⁷⁹ ve Hz. Hûd'un kavmi helak olur.¹⁰⁸⁰

"Ad (halkın)a gelince; onlar da, uğultu yüklü, azgın bir kasırga ile helak edildiler." (Hâkka: 69/6)

Âyette geçen "*rîh şarşar*" (بَرِيحٍ صُرْصُرٍ) kelimesi "*çok soğuk rüzgâr*" manasındadır. Sözlerin söylenişi ile rüzgârın eserken çıkardığı sesi verir. Âd kavminin zorbalığına uygun düşen sert, soğuk rüzgârı Allah Teâlâ yedi gece sekiz gün devam ettirmiştir.¹⁰⁸¹

Bu kasırganın özelliği belirtilirken dört ayrı kelime kullanılmıştır: Şayha (صَيْحَةً), racfe (رَجْفَةً), şā'ikatu'l-azāb (صَاعِقَةُ الْعَذَابِ) ve tãgiye (طَائِغِيَّةً). Şayha; müthiş

¹⁰⁷⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. X, s. 494.

¹⁰⁷⁷ Hûd, 11/50; A'râf, 7/65; Şuarâ, 26/124-127.

¹⁰⁷⁸ A'râf, 7/66-71; Hûd, 11/52-57; Şuarâ, 26/136-138; Mü'minun, 23/33-38.

¹⁰⁷⁹ Mü'minun, 23/39-40.

¹⁰⁸⁰ Mü'minun, 23/41-42; Şuarâ, 26/139; Zâriyât, 51/42; Hâkka, 6-8; A'râf, 7/72; Hûd, 11/59-60.

¹⁰⁸¹ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 194-195; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 154.

bir gürültü ve uğultuyu, *raçfe*; şiddetli ve o nisbette korkunç sarsıntıyı, *şā'ikatu'l-azāb*; yıldırım ve şimşek misali azap gürültüsünü, *tāgiye* ise sınırları aşan korkunç bir gürültü, haykırış ve uğultuyu yansıtır. Buradan yola çıkarak kasırgayla birlikte depremin de baş gösterdiği anlaşılabilir.¹⁰⁸²

Hâkka: 69/7-8. âyetlerde de kavmin nasıl helak edildiği tasvir edilmiştir: "*(Allah) Onu, yedi gece ve sekiz gün, aralık vermeksizin üzerlerine musallat etti. Öyle ki, o kavmin, orada sanki içi kof hurma kütükleriymiş gibi çarpılıp yere yıkıldığını görürsün. Şimdi onlardan hiç arta kalan (bir şey) görüyor musun?*"

Kavim bir kişi kalmamak üzere helak olmuştur. Yüce Allah onlardan geriye kimseyi bırakmamıştır. Nitekim bir başka âyette "*Onların meskenlerinden başka bir şey görünmez oluverdi*" (**Ahkâf: 46/25**) denilmektedir.¹⁰⁸³ Bu, yıkıcı, uğultulu kasırganın ardında kalan hazin hareketsiz bir sahnedir.¹⁰⁸⁴

Mü'minûn, 23/41. âyette de kavmin çer çöp haline geldiğinden bahsedilmektedir:

"Derken hak ettikleri çılgık onları yakalayiverdi. Böylece biz onları çer-çöp haline getirdik. O zalim kavim rahmetten uzak olsun."

"Çer-çöp haline getirmek" cümlesinde ise teşbîh-i belîğ söz konusudur. Yani kavim, süratle yok olma hususunda çer-çöpe benzetilmiştir. Benzetme yaparken de benzetme yönü ve edatı hafzedilmiştir.¹⁰⁸⁵

4. Hz. Salih ve Semûd Kavmi

Hz. Salih de Semud kavmini "*Allah'a kulluk etmeye*" çağırmış,¹⁰⁸⁶ ama kavim ona karşı çıkmıştır.¹⁰⁸⁷

"Semud (halkına da) kardeşleri Salih'i (gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. O sizi yerden (topraktan) yarattı

¹⁰⁸² Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında*, c. XII, s. 6347.

¹⁰⁸³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XV, s. 84.

¹⁰⁸⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 154.

¹⁰⁸⁵ Zuhaylî, a.g.e., c. IX, s. 295.

¹⁰⁸⁶ Neml, 27/45; A'râf 73-74; Hûd, 11/61; Şuarâ, 26/142-150.

¹⁰⁸⁷ Şems, 91/11; Hûd, 11/62; A'râf, 7/75-76; Kamer, 54/23-26.

ve onda ömür geçirenler kıldı. Öyleyse O'ndan bağışlanma dileyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz benim Rabbim, yakın olandır, (duaları) kabul edendir." (Hûd: 11/61)

"Semud (halkı) azgınlığı dolayısıyla yalanladı" (Şems: 91/11)

"Dediler ki: "Ey Salih, bundan önce sen içimizde kendisinden (iyilikler ve yararlılıklar) umulan biriydin. Atalarımızın taptığı şeylere tapmaktan sen bizi engelleyecek misin? Doğrusu biz, senin bizi davet ettiğin şeyden kuşku verici bir tereddüt içindeyiz." (Hûd: 11/62)

Bunun üzerine kavim bir dişi deve ile sınanır,¹⁰⁸⁸ ama onu keserler.¹⁰⁸⁹

"Böylelikle dişi deveyi öldürdüler ve Rablerinin emrine karşı çıkıp (Salih'e de şöyle) dediler: "Ey Salih, eğer gerçekten gönderilenlerden (bir Peygamber) isen, vaat ettiğin şeyi getir, bakalım. Bunun üzerine onları dayanılmaz bir sarsıntı tuttu da kendi yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. O da onlardan yüz çevirdi ve (şöyle) dedi: "Ey kavmim, andolsun size Rabbimin risaletini tebliğ ettim ve size öğüt verdim. Ama siz, öğüt verenleri sevmiyorsunuz." (Âraf: 7/77-79)

Ve kavim helâk olur.¹⁰⁹⁰

"Derken arkadaşlarını çağırdılar, o da bıçağını kapıp 'hayvanı ayağından biçip yere devirdi. 'Şu halde Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Çünkü Biz onların üzerine bir tek çığlık gönderdik. Böylece onlar, ağıldaki çalı-çırpı olan kuru ot gibi oluverdiler." (Kamer: 54/29-31)

"Heşim" (هَشِيمٌ), "kırılmış, kurumuş dal"; "muhtazır" (مُحْتَظِرٌ), "davarını canavardan korumak için ağıl yapan kişi" demektir. Ağıla konulan yaş dalın zamanla kuruyup, hayvanlar çiğnedikçe kırılması gibi, onlar da yollarda, caddelerde kırılmış odun parçaları gibi üst üste düşüp ölmüştür.¹⁰⁹¹

Ama çığlığın niteliği hakkında geniş bir bilgi verilmemiştir. Ancak Fussilet, 13. âyette bu çığlık kasırğa gibi nitelenmektedir: "Eğer sana yüz çevirirlerse onlara de ki:

¹⁰⁸⁸ Hûd, 11/63-64; Şuarâ, 26/155-156; Kamer, 54/27-29; Şems, 91/12-13.

¹⁰⁸⁹ Şems, 91/14; Hûd, 11/65; Şuarâ, 26/157; Neml, 27/46-47.

¹⁰⁹⁰ Kamer, 54/29-31; Hûd, 11/66-68; Hicr, 15/83-84; Şuarâ, 26/158; Neml, 27/ 51-53; Şems, 91/14.

¹⁰⁹¹ ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 661; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIV, s. 145; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. IX, s. 458.

Ben sizi Adoğullarının ve Semudoğullarının başlarına gelenin benzeri olan bir kasırga konusunda uyardım". ¹⁰⁹²

"İşte, zulmetmeleri dolayısıyla enkaza dönüşmüş ıpissız evleri. Şüphesiz bilen bir kavim için bunda bir âyet vardır. İman edenleri ve sakınanları da kurtardık." (Neml: 27/52-53)

Onlara inen azabın izlerinden biri de evlerinin bomboş kalmasıdır. Bu cezada ilim ve irfan ehli için, Allah'ın mahlûkatı hakkındaki ilâhî sünnetini ve neticelerin sebeplere bağlı olduğunu bilenler için ibret ve öğüt vardır. ¹⁰⁹³

5. Hz. İbrahim Kıssası

Hz. İbrahim Müslüman, Allah'a itaat eden, doğruyu söyleyen, duygulu, yumuşak huylu, gönülden Allah'a yönelen, salih bir peygamberdir. ¹⁰⁹⁴

"İbrahim, ne yahudi idi, ne de Hıristiyandı: Ancak, O hanîf (muvaahhid) bir Müslümandı, müşriklerden de değildi." (Al-i İmran: 3/67)

"...Gerçekten o, doğruyu söyleyen bir Peygamberdi." (Meryem: 19/41)

Ayrıca o, kesin bilgi ile Allah'a iman etmiştir. ¹⁰⁹⁵

"Böylece İbrahim'e, -kesin bilgiyle inananlardan olması için- göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Gece, üstünü örtüp bürüyünce bir yıldız görmüş ve demişti ki: 'Bu benim rabbimdir.' Fakat (yıldız) kayboluverince: 'Ben kaybolup-gidenleri sevmem' demişti. Ardından Ay'ı, (etrafa aydınlık saçarak) doğar görünce: 'Bu benim rabbim' demiş, fakat o da kayboluverince: 'Andolsun' demişti, 'Eğer Rabbim beni doğru yola erdirmezse gerçekten sapmışlar topluluğundan olurum.' Sonra Güneş'i (etrafa ışıklar saçarak) doğar görünce: 'İşte bu benim rabbim, bu en büyük' demişti. Ama o da kayboluverince, kavmine demişti ki: 'Ey kavmim, doğrusu ben sizin şirk koşmakta olduklarınızdan uzağım." (En'âm: 6/75-78)

İbrahim'in gönlünde belirginleşen bu sahne, olağanüstü ve göz kamaştırıcı bir sahnedir. Hz. İbrahim'in, Allah'ın birer âyeti olan tabiat varlıklarından yola çıkarak,

¹⁰⁹² Kutub, a.g.e., c. IX, s. 458.

¹⁰⁹³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. X, s. 292.

¹⁰⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/67; Nahl, 16/120-121; Saffât, 37/83-84; Meryem, 19/41; Tevbe, 9/114; Hûd, 11/75; Saffât, 37/108-111; Nisâ, 4/125; Bakara, 2/130; Enbiyâ, 21/51.

¹⁰⁹⁵ En'âm, 6/75-78; Bakara, 2/260.

yavaş yavaş Allah'ın birliğini akli ile nasıl bulduğu anlatılmaktadır. Ayrıca bu, fitratın hak ve bâtil karşısındaki tutumunun da hikâyesidir. İbrahim'in fitratı, batanları sevmiyor ve onlardan ilâh edinmiyor. Çünkü fitratın sevdiği ilâh kaybolmaz ve batmaz.¹⁰⁹⁶

Hz. İbrahim babası Âzer'i ve kavmini tevhide davet etmiş,¹⁰⁹⁷ onları uyarmış,¹⁰⁹⁸ onlar inanmak istemeyince onlar için Allah'a dua etmiş¹⁰⁹⁹ ve putların ne faydaları ne de zararlarının olmadığını göstermek için putları kırmış, kendisine sorulduğunda da kıran kişinin büyük put olduğunu söylemiştir.¹¹⁰⁰

"Böylece o, yalnızca büyükleri hariç olmak üzere onları paramparça etti; belki ona başvururlar diye. 'Bizim ilâhlarımıza bunu kim yaptı? Şüphesiz o, zalimlerden biridir' dediler. 'Kendisine İbrahim denilen bir gencin bunları diline doladığını işittik' dediler. Dediler ki: 'Öyleyse, onu insanların gözü önüne getirin ki ona (nasıl bir ceza vereceğimize) şahid olsunlar.' Dediler ki: 'Ey İbrahim, bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?' 'Hayır' dedi. 'Bu yapmıştır, bu onların büyükleridir; eğer konuşabiliyorsa, siz onlara soruverin.' Bunun üzerine kendi vicdanlarına başvurduklar da; 'Gerçek şu ki, zalim olanlar sizlersiniz (biziz)' dediler. Sonra, yine tepeleri üstüne ters döndüler: 'Andolsun, bunların konuşamayacaklarını sen de bilmektesin.' Dedi ki: 'O halde, Allah'ı bırakıp da sizlere yararı olmayan ve zararı dokunmayan şeylere mi tapıyorsunuz? Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza. Siz yine de akıllanmayacak mısınız?" (Enbiya: 21/58-67)

Son iki âyet olan 66 ve 67. âyetlerde sıkılma, öfkelenme ve normal düzeyi aşmış bir gülünçlüğe düşenlerin durumuna şaşma ifadesi vardır. Bu noktada iğrençliklerini, onurlarını kurtarma duygusuna kapılırlar.¹¹⁰¹

Daha sonra dönemin kralı Nemrut ve İbrahim arasında bir diyalog geçer.

"Allah, kendisine mülk verdi diye Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya gireni görmedin mi? Hani İbrahim: 'Benim Rabbim diriltir ve öldürür'demişti; O da: 'Ben de öldürür ve diriltirim' demişti. (O zaman) İbrahim: 'Şüphe yok, Allah güneşi doğudan

¹⁰⁹⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. IV, s. 83, 85; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. III, s. 175.

¹⁰⁹⁷ En'âm, 6/74; Meryem, 19/42-48.

¹⁰⁹⁸ Suarâ, 26/70-82; Saffât, 37/85-87; Ankebût, 29/17; Enbiyâ, 21/52-57.

¹⁰⁹⁹ Suarâ, 26/83-88; Tevbe, 9/113-114.

¹¹⁰⁰ Saffât, 37/88-93; Enbiyâ, 21/58-67; Saffât, 37/95-96.

¹¹⁰¹ Kutub, a.g.e., c. VII, s. 288.

getirir, (hadi) sen de onu batıdan getir' deyince, o inkârcı böylece afallayıp kalmıştı. Allah, zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez." (Bakara: 2/258)

Nemrut ve bazıları onu ateşe atıp yakmak istemiş¹¹⁰² ama ateş onu yakmamıştır.¹¹⁰³

"Biz de dedik ki: 'Ey ateş, İbrahim'e karşı soğuk ve esenlik ol.' Ona bir düzen (tuzak) kurmak istediler, fakat biz onları daha çok hüsrana uğrayanlar kıldık." (Enbiya: 21/69-70)

Ateş İbrahim'i yakmamıştır. Çünkü ateşe "yak" diyen Allah, bu sefer "serin ve zararsız ol" demiştir. Bu kelime söylenir söylenmez de hemen gerçekleşmiştir.¹¹⁰⁴ Yasin, 36/82. âyette de belirtildiği gibi, "O, bir şeyin olmasını istedi mi, ona sadece ol der, hemen oluverir."

Hız. İbrahim, Allah'tan kendisine bir oğul vermesini ister. Allah ona bir oğul verdikten sonra İbrahim rüyasında oğlunu boğazladığını görür ve bu durumu ona anlatır. O da "Babacığım, emrolduğun şeyi yap" der. İbrahim bunu yapmaya kalkışınca, Allah "Sen rüyayı doğruladın" deyip oğlunu ona bağışlar ve onu ödüllendirir. Bu olayı Saffât: 37/99-111. âyetlerde görebiliriz:

"(İbrahim) Dedi ki: 'Şüphesiz ben, Rabbime gidiciyim; O, beni hidâyete erdirecektir.' 'Rabbim, bana salihlerden (olan bir çocuk) armağan et.' Biz de onu halim bir çocukla müjdeledik. Böylece (çocuk) onun yanında koşabilecek çağa erişince (İbrahim ona): 'Oğlum' dedi. 'Gerçekten ben seni rüyamda boğazlıyorken gördüm. Bir bak, sen ne düşünüyorsun.' (Oğlu İsmail) Dedi ki: 'Babacığım, emrolduğun şeyi yap. İnşallah, beni sabredenlerden bulacaksın.' Sonunda ikisi de (Allah'ın emrine ve takdirine) teslim olup (babası, İsmail'i kurban etmek için) onu alını üzerine yatırdı. Biz ona: 'Ey İbrahim' diye seslendik. 'Gerçekten sen, rüyayı doğruladın. Şüphesiz Biz, ihsanda bulunanları böyle ödüllendiririz.' Doğrusu bu, apaçık bir imtihandı. Ve ona büyük bir kurbanı fidye olarak verdik. Sonra gelenler arasında ona (hayırlı ve şerefli bir isim) bıraktık. İbrahim'e selam olsun. Biz, ihsanda bulunanları böyle ödüllendiririz. Şüphesiz o, Bizim mü'min olan kullarımızdandır."

¹¹⁰² Enbiyâ, 21/68; Saffât, 37/97.

¹¹⁰³ Enbiyâ, 21/69-70; Saffât, 37/98.

¹¹⁰⁴ Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, c. VII, s. 289.

Âyetteki "*Ben Rabbime gidiciyim*" ifadesi iç âlemin hicretini dile getirir. Bu öyle bir hicret ki, İbrahim bununla hayatının tüm geçmişini terk eder. Benliğinden hiç bir şey geri kalmadan her şeyi ile Rabbine teslim olur.

Hız. İbrahim oğlu ile yaptığı diyalogdan sonra emri uygulamak üzere adım atar. Bu, Hız. İbrahim ve oğlu İsmail'in, Allah'a olan teslimiyetlerinin göstergesidir.¹¹⁰⁵

Sonra Hız. İbrahim ve oğlu İsmail Mekke'ye gelir, bu şehir ve halkı için Allah'a dua ederler.¹¹⁰⁶

6. Hız. Lût ve Kavmi

Hız. Lût Allah'a iman etmiş¹¹⁰⁷ ve kavmini tevhide çağırıştır¹¹⁰⁸. Çünkü kavmi sapıklık içindedir. Onların sapıklığını dile getiren birkaç âyette¹¹⁰⁹ şöyle denilmektedir:

"Hani Lût da kavmine şöyle demişti: Sizden önce âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı hayâsız çirkinliği mi yapıyorsunuz? Gerçekten siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Doğrusu siz, ölçüyü aşan (azgın) bir kavimsiniz." (**Araf: 7/80-81**)

"Siz insanlardan (cinsel arzuyla) erkeklere mi gidiyorsunuz? Rabbinizin sizler için yaratmış bulunduğu eşlerinizi bırakıyorsunuz. Hayır, siz sınırı çiğneyen bir kavimsiniz." (**Şuara: 26/165-166**)

Kavim Hız. Lût'u yalanlar ve onun söylediklerine uymaz.¹¹¹⁰ Bunun üzerine helak olur.¹¹¹¹

"Böylece emrimiz geldiği zaman, üstünü altına çevirdik ve üzerlerine balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık; Rabbinin katında 'belli bir biçime sokulmuş, damgalanmış' olarak. Bunlar zalimlerden uzak değildir." (**Hûd: 11/82-83**)

¹¹⁰⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. VIII, s. 508, 510.

¹¹⁰⁶ Bakara, 2/126; İbrahim, 14/35-41.

¹¹⁰⁷ Ankebût, 29/26; Enbiyâ, 21/74-75; En'âm, 6/86.

¹¹⁰⁸ Şuarâ, 26/161-164.

¹¹⁰⁹ Ankebût, 29/28-29; Neml, 27/ 54-55.

¹¹¹⁰ Şuarâ, 26/160, 167; Neml, 27/ 56; A'râf, 7/82; Ankebût, 29/29-30; Kamer, 54/33, 36.

¹¹¹¹ Zâriyat, 51/30-37; Saffât, 37/134-136; Hicr, 15/72-77.

Âyette belirtilen cezanın özelliği –balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar-sapıkların iğrençliğiyle uyumlu ve ölçülüdür. Âyetin çizmiş olduğu taşların atılması tablosu da âdetâ volkanik bir patlamayı andırır.¹¹¹²

Fakat karısı dışında Lût ve ailesi kurtulmuştur.¹¹¹³

"Dedi ki: "Onun içinde Lût da vardır." Dediler ki: "Onun içinde kimin olduğunu biz daha iyi biliriz. Kendi karısı dışında, onu ve ailesini muhakkak kurtaracağız. O (karısı) arkada kalacak olanlardandır." (Ankebût: 29/32)

7. Hz. Yusuf Kıssası

Bu kıssa, Yusuf'un rüyası ile başlar. İlk perdenin birinci tablosunda, Yusuf gördüğü rüyayı babasına anlatır:

"Yusuf babasına: 'Babacığım! Rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm' demişti. (Babası) Demişti ki: 'Oğlum, rüyayı kardeşlerine anlatma, yoksa sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insan için apaçık bir düşmandır.' 'Böylece Rabbin seni seçkin kılacak, sözlerin yorumundan (kaynaklanan bir bilgiyi) sana öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a (nimetini) tamamladığı gibi senin ve Yakub ailesinin üzerindeki nimetini tamamlayacaktır. Elbette Rabbin, bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.' Andolsun, Yusuf ve kardeşlerinde soranlar için âyetler (ibretler) vardır." (Yusuf Suresi: 12/2-7)

"Rüyamda on bir yıldızla, Güneş'in ve Ay'ın bana secde ettiklerini gördüm" cümlesinde "istiâre" vardır. Çünkü yıldızlar, güneş ve ay akli olmayan varlıklardır ve akıllıların yapacakları "secde etme" fiili ile vasıflandırılmışlardır.¹¹¹⁴

Daha sonra kardeşlerin Yusuf'u kıskandığı, onu kuyuya attıkları ve babalarına yalan söyledikleri sahneyi görürüz.¹¹¹⁵ Kardeşleri Yusuf'u kuyuya attıktan sonra bir yolcu kafilesi onu bulup alır ve Mısır'a götürür. Mısırdaki aziz, onu satın alır ve böylece

¹¹¹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VI, s. 143.

¹¹¹³ Ankebût, 29/32; Hicr, 15/59-60.

¹¹¹⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. VI, s. 440.

¹¹¹⁵ Yusuf, 12/8-18.

Yusuf saraya girer.¹¹¹⁶ Önce aziz'in karısı ve Yusuf, sonra Yusuf'la şehir kadınları arasında geçen olay konu edilir.¹¹¹⁷

Ve Yusuf'un iffetinin anlatıldığı sahne: "(Yusuf) Dedi ki: 'Rabbim, zindan, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden bana daha sevimlidir. Kurdukları düzeni benden uzaklaştırmazsan, onlara (korkarım) eğilim gösterir, (böylece) cahillerden olurum.' Böylece Rabbi, duasını kabul etti ve onların hileli düzenlerini kendisinden uzaklaştırdı. Çünkü O, işitendir, bilendir." (Yusuf: 12/33-34)

Hz. Yusuf, Rabbinin lütfu ve gözetimiyle sınavı atlatır. Böylece kıssanın ikinci sahnesi sona erer.

Sonra Yusuf zindana atılır ve zindanda yaptığı rüya tabirinden dolayı, sonra zindandan çıkarılır.¹¹¹⁸ Mısır hazinelerinin başına geçer, kardeşini getirir.¹¹¹⁹ Babasının Hz. Yusuf'un kardeşini göndermek istememesi ve Yusuf'un kardeşini alıkoyması¹¹²⁰, babasının (Hz. Yakub'un) gözlerinin görmeye başlaması, mağfret dilemesi ve oğullarıyla Mısır'a gelmesiyle¹¹²¹ kıssa sona erer.

Yusuf (a.s.) ile kardeşleri arasında geçen kıssalarda akıllı kimseler için ibret, hatırlatma ve doğru yola iletme söz konusudur.¹¹²²

Görüldüğü gibi kıssa hep hüznün ve gözyaşı yüklüdür. Kıssaya bir ıstırap ve çilenin sindiği fark edilmekte, satır aralarında da âh-û enînlere rastlanmaktadır. Yusuf kuyuda, zindanda ve hayatının büyük bir kısmında ailesinin, babası Yakup da Yusuf'un hasretiyle; kardeşleri, babalarının kendilerini sevmediğini düşünerek, Zuleyha da Yusuf'un aşkıyla ağlayıp ıstırap çeker.

Kıssacası, surede Hakk'ın hükmüne rıza göstermenin ve sabırsızlanıp yanlış yollara yönelmeden çekilen çilenin sonunda vuslat ve mutluluk olduğu anlatılmaktadır.¹¹²³

¹¹¹⁶ Yusuf, 12/19-22.

¹¹¹⁷ Yusuf, 12/23-32.

¹¹¹⁸ Yusuf, 12/35-51.

¹¹¹⁹ Yusuf, 12/54-63.

¹¹²⁰ Yusuf, 12/64-82.

¹¹²¹ Yusuf, 12/93-101.

¹¹²² Hicâzî, a.g.e., c. III, s. 220-221.

¹¹²³ Ekin, Yunus, "Kur'an Anlatımındaki Edebî İcaz", 1 Ocak 2007, www.yeniumit.com, 22 Mayıs 2008.

8. Hz. Şuayb ve Medyen Halkı

Hz. Şuayb, ticarî ahlâkı bozulmuş bir topluluğa gelmiş, onları tevhide ve ticarete hile yapmamaya çağırmıştır.¹¹²⁴

"Medyen (toplumuna da) kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik. Şuayb onlara) dedi ki: 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden apaçık bir belge (mucize) gelmiştir. Ölçüyü ve tartıyı tam tutun, insanların (hakları olan mallarını) eşyasını değerinden düşürüp-eksiltmeyin ve düzene (ıslaha) konulmasından sonra yeryüzünde bozgunculuk (fesad) çıkarmayın. Bu sizin için daha hayırlıdır, eğer inanıyorsanız." (Araf: 7/85)

Medyen halkı Şuayb peygamberi alaya almasına rağmen¹¹²⁵ Hz. Şuayb tebliğine devam etmiş,¹¹²⁶ bunun üzerine halk, onu tehdit etmiştir.¹¹²⁷

"Ey Şuayb dediler. 'Senin söylediklerinin çoğunu biz 'kavrayıp anlamıyoruz'. Doğrusu biz seni içimizde zayıf biri görüyoruz. Eğer yakın çevren olmasaydı, gerçekten seni taşa tutar öldürürdük. Sen bize karşı güçlü ve üstün değilsin." (Hûd: 11/91)

Bu kavim de sonunda helak olmuştur¹¹²⁸ ve nasıl helak edildikleri şu şekilde tasvir edilmiştir:

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik) Böylece dedi ki: 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin ve ahiret gününü umud edin ve yeryüzünde bozguncular olarak karışıklık çıkarmayın.' Ancak onu yalanladılar; bunun üzerine onları amansız bir sarsıntı yakalayiverdi, böylelikle kendi yurtlarında diz üstü çökmüş olarak sabahladılar". (Ankebût: 29/36-37)

Daha sonra Hz. Şuayb, Eyke şehrine, dejenere bir toplum olan Eyke halkına peygamber olarak gönderilmiş, bu halk da kendisine inanmamış, sonunda helak olup gitmişlerdir.¹¹²⁹

¹¹²⁴ A'râf 7/85-86; Ankebût, 29/36; Hûd, 11/84-86.

¹¹²⁵ Hûd, 11/87.

¹¹²⁶ Hûd, 11/88-90.

¹¹²⁷ A'râf 7/88-90; Hûd, 11/91-93.

¹¹²⁸ Hûd, 11/94-95; Ankebût, 29/36-37; A'râf 7/92-93.

¹¹²⁹ Şuarâ, 26/176-190; Hicr, 15/78-79.

9. Hz. Musa ve Harun Kıssası

Firavun'un kavmi ile ilgili kıssa, idarî güç, servet ve mevkiye dayanmanın açık bir örneği olup her zaman ve her yerde Firavunlaşmış zorba idarecilerin tahtlarını ve şahsiyetlerini titreten bir kıssadır.¹¹³⁰ Hz. Musa da, halkı gruplara ayıran, erkek çocuklarını boğazlatıp kadınları canlı bırakan Firavun zamanında dünyaya gelmiştir. Bu yüzden Musa'nın annesi onu Firavun'dan kurtarmak için suya bırakmış, Firavun'un karısı da onu alıp saraya götürmüştür.¹¹³¹

Hz. Musa şehirde (Mısır'da) bir olaya karışır¹¹³² ve sonra şehri terk eder.¹¹³³ Medyen'e doğru yönelir. Medyen'e geldiğinde su almakta olan bir toplulukla ve hayvanlarını suya götürmeye çekinen iki kadınla karşılaşır, hayvanlarını sulamakta onlara yardım eder.¹¹³⁴ Kızlardan biriyle evlenme karşılığında sekiz yıl onlara ve babalarına yardım etmek üzere anlaşır. Süreyi tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte yola çıkar ve Tur tarafında bir ateş görür. Oraya gittiğinde vadinin sağ tarafındaki bir ağaçtan, "Ey Musa! Âlemlerin Rabbi benim" diyen bir ses işitir ve peygamberlik görevi verilir.¹¹³⁵ Firavun'a dinî tebliğde bulunur.¹¹³⁶ Firavun da şöyle tepki gösterir:

"Çevresindekilere 'İşitiyor musunuz?' dedi. (Şuara: 26/25) "(Gittiler ve Firavun) dedi ki: 'Biz seni içimizde daha çocukken yetiştirip büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Ve sen, yapacağın işi (cinâyeti) de işledin; sen nankörlerdensin.' (Musa) Dedi ki: 'Ben onu yaptığım zaman şaşkınlardandım. Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım; sonra Rabbim bana hüküm (ve hikmet) verdi ve beni gönderilen (elçilerden) kıldı.' 'Bana karşı lütuf-dediğin nimet de, İsrail oğullarını köle kılmandan dolayıdır." (Şuara: 26/18-22)

(Firavun) Dedi ki: "Şüphesiz size gönderilmiş bulunan elçiniz, gerçekten bir delidir." (Şuara: 26/27) "Andolsun, benim dışımda bir ilâh edinecek olursan, seni mutlaka hapse atacağım." (Şuara: 26/29)

¹¹³⁰ Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. VI, s. 400.

¹¹³¹ Kasas, 28/3-14.

¹¹³² Kasas, 28/15-19.

¹¹³³ Kasas, 28/20-21.

¹¹³⁴ Kasas, 28/22-24.

¹¹³⁵ Kasas, 28/25-30.

¹¹³⁶ Şuarâ, 26/16, 23-28; Tâhâ, 20/47-48, 50-55; Nâziat, 79/18-19.

Firavun'un böyle tepki göstermesine karşılık Musa asasının yılanı dönüşmesi ve elini koynundan bembeyaz çıkarması gibi mucizeler göstermiştir.

"(Musa) Dedi ki: 'Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı?' (Firavun) Dedi ki: 'Eğer doğru sözlü isen, onu getir.' Bunun üzerine asasını bırakıverdi, bir de (ne görsünler) o, açıkça bir ejderha oluverdi. Elini de çekip çıkardı, bir de (ne görsün) o, bakanlar için 'parlayıp aydınlanıvermiş'." (Şuara: 26/30-33)

Bu tablodaki mucizeleri Hz. Musa, âdeta Firavun'un yüzüne çarpmaktadır. Mucizenin büyüklüğünü ve güçlülüğünü hisseden Firavun, hemen karşısına geçip direnmeye ve mucizeyi etkisiz hale getirmeye çalışır. Bu da ürkütücü ve sarsıcı bir sahnedir.¹¹³⁷

Bunun üzerine Firavun Musa'yı sihirbazlıkla suçlar¹¹³⁸ ve onu sihirbazlarla karşılaştırmak ister.¹¹³⁹ Ve Musa sihirbazlarla karşı karşıya gelir.¹¹⁴⁰ Önce sihirbazlar sihrini yapar,¹¹⁴¹ sonra Musa asasını atar, asa yılanı dönüşür ve yılan onların sihrini yutar.¹¹⁴² Bunun üzerine sihirbazlar iman eder fakat Firavun iman etmez.¹¹⁴³ *"Sizin en yüce Rabbiniz benim"*¹¹⁴⁴ diyecek kadar ileri gider.¹¹⁴⁵ Musa'nın Rabbi'ne ulaşmak için kendine kule yaptırır.¹¹⁴⁶

Bütün bunlardan dolayı Firavun ve kavmi yıllar yılı kuraklığa ve ürün kıtlığına uğratılır.¹¹⁴⁷ Ama yine de Musa'ya kendi kavminden bir kısım gençler dışında kimse inanmaz.¹¹⁴⁸ Bunun üzerine Musa, Firavun ve kavminin helak edilmesini ister.

"Musa dedi ki: 'Rabbimiz, şüphesiz Sen, Firavun'a ve önde gelen çevresine dünya hayatında bir çekicilik (güç, ihtişam) ve mallar verdin. Rabbimiz, Senin yolundan saptırmaları için (mi?) Rabbimiz, mallarını yerin dibine geçir ve onların kalplerinin

¹¹³⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 595.

¹¹³⁸ Şuarâ, 26/34-37; Tâhâ, 20/57.

¹¹³⁹ Tâhâ, 20/58-59; Şuarâ, 26/38-39, 41-42.

¹¹⁴⁰ A'râf 7/115; Şuarâ, 26/43.

¹¹⁴¹ A'râf 7/116; Tâhâ, 20/66-68; Yunus, 10/81-82.

¹¹⁴² Tâhâ, 20/69; A'râf, 7/117-119.

¹¹⁴³ Tâhâ, 20/70-73; Şuarâ, 26/51; A'râf, 7/126.

¹¹⁴⁴ Nâziât, 79/23-24.

¹¹⁴⁵ Yunus, 10/83; Mü'min, 40/26-27.

¹¹⁴⁶ Kasas, 28/38.

¹¹⁴⁷ A'râf 7/130-135.

¹¹⁴⁸ Yunus, 10/83.

üzerini şiddetle bağla; onlar acı azabı görecekleri zamana kadar iman etmeyecekler.' (Allah) Dedi ki: 'İkinizin duası kabul olundu. Öyleyse dosdoğru yolda devam edin ve bilgisizlerin yoluna uymayın." (Yunus: 10/88-89)

Allah Musa'ya kendisine inananlarla birlikte geceleyin yola çıkmalarını ister.¹¹⁴⁹ Çünkü Firavun onları takip edecek ve kavmi ile birlikte denizde helak edilecektir.¹¹⁵⁰ Firavun iman etse de boğulanlardan olur. Musa ve beraberindekiler boğulmaktan kurtulur.

"İki topluluk birbirini gördükleri zaman Musa'nın adamları: 'Gerçekten yakalandık' dediler. (Musa:) 'Hayır' dedi. 'Şüphesiz Rabbim, benimle beraberdir; bana yol gösterecektir.' Bunun üzerine Musa'ya: 'Asanla denize vur' diye vahyettik. (Vurdu ve) Deniz hemencecik yarılıverdi de her parçası kocaman bir dağ gibi oldu. Ötekileri de buraya yaklaştırdık". (Şuara: 26/61-64)

Anlatımın içinde Hz. Musa asası ile denize vurdu diyecek kadar bile bir zaman dilimi ayrılmıyor, vurduğu zaten anlaşılıyor. Çünkü deniz hemen yarılıveriyor.¹¹⁵¹

"Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik; Firavun ve askerleri azgınlıkla ve düşmanlıkla peşlerine düştü. Sular onu boğacak düzeye erişince (Firavun): 'İsrailoğulları'nın kendisine inandığı (ilâhtan) başka ilâh olmadığına inandım ve ben de Müslümanlardanım' dedi. Şimdi, öyle mi? Oysa sen önceleri isyan etmiştin ve bozgunculuk çıkaranlardandın. Bugün ise, senden sonrakilere bir âyet (tarihî bir belge, ibret) olman için seni yalnızca bedenle kurtaracağız (herkese cesedini göstereceğiz). Gerçekten insanlardan çoğu, bizim âyetlerimizden habersizdirler." (Yunus: 10/90-92)

"Musa'yı ve onunla birlikte olanların hepsini kurtarmış olduk. Sonra ötekileri suda boğduk." (Şuarâ: 26/65-66)

Böylece İsrailoğulları alçaltıcı azaptan, yani Firavundan kurtulur.¹¹⁵² Allah'ın İsrailoğulları'na olan vaadi gerçekleşmiş olur.

"Kendisine bereketler kıldığımız yerin doğusuna da, batısına da o hor kılınıp-zayıf bırakılanları (müstaz'afları) mirasçılar kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına olan o

¹¹⁴⁹ Tâhâ, 20/77; Şuarâ, 26/52.

¹¹⁵⁰ Şuarâ, 26/53-60.

¹¹⁵¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. VII, s. 604.

¹¹⁵² Duhân, 44/29-31.

güzel sözü (vaadi), sabretmeleri dolayısıyla tamamlandı. Firavun ve kavminin yapmakta oldukları ve yükselttiklerini (köşklerini, saraylarını) da yerle bir ettik." (A'râf: 7/137)

A'râf, 7/142-144 ve Tâhâ, 20/83-84. âyetlerde de Musa'nın Allah'la olan konuşmasına yer verilir:

"Musa ile otuz gece için sözleştik ve ona bir on daha ekledik. Böylece Rabbinin belirlediği süre, kırk geceye tamamlandı. Musa, kardeşi Harun'a 'Kavmimde benim yerime geç, ıslah et ve bozguncuların yolunu tutma' dedi. Musa tayin edilen sürede gelince ve Rabbi onunla konuşunca: 'Rabbim, bana göster, Seni göreyim' dedi. (Allah:) 'Beni asla göremezsin, ama şu dağa bak; eğer o yerinde karar kılabilirse, sen de beni göreceksin.' Rabbi dağa tecelli edince, onu param parça etti. Musa bayılarak yere düştü. Kendine geldiğinde: 'Sen ne yücesin (Rabbim). Sana tevbe ettim ve ben iman edenlerin ilkiyim' dedi. (Allah:) 'Ey Musa' dedi. 'Sana verdiğim risaletimle ve seninle konuşmamla seni insanlar üzerinde seçkin kıldım. Sana verdiklerimi al ve şükredenlerden ol.'" (A'râf: 7/142-144)

Bu sahne, Musa'nın Rabbiyle buluşmaya hazırlandığı sahnedir. Bu hazırlık dönemi otuz gündür. Daha sonra on gün daha eklenir ve kırk gün olur.

Daha sonraki sahnede de Musa'nın Allah ile olan konuşması yer alır. Biz bu konuşmanın nasıl gerçekleştiğini bilemeyiz. Sınırlı kavrayışımızla ancak tasavvur etmeye çalışırız.¹¹⁵³

"Seni kavminden 'çarçabuk ayrılmaya iten' nedir ey Musa? Dedi ki: 'Onlar arkamda izim üzerindedirler, hoşnut kalman için, Sana gelmekte acele ettim Rabbim.'" (Tâhâ: 20/83-84)

Hız. Musa'ya Tevrat indirilir.¹¹⁵⁴ Musa, Allah'la konuşmak için Tûr Dağı'na çıktığında kavmi buzağıya tapar.¹¹⁵⁵ Musa kavmine geri döndüğünde kardeşi Harun'a kızar. Çünkü o, kavmi, kardeşine emanet etmiştir.¹¹⁵⁶ Musa bu olanlardan dolayı Rabbinden merhamet diler.¹¹⁵⁷

¹¹⁵³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. IV, ss. 410-412.

¹¹⁵⁴ A'râf 7/145; Tâhâ, 20/80-82.

¹¹⁵⁵ Bakara, 2/51-54; A'râf 7/148.

¹¹⁵⁶ A'râf 7/150; Tâhâ, 20/86-98.

¹¹⁵⁷ A'râf 7/151-152.

İsrailoğulları'na kitap, peygamber ve temiz rızıklar verilmesine ¹¹⁵⁸ rağmen onlar nimetlere karşılık nankörlük ettiler.¹¹⁵⁹ Bu yüzden onlar kitap yüklü merkebe benzetilmişlerdir.

"Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu (içindeki derin anlamları, hikmet ve hükümleriyle gereği gibi) yüklenmemiş olanların durumu, koskoca kitap yükü taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayan kavmin durumu ne kötüdür. Allah, zalim bir kavmi hidâyete erdirmez." (Cuma: 62/5)

"Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların hali, koskoca kitap yükü taşıyan eşeğin hali gibidir" ifadesi bir temsili teşbihtir. Çünkü benzetme yönü belli tek bir unsur değildir. Yahudilerin Tevrat'tan istifade etmeyişleri, eşeğin, sırtında ilim kitaplarını taşıdığı halde o kitaplardaki bilgilerden habersiz olarak yoluna devam etmesine benzetilmiştir.¹¹⁶⁰

Âyet-i kerimede özellikle eşekten bahsedilmiştir. Çünkü o cehalet ve ahmaklıkta örnek teşkil eder. Bu misal, Kur'ân'la amel etmeyen kimseler için de söz konusudur.¹¹⁶¹

Allah, ölüleri diriltebileceğini göstermek için İsrailoğullarına *"ne pek geçkin, ne de pek genç, ikisi arası dinçlikte, bakanların içini ferahlatan, yeri sürmek ve ekini sulamak için boyunduruğa alınmayan, salma ve alacası olmayan sarı bir inek"* kesmelerini söylemiştir.¹¹⁶² Âyette ayrıca işi yokuşa sürüp zorlaştıranlar için bir ibret; Peygamber (s.a.v.) efendimiz için bir teselli vardır. Özellikle Yahudilerin gerçekleri tersyüz etmemeleri için, işleye geldikleri birçok suçların tescili vardır.¹¹⁶³

Bakara suresinde de bu âyet dışında dört âyette Allah Teâlâ'nın ölüleri dirilteceğinden bahsedilmektedir:

"Sonra sizi ölümünüzden sonra tekrar diriltmiştik." (Bakara: 2/56)

"Allah onlara: "Ölün", dedi sonra da onları diriltti." (Bakara: 2/243)

¹¹⁵⁸ Câsiye, 45/16-17; Bakara, 2/57-60.

¹¹⁵⁹ Bakara, 2/61.

¹¹⁶⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIV, s. 445; Hicâzî, *a.g.e.*, c. VI, s. 226; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. IX, s. 658.

¹¹⁶¹ Hicâzî, *a.g.e.*, c. VI, s. 226.

¹¹⁶² Bakara, 2/67-73.

¹¹⁶³ Hicâzî, *a.g.e.*, c. I, s. 60.

Üzeyir kıssasında: "*Allah onu yüz yıl öldürdü, sonra diriltti*" (**Bakara: 2/259**) denilmektedir.

İbrahim (a.s.) "*Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, demişti.*" (**Bakara: 2/260**)

10. Hz. Musa ve Kendisine İlim Verilen Kişinin (Hızır) Kıssası

Kehf, 18/60-82. ayetlerde geçen Hz. Musa ve Hızır arasındaki diyaloga âdeta biz de tanık oluyoruz. Kendimizi, sırrını bilmediğimiz sürpriz gelişmeler karşısında buluyoruz. Daha baştan itibaren görünmez, gaybî güçler kıssada etkin rol oynuyor. Mesela, Hz. Musa kendisi ile görüşürülecek kişiyle buluşmak için yoluna devam ediyor. Ama genç arkadaşı azıklarını kayalıklı yerde unutuyor. Sanki geri dönmek için unutmuş gibi. Geri döndüklerinde sözü edilen adamla karşılaşıyorlar. Eğer geri dönmeyip yollarına devam etselerdi o adamla karşılaşamayacaklardı. Görüldüğü üzere kıssada kapalı ve bilinmezliklerle dolu bir hava var. Bu yüzden ayetlerin akışı içinde adamın adı da gizli ve kapalı kalıyor.¹¹⁶⁴

Anlatılan bu kıssada Allah, gaybî hakikatlerin bilgisine vakıf olmasını müphem bir bilge kulun şahsında dile getirmiş ve bu kula atfedilen fiillerin tevil edilmesiyle, yani akıl ve duyuların kavramaktan aciz kaldığı gerçek anlamının ortaya konmasıyla, biz insanlara varlık âleminin öteki yüzüne dâir birtakım ipuçları vermiştir.¹¹⁶⁵

Bu kıssanın oldukça yüksek edebî faydaları vardır. Bunları özetle şöyle sıralayabiliriz: Kişi alçakgönüllü olmalı; ilmine aldanıp kendisini beğenmemeli, sözüne sadık kalmalı; sırrını, inceliklerini bilmediği şeye itiraza kalkışmamalıdır. Peygamber (s.a.), kendisini yalanlayan, risaletini inkâr eden, kendisi ve Kitab'ı ile alay eden müşriklere cezanın indirilmesini istemekte acele davranmamalıdır. Çünkü onlar zaten ceza görecekler, dünya ve ahirette helak edileceklerdir.

Zaman boyunca bu kıssadaki olaylar tekrarlanıp durmaktadır aslında. Mesela, herhangi bir kimse küçük bir çocuğun ölümüne itiraz etmemelidir. Çünkü o çocuğun ölümü anne babası ve kendisi için hayırlı olabilir. Nitekim tekrarlanıp duran ölüm

¹¹⁶⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 125-126.

¹¹⁶⁵ Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, s. 169.

olayları topluma bir rahmettir. Şayet yaşı ilerlemiş kimseler ve diğerleri ölmeyecek olursa, yeryüzü her gün yeni doğan insanlara dar gelmeye başlar.

Geminin delinmesi bizlere zalimlerin, güçsüzlerin mallarına el koymalarını hatırlatmaktadır. Duvarın yıkılıp yeniden bina edilmesi ise, yetim yahut zayıf olan bir kimse lehine güçsüz kullarına merhametli olan yüce Rabbimiz tarafından, umulan bir servetin saklı tutulma şekillerinden birisidir. Ayrıca bunda kötülüğe iyilikle karşılık vermek de söz konusudur. Çünkü kendilerini misafir edip ağırlamayı kabul etmeyen kasaba halkına Hz. Hızır bir iyilikte bulunarak karşılık vermiştir. İşte peygamberlerin ve Rablerine yakın velilerin özelliği budur.

Bütün bu olaylar aslında Yüce Allah'ın yaptığı işlerdendir. Hz. Hızır ve benzerleri ise, ancak Yüce Allah'ın emrinin yerine gelmesi için insanlar arasındaki vasıtalarından ibarettir.¹¹⁶⁶

11. Hz. Davud Kıssası

Allah Hz. Davud'a hikmet ve hakkı bâtıldan ayırma özelliği vermiş,¹¹⁶⁷ zırh yapma konusunda ilim sahibi yapmıştır.¹¹⁶⁸

Hz. Davut ile Câlût arasındaki savaşta Davut, Câlût'u öldürmüş ve Allah Davud (a.s.)'a hükümlerlik vermiştir.¹¹⁶⁹

"Tâlût, ordu ile hareket edince, 'Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka' dedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) 'Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok' dediler. Allah'a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: 'Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah, sabredenlerle beraberdir.'"

(Tâlût'un askerleri) Câlût ve askerleriyle karşı karşıya gelince şöyle dediler: 'Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et.' Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût'u

¹¹⁶⁶ Zuḥaylī, *et-Tefsīru'l-Munīr*, c. VIII, s. 271.

¹¹⁶⁷ Sâd, 38/20.

¹¹⁶⁸ Enbiyâ, 21/80; Sebe, 34/10-11.

¹¹⁶⁹ Bakara, 2/249-251.

öldürdü. Allah, ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir."

Davud'un bulunduğu yere girmek isteyen iki davalı arasında hak ile hükmetmiştir.¹¹⁷⁰

Ayetleri okuduğumuzda olay, sanki şu an gerçekleşiyor ve biz de olaya tanık oluyormuş gibi hissederiz.

12. Hz. Süleyman Kıssası

Hz. Süleyman'a kuşların dili öğretilmiş¹¹⁷¹ rüzgâr ve cinler emrine verilmiştir.¹¹⁷² Karınca vadisine geldiğinde de karıncanın konuşmasını anlamasından bahsedilmiştir.¹¹⁷³

Neml, 27/20-37. âyetlerde Sebe melikesi Belkıs ve elçilerinden, 38-41. âyetlerde Belkıs'ın tahtından bahsedilir. Neml, 27/42-44. âyetlerde de Hz. Süleyman ile Belkıs'ın karşılaşması ve köşkün saydam camdan yapıldığı anlatılır.

Neml: 27/20-21: *"Süleyman kuşları araştırarak: 'Hüdhüd'ü niçin göremiyorum, Yoksa kayıplarda mı? Bana apaçık bir delil getirmelidir; yoksa onu ya şiddetli bir azaba uğrattırım yahut keserim' dedi".*

Ayette, Hüdhüd akıllı, sorumluluk sahibi ve terbiye edilmeye elverişli bir kimse gibi görülmüştür. Çünkü Süleyman (a.s.)'ın söylediği söz ancak bu özellikleri taşıyan birine söylenebilir.¹¹⁷⁴

Kıssanın bu ilk sahnesinde kararlı bir kral ve adil bir peygamber portresi çizilir. O, halkını araştırır, düzene karşı gelindiği ve izinsiz gidildiği için kızar. Fakat o, despot bir kral değildir.¹¹⁷⁵

Neml, 27/22-26. âyetlerde de ikinci sahne yer alır: *"Çok geçmeden Hüdhüd gelip Süleyman'a: 'Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sana Sebe'den doğru bir haber*

¹¹⁷⁰ Sâd, 38/21-26.

¹¹⁷¹ Neml, 27/15-16.

¹¹⁷² Sebe, 34/12-14; Enbiyâ, 21/81-82

¹¹⁷³ Neml, 27/ 17-19.

¹¹⁷⁴ er-Râzî, a.g.e., c. XVII, s. 415.

¹¹⁷⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Ķur'ân*, c. VIII, s. 25-26.

getirdim. Ora halkına hükmeden, her şeyden kendisine bolca verilen ve büyük bir tahta sahip olan bir kadın buldum; onun ve milletin Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Göklerde ve yerde gizli olanları ortaya koyan, gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilen Allah'a secde etmemeleri için şeytan, kendilerine, yaptıklarını güzel göstermiş, onları doğru yoldan alıkoymuştur. Bunun için, doğru yolu bulamazlar. O çok büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur' dedi."

Görüldüğü üzere Hüdhüd kuş olmasına rağmen konuşmaktadır. Âyette intak sanatı söz konusudur.

"*Min sebein bi nebe*" (مِنْ سَبَائِنَبِيَّ) ifadesi, lafızla alakalı bir güzelliştir. Bu güzelliğin kanıtı da manânın doğruluğudur. "*Nebe*" (نَبَأٌ) kelimesi yerine "*haber*" (خَبْرٌ) kelimesi konulmuş olsaydı da mana doğru olurdu. Ama "*nebe*" (نَبَأٌ) kelimesinin kendisinde durumun tasvirine daha uygun bir te'kid vardır.¹¹⁷⁶

"*Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, bakacağız. Şu yazımı götür, onlara at, sonra bir yana çekil, varacakları sonuca bak*" (Neml: 27/27-28).

Üçüncü sahne de şöyledir: "*Sebe melikesi: 'Ey ileri gelenler! Bana; çok önemli bir mektup atıldı. Mektup, Süleyman'dan gelmiştir. O, 'Bismillâhirrahmânirrahim ile başlamakta ve içinde 'Sakin bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin' denilmektedir.*" (Neml: 27/29-31)

Sebe melikesi, halkının meyli ve görüşleri ortaya çıkmadan onlar hakkında karar vermek istemez ve şöyle der: "*'Ey ileri gelenler! Vereceğim emir hakkında bana fikrinizi söyleyin; siz benim yanımda bulunmadıkça, bir iş hakkında kesin bir hüküm vermem' dedi.*" (Neml: 27/32)

Buradan da kraliçenin tedbirli, ileri görüşlü karakteri ortaya çıkıyor.¹¹⁷⁷

Onların da her zaman ve mekândaki askerler gibi, her an askerî hazırlıklarını ortaya çıkarmaları gerekir. Aksi halde görevlerinde başarısız olurlar. Düzen, bunu gerektirir: "*Biz güçlü kimseler ve zorlu savaş adamlarıyız, emir senindir, sen emretmene bak.*" (Neml: 27/33)

¹¹⁷⁶ er-Râzî, a.g.e., c. XVII, s. 416.

¹¹⁷⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. VIII, s. 28.

Burada da kraliçenin kişiliğinin ötesinde kadının kişiliği ortaya çıkmaktadır. Kadın karakter olarak savaşlardan ve yıkımlardan hoşlanmaz. Kuvvet ve sertlik silahını kullanmadan hile ve yumuşaklık silahını kullanır.¹¹⁷⁸

Neml, 27/34-35: *"Melike: 'Doğrusu hükümdarlar bir şehre girdikleri zaman orasını bozarlar, onurlu kimselerini aşağılık yaparlar. İşte böyle davranırlar. Ben onlara bir hediye göndereyim de, elçilerin ne ile döneceklerine bakayım' dedi."*

Hediye kalbi yumuşatır ve sevginin sembolüdür. Eğer Hz. Süleyman onu kabul ederse, bu onun dünyalık peşinde olduğunu gösterir. Eğer kabul etmezse o zaman bu inanç meselesidir. Hiçbir mal onu engelleyemez.

Böylece sahnenin perdesi iner ve sonra yeni bir sahne için tekrar açılır.¹¹⁷⁹

Neml, 27/36-37: *"Süleyman'a geldiklerinde: 'Bana mal ile yardım etmek mi istiyorsunuz? Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha iyidir. Ama belki de siz hediyenizle sevinirsiniz. Onlara dön! And olsun ki, güç yetiremeyecekleri bir ordu ile gelir onları oradan alçalmış ve küçük düşmüş olarak çıkarırız' dedi."*

Sebe, 34/13-14. âyetlerde de Hz. Süleyman'ın ölüm sahnesi anlatılır: *"Ona dilediği şekilde kaleler, heykeller, havuz büyüklüğünde çanaklar ve yerinden sökülmeyen kazanlar yaparlardı. 'Ey Davud ailesi, şükrederek çalışın.' Kullarımdan şükredenler azdır. Böylece onun (Süleyman'ın) ölümüne karar verdiğimiz zaman, ölümünü, onlara, asasını yemekte olan bir ağaç kurdundan başkası haber vermedi. Artık o, yere yıkılıp düşünce, açıkça ortaya çıktı ki, şayet cinler gaybı bilmiş olsalardı böylesine aşağılanıcı bir azap içinde kalıp yaşamazlardı."*

13. Hz. Yunus Kıssası

Hz. Yunus, Nisâ, 4/163, Enam, 6/86, Yunus, 10/98 ve Saffat, 37/139. âyetlerde ismen; Enbiya, 21/87. âyette "zu'n-nūn" (ذُو النُّونِ) "*balık sahibi*", Kalem 68/48. âyette de "*şāhibu'l-hūt*" (صَاحِبُ الْحُوتِ) "*balık sahibi*" sıfatıyla bahsedilmektedir.¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 29.

¹¹⁷⁹ Kutub, a.g.e., c. VIII, s. 29.

¹¹⁸⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. VI, s. 244.

Hz. Yunus, sayısı yüz bin veya daha fazla olan bir kavme gönderilmiştir.¹¹⁸¹ Ancak kavmi ona inanmakta tereddüt ettiği için o da kızıp gitmiş¹¹⁸² ve dolu bir gemiye kaçmıştır. Böylece kaybedenlerden olmuştur. Sonra onu bir balık yutmuş ve kınanmıştır.¹¹⁸³

Hz. Yunus balığın karnında Allah'a dua etmiş, Allah da duasını kabul etmiş ve onu sahile atmıştır.¹¹⁸⁴

"...Karanlıklar içinde: 'Senden başka ilâh yoktur, sen yücesin, gerçekten ben zulmedenlerden oldum' diye çağrıda bulunmuştu. Bunun üzerine duasına icabet ettik ve onu üzüntüden kurtardık. İşte biz, iman edenleri böyle kurtarıyoruz." (Enbiya: 21/87-88)

"Eğer (Allah'ı çokça) tesbih edenlerden olmasaydı, Onun karnında (insanların) dirilip-kaldırılacakları güne kadar kalakalmıştı. Sonunda o hasta bir durumdayken çıplak bir yere (sahile) attık. Ve üzerine, sık-geniş yaprakla (kabağa benzer) türden bir ağaç bitirdik." (Saffat: 37/143-146)

Sonunda Hz. Yunus'un kavmi iman etmiştir.¹¹⁸⁵

14. Hz. İsa

Hz. İsa'nın durumu Hz. Âdem'in durumu gibidir.¹¹⁸⁶ Allah'tan bir rahmet olarak Hz. Meryem'e bir oğul verilmiştir.¹¹⁸⁷ Hz. Meryem doğum sancısı geldiğinde ise bir kuru hurma ağacına sığınmıştır.¹¹⁸⁸ Hz. İsa, beşikte iken konuşan¹¹⁸⁹, âhirette ve dünyada seçkin onurlu ve Allah'a yakın bir kimsedir.¹¹⁹⁰ O'na İncil verilmiştir.¹¹⁹¹ Kavmini tevhide çağırılmış ancak onlar inanmamışlardır.¹¹⁹² Hz. İsa, Allah için bana

¹¹⁸¹ Saffât, 37/147.

¹¹⁸² Enbiyâ, 21/87.

¹¹⁸³ Saffât, 37/140-142.

¹¹⁸⁴ Enbiyâ, 21/87-88; Saffât, 37/143-146.

¹¹⁸⁵ Saffât, 37/148.

¹¹⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/59.

¹¹⁸⁷ Meryem, 19/16-22.

¹¹⁸⁸ Meryem, 19/23.

¹¹⁸⁹ Meryem, 19/29-33.

¹¹⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/45-46.

¹¹⁹¹ Mâide, 5/46; Bakara, 2/87.

¹¹⁹² Zuhruf, 43/63-64; Sâf, 61/6.

kimler yardım edecek dediğinde Havârilere *"Biz Allah'a inandık"* demişlerdir.¹¹⁹³ Ancak tatmin olmak için Allah'ın kendilerine gökten sofrayı indirmesini istemişler, Allah Teâlâ da *"İndiririm, ancak kim inanmazsa onu hiç kimseye çektirmediğim azapla azaplandırırım"* demiştir.¹¹⁹⁴

Allah'a inanmayanlar Hz. İsa'yı asıy öldürdüklerini zannetmişler, ancak onlar, onun bir benzerini öldürmüşlerdir. Çünkü Allah İsa'yı kendine yükseltmiştir.¹¹⁹⁵

Hz. İsa'dan sonra Yahudiler *"Üzeyir, Allah'ın oğludur"* derken; Hıristiyanlar *"Mesih, Allah'ın oğludur"*¹¹⁹⁶ demişler; Allah Teâlâ da *"Meryem oğlu Mesih, yalnızca bir elçidir"*,¹¹⁹⁷ *"Allah'a karşı gerçek olandan başkasını söylemeyin"* demiştir.¹¹⁹⁸

Üzeyir'in Yahudi geleneğinde bir köşe taşı olduğu göz önünde tutularak; *"Üzeyir Allah'ın oğludur"* ifadesinin, bir insanı aşırı derecede yüceltme manasına geldiği varsayılır.¹¹⁹⁹

15. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed'e *"önündeki kitapları doğrulayıcı ve ona bir şahit-gözetleyici olarak"* Kur'an indirilmiştir.¹²⁰⁰ O'nun söyledikleri yalnızca vahiydir.¹²⁰¹ O, Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur.¹²⁰² O'nun görevi sadece Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmektir.¹²⁰³

Allah, Hz. Muhammed'i bir yetim iken barındırmış, yol bilmez iken doğru yola iletmış, yoksulken zengin etmiştir.¹²⁰⁴ Kâfirlere karşı da savaşmasını söylemiştir.¹²⁰⁵

¹¹⁹³ Âl-i İmrân, 3/52-53.

¹¹⁹⁴ Mâide, 5/111-115.

¹¹⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/54-55; Nisâ, 4/157-158.

¹¹⁹⁶ Tevbe, 9/30.

¹¹⁹⁷ Mâide, 5/75.

¹¹⁹⁸ Nisâ, 4/171-172.

¹¹⁹⁹ Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, s. 194.

¹²⁰⁰ Hicr, 15/87; Nahl, 16/44; Mâide, 5/48-49; Muhammed, 47/2.

¹²⁰¹ Necm, 53/2-5.

¹²⁰² Ahzab, 33/40; Nisa, 4/79; Yâsîn, 36/2-3; A'râf 7/158; Ra'd, 13/30; Bakara, 252; Fetih, 29; Mâide, 5/67; Âl-i İmrân, 3/144; Hâkka, 69/40-43.

¹²⁰³ Cin, 72/19-25.

¹²⁰⁴ Duhâ, 93/1-8.

¹²⁰⁵ Enfâl, 8/64-65; Tevbe, 9/73.

Peygamberimizin kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevrilmesini istemesi, **Bakara, 2/144.** âyette şu şekilde açıklanmıştır: *"Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirdiğini görüyoruz. Onun için, andolsun seni hoşnut olacağın bir kibleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Siz de nerede bulunursanız yüzlerinizi o yana çeviriniz. Şüphesiz ki kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden gelen bir hak olduğunu pek iyi bilirler. Allah onların yapa geldiklerinden gafil değildir."*

Âyette geçen ve "yüz" manasına gelen "vech" (وَجْهٌ) kelimesinden maksat, insanın bütün bedenidir. Çünkü insana gereken sadece yüzü değil, bütün bedeniyle kibleye yönelmesidir. "Şatr" (شَطْرٌ) kelimesi de "yön" manasındadır.¹²⁰⁶

Peygamber (s.a.v.)'e yapılan hitap aslında bütün ümmete yapılmıştır. Bu büyük bir olaydır. Müslümanların ibadetlerinde bağımsızlık esasının ortaya konulması ve Beytülmakdis'e doğru yönelmenin sona erdirilmesine dair bir dönüşüm noktasını ifade eder. Böylelikle mü'minlerin kararlılığının pekişmesi, kalplerinin rahat ve huzura kavuşması sağlanmaktadır. Bu şekilde münafıkların ve Kitap Ehli'nin (Yahudi ile Hıristiyanların) yaymaya çalıştıkları fitneyi etkisiz ve önemsiz hale getirmek, resule tabi olmak hususunda kararlılık göstermek ve kiblenin Şam'a doğru olduğu vehmini ortadan kaldırmak sağlanmaktadır. İşte bütün bunlar, her mekânda kible olarak dönülmesi gereken cihete dair hükmün genel bir şekilde açıkça ifade edilmesidir.¹²⁰⁷

Ahzab, 33/28-34. âyetlerde de Hz. Peygamber'in eşlerinin ondan lüks, ziyet yönünden bir şeyler istemeleri, birbirlerini kıskanmaları ve kendisini üzmeleri üzerine onlara olan tavsiyeleri yer alır.¹²⁰⁸

"Ey Peygamber, eşlerine söyle: 'Eğer siz dünya hayatını ve onun süslü-çekiciliğini istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve hepinizi güzellikle salıvereyim.' 'Eğer siz Allah'ı, Resulü'nü ve ahiret yurdunu istiyorsanız artık hiç şüphesiz Allah, içinizden güzellikte bulunanlar için büyük bir ecir hazırlamıştır.' Ey peygamberin kadınları, sizden kim açık bir çirkin-utanmazlıkta bulunursa, onun azabı iki kat olarak arttırılır. Bu da Allah'a göre pek kolaydır. Ama sizden kim Allah'a ve

¹²⁰⁶ er-Râzî, a.g.e., c. IV, s. 11.

¹²⁰⁷ Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. I, s. 314.

¹²⁰⁸ Karaman, a.g.e., c. IV, s. 380.

Resulü'ne gönülden -itaat eder ve salih bir amelde bulunursa, ona ecrini iki kat veririz. Ve biz ona üstün bir rızık da hazırlamışızdır. Ey peygamberin kadınları, siz kadınlardan herhangi biri (gibi) değilsiniz; eğer sakınıyorsanız, artık sözü çekicilikle söylemeyin ki, sonra kalbinde hastalık bulunan kimse tamah eder. Sözü maruf bir tarzda söyleyin. Evlerinizde vakarla-oturun (evlerinizi karargâh edinin), ilk cahiliye (kadınları)nın süslerini açığa vurması gibi, siz de süslerinizi açığa vurmayın; namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a ve elçisine itaat edin. Ey Ehl-i Beyt, gerçekten Allah, sizden kiri (günah ve çirkinliği) gidermek ve sizi tertemiz kılmak ister. Evlerinizde okunmakta olan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, latiftir, haberdar olandır."

16. Diğer Peygamberler

Kur'ân'da adı geçen diğer Peygamberler Zekeriyya, Yahya, İlyas, İsmail, Zülkifl, Elyesa ve İdris'tir. Bunlar, salih ve sabreden kullardandır.¹²⁰⁹ Eyüp peygamber de sabır örneği olarak tasvir edilmiştir.¹²¹⁰

B. Peygamber Olmayan Kimselerin Kıssaları

1. Kârun Kıssası

Kârun'un şahsında modelleşen şımarık, nankör, Allah'ı unutan azgın ve fesat zengin tipi ile bu tür zenginler karşısında insanların takındığı müspet ve menfi tavırlar, insanlığın her devrinde aynıdır, değişmemiştir. Kıssa ile verilmek istenen ibret yönlerinin muhataba daha etkili ve çarpıcı bir şekilde sunulabilmesi için de olayla birlikte, şahıs unsuru yani Kârun anlatılmıştır. Herhangi bir tesiri olamayacak olan zaman ve mekân unsurları ise gizli tutulmuştur.¹²¹¹

Kârun, mâlî baskı ve vurgunculukta bir semboldür.¹²¹² Servet ve gücüne güvenerek, kendini imtiyazlı ve büyük görüp Allah'a isyan, insanlara karşı haksızlık eden ve sınırı aşanlar için asırları aşıp gelen bir ibret tablosu ve öğüt levhasıdır.¹²¹³

¹²⁰⁹ En'âm, 6/85-86; Saffât, 37/132; Sâd, 38/48.

¹²¹⁰ Sâd, 38/42-44; Enbiyâ, 21/84.

¹²¹¹ Şengül, İdris, a.g.e., s. 210.

¹²¹² Elmalılı, a.g.e., c. VI, s. 202.

¹²¹³ Karaman, a.g.e., c. IV, s. 247.

O'nun durumu **Kasas, 28/76-78.** âyetlerde şu şekilde tasvir edilir: "*Kârun, Musa'nın milletindendi; ama onlara karşı azdı. Biz ona, anahtarlarını güçlü bir topluluğun zor taşıdığı hazineler vermiştik. Milleti ona: 'Böbürlenme, Allah şüphesiz ki böbürleneni sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde, ahiret yurdunu gözet, dünyadaki payını da unutma; Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi, sen de iyilik yap; yeryüzünde bozgunculuk isteme; doğrusu Allah bozguncuları sevmez'* demişlerdi. Kârun: '*Bu servet ancak, bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir'* demişti. Allah'ın, önceleri, ondan daha güçlü ve topladığı şey daha fazla olan nice nesilleri yok ettiğini bilmez mi? Suçluların suçları kendilerinden sorulmaz."

Bu âyetler, Kârun kıssasında yer alan sahnelerin ilkidir. Bu sahnede azgınlık ve küstahlık, öğütlere dudak bükme, uyarılara tepeden bakma, bozgunculukta ısrarlı olma, mal ile övünme ve insanı şükretmekten alıkoyan nankörlük gibi olgular ön plana çıkıyor. Ardından, Kârun'un onca şatafatıyla, göz kamaştırıcı süsleriyle kavminin karşısına çıktığı ikinci sahne geliyor.¹²¹⁴

Kasas, 28/79-82. âyetlerde de şöyle denilmektedir: "*Kârun, ihtişam içinde milletin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler: 'Kârun'a verildiği gibi bizim de olsa; doğrusu o büyük bir varlık sahibidir'* demişlerdi. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise: '*Size yazıklar olsun; Allah'ın mükâfatı, inanıp yararlı iş işleyenler için daha iyidir. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir'* demişlerdi. Sonunda, onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik. Allah'a karşı ona yardım edebilecek kimsesi de yoktu; kendini kurtarabilecek kimselerden de değildi. Daha dün onun yerinde olmayı dileyenler: '*Vay! Demek Allah kullarından dilediğinin rızkını genişletip bir ölçüye göre veriyor. Eğer Allah bize lutfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki inkârcılar başarıya eremezler'* demeye başladılar."

Bu sahnede de kavminden bazılarının gönlünün onun şatafatına kaydığı, süslerinin cazibesine kapıldığı ve Kârun gibi servete sahip olmak istedikleri anlatılıyor.¹²¹⁵

¹²¹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. VIII, s.127.

¹²¹⁵ Kutub, a.g.e., c. VIII, s.127.

Sonra onun sarayının batırıldığını görünce, hatalarını anlayıp "vay" dediler. "Vay, demek ki.." deyimine gelince, hatayı görmek ve pişmanlığı ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.¹²¹⁶

Sonunda yıldırım hızıyla gelişen ani bir hareketle Kârun ve sarayı toprağa gömülür. Malın sağladığı güce güvenerek insanlara tepeden bakan Kârun, güçsüz ve çaresiz biri olarak yok olup gitmiştir. Ne malı ne mevkisi kendisine yarar sağlamamıştır.¹²¹⁷

Kıssa ile verilmek istenen ibret yönlerinin, muhataba daha etkili ve çarpıcı bir şekilde sunulabilmesi için olay unsuru, şahıs unsuruyla birlikte anlatılmış, zaman ve mekân unsurları ise gizli tutulmuştur. Çünkü amaç ibret vermektir.¹²¹⁸

2. Firavun

Firavun, siyasi zulüm ve baskının prototipi olduğu gibi nefse tam mağlubiyetin de en belirgin tipidir. Kur'ân'da şu şekilde tasvir edilmiştir:¹²¹⁹

"Firavun, milletini küçümsedi ama onlar kendisine yine de itaat ettiler. Doğrusu onlar yoldan çıkmış bir millettir." (Zuhruf: 43/54)

Yani Firavun, kavmini hafife alıp küçümsemiş ve onları dalâlete davet etmiştir. Onlar da bu konuda Firavun'un söylediklerini kabullenmişler, kendilerine verdiği emirlerde ona itaat etmişler ve Hz. Musa'yı yalanlamışlardır. Çünkü onlar Allah'ın itaatinden çıkıp uzaklaşmış kimselerdir.¹²²⁰

Firavun, toplumunun cahilliğinden, zilletinden, kalplerinin imandan uzaklaşmasından cesaret alarak bu çirkinliğin ve kâfirliğin sembolü olan *"Ben sizin en yüce Rabbinizim"*¹²²¹ sözünü söyleme cesaretini bulmuştur.¹²²² Gazzali'ye göre, Firavun'a bu sözü söyleten motif, aslında her insanın içinde saklıdır. Kimi bunu dışarıya vurur, kimi de bazı sebeplerden dolayı içinde tutar veya bastırır. Firavun tipiyle uyuşan

¹²¹⁶ er-Râzî, a.g.e., c. XVII, s. 567.

¹²¹⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VIII, s.129.

¹²¹⁸ Şengül, a.g.e., s. 210.

¹²¹⁹ Eren, Şâdi, *Kur'ân ve Toplum*, Alternatif Düşünce Yay., İstanbul, 2004, s. 23-24.

¹²²⁰ Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. XIII, s. 144.

¹²²¹ Nâziat, 79/24.

¹²²² Kutub, a.g.e., c. X, s. 351.

insanlardaki bu küstah iddia, her insanda bulunan yetkinlik, yükselme, özgürleşme arzusu ve arayışının saptırılmış şeklidir. Oysa gerçek yetkinliğe ancak Allah'a yönelerek ulaşılabilir.¹²²³

"Firavun memleketin başına geçti ve halkını fırkalara ayırdı. İçlerinden bir topluluğu güçsüz bularak onların oğullarını boğazlıyor, kadınları sağ bırakıyordu; çünkü o, bozguncunun biriydi." (Kasas: 28/4)

Olayların geçtiği sahne bu şekilde çiziliyor ve gerçekleştirilmek istenen amaç bu şekilde ortaya konuluyor. Olayları yönlendiren elin açıkça görülmesi, bir perdeye gerek duymadan hareket etmesi, kıssanın gerçekleştirmek istediği asıl ve belirgin hedefin yanında, göz önünde bulundurulmuş bir diğer hedefdir. Kıssanın bu tarz bir girişle başlaması da bu yüzdendir. Hiç kuşkusuz bu da Kur'ân'ın ifade yöntemlerinden biridir.¹²²⁴

3. Tâlût ve Câlût

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Tâlût ve Câlût kıssasının amacı, yeryüzünde düzeni bozan, insanlığı tehdit ve tedirgin eden, azgınlık ve tuğyan içinde olan milletleri, toplumları doğru yola getirmek, fitneyi durdurmak, gönülleri Allah sevgisiyle doldurmak, insanlığa rahmet, mutluluk ve erdemlilik kapılarını açan hak dinin yayılmasını engelleyenleri etkisiz hale getirmektir.¹²²⁵

Zamanın zalim hükümdarı Câlût, herkese zulüm ederek insanları kendi hâkimiyetine almaya çalışır. Kendilerine yapılan zulüm ve işkencelerden bıkan İsrailoğulları zamanın peygamberine kendilerine bir kumandan tayin etmesini ve onunla birlikte bu zalime karşı savaşmak istediklerini söylerler. Zamanın peygamberi de Allah'ın emriyle Tâlût'un kendilerine kumandan olarak seçildiğini bildirir. Tâlût'un seçilmesi ve İsrailoğulları'nın tabi tutuldukları imtihanlar **Bakara, 2/246-251**. âyetlerde şöyle anlatılır:¹²²⁶

"Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Hani onlar kendi peygamberlerine: 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım'

¹²²³ Karaman, a.g.e., c. V, s. 548.

¹²²⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 72-73.

¹²²⁵ Yıldırım, Celal, a.g.e., c. I, s. 696.

¹²²⁶ er-Rifâ'î, a.g.e., c. I, s. 213-214.

demişlerdi. O da: 'Şayet savaş üzerinize farz kılınır da savaşmayıverirseniz?' demişti. Onlar: 'Hem yurdumuzdan çıkarılmış, hem de evlâtlarımızdan edilmişken Allah yolunda niye savaşmayalım?' demişlerdi. Fakat onlara savaş yazılınca içlerinden pek azı müstesna yüz çevirdiler. Allah zalimleri çok iyi bilendir." **(Bakara: 2/246)**

Âyetteki "Görmedin mi?" ifadesi sanki şu anda olmakta olan bir olaydan ve gözler önünde cereyan eden bir manzaradan söz etmektedir.¹²²⁷

Bu âyette savunma savaşının olağanlığı ve zorunluluğu dile getirilmektedir. Eğer Allah, saldırıya uğrayana kendini savunma duygusu vermeseydi ve insanların bir kısmını diğer kısmıyla engellemeseydi, bozgunculuk her tarafı sarar ve azgın güçler yeryüzüne egemen olurdu.¹²²⁸

"Peygamberleri onlara: 'Muhakkak Allah size Tâlût'u bir hükümdar olarak göndermiştir' dedi. Onlar da: 'Biz hükümdarlığa ondan daha lâayık iken üstelik ona maldan da bir bolluk verilmemişken nasıl olur da bizim başımıza hükümdar olur?' dediler. 'Muhakkak Allah onu sizin üzerinize seçmiştir. Ona ilimce de, vücutça da bir üstünlük vermiştir' dedi. Allah mülkünü dilediğine verir, Allah Vâsi'dir, Alîm'dir. **(Bakara: 2/247)**

Mülk ve iktidar asaleten Allah'a aittir, kulların buna sahip olması mecâzîdir. Tâlût bilgili ve güçlü olduğu için Allah onu seçmiştir.¹²²⁹

"Ve Peygamberleri onlara dedi ki: 'Onun hükümdarlığının alâmeti size o Tâbût'un gelmesi olacaktır. İçinde Rabbinizden bir sekînet ve Musa ile Harun'un aile halkının terikesinden arta kalanlar vardır. Melekler onu yüklenerek getireceklerdir. Eğer iman etmiş kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir âyet vardır.' **(Bakara: 2/248)**

"Tâlût ordusuyla ayrıldığı zaman: 'Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç alanlar dışında, kim onu tatmazsa o bendendir' dedi. Fakat içlerinden pek azı dışında içtiler. Nihâyet o yanındaki mü'minlerle beraber nehri geçtiklerinde: 'Bugün bizim Câlût'a ve ordusuna karşı dayanacak gücümüz yoktur' dediler. Allah'a kavuşacaklarını bilenler ise: 'Nice az bir

¹²²⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 426.

¹²²⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. V, s. 279.

¹²²⁹ Karaman, a.g.e., c. I, s. 387.

topluluk, daha çok bir topluluğu Allah'ın izniyle yenilgiye uğratmıştır. Allah sabredenlerle beraberdir' dediler." (Bakara: 2/249)

"Câlût ve askerlerine karşı çıktıkları zaman dediler ki: 'Rabbimiz üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.'" (Bakara: 2/250)

"Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır" cümlesinde "temsîlî istiâre" vardır. Allah onların üzerine sağanak sağanak sabır yağdırması sırasındaki durumlarını, bütün vücudun üzerine dökülen suyun durumuna benzetmektedir.¹²³⁰

Sabır tablosu Allah'tan gelen feyze benzetilerek tasvir ediliyor. Allah'ın feyzi, yağmur gibi yağarak onları çepeçevre kuşatıyor. Bu feyiz yağmuru onların kalplerini huzur, güven ve dehşete karşı da tahammül gücü ile dolduruyor.¹²³¹

Bakara, 2/251. âyette de kıssanın bir değerlendirmesi yapılıyor: "*Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud da Câlût'u öldürdü, Allah da ona hükümdarlığı ve hikmeti verdi, ona dilediği şeylerden öğretti. Eğer Allah insanlardan bir kısmını diğer bir kısmıyla önleyip savmasaydı, yeryüzü muhakkak fesada uğrardı. Fakat Allah, âlemler üzerine büyük bir lütuf sahibidir.*"

Buraya kadar anlatılanlardan anlıyoruz ki; kıssanın asıl amacı ibret, örnek olma ve öğüt vermektir.¹²³²

4. Hz. Üzeyr

Üzeyr ismi Kur'ân'da bir kere geçmektedir. Yahudiler Üzeyr için "*Allah'ın oğlu*"¹²³³ derler.

Kıssa, öldükten sonra dirilişin ve kabirlerden çıktıktan sonra Allah'ın huzurunda toplanmanın, mümkün olduğuna dair bir delildir. Her zaman ve mekânda öldükten sonra dirilişe delâlet edebilecek değişmez delil, şanı yüce Allah'ın canlıyı yaratması, etini, kemiğini var etmesidir.¹²³⁴

¹²³⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. I, s. 668.

¹²³¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 433-434.

¹²³² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. V, s. 281.

¹²³³ Tevbe, 9/30.

¹²³⁴ Zuhaylî, a.g.e., c. II, s. 36.

"Yahut duvarları çatıları üstüne çökmüş bir kasabaya uğrayan o kimse gibisini (görmedin mi)? 'Allah burasını ölümden sonra acaba nasıl diriltecek?' demişti. Allah da onu yüz yıl öldürmüş, sonra dirilterek, 'Ne kadar kaldın?' demişti. O da, 'Bir gün yahut bir günün bir kısmı' demişti. 'Hayır, yüz yıl kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, biç de bozulmamışlar. Bir de merkebine bak. Biz seni insanlara bir alâmet kılmak için böyle yaptık. Kemiklerine de bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz?' diye buyurdu. Kendisine durum apaçık belli olunca, 'Biliyorum ki Allah şüphesiz her şeye kadirdir' demişti." (Bakara: 2/259)

"Ölümden sonra" ifadesiyle kastedilen, kasaba sakinlerinin ölümünden sonra, demektir. İfadede, mahallin zikredilip o mahalde bulunanları kastetmek yönünden mecâz-ı mürsel söz konusudur.

"Sonra onlara et giydiriyoruz" cümlesinde de, kemiği örten etten vücudu örten elbisenin örtmesi gibi söz edildiği için istiâre vardır. Daha sonra kendisine mekniye istiâre (kapalı istiâre)'de olduğu gibi, kendisine benzetilen elbise hazfedilerek, onun gereklerinden birisi olan giymekten söz edilmiştir.¹²³⁵

5. Zülkarneyn

Zülkarneyn'in Peygamber mi veli mi olduğu belli değildir. Âyetlerde, üstün yeteneklere, geniş kudret ve imkânlarla sahip, yeterince bilgili, kültürlü olup dünya coğrafyasının önemli bir kısmını bilen ve ilâhî inâyete mazhar, zalimlere hadlerini bildiren, ahiret azabına inanan, başarı ve zaferi bütünüyle Allah'a döndüren, kendi haddini bilip Hakk'a karşı teslimiyet gösteren, kıyametin bir gün kopacağına, mevcut düzen ve sistemlerin bozulacağına inanan lider olarak tavsif edilmiştir.¹²³⁶

Kehf, 18/83-98. âyetlerde Zülkarneyn şu şekilde tasvir edilir:

"(Ey Muhammed,) Zül-Karneyn hakkında sorarlar. De ki: 'Size, ondan 'öğüt ve hatırlatma olarak' (bazı bilgiler) vereceğim. Gerçekten, Biz ona yeryüzünde sapaşağlam bir iktidar verdik ve ona her şeyden bir yol (sebeup) verdik. O da, bir yol tuttu. Sonunda güneşin battığı yere kadar ulaştı ve onu kara çamurlu bir gözede batmakta buldu, yanında bir kavim gördü. Dedik ki: 'Ey Zül-Karneyn, (istiyorsan onları) ya azaba

¹²³⁵ Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. II, s. 33.

¹²³⁶ Yıldırım, Celal, a.g.e., c. VII, s. 3678.

uğrattırısın veya içlerinde güzelliği (geçerli ilke) edinirsin.' Dedi ki: 'Kim zulmederse biz onu azablandıracağız, sonra Rabbine döndürölür, O da onu görölmemiş bir azabla azablandırır.' Kim iman eder ve salih amellerde bulunursa, onun için güzel bir karşılık vardır. Ona buyruğumuzdan kolay olanını söyleyeceğiz.' Sonra (yine) bir yol tuttu. Somunda güneşin doğduğu yere kadar ulaştı ve onu (güneşi), kendileri için bir siper kılmadığımız bir kavim üzerine doğmakta iken buldu. İşte böyle, onun yanında 'özü kapsayan bilgi olduğunu' (veya yanında olup-biten herşeyi) Biz (ilmimizle) büsbütün kuşatmıştık. Sonra bir yol (daha) tuttu. İki seddin arasına kadar ulaştı, onların (sedlerin) önünde hemen hemen hiçbir sözü kavramayan bir kavim buldu. Dediler ki: 'Ey Zül-Karneyn, gerçekten Ye'cüc ve Me'cüc, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyorlar, bizimle onlar arasında bir sed inşa etmen için sana vergi verelim mi?' Dedi ki: 'Rabbimin beni kendisinde sağlam bir iktidarla yerleşik kıldığı (güç, nimet ve imkan), daha hayırlıdır. Madem öyle, bana (insanî) güçle yardım edin de, sizinle onlar arasında sapsasağlam bir engel kılayım.' 'Bana demir kütleleri getirin', iki dağın arası eşit düzeye gelince, 'Körükleyin' dedi. Onu ateş haline getirinceye kadar (bu işi yaptı, sonra:) dedi ki: 'Bana getirin, üzerine eritilmiş bakır dökeyim.' Böylelikle, ne onu aşabildiler, ne onu delmeye güç yetirebildiler. Dedi ki: 'Bu benim Rabbimden bir rahmettir. Rabbimin va'di geldiği zaman, O, bunu dümdüz eder; Rabbimin va'di haktır.'" (Kehf: 18/83-98)

Allah Zülkarneyn'e dünya hayatında insanın egemenlik kurmasını sağlayacak her türlü imkânı vermiştir. Ancak onun yaşadığı dönem ve yer hakkında herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Çünkü hikâyenin asıl amacı, tarihî tespit değil, yararlı sonuç çıkarmaktır.

Surenin akışı içinde sunulan sahne de her şeyi ile açık ve ortada olan bir tabiat sahnesidir. Bu tabiat sahnesi, Kur'ân'a özgü incelikli ahenk uyarınca Zülkarneyn'in vicdanı ile uyumlu hale getirilmiştir.¹²³⁷

6. Ashab-ı Kehf Kıssası

Kehf suresinin 9 ile 26. âyetleri arasında, sureye de adını veren Ashab-ı Kehf kıssası anlatılır. Kehf, "mağara", Ashab-ı Kehf ise "mağara arkadaşları" demektir. Bu kıssada iman ettikleri ve bu imanlarını açıklayıp, insanlara tevhide anlattıkları için

¹²³⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, ss. 129-134.

zulme uğrayan, bu zulümden kaçmak için bir mağaraya sığınan ve mağarada uzun yıllar uyuyan, daha sonra Allah'ın kudretiyle yeniden uyandırılan ve insanlara Allah'ın kuvvet ve kudretini gösterdikten sonra yeniden mağarada vefat eden gençler anlatılır.¹²³⁸

"Yoksa sen Mağara ve Kitap ehlini şaşılacak âyetlerimizden mi zannettin? Birkaç genç mağaraya sığınmış: 'Rabbimiz! Katından bize rahmet ver ve işimizde doğruyu göster, bizi başarılı kıl' demişlerdi." **(Kehf: 18/9-10)**

"Mağaranın içinde onları yıllarca uyuttuk; sonra, iki taraftan hangisinin bekledikleri sonucu iyi hesaplamış olduğunu belirtmek için onları uyandırdık." **(Kehf: 18/11-12)**

Bu âyetler hikâyeyi ana hatlarıyla anlatan bir özetdir. Kıssanın bu âyetlerindeki sahneler, sanki görülüyormuşçasına anlatılmıştır. İnsan, olayları görür gibi olur ve kuşku duymadan kıssadan öğüt alır.

Kıssanın ilk sahnesinde Rablerine inanan gençlerin saklanması, Allah-u Teâlâ'nın onları hidâyet yönünden artırması, putperestlikten kaçıp Allah'ın birliğine yönelmeleri anlatılmıştır. Allah Teâlâ onların kalplerini bağlamış, onlar da imanlarına ve Rablerine bağlı kalmışlardır. Onlar mağaraya sığındıklarında Allah, onları putperestliğin oyunlarından ve putperestlerin zulmünden uzak tutmuştur. İnzivaya çekilmişler, insanları görmemiş ve işitmemişlerdir. Ölü halde değildirler, ama ölü gibi baygın halde yürümüşlerdir.¹²³⁹

Hikâyenin bu ilgi uyandırıcı özetinden sonra âyetlerin akışı, hikâyeyi ayrıntılı biçimde sunmaya başlar. Bu ayrıntılı açıklama ise, anlatılanların gerçek olduğunun vurgulanması ile başlar.¹²⁴⁰

"Onların olayını sana Biz gerçek olarak anlatıyoruz: Onlar Rablerine inanmış birkaç gençti. Onların hidâyetlerini artırmış ve kalplerini pekiştirmiştik. Durup, şöyle demişlerdi: 'Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir, O'nu bırakıp başka bir tanrıya yalvarmayız, yoksa and olsun ki, bâtıl söz söylemiş oluruz. Şu bizim milletimiz, Allah'ı bırakıp O'ndan başka tanrılar edindiler. Onların gerçek olduğuna apaçık delil

¹²³⁸ Karaman, a.g.e., c. III, s. 538.

¹²³⁹ Ebū Zehra, a.g.e., s. 209.

¹²⁴⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. VII, s. 94.

getirmeleri gerekmez mi? Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?" **(Kehf: 18/13-15)**

"Onlara: 'Siz onlardan ve Allah'tan başka taptıklarından ayrıldınız, bunun için Mağaraya girin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve size işinizde kolaylık göstereyin'" denildi. **(Kehf: 18/16)**

İkinci sahnede, mağaradakilerin orada ne kadar kaldıkları hususunda insanların ihtilafı, mağara, mağaranın içindekiler ve onların dışarı çıkışları açık bir şekilde anlatılır.¹²⁴¹

"Baksaydın, güneşin mağaralarının sağ tarafından doğup meylettiğini, sol tarafından onlara dokunmadan battığını, onların da Mağaranın genişçe bir yerinde bulunduğunu görürdün. Bu, Allah'ın mucizelerindendir; Allah'ın doğru yola erdirdiği kimse hak yoldadır. Kimi de saptırırsa artık ona, doğru yola götürecektir bir rehber bulamazsın." **(Kehf: 18/17)**

"Mağara ehli uykuda iken sen onları uyanık sanırdın. Biz onları sağa ve sola döndürürdük. Köpekleri dirseklerini eşiğe uzatmıştı. Onları görsen, için korkuyla dolar, geri dönüp kaçırdın." **(Kehf: 18/18)**

Üçüncü sahnede de, onlar için güzel bir hayatın var olduğu ve bu hayatın onlar için hazırlandığı anlatılır. Yani güneş mağaralarının sağ tarafından doğup, onlara dokunmadan sol taraftan batmıştır.¹²⁴² Ve birdenbire içlerinde hayat kıpırdamaya başlamıştır. Şimdi de bu durumun nasıl olduğuna bir bakalım:¹²⁴³

"Birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: 'Ne kadar kaldınız?' dedi. 'Bir gün veya daha az bir müddet kaldık' dediler. 'Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Paranızla birinizi şehre gönderin, sakın sizi kimseye duyurmasın' dediler." **(Kehf: 18/19)**

"Zira onların sizden haberi olacak olursa, ya taşlayarak öldürürler veya dinlerine döndürürler ve bu takdirde asla kurutulamazsınız." **(Kehf: 18/20)**

"Böylece, Allah'ın sözünün gerçek olduğunu ve kıyametin kopmasından şüphe edilemeyeceğini bilmeleri için, insanların onları bulmalarını sağladık. Nitekim halk,

¹²⁴¹ Ebū Zehra, a.g.e., s. 210.

¹²⁴² Ebū Zehra, a.g.e., s. 210.

¹²⁴³ Kutub, *Fī Zilālī'l-Kur'ān*, c. VII, s. 98.

bunların hakkında çekişip duruyor: 'Onların mağaralarının çevresine bir bina kurun' diyorlardı. Oysa Rableri onları çok iyi bilir. Tartışmayı kazananlar: 'Onların mağaralarının çevresinde mutlaka bir mescit kuracağız' dediler." (Kehf: 18/21)

Bu âyet, ölümden sonraki diriliş meselesini insanın kavrayışına anlaşılır biçimde yaklaştırmak için somut ve gözle görülür bir şekilde ele almıştır. Böylece insanlar, yüce Allah'ın insanların öldükten sonra dirileceklerine ilişkin sözünün gerçek olduğunu, kıyametin kesinlikle kopacağını, bunda kuşkuyla yer olmadığını öğrenmişlerdir.¹²⁴⁴

"Karanlığa taş atar gibi, 'Mağara ehli üçtür, dördüncüleri köpekleridir' derler, yahut, 'Beştir, altıncıları köpekleridir' derler, yahut 'Yedidir, sekizincileri köpekleridir' derler. De ki: 'Onların sayısını en iyi bilen Rabbim'dir. Onları pek az kimseden başkası bilmez.' Bunun için, onlar hakkında, bu kısaca anlatılanın dışında, kimseyle tartışma ve onlar, hakkında kimseden bir şey sorma." (Kehf: 18/22)

Onların sayılarını tartışmanın gereği yoktur. Çünkü amaç, insanın akli enerjisini kendisine yarar sağlamayacak konularda harcamasını önlemek, kesin bir bilgiye sahip olmadıkları konulara dalmaktan alıkoymaktır.¹²⁴⁵

"Herhangi bir şey için, Allah'ın dilemesi dışında: 'Ben yarın onu yapacağım' deme. Unuttuğun zaman Rabbini an ve şöyle de: 'Umulur ki, Rabbim beni doğruya daha yakın olana eriştirir.'" (Kehf: 18/23-24)

Buraya kadar onların mağarada ne kadar kaldıklarını bilmiyoruz ama şu âyetle öğreniyoruz:

"Onlar mağaralarında üç yüz dokuz yıl kaldılar, derler. De ki: 'Onların ne kadar kaldıklarını en iyi Allah bilir. Göklerin ve yerin gaybı O'na aittir. O, ne mükemmel görendir! O ne mükemmel işitendir! İnsanların O'ndan başka dostu yoktur. O, hiç kimseyi hükümranlığa ortak kılmaz.'" (Kehf, 18/25-26)

Âyetlerde kıssanın gerçek olduğu, uyandıklarında kendilerine orada ne kadar kaldıklarının sorulduğu, ne kadar kaldıklarını Rablerinin daha iyi bildiği anlatılmıştır. Bütün bunlar, olayların gözle görülür şekilde kıssada sunulan sahnelerdir.¹²⁴⁶

¹²⁴⁴ Kutub, a.g.e., c. VII, s. 100; Karaman, a.g.e., c. III, s. 545.

¹²⁴⁵ Kutub, a.g.e., c. VII, s. 101.

¹²⁴⁶ Ebü Zehra, a.g.e., s. 211.

Kıssanın sonunda **Kehf, 18/27**. âyette şöyle denilmektedir: *"Sana vahyedilen Rabb'inin kitabını oku. Allah'ın sözlerini hiç kimse değiştiremez ve O'nun dışında sığınabileceğin başka bir kimse bulamazsın."*

Başında, ortasında ve sonunda bu tür direktiflerin bulunduğu hikâyeye böylece sona erer. Bu direktifler, hikâyenin anlaşılıp uygulanmasını sağlar. Ayrıca direktiflerle edebî sunuş arasında mutlaka bir ahenk vardır.¹²⁴⁷

7. Bahçe Sahipleri

Bahçe sahiplerinin anlatıldığı Kalem, 68/17-32. âyetlerde bir bahçe olayı örnek gösterilerek bu yolla, Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyen Mekke müşrikleri sınanmakta ve uyarılmaktadır.¹²⁴⁸

"Gerçek şu ki, Biz o bahçe sahiplerine bela verdiğimiz gibi, bunlara da bela verdik. Hani onlar, sabah vakti (erkenden ve kimseye haber vermeden) onu (bahçeyi) mutlaka devşireceklerine dair and içmişlerdi. (Bu konuda) Hiçbir istisna yapmıyorlardı. Fakat onlar, uyuyorlarken, Rabbin tarafından dolaşıp gelen bir bela' onun üstünü sarıp-kuşatıverdi. Sonunda (bahçe) kökünden kuruyup kapkara kesildi. Nihâyet sabah vakti birbirlerine seslendiler. 'Eğer ürünüünüzü devşirecekseniz erkenden kalkıp çıkın.' Derken, aralarında fısıldaşarak çıkıp gittiler: 'Bugün sakın oraya hiçbir yoksul girip de karşınıza çıkmayın.' (Yoksulları) Engellemeye güçleri yetebilirmiş gibi erkenden gittiler. Ama onu görünce: 'Muhakkak biz (gideceğimiz yeri) şaşırılmışız' dediler. 'Hayır, biz (her şeyden ve bütün servetimizden) yoksun bırakıldık.' (İçlerinde) Mutedil olan biri dedi ki: 'Ben size dememiş miydim? (Allah'ı) Tesbih edip yüceltmeniz gerekmez miydi?' Dediler ki: 'Rabbimiz seni tesbih eder, yüceltiriz; gerçekten bizler zalimmiyiz.' Şimdi birbirlerine karşı kendilerini kınamaya başladılar. 'Yazıklar olsun bize, gerçekten bizler azgınmiyiz' dediler. 'Belki Rabbimiz, onun yerine daha hayırlısını verir; şüphesiz biz, yalnızca Rabbimize rağbet eden kimseleriz.'" (Kalem: 68/17-32)

Kıssanın kahramanlarının ifadelerinden ve sergilenen davranışlardan, basit düşünen bir grup ilkel insanlarla karşı karşıya olduğumuzu anlıyoruz. Belki de insanlar

¹²⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 104.

¹²⁴⁸ Karaman, a.g.e., c. V, s. 433; Yıldırım, Celal, a.g.e., c. XII, s. 6327.

arasından seçilen bu düzeyde bir örnek, kıssaya muhatap olan insanlara oldukça yakın bir durumu somutlaştırmaktadır.

Kıssada gerçekleşmesi beklenen sürprizler son derece belirgindir. Yüce Allah'ın planı karşısında çaresiz kalan zavallı insanların tuzakları ile alay edilmektedir. Öte yandan kıssa, o kadar canlı bir ifade tarzı ile sunulmaktadır ki, okuyucu veya dinleyici olayları sanki gözünün önünde canlanıyormuş gibi seyretmektedir.¹²⁴⁹

¹²⁴⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. X, s. 136.

SONUÇ

Türkçemizde bir terim olarak ancak XIX. asırdan itibaren kullanılmaya başlandığı bilinen "*tasvir*" kavramının klasik Arap kaynaklarındaki tarihi -mesela Cāhız'ın *Kitābu'l-Hayavān*'ında- hicrî üçüncü asıra kadar gerilere gider. O dönemden itibaren ʿAbdulkāhir el-Curcānī (ö.471/1071), Zemaḥşerī (ö.538/1143), İbnu'l-Eşīr (ö.637/1239), Rummānī (ö.384/994) gibi değişik ilim dallarına mensup otoritelerin "*tasvir*" kavramı üzerine eğildikleri, onu, yer yer vâsf, temsil, tahyîl, kıyas vb. kavramlar aracılığıyla da îzah etmeye çalıştıkları görülmektedir. Sözü edilen kavramı Kur'ân metni bağlamında en çok irdeleyen ve bu sahadaki öncülüğü tartışmasız kabul edilen çağdaş isim ise, geçen yüzyıl ilim adamlarından Seyyid Kutub (1906-1967)'tur. Onun kaleme aldığı "*et-Taşvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*" (Kur'ân'da Edebî Tasvîr) adlı eserinin, bu yöndeki çağdaş araştırmaların nüvesini teşkil ettiği söylenebilir.

Gerek klasik dönem ilim adamlarının, gerekse günümüz yazarlarının "tasvir" kavramına yükledikleri anlamlar ortak bir noktada buluşturulacak olursa, "*tasvir*", "*gözle görülemeyen şeylerin, soyut anlamların, psikolojik durumların gözle görülebilecek biçimde ortaya konması*" şeklinde tanımlanabilir. Daha özel ve dar anlamda "*edebî tasvir*" ise, tecsîm (somutlaştırma), teşhîs (kişileştirme), intâk (konuşurma), mübâlağa (abartı), tahsîn ve takbîh (güzel ve çirkin gösterme) gibi araçlara başvurarak ortaya konan bir betim etkinliğidir. Esasen bu sayılanlar, akılla veya zihinsel olarak kavranması güç hakikatleri somut hale getirmenin bir yerde olmazsa olmaz enstrümanlarıdır. O nedenle, bir ilahî hitap olarak Kur'ân-ı Kerîm metninde de, seslendiği toplumun idrak düzeyine inmeyi hedeflediği anlaşılabilir tasvirî bir anlatım söz konusudur.

Esasen tasvirî anlatım, öteden beri, pedagojik değer taşıması sebebiyle dinî veya ahlakî öğretilerde veya kitaplarda "*kıssa*" formatında öne çıkarılmıştır. Ancak Kur'ân'da yer alan edebî tasvirin oldukça sofistike bir belâgat mantığıyla örülü olduğuna da işaret etmek gerekir. Bu açıdan Kur'ân'ın tasvirî anlatımının yer aldığı pasajların; teşbih, temsil, mecâz, kinâye, istiâre gibi belâğî sanatlarla iç içe olduğu görülür.

Kur'ân, hem inananları hem de inanmayanları tesiri altına almak için, temel inanç esasları arasında yer alan bir takım hakikatleri son derece zengin ve güçlü bir betim diliyle anlatmaktadır. İnsanın bu dünyaya ait psişik durumlarının yanı sıra, sorgu-

suâl, mizan, cennet-cehennem gibi bir takım metafizik konular ve öbür âleme ait meseleler de son derece müşahhas hale getirilerek resmedilmiştir.

Tasvir kelimesinin Kur'ân'da "*taḥlīk, teşkīl, taḳdīr, temsīl, taḥyīl, taḳvīm, teşbīh, tesviye, ta^cdīl ve taḣnī^c*" gibi zengin bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Bu araçsal zenginlik Kur'ân üslubundan damlayan tasvirî pasajları, başarılı bir fotoğrafçının objektifinde yakaladığı ya da mâhir bir ressamın fırçasıyla hayat verdiği son derece canlı ve câzibeli tablolara dönüştürmektedir. Kur'ân'da rastladığımız edebî tasviri böylesine etkileyici kılan belli bazı sebepler vardır:

(a) Tasvir edilen bir sahnenin kısımlarında ya da lafızlardaki ses tonuyla mana arasında gözlemlenen sanatsal uyum.

(b) Sahnelerin sunumunda ortaya konan panoramik canlılık ve yaratıcılık.

(c) Hem insanlar arasında (mümin-kâfir-münâfik), hem de yaratıcı ve yaratılan arasında yapılan karşılaştırmalar.

(d) Arap dilinin en önemli özellikleri arasında yer alan kısa ve özlü anlatım (îcâz).

(e) Mesajın muhataplar üzerinde derin tesir uyandırması için sık sık yer verilen 'tekrar' olgusu. Bu, belirli bir psikolojik etki yaratma ya da olumlu davranışlar kazandırma hedefine dönük olup, ahenklik niteliğine sahip bir tekrar biçimidir.

(f) Kur'ân'ın, fonetik bakımdan, hemen her bir ayetinde var olan ve lâhutî bir atmosfer yaratan özel ritmi ve musikisi.

Tabiat tasvir edilirken, dağlar kazıklara, gök bina edilmiş tavana, yıldızlar ışık saçan lambalara, yeryüzü döşeğe benzetilmiş; yer ve gökyüzünün oluşumu anlatılırken de, Allah ile yer-gök arasındaki diyaloga yer verilmiştir. Bütün bunlar, kalbe dokunmaya, düşünüp ibret almaya, gördüklerinin ötesinde Allah'ın sanatının algılanmasını sağlamaya ilişkin hedefi gerçekleştirme amacı ile sunulmuştur.

Kur'ân, kıyâmet sahnelerinde öldükten sonra dirilmeyi, nimet ve azabı anlatmış; bu dünyada insanlara vaat ettiği âhiret âlemini sadece tasvir etmekle kalmamış, onu, âdeta görünen bir resim, hareket eden bir canlı biçiminde somutlaştırmıştır. Müslümanlar bu âlemin sahnelerini, sanki dünya gözleriyle görüyormuşçasına algılamış ve bunlardan etkilenmişlerdir. Kimi zaman yürekleri hoplamış, tüyleri ürpermiş, içlerine Cehennem korkusu düşmüş; kimi zaman da ruhlarını huzur ve güven okşamış,

cennetten esen hafif, tatlı bir rüzgâr içlerini ferahlatmıştır. Henüz vaat edilen o gün gelmeden önce, o günü bu dünyadayken tanımış, görmüş ve yaşamış gibi olmuşlardır.

Kur'ân'ın cennet tasvirlerine ait dil kurgusunda da, tamamen yerel ve tarihsel malzemeler kullanılmış, bu kullanımda da muhatabı hemen cezbedecek objeler ön plana çıkarılmıştır. Hemen hepsi maddî bir niteliğe sahip olan bu objeler arasında en dikkat çekici olanları, hûriler başta olmak üzere suyu bol yeşil mekânlar, köşkler, içlerinden nehirler akan has bahçeler, bol yiyecek ve içeceklerdir. Cennetteki maddî nimetlerin seçiminde ilk hitap, çevre sakinlerinin zevk, istek ve beğenileri belirleyici rol oynamıştır. Bununla birlikte Kur'ân'ın konuyla ilgili âyetlerinde her çağa hitap eder nitelikte tasvirler de mevcuttur.

Kur'ân'ın anlatımındaki edebî unsurların en önemlileri ise, kıssalar aracılığıyla kişiliklerin ve olayların tasviridir. Bu tasvirler olayları nakleder, hisleri ve duyguları somutlaştırır. Böylece kıssayı sadece rivayet edilen değil de; kişileri ve olayları ile canlı kılan kıssa haline getirir. Sözelimi, Musa (a.s.)'ın şahsında bir lider modeli dikkatlerimize sunulur. Hz. Musa'ya karşı küfür cephesinin lideri olan Firavun'un şahsında ise Allah'a isyanın, kibir ve gururun, Hakka karşı böbürlenmenin, zulmün, maddî kuvvet ve zenginlikle övünmenin hiçbir şeye yaramayacağı, dünya ve ahirette zillete düşüreceğine dair bir model vardır. Âdem (a.s.)'ın kişiliği de A'râf, 7/20. âyette zayıf insanın kişiliğini, Nûh (a.s.)'ın kişiliği ise tahammül gücü yüksek, oldukça sabırlı bir kişiliği temsil eder.

Kur'ân kıssalarını, insanlık tarihinden kesilmiş önemli sahnelerden müteşekkil bir film olarak düşünersek, öz itibarıyla bu filmde rol alan insan ve oynadığı sahnelerin hiç değişmediği; değişen sadece kahramanın elbiseleri ve oynadığı sahnelerin dekoru olduğu söylenebilir.

Netice olarak, Kur'ân'da edebî tasvire konu olan temel kavramlardan Allah (zâtı ve sıfatları), insan (kategorik olarak iman biçimleri), tabiat sahneleri (güneş, ay, yıldızlar vs.) ve metafizik konuların (cennet, cehennem, kıyamet, âhret hayatı vs.) Kur'ân'ın kendine özgü tasvir ve eşsiz bir üslup içinde anlatıldığı ifade edilebilir. Ayrıca, yukarıda sıralanan özelliklerinden ötürü, Kur'ân'da yer alan edebî anlatım biçiminin, beşerî tasvir kriterlerinin dışında ve üzerinde bir “*ilahî sanatsal tasvir*” olarak tanımlanması uygun görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, Abdülkadiroğlu Nuran, *Mehmed Akif'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991.
- Adünîs, °Alî Aḥmed Saîd, *Mukaddime li's-Şi'ri'l-°Arabî*, Dâru'l-°Avde, Beyrût, 1983.
- Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû °Abdillâh, *Musned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul, 1982.
- Aḥmed Bedevî, Aḥmed, *Ususu'n-Nakdi'l-Edebî °inde'l-°Arab*, Dâru Nahḍati Mısr, Kâhire, 1979
- Aḥmed Fuâd, Ni°mât, *el-Edeb ve'l-Ḥaḍâra*, Dâru'l-Ma°arif, Kâhire, ts.
- Akbayar, Nuri v.dğr., "Edeb", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I-VIII, Dergâh Yayınları, İstanbul, ts.
- Akçay, Yusuf, *Dil Atlası*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2005.
- Akdeniz, Safiye, "Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler", 22 Kasım 2006, www. ege-edebiyat.org., 7 Aralık 2006.
- Aktaş, Hasan, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Söylem Yay., İstanbul, 2002.
- Aktaş, Şerif - Gündüz, Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- Aktaş, Şerif, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1986.
- Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.
- Arslan, Ali, *Büyük Kur'ân Tefsiri*, I-XVI, Arslan Yay., İstanbul, ts.
- Atay, Hüseyin, *Kur'ân'a Göre Araştırmalar I-III*, Atay Yay., Ankara, 1997.
- Ateş, Süleyman, *Görünmez Âlemin İzleri*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, ts.
- _____, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1989.
- Aydın, Muhammed, *Kur'ân'da Benzer Âyetlerdeki Anlatım Farklılıkları*, Değişim Yay., Adapazarı, 2001.
- Ayyıldız, Mustafa - Birgören, Hamdi, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- el-Âlūsî, Ebu's-Şenâ Şihâbuddîn Maḥmûd b. °Abdillâh, *Rûhu'l-Me°ânî fî Tefsiri'l-Ḳur'âni'l-°Azîm ve's-Seb°i'l-Meşânî*, I-XXX, Dâru İḥyâi't-Turâsi'l-°Arabî, Beyrût, 1854.
- °Abdu Rabbih, °Abdulhâfız, *Buḥûş fî Kısaşî'l-Ḳur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, Beyrût, ts.
- °Abdullâh, °Avde °Abd °Avde, *Edebu'l-Kelâm ve Eşeruhu fî Binâi'l-°Alâkâti'l-İnsâniyye fî Dav'i'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 2005.
- °Abdunnûr, Cebbûr, *el-Mu°cemu'l-Edebî*, Dâru'l-°İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1884.
- °Abduttevvâb, Şalâhuddîn, *eş-Şûratu'l-Edebiyye fî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu Lubnân, Beyrût, 1995.

- °Abidîn, Abdulmecîd, *el-Emsâl fi'n-Nesri'l-°Arabîyyi'l-°Kadîm*, Dâru'l-Ma°rifeti'l-Câmi°ıyye, İskenderiyye, 1989.
- °Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâ°l b. Muḥammed, *Keşfu'l-Ḥafâ ve Muzîlu'l-İlbâs °Amme's-Tehera mine'l-Ehādîs °alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Dâr-u İḥyâi't-Turâşî'l-°Arabî, Beyrût, h. 1351.
- °Alî el-°Kudât, Aḥmed Muştafâ, *eş-Şerî°atu'l-İslâmiyye ve'l-Funûn*, Dâru'l-Cemîl, Beyrût, ts.
- °Atîk, °Abdul°azîz, *Fi'l-Edebi'l-İslâmî ve'l-Emevî*, Dâru'n-Nahḍati'l-°Arabîyye, Beyrût, 2001.
- el-°Adevî, Ebû °Abdillâh Muştafâ, *et-Teshîl li Te'vîli't-Tenzîl*, I-III, Mektebetu'l-Hudâ, y.y., 1996.
- el-°Adevî, Muḥammed Ḥayr Maḥmûd, *Me°âlimu'l-°Kışsa fi'l-°Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-°Adevî, Ürdün, 1988.
- el-°Amrânî, Ḥasen, "Risale-i Nur'a Göre Kur'ân-ı Kerîm'deki Tekrarın Edebî Yönü", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği*, Sözleryay., İstanbul, 1998, .
- el-°Askerî, Ebû Hilâl el-Ḥasan b. °Abdillâh b. Sehl, *Kitâbu's-Şinâ°ateyn el-Kitâbe ve's-Şi°r*, Tah. Mufîd °umayḥa, Dâru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, Beyrût, 1981.
- Banarlı, Nihad Sâmi, *Edebî Bilgiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1948.
- _____, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Fasikül 2, M.E.B. Kitapları, İstanbul, ts.
- Baş, Erdoğan, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Yay., İstanbul, 2003.
- Başaran, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizeleri*, Düşünce Yay., İstanbul, 2004.
- Bayraktar, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açından Hadis*, Işık Yay., İzmir, 1993.
- Belî°, °Abdu'l-Ḥakîm, *en-Nesru'l-Fennî ve Eşeru'l-Câhîz fih*, Lecnetu'l-Beyâni'l-°Arabî, °Kâhire, 1969.
- Bellâ, Şarl, *Târîḥu'l-Luğa ve'l-°Adâbi'l-°Arabîyye*, Ta°rîb; Rafîk İbn ve'n-Nâs - Şalîḥ Ḥayzem - et-Ṭayyib el-°Aşşâş, Dâru'l-°Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1997.
- Ber°kûkî, °Abdurrahmân, *Şerḥu Dîvânı Ḥassân b. Şâbit*, Dâru'l-Kitâbi'l-°Arabî, Beyrût, 2004.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Sevinç Matb., Ankara, 1980.
- Bilgin, Muhittin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Ravza Yay., İstanbul, 2004.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, İFAV yay., İstanbul, 2001.
- Bucaille, Maurice, *"La Bible le Coran, et la Science" Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim*, Çev. Suat Yıldırım, T.Ö.V. Yay., İzmir, ts.

- Buḥārī, Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. ʿĪsā b. İbrāhīm, *Saḥīḥu'l-Buḥārī*, I-IX, Dāru İḥyāi't-Turāṣi'l-ʿArabī, Beyrut, 1958.
- Bustānī, Buṭrus b. Bulus, *Cevāhiru'l-Edeb*, I-III, Tah. Selīm İbrāhīm Şadır, Mektebetu Şadır, Beyrūt, 1931.
- el-Bağdādī, Abdulkādir b. ʿUmar, *Hızānetu'l-Edeb ve Lubbu Lubābi Lisāni'l-ʿArab*, I-XIII, Tah. Abdusselām Muḥammed Hārūn, Mektebetu'l-Ḥāncī, Bağdād, 1997.
- el-Bāsiṭ, Mūsā, "Kur'ân Kıssalarına Yaklaşımında Said Nursi Metodu", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği*, Sözleryay., İstanbul, 1998, .
- el-Behbūtī, Necīb Muḥammed, *Tārīhu's-Şiʿri'l-ʿArabī hattā Āhiri'l-Ḳarni's-Şālisi'l-Hicrī*, Dāru's-Şakāfe, y.y., 2001.
- el-Biḳāfī, Burhānuddīn Ebu'l-Hasen İbrāhīm b. ʿUmar; *Nazmu'd-Durer fī Tenāsubi'l-Āyāt ve's-Suver*, I-XXII, Dāru'l-Kitābi'l-İslāmī, Ḳāhire, ts.
- el-Būfī, Muḥammed Saʿīd Ramaḍān, "Allah'ın Kitabında İki Harika Olay", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risāle-i Nur Örneği*, Sözleryay., İstanbul, 1998.
- _____ , *Min Ravāiʿi'l-Ḳurʾān*, Mektebetu'l-Fārābī, Suriye, 1970.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme Şerhi*, I-XIV, Akçağ Yay., Ankara, 1988.
- Cārullāh, Mūsā, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Yay. Haz., Musa Bilgiz, Kitābiyāt, Ankara, 2001.
- Cerrār, Me'mūn Ferīz, *Haşāişu'l-Ḳıṣṣati'l-İslāmiyye*, Dāru'l-Menāra, Cidde, 1988.
- Cevherī, Ebū Naşr İsmāʿīl b. Ḥammād el-Fārābī, *eş-Şihāḥ Tācu'l-Luğa ve Şihāhu'l-ʿArabīyye*, I-VII, Tah. Aḥmed Abdulḡafūr ʿAṭṭār, Dāru'l-ʿİlm li'l-Melāyīn, Beyrūt, 1990.
- Ceviz, Nurettin - Demirayak, Kenan - Yamak, Nevzat H., *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004.
- Ceylan, Mustafa, "Şiir ve Anlatım2", 1 Mart 2006, www. antoloji.com., 7 Aralık 2006.
- el-Cāḥiż, *el-Beyān ve't-Tebyīn*, I-IV, Tah. ʿAbdu's-Selām Muḥammed Hārūn, Dāru'l-Cīl, Beyrūt, ts.
- _____ , *Kitābu'l-Ḥayavān*, I-VIII, Tah. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn, Dāru'l-Fikr, Beyrūt, 1988.
- el-Cebbūrī, Yaḥyā, *eş-Şiʿru'l-Cāhilī Ḥasāisuh ve Funūnuh*, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt, 1986.
- el-Cevziyye, İbnu'l-Ḳayyim, *el-Bedāiʿ fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, Tah. Yusrī es-Seyyid Muḥammed, Dāru'l-Maʿrife, Beyrūt, ts.
- el-Cezāirī, Mālik b. Nebī, *Kur'ân-ı Kerīm Mucizesi*, Terc. Ergun Göze, T.D.V. Yay., Ankara, 1991.

- el-Cundī, Enver, *Hasāisu'l-Edebi'l-^cArabī*, Dāru'l-Kitābi'l-Lubnānī, Beyrūt, 1985.
- el-Cundī, İn^cām, *er-Rāid fi'l-Edebi'l-^cArabī*, I-II, Dāru'r-Rāidi'l-^cArabī, Beyrūt, 1986.
- el-Curcānī, ^cAbdulkāhir, *Delāilu'l-İ^ccāz*, Tah. Muḥammed Rıd̄vān ed-Dāye - Fāyiz ed-Dāye, Mektebetu Sa^cdiddīn, Dimaşq, 1987.
- Çağıl, Necdet, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitabı Mukaddes Mukayesine Özgün Bir Yaklaşım*, Araştırma Yay., Ankara, 2005.
- Çağrııcı, Mustafa, "Edep", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI (devam ediyor), T.D.V. Yay., İstanbul, 1994.
- Çavuşoğlu, Ömer, *Kur'ân-ı Kerîm; İsimleri, Muhteviyatı, Özellikleri*, Mayıs 2004, www.İlkadımdergisi.com., 7 Aralık 2006.
- Çelik, Muhammed, *Kur'ân'ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996.
- Çetin, Nihad, *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Matb., İstanbul, 1973.
- Çetiner, Bedrettin, "Mesel", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, T.D.V. Yay., Ankara, 2004.
- Çetişli, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Kardelen Kitapevi, Isparta, 1998.
- Danişmend, İsmail Hami, *Garp İlminin Kur'ân-ı Kerîm Hayranlığı*, Hareket Yay., İstanbul, 1973.
- Dartma, Bahattin, *Nûh Tufanı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2005.
- Dayf, Şevkî, *el-Baḥşu'l-Edebî*, Dāru'l-Ma^cārif, Kāhire, 1972.
- _____, *Fi'n-Naḫdi'l-Edebî*, Dāru'l-Ma^cārif, y.y., ts.
- Deedat, Aḥmed, *Kur'ân En Büyük Mucize*, Çev. Edip Yüksel, İnkılap Yay., İstanbul, 1983.
- Demir, Şehmus, *Mitoloji Kur'ân Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik*, Beyan Yay., İstanbul, 2003.
- Demirayak, Kenan – Çöğenli, Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1994.
- Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru'l-Ḥadîs*, I-X, Çev. Vahdettin İnce - Mustafa Altınkaya, Ekin Yay., İstanbul, 1998.
- _____, *el-Ḳur'ānu'l-Mecîd*, Çev. Vahdettin İnce, Ekin Yay., İstanbul, 1997.
- Dırāz, Muḥammed ^cAbdullāh, "en-Naḫdu'l-Edebî li Meşrū^ci Tertîbi'l-Ḳur'āni'l-Kerîm Ḥasebe Nuzūlih", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., 1950.
- Doğan, Muhammed, "Kur'ân-ı Kerîm'de Kıyamet Sahneleri ve Kur'ân'da Edebî Tasvir adlı Eserlerin Edebî Yönü", *Şehâdeti'nin 30. yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, İrfan Yay., İstanbul, ts.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir*, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara, 1967.
- Dölek, Adem, *Edebî Açından Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Ekev Yay., Erzurum, 2001.

- Draz, M. °Abdullāh, *Kur'ān'a Giriş*, Çev. Salih Akdemir, Kitâbiyat Yay., Ankara, 2000.
- Draz, Muḥammed °Abdullāh, *Kur'ān Ahlākı*, Çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay, İz Yay., İstanbul, 2004.
- ed-Dārimī, Ebū Muḥammed °Abdullāh b. °Abdirrahmān, *Sunen*, I, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- ed-Dihlevī, Şāh Veliyullāh Aḥmed b. °Abdirrahīm, *el-Fevzu'l-Kebīr fī Usūli't-Tefsīr*, Müt. Mehmet Sofuoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980.
- Eagleton, Terry, *Edebiyat Kuramı Giriş*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004.
- Ebū Ḥamde, Muḥammed °Alī, *el-Fāik fī Fenni'l-Kitābe ve't-Ta°bīr ve Tezevvuķi'n-Nuşūş ve't-Taḥrīr*, Dāru °Ammār, Ürdün, 1997.
- Ebū Zehra, Muḥammed, *el-Mu°cizetu'l-Kubrā el-Ḳur'ān*, Dāru'l-Fikri'l-°Arabī, y.y., ts.
- Ekin, Yunus, "*Kur'ān Anlatımındaki Edebî İcaz*", 1 Ocak 2007, www.yeniumit.com, 22 Mayıs 2008.
- Emir, Sabahat, *Örneklerle Tasvir ve Tahlil*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.
- Eren, Cüneyt - Özcan, Halil, *Kur'ān-ı Kerīm'de Edebî Sanatlar*, Aktif Yay., Erzurum, 2003.
- Eren, Şādi, *Kur'ān ve Toplum*, Alternatif Düşünce Yay., İstanbul, 2004. Eren, Şādi, *Kur'ān'da Teşbih ve Temsiller*, Işık Yay., İstanbul, 2001.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Kur'ān'dan Âyetler ve Nesirler*, Neşr. Ömer Rıza Doğrul, Yüksel Yay., İstanbul, 1944.
- Erşahin, İbrahim, *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2005.
- el-Endelusī, Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-Muḥīṭ*, I-VIII, Tah. °Ādil Aḥmed el-Mevcūd - °Alī Muḥammed Ma°rid, Dāru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, Beyrūt, 1993.
- el-Enşārī Sicilmāsī, Ebū Muḥammed el-Kāsım, *el-Menza°u'l-Bedī° fī Tecnīsi Esālībi'l-Bedī°*, Tah. °Allāl el-Ġāzī, Mektebetu'l-Ma°arif, Mağrib, 1980.
- el-Eşkar, Muḥammed Suleymān °Abdullāh, *Mu°cemu °Ulūmi'l-Luġati'l-°Arabiyye*, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt, 2001.
- el-Eşter, Muḥammed Şabrī, *el-°Aşru'l-Cāhilī*, Cāmi°atu Ḥaleb, Dimaşq, 1995.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ān*, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.
- Ferhūd, Ḥasen Şāzelī v.dğr., *el-Edeb Nuşūşuhu ve Tārīḥuh*, y.e., y.y, 1981.
- Ferrūḥ, °Umar, *Tārīhu'l-Edebi'l-°Arabī*, I-VI, Dāru'l-°İlm li'l-Melāyīn, Beyrūt, 1984.
- Ferşūh, Muḥammed Emīn, *el-Medḥal ilā °Ulūmi'l-Ḳur'ān ve'l-°Ulūmi'l-İslāmiyye*, Dāru'l-Fikri'l-°Arabī, Beyrūt, 1990.
- el-Fāḥūrī, Ḥannā, *el-Cāmi° fī Tārīhi'l-Edebi'l-°Arabī el-Edebu'l-Ḳadīm*, Dāru'l-Cīl, Beyrūt, 1986.

- _____ , *el-Mücez fi'l-Edebi'l- Arabî ve Tārīhih*, I-IV, Dāru'l-Cīl, Beyrūt, 1991.
- el-Fārābī, Ebū İbrāhīm İshāk b. İbrāhīm, *Dīvānu'l-Edeb*, I-IV, Tah. Aḥmed Muḥtār ʿUmar - İbrāhīm Enīs, el-Hey'etu'l-ʿĀmme li Şuūni'l-Matābi'ī'l-Emīriyye, Kāhire, 1974.
- Garipoğlu, Kemal, *Edebiyat Bilgileri*, Baylan Basımevi, Ankara, 1969.
- Goldziher, Ignace, "Edeb", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.
- _____ , *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er, İmaj Yay., Ankara, 1993
- Gökşen, Enver Naci, *Kompozisyon İlkeleri ve Antolojisi*, May Yay., İstanbul, 1969.
- Görgün, Tahsin, "Kur'ân Kıssalarının Mahiyeti Üzerine", *IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu* (17-18 Ocak 1998), Fecr Yay., Ankara, 1998.
- _____ , *İlâhi Sözü'nün Gücü*, Gelenek Yay., İstanbul, 2003.
- Guenon, Rene, *Dante ve Ortaçağ'da Dinî Sembolizm*, Terc. İsmail Taşpınar, İnsan Yay., İstanbul, 2001.
- Güneş, Abdülbâki, *Kur'ân'da Kalb Kavramının Semantik Analizi*, Ahenk Yay., Van, 2003.
- H. B. Tişarıltın, *Funūnu'l-Edeb*, Taʿrīb; Zekī Necīb Maḥmūd, Lecnetu't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, y.y., ts.
- Ḥafācī, Muḥammed ʿAbdu'l-Munʿım, "Ārā fi İcāzi'l-Ḳurāni'l-Kerīm", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., Ezher, 1950.
- _____ , "Ārāu'l-ʿArab fi İcāzi'l-Ḳurāni'l-Kerīm", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., Ezher, 1950.
- Ḥafnī, ʿAbdulḥalīm, *et-Taşvīru's-Sāhir fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*, el-Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-ʿĀmme li'l-Kitāb, Kāhire, 1992.
- Ḥāvī, İliyyā Selīm, *Fennu'l-Vasf ve Taṭavvuruh fi'ş-Şi'ri'l-ʿArabī*, Dāru'l-Kitābi'l-Lubnānī, Beyrūt, 1987.
- Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri*, Engin Yay., Ankara, 1999.
- Ḥicāzī, M. Maḥmūd, *Furkan Tefsiri*, I-VI, Terc. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul, ts.
- Huart, Clement, *Arap ve Arap Dilinde İslam Edebiyatı*, Çev. Cemal Sezgin, Kanaat Kitapevi, İstanbul, 1944.
- Ḥuseyn, Abdülkâdir, *Fennu'l-Belāğa*, ʿĀlemu'l-Kutub, Beyrūt, 1984.
- Ḥuseyn, Ṭahā, *Min Tārīhi'l-Edebi'l-ʿArabī*, I-III, Dāru'l-ʿİlm li'l-Melāyīn, Beyrūt, 1991.
- el-Ḥalidī, Şalāḥ ʿAbdu'l-Fettāḥ, *Naẓariyyetu't-Taşvīri'l-Fennī ʿinde Seyyid Ḳuṭub*, Dāru'l-Menāra, Cidde, 1989.

- el-Hamad, Ghanim Qadduri, "Risale-i Nur'a Göre Kur'an-ı Kerim'deki Tekrar Üslubunun Hikmeti", *Kur'an'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği*, Sözler Yay., İstanbul, 1998.
- el-Haṭīb, Cārullāh b. Suleymān, *Kıssa'u'l-Kur'an*, İṣrāf, Mennā^c Ḥalīl Kaṭṭān, Cāmi^catu'l-İmām Muḥammed b. Su^cūd el-İslāmiyye, Riyāḍ, ts.
- el-Hıdır Ḥuseyn, Muḥammed, *Naḳdu Kitāb fi'ş-Şi'ri'l-Cāhilī*, Tah. ^cAlī Riḍā et-Tūnisī, y.e., y.y., 1977.
- el-Ḥuḍayrī, Şāliḥ b. ^cAbdillāh b. ^cAbdil^cazīz, *eş-Şūretu'l-Fenniyye fi'ş-Şi'ri'l-İslāmī inde'l-Mar'eti'l-^cArabiyye fi'l-^cAşri'l-Ḥadīs*, Mektebetu't-Tevbe, Riyāḍ, 1993.
- el-Ḥuşrī, Ebū İshāḳ İbrāhīm b. ^cAlī, *Zehru'l-Ādāb ve Semeru'l-Elbāb*, I-IV, Tah. Muḥammed Muḥyiddīn ^cAbdulḥamīd, Dāru'l-Cīl, Beyrūt, 1972.
- İbnu Fāris, Ebu'l- Ḥuseyn Aḥmed, *eş-Şāhibī*, Tah. Aḥmed Şaḳr, ^cİsā el-Bābī Matb., Kāhire, 1977.
- İbnu ^cArabī, *Harflerin İlmi (el-Futūhātu'l-Mekkiyye)*, Çev. Mahmut Kanık, Asa Kitapevi, Bursa, 2000.
- İbnu Keşir, ^cİmāduddīn Ebu'l-Fidā İsmā^cīl, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, I-XII, Mektebetu'l-Ma^cārif, Beyrūt, 1966.
- _____, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I-XVI, Terc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul, 1985
- _____, *Tefsiru'l-Kur'āni'l-^cAzīm*, I-IV, Çağrı Yay., İstanbul, 1986.
- İbnu Māce, Ebū ^cAbdillāh Muḥammed b. Yezīd el-Ḳazvīnī, *Sunen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- İbnu Manzūr, Ebu'l-Faḍl Cemāluddīn Muḥammed b. Mukrim, *Lisānu'l-^cArab*, I-XV, Dāru'ş-Şādir, Beyrūt, ts.
- İbnu'l-Eşir, Dīyāeddīn, *el-Meşelu's-Sāir fi Edebi'l-Kātib ve'ş-Şā^cir*, I-IV, Tak. Aḥmed el-Hūfī, Bedevī Tıbbāne, Dāru'n-Nahḍa, Kāhire, ts.
- İbnu'l-Cevzī, Ebu'l-Ferec Cemāluddīn ^cAbdurrahmān b. ^cAlī, *Zādu'l-Mesir fi ^cİlmi't-Tefsir*, I-IX, el-Mektebu'l-İslāmī, Beyrūt, 1984.
- İsmā^cīl, ^cİzzuddīn, "Uslūbu't-Temşil fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., Ezher, 1950.
- el-İşfahānī, Rāḡib, *Mufredātu Elfāzi'l-Ḳur'an*, Tah. Şafvān ^cAdnān Dāvūdī, Dāru'l-Ḳalem, Dimaşk, 2002.
- el-İskenderī, Aḥmed - ^cAnānī, Muştafā, *el-Vasit fi'l-Edebi'l-^cArabī ve Tārīhih*, Dāru'l-Ma^cārif, Mısır, 1917.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, I-III, Türkiye Yay., İstanbul, 1973.
- Ḳanāvī, ^cAbdu'l-^cAzīm ^cAlī, *el-Vasf fi'ş-Şi'ri'l-^cArabī*, Mektebetu Muştafā el-Bānī el-Halebī, y.y., 1949.
- Kantemir, Enise, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Sevinç Matb., Ankara, 1972.

- Kara, Necati, *Kur'ân'da Beden Dili*, Bilge Yay., İstanbul, 2004.
- _____, *Kur'ân'a Göre Hz.Musa, Firavun ve Yahudiler*, Seha Neşr., İstanbul, 1991.
- Kara, Ömer, *Kur'ân'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yay., İstanbul, 2002.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1983.
- _____, *Edebiyat Sanatı*, İnkılâp ve Aka Kitapevi, İstanbul, 1980.
- _____, *Sözlü/Yazılı Kompozisyon Sanatı*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, ts.
- _____, *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*, Okat Yay., İstanbul, 1967.
- Karaca, Mehmet, *İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi*, Hilal Matbaası., İstanbul, 1966.
- Karaçam, İsmail, *En Büyük Mucize Kur'ân-ı Kerîm'in İlmi ve Edebî Sırları*, İmaj Baskı, y.y., 2005.
- Karakaya, Mehmet Murat, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, Marifet Yay., İstanbul, 2003.
- Karaman, Hayreddin v.dğr., *Kur'ân Yolu*, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.
- Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.
- Katamış, °Abdulmecîd, *el-Emsâlu'l-°Arabîyye*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1988.
- Kâtip Çelebi, Muştafâ b. °Abdillâh, *Keşfü'z-Zunûn °an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, I-II, y.e., İstanbul, 1941.
- Kayaer, Osman, *Kurânî Sesleniş I*, Fecr Yay., Ankara, 1997.
- Keskioğlu, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, T.D.V. Yay., Ankara, 1993.
- Kılıç, Sadık, *Kur'ân: Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yay., İstanbul, 2003.
- Kocabaş, Şakir, *Kur'ân'da Yaratılış*, Pınar Yay., İstanbul, 2004.
- Koç, Mehmet Akif, *Âişe Abdurrahman ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, Şule Yay., İstanbul, 1998.
- Kolcu, Ali İhsan, *Öykü Sanatı*, Salkım Söğüt Yay., Ankara, 2005.
- Ꞑumeyha, Cābir, *Edebu'l-Hulafāi'r-Rāşidîn*, Dāru'l-Kutubi'l-Esāsiyye, Beyrüt, ts.
- Ꞑuşeyrî, Ebu'l-Ꞑāsım Zeynu'l-İslām °Abdulkerîm b. Hevāzin, *Laṭāifu'l-İşārāt*, I-III, Tah. İbrahîm Besyûnî, el-Hey'etu'l-Mısrıyyetu'l-°Āmme, Kāhire, 1981.
- Kutluer, İlhan, "Hikmet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, T.D.V. Yay., İstanbul, 1998.
- Kutub, Muḥammed, *Kur'ân Araştırmaları*, I-II, Çev. Akif Nuri, Fikir Yay., İstanbul, 1984.
- Kutub, Seyyid, *et-Taşvîru'l-Fennî fi'l-Ꞑur'ân*, y.e., y.y., 1966.

- _____ , *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-VI, Dâru's-Şurûk, Beyrût, 1996.
- _____ , *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-X, Terc. Salih Uçan v.dğr., Dünya Yay., İstanbul, ts.
- _____ , *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, Terc. A. Faruk Haznedaroğlu, Ravza Yay., İstanbul, 1997.
- _____ , *Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrût, 1993.
- Küleççi, Numan, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- el-Ğâsımî, Cemâluddîn, *Tefsir İlminin Meseleleri*, Çev. Sezâi Özel, İz Yay., İstanbul, 1990.
- el-Ğattân, Mennâc Halîl, *Mebâhiş fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Menşürâtu'l-Âşri'l-Ğadîs, y.y., 1973.
- el-Ğazvînî, Celâluddîn Muğammed, *Telhîs*, Terc. Mehmed Fahreddin Dinçkol, Ebrar Yay., İstanbul, ts.
- el-Ğazvînî, el-Ğatîb, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, I-II, Tah. Muğammed 'Abdu'l-Mun'ım Hafâcî, y.e., y.y., 1980.
- el-Kermî, Hasen Sa'îd, *el-Hādî İlä Luğati'l-Ârab*, I-IV, Dâru Lubnân, Beyrût, 1992.
- el-Keylânî, Necîb, *İslâmi Edebiyata Giriş*, Çev. Ali Nar, Risale Yay., İstanbul, 1988.
- el-Ğureşî, Ebû Zeyd Muğammed b. Ebi'l-Ğattâb, *Cemheretu Eş'âri'l-Ârab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Tah. 'Alî Muğammed Bicâvî, Dâru Nahđati Mışr, Ķâhire, 1967.
- el-Ğurtubî, Ebû 'Abdillâh Muğammed b. Ağmed el-Enşârî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Ğur'ân*, I-XX, Dâru'l-Ğâtibi'l-Ârabî, Ķâhire, 1967.
- Lane, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*, I-VIII, Mektebetu Lubnân, Beyrût, 1997.
- Mağlûf, 'Abdurraûf, *el-Bâğillânî ve Kitâbuhu İcâzu'l-Ğur'ân*, Dâru Mektebeti'l-Ğayât, Beyrût, 1978.
- Mağmûd, Muştafâ, *Kur'ân'a Yeni Yaklaşımlar*, Terc. Muhittin Akgül, Işık Yay., İstanbul, 1999.
- Ma'rûf, Nâyif, *el-Edebu'l-İslâmî fi 'Ahdî'n-Nubuvvet ve Ķilâfeti'r-Râşidîn*, Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1990.
- Mâlik b. Enes, *Muvaţta*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Margoliouth, David Samuel, *Arap Şiirinin Kökeni*, Çev. Nurettin Ceviz, Aktif Yay., Ankara, 2004.
- Mağlûb, Ağmed, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nağdi'l-Ârabiyyi'l-Ğadîm*, Mektebetu Lubnân, Beyrût, 2001.
- Mevdüdî, *Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım?*, Çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul, 1997.
- Muğammed, Ebû Mûsâ, *et-Taşvîru'l-Beyânî*, Mektebetu Vehbe, Ķâhire, 1993.

- Mukātil b. Suleymān, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, Tah. °Abdullāh Maḥmūd Şehhāte, Terc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul, 2004.
- Muslim, Muştafā, *Mebāhiş fi İcāzi'l-Kur'ân*, Dāru'l-Kalem, Dimaşq, 1999.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn, *Sahīhu Muslim*, I-V, Dāru İhyāi'l-Kutubi'l- °Arabiyye, Beyrut, 1955.
- el-Maḥallī, Celāluddīn - es-Suyūṭī, Ebu'l-Faḍl Celāluddīn °Abdurrahmān b. Ebī Bekr, *Celāleyn ve Lubābu'n-Nukūl fi Esbābi'n-Nuzūl*, Tak. Abdulkādir el-Arnāvūt, Dāru İbni Keşir, Dimaşq, h. 1407.
- el-Mevdūdī, Ebu'l-°Alā, *Tefhīmu'l-Kur'ân*, I-VII, Müt. Halil Zafir, Hilal Yay., Ankara, ts.
- el-Muḥāsibī, Hāriş, *el-°Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, Terc. Veysel Akdoğan, İşaret Yay., İstanbul, 2003.
- Naci, Muallim, *Istilāhât-ı Edebiye*, Haz., Alemdar Yalçın - Abdülkadir Hayber, Akabe Yay., Ankara, ts.
- Naḳra, et-Tehāmī, *Saykūlüciyyetu'l-Kışşa fi'l-Kur'ân*, eş-Şeriketu't- Tūnisiyye, Cezāir, 1974.
- Naşşār, Huseyn Muḥammed v.dğr., *el-Mevsū°atu'l-°Arabiyyetu'l-Muyessera*, I-IV, Dāru'l-Cil, Beyrūt, 2001.
- Necm, Muḥammed Yūsuf, *Fennu 'l-Kışşa*, Dāru's-Şekāfe, Beyrūt, ts.
- Nevfel, Abdurrezzāk, *Allah ve Modern İlim*, Dava Yay., Çev. Akif Nuri Karcioğlu, İstanbul, 1972.
- Nezzāl, Fevz Suheyl Kāmil, *Luġatu'l-Hıvār fi'l-Kur'āni'l-Kerīm*, Cevhera li'n-Neşr ve't-Tevzī°, Ürdün, 2003.
- Nurbaki, Haluk, *Sûre-i Tekvir'in Yorumu*, Damla Yay., İstanbul, 1992.
- en-Nedvī, Muḥammed Vādī° Raşid el-Hasenī, *Tārīhu'l-Edebi'l-°Arabī*, Dāru İbni Keşir, Beyrūt, 2002.
- Okay, M. Orhan, "Edebiyat", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, T.D.V. Yay., İstanbul, 1994.
- Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yay., İstanbul, 2006.
- Özdemir, Emin - Binyazar, Adnan, *Yazmak Sanatı Kompozisyon*, Varlık Yay., İstanbul, 1969.
- _____ , *Sözlü Yazılı Anlatım Sanatı Kompozisyon*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1986.
- Özdemir, Hikmet, *Kur'ân Mucizesi*, Gonca Yay., İstanbul, 1985.

- Özer, Mehmet, "*Kur'ân Kıssaları Üzerine Bir Değini*", Mart 2003, www.iktibas.info/dergi, 18 Mayıs 2008.
- Özkırımlı, Atilla, *Türk Dili Dil ve Anlatım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2001.
- Özön, Mustafa Nihat, *Yazmak Sanatı ve Kompozisyona Giriş*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1961.
- Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Kitâbiyât, Ankara, 2006.
- _____, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004.
- Öztürk, Yener, *Kur'ân-ı Kerim'de Kalb ve Mühürlenmesi*, Işık Yay., İstanbul, 2003.
- Özünlü, Ünsal, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual, İstanbul, 2001.
- Paçacıoğlu, Burhan, *Türk Dili ve Kompozisyon*, Dilek Matb., Sivas, 1997.
- Râbiḥ, Düb, *el-Belâğa 'inde'l-Mufessirîn hattâ Nihâyeti'l-Ḳarni'r-Râbi'î'l-Hicrî*, Dâru'l-Fecr li'n-Neşr ve't-Tevzîc, Ḳâhire, 1997.
- Raşvân, 'Abdullâh, "*el-Ḳıssa fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*", 24 Eylül 2006, furat.alwehda.gov.sy., 31 Mayıs 2008.
- Rûmiyye, Vehb, *Binyetu'l-Ḳaşîdeti'l-'Arabîyye*, Dâru Sa'adi'd-Dîn, Dimaşk, 1997.
- er-Râfi'î, Muştafâ Şâdık, *İcâzu'l-Ḳur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, y.y., ts.
- _____, *Târîh-u Âdâbi'l-'Arab*, I-III, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 2000.
- er-Râğib, 'Abdu's-Selâm Aḥmed, *Vazîfetu's-Şüreti'l-Fenniyye fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Fuşşilet li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, Ḥaleb, 2001.
- er-Râzî, Faḥruddîn, *Mefâtiḥu'l-Ġayb*, I-XXIII, Terc. Suat Yıldırım v.dğr., Huzur Yay., İstanbul, ts.
- er-Rifâ'î, Muḥammed Nesîb, *Teysîru'l-'Aliyyi'l-Ḳadîr li'ḥtişâri Tefsiri İbni Keşîr*, I-IV, Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyâd, 1989.
- er-Rubâ'î, Abdulkâdir, *eş-Şüretu'l-Fenniyye fi'n-Nakdi's-Şi'rî*, Dâru'l-'Ulüm, Riyâd, 1984.
- eş-Şâbûnî, Muḥammed 'Alî, *Şafvetu't-Tefâsîr*, I-III, Dâru Sa'âdet, y.y., ts.
- _____, *Âyetler Işığında Peygamberler Tarihi*, Çev. Hanifi Akın, Ahsen Yay., İstanbul, 2003.
- eş-Şabbâğ, Muḥammed b. Luṭfî, *et-Taşvîru'l-Fennî fi'l-Ḥadîsi'n-Nebevî*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrût, 1988.
- eş-Şağîr, Muḥammed Ḥuseyn 'Alî, *eş-Şüretu'l-Fenniyye fi'l-Meseli'l-Ḳurâni*, Dâru'l-Hâdî, Beyrût, ts.
- Şakr, Aḥmed Muḥammed, "*Keyfe Nedrusu'l-Edeb*", *Mecelletu'l-Ezher*, c. XXII, Ezher Matb., Ezher, 1950.
- Şâlih, Şubḥî, *Mebâhiş fi 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1968.

- _____ , *Ölümden Sonra Diriliş*, Terc. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1981.
- Sanu, Mustafa, "Said Nursi ve Diğer Muasır Düşünürlerle Göre Kur'ân'ın Maksatları", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği*, Sözler Yay., İstanbul, 1998.
- Saraç, Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi Yay., İstanbul, 2000.
- Sarmış, İbrahim, "Seyyid Kutub'un Edebî Yönü", *Şehâdeti'nin 30. yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, İrfan Vakfı, İstanbul, ts.
- eş-Şe'âlibî, Ebû Mansûr, *el-İcâz ve'l-İcâz*, Tah., Muhammed Altuncî, Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1992.
- Sefer Ağâ, 'Umar Tevfîk, *el-Edebu'l-^cArabî ve Nuşûşuh*, Murâca^a; Munîr el-Ba'lebekkî, Mektebetu'l-Vaḥdeti'l-^cArabiyye, y.y., 1963.
- Senih, Safvet, *Kur'ân'da Edebî Veçhe*, Işık Yay., İstanbul, 2002.
- Sofuoğlu, Mehmed, *Sahîh-i Buhâri ve Tercemesi*, I-XVI, Ötüken Yay., İstanbul, 1987.
- Soysaldı, Mehmet, *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara, 2001.
- es-Suyûfî, Ebu'l-Faḍl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-^cKur'ân*, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts.
- _____ , *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, I-XVII, Tah. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, Merkezi Hırc li'l-Buḥûş ve'd-Dirâsâti'l-^cArabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire, 2003.
- _____ , *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, I-II, Tah. Muhammed Aḥmed Câdu'l-Mevlâ - 'Alî Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, Dâru İḫyâi'l-Kutubi'l-^cArabiyye, Kâhire, ts.
- Şahinler, Necmettin, *Kur'ân'da Sembolik Anlatımlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1995.
- Şengül, İdris, "Kur'ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", *1. Kur'ân Sempozyumu (1-3 Nisan 1994)*, Bilgi Vakfı, Ankara, 1994.
- _____ , "Kıssa", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, T.D.V. Yay., Ankara, 2002.
- _____ , *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir, 1994.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, y.e., İstanbul, 2002.
- Şeriatî, Ali, *Kur'ân'a Bakış*, Çev. Ali Seyyidoğlu, Fecr Yay., Ankara, 1992.
- Şeyḫ Emîn, Bekrî, *et-Ta^cbîru'l-Fennî fî'l-^cKur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1994.
- Şeyḫ Emîn, Bekrî, *Muṭâla^cât fî's-Şi^cri'l-Memlûkî ve'l-^cUşmânî*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1986.
- Şimşek, Sait, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1993.

- eş-Şınkîfî, Muhammed el-Emîn, *Ađvāu'l-Beyān fî İđāhi'l-Kur'ān bi'l-Kur'ān*, I-X., İşrāf, Bekr b. °Abdillāh Ebū Zeyd, Dāru °Ālemi'l-Fevāid, Cidde, ts.
- Ṭabātabāī, Muhammed Huseyn, *el-Mizān fî Tefsiri'l-Kur'ān*, I-IX, Çev. Vahdettin İnce, Kevser Yay, İstanbul, 1998.
- Ṭabbāra, °Afif °Abdulfettāh, *Kur'ān ve Modern İlim*, Terc. Celal Yıldırım, Aydın Yay., İstanbul, ts.
- Tāhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Tah. Kemal Edîb Kürkçüoğlu, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1973.
- Ṭannūs, Vehîb, *Nizāmu't-Taşviri'l-Fennî fi'l-Edebi'l-°Arabî*, Cāmi°atu Ḥaleb, Haleb, 1993.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, Ötüken Yay., İstanbul, ts.
- Taşköprülüzade, *Mevđūātu'l-°Ulūm*, I-II, Sadeleştiren. Mü'min Çevik, Üçdal neşr., İstanbul, 1975.
- Turgay, Nurettin, *Arap Dili Belāgati ve Kur'ān*, y.e., Diyarbakır, 1999.
- Tülücü, Süleyman, "Muallakāt", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I-XXXI, T.D.V. Yay., İstanbul, 2005.
- et-Ṭabarānî, Ebu'l-Kāsım Suleymān b. Aḥmed, *el-Mu°cemu'l-Kebîr*, I-XXV, Tah. Ḥamdî °Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetu İbn-i Teymiyye, Kāhire, ts.
- et-Ṭaberî, Ebū Ca°fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsiru't-Ṭaberî Cāmi°u'l-Beyān °an Te'vîli Āyi'l-Kur'ān*, I-XXV, Tah. °Abdullāh b. °Abdu'l-Muḥsin et-Turkî, Dāru °Ālemi'l-Kutub, Riyad, 2003.
- et-Tebrîzî, el-Ḥaṭîb, *Mişkātu'l-Meşābih*, I-III, Tah. Muhammed Nāşıruddîn el-Elbānî, el-Mektebu'l-İslāmî, Beyrüt, 1979.
- et-Tehānevî, Muhammed °Ali b. °Ali Muhammed, *Keşşāfu İştılāḥāti'l-Funūn*, I-IV, Neşr. Muhammed °Ali Beydāvî, Dāru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, Beyrüt, 1998.
- et-Tirmizî, Ebū °İsā Muhammed b. °İsā b. Sevrā, *Sunen*, I-V, Çađrı Yay, İstanbul, 1981.
- Evrin, M. Sadeddin, *Çağımızın Kur'ān Bilgisi*, Doğuş Matb., Ankara, 1970.
- Uçan, Hilmi, *Edebiyat Bilimi ve Eleştiri*, Hece Yay., Ankara, 2003.
- Ulutürk, Veli, *Kur'ān'da Temsili Anlatım (Emsālü'l-Kur'ān)*, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
- °Ubeydu'l-°Alî, °Adnān, *Şi°ru'l-Başra fi'l-Karni'r-Rābi°i'l-Hicrî*, Mevsūatu'l-Başrati'l-Ḥađāriyye, Bağdād, 1989.
- °Uşfür, Cābir, *eş-Şüretu'l-Fenniyye fi't-Turāşî'n-Nakđî ve'l-Belāđî °inde'l-°Arab*, el-Merkezu's-Şakāfiyyu'l-°Arabî, Beyrüt, 1992.
- Ünal, Ali, *Kur'ān'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1986.
- Üzgör, Tahir, *Edebiyat Bilgileri*, Veli Yay., İstanbul, 1983.
- Vecdî, Muhammed Ferîd b. Muştafa, *Dāiratu Me°ārifi'l-Karni'r-Rābi°a °Aşara el-Hicrî*, I-X, Dāru'l-Ma°rife, Beyrüt, 1971.

- Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, Çev. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998.
- Wellek, Rene, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitapevi, İzmir, 1993.
- Yalar, Mehmet, "Arap Edebiyatı Bağlamında Edebiyat Kavramına Analitik Bir Bakış", *U.Ü.İ.F.D.*, c. XIV, sy. 2, Bursa, 2005.
- _____, "Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı", *U.Ü.İ.F.D.*, c. XV, sy. 1, Yıl. 2006, Bursa, 2006.
- Yaltkaya, Şerafettin, *Muallakât*, MEB. Basımevi, İstanbul, 1989.
- Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân ve Kıyamet*, Marifet Yay., İstanbul, 1997.
- Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân'da Sembolik Dil*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Azim Yay., İstanbul, ts.
- Yetiş, Kazım, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1989.
- Yetkin, Suut Kemal, *Edebiyat Üzerine*, Yenilik Yay., İstanbul, 1952.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, I-XIII, Anadolu Yay., İstanbul, 1989.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşr., İstanbul, 1983.
- _____, *Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1998.
- Yusuf, İmtiyaz, "Allah'ın Varlığına İman Meselesinde Bediüzzaman Said Nursi'nin Mütalaası Risale-i Nur Külliyyatı Üzerinde Bir Çalışma", *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risâle-i Nur Örneği*, Sözler Yay., İstanbul, 1998.
- el-Ya'cûbî, Muhammed, *Eştât fi'l-Luğa ve'l-Edeb ve'n-Nakd*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1992.
- Zircirkıran, Belkıs, *Metinlerle Edebiyat Bilgisi*, I-II, İzmir Eğitim Enstitüsü Ders Kitapları Yay., İzmir, ts.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Kışşatu'l-Ğur'âniyye*, Dâru'l-Ğayr, Beyrût, 1992.
- _____, *et-Tefsîru'l-Munîr*, I-XV, Terc. Hamdi Arslan v.dğr., Risale Yay., İstanbul, 2005.
- Zurzür, °Adnân Muhammed, °*Ulûmu'l-Ğur'ân*, el-Mektebu'l-İslâmî, y.y., ts.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtağâ, *Tâcu'l-°Arûs*, I-X, Dâru's-Şadır, Beyrût, 1306.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. eş-Şerî, *Me°âni'l-Ğur'ân ve İ°râbu*, I-V, Tah. °Abdulcelîl °Abduh Şelebî, °Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1988.
- ez-Zemaşşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf °an Hakkâiki Ğavâmiği't-Tenzîl*, I-VI, Tah. °Adil Ahmed °Abdulmevcüd - °Alî Muhammed Mu°avvağ, Mektebetu'l-°Ubeykân, Riyâğ, 1998.
- _____, *Esâsu'l-Belâğa*, Tah. °Abdurrahîm Maĥmûd, Dâru'l-Ma°rife, Beyrût, ts.

ez-Zevba^cī, Ṭālib Muḥammed İsmā^cīl, *‘İlmu’l-Me^cānī beyne Belāgati’l-Ḳudāmā ve Uslūbiyyeti’l-Muhdesīn*, Cāmi^catu Ḳāryūnis, Bingazi, 1997.

_____, *min Esālībi’t-Ta^cbīri’l-Ḳur’ānī*, Dāru’n-Nahdati’l-^cArabiyye, Beyrūt, 1996.

ez-Zeyyin, Semīḥ ^cĀtīf, *el-Emṣāl ve’l-Miṣl ve’t-Temeṣṣul ve’l-Meṣulāt fi’l-Ḳur’āni’l-Kerīm*, y.e., y.y., 1987.

_____, *et-Tefsīru’l-Mevdū^cī li’l-Ḳur’āni’l-Kerīm Mecme^cu’l-Beyāni’l-Ḥâdis Ḳıṣaṣu’l-Enbiyā fi’l-Ḳur’āni’l-Kerīm*, eṣ-Şeriketu’l-^cĀlemiyye li’l-Kitāb, Beyrūt, 1988.

ez-Zeyyāt, Aḥmed Ḥasen, *Tārīhu’l-Edebi’l-^cArabī*, Dāru’ş-Şekāfe, Beyrūt, ts.

İNDEKS

A

- Âdem 34, 88, 155, 204, 237, 239, 243, 244, 250, 259, 260, 261, 262, 263, 288, 306
Aḥmed Aḥmed Bedevî..... 85, 86
Aḥmed eṣ-Şāyib..... 18
Aḥṭal 51
A^cşā, Meymūn b. Ḳays b. Şa^clebe 39
Andre Breton 17

B

- Bağdādī..... 8, 309
Bāḳillānī..... 85
Bekrī Şeyḫ Emīn 87
Belkıs 9, 248, 250, 285
Berrāk 232
Beyhakī..... 152, 220, 232
Bıṣr b. Ebī Hāzim el-Esedī 38
Boileau..... 55

C

- C.A. Nallino..... 2
Cāhiz 18, 31, 43, 55, 308
Ca^cfer b. ^cAvn..... 3
Cālūt..... 240, 284, 294, 295, 296
Cerīr 51, 71
Charles Mills..... 105

D

- Davud..... 70, 284, 285, 287, 296
Dırar b. el-Ezver 54
Dureyd b. es-Simme 38

E

- Ebū Bekir..... 46
Ebū Hilāl el-^cAskerī..... 55, 61
Ebū Hurāş el-Huzelī..... 50
Ebū Hureyre..... 77, 78, 80, 152
Ebū ^cAlī el-Ḳālī 8
Ebū Ḳays Şarme b. Ebī Enes 52
Ebū Kureyb 77
Ebū Miḫcen eṣ-Şeḳafī..... 51
Ebū Saīd el-Ḥudrī 77
Ebū Zueyb el-Huzelī 51
Elyesa..... 291
Emīn el-Ḥūlī 85, 238
Eyüp 291
Eyyüb..... 236

F

- Fārābī..... 5, 104, 151, 153, 309, 312

- Faruk Nafiz Çamlıbel 73
Fethī ^cÂmir 86
Firavun 225, 234, 243, 244, 247, 249, 250, 251, 258, 278, 279, 280, 281, 293, 294, 306, 314
Flaubert..... 17

G

- George Gamow..... 139

H

- Hâbil..... 263, 264
Ḥafācī..... 50, 101, 102, 119, 312, 315
Ḥālid b. Şafvān..... 3
Ḥamīd b. Şevr el-Hilālī..... 51
Ḥarīrī 231
Ḥāris b. Hillize el-Yeşkurī..... 39
Ḥasan Ziyāuddīn ^cİtr 86
Ḥassān b. Şābit el-Ensārī..... 38
Ḥattābī..... 56
Ḥayy b. Yakzān 231
Hemedānī 231
Hersekli Arif Hikmet..... 68
Homeros 12
Ḥuşayn b. Ḥamām el-Merrī..... 50
Hutāy 51
Hüseyin Atay 226

I

- ^cAbbās b. Mirdās es-Sulemī 50
^cAbdulḥalīm Hafnī 87
^cAbdulḳādir Ḥuseyn 86
^cAbdullāh b. ^cUmar 52
^cAbdullāh b. Ravāḫa..... 50
^cÂbid b. el-Ebraş el-Esedī 39
^cAmmār b. Yāsir..... 49
^cAmr b. Merra el-Cuhenī..... 53
^cAmr b. Sālīm el-Ḥuzā^cī..... 49
^cAntere b. Şeddād el-^cAbsī..... 39
^cAskerī..... 18, 60, 61, 102, 161, 308

İ

- İbnu Cinnī..... 18
İbnu Fāris..... 18, 245, 246, 313
İbnu Ḥaldūn..... 48
İbnu ^cAbbās 50
İbnu ^cAbdi Rabbih..... 8, 43, 44, 232
İbnu Ḳuteybe 8, 245
İbnu Reşīk 35, 55
İbnu Selām..... 48
İdris 235, 236, 257, 259, 291

I		
°İclī er-Rāciz	51	
İ		
İlyas	291	
İmam Şafîi	119	
İsa 79, 80, 135, 155, 226, 239, 245, 246, 248, 259, 288, 289		
İşbahānī.....	153	
İşfahānī 8, 36, 63, 64, 70, 114, 144, 151, 178, 179, 202, 232, 313		
İsmā'îl ...4, 5, 34, 35, 52, 94, 119, 153, 256, 308, 309, 313		
K		
Kâbil	263, 264	
Kaḥṭān.....	35	
Ka'ḥ b. Mâlik.....	50	
Ka'ḥ b. Zuheyr.....	50	
Kâmil ed-Daks.....	87	
Kâmil el-Başîr.....	55	
Karl Vollers	2	
Kârun	240, 243, 291, 292, 293	
Kâtip Çelebi	7, 314	
Kazvînî.....	67, 69, 75, 102, 313, 315	
Kudâme b. Ca'fer.....	55	
L		
Lebîd b. Rabî'a el-°Âmirî	39	
Lebîd el-Ḥansâ	38	
Leyla	231	
Lokman Hekim	32	
M		
Ma'arrî	97	
Mecnûn	231	
Meryem..... 46, 78, 80, 109, 135, 171, 184, 197, 200, 240, 248, 250, 254, 256, 259, 271, 272, 288, 289		
Meydānî	232	
Muberred	8, 18	
Mucāşî'î	49	
Muḥabbel es-Sa'cî	51	
Muḥammed 29, 36, 41, 42, 45, 48, 57, 59, 66, 82, 85, 92, 95, 103, 104, 105, 123, 125, 131, 151, 156, 197, 198, 199, 203, 212, 221, 225, 226, 227, 228, 236, 237, 238, 239, 241, 244, 247, 258, 263, 289, 297, 307, 310		
Muḥammed Aḥmed Ḥalefullāh.....	90, 238	
Muḥammed Bâkir eṣ-Şadr	237	
Muḥammed Ebū Zehra	86	
Muḥammed el-Mubârek	85	
Muḥammed eṣ-Şâdik °Urcûn	85	
Muḥammed Ğuneymî Hilâl	56	
Muḥammed Sa'îd Ramaḍân el-Bûfî.....	86	
Muhelhil	30, 38	
Muhelhil b. Rabî'a et-Tağlibî	38	
Murakkıṣ.....	232	
Murtaza Mutahharî	237	
Mūsâ Cârullāh	226	
Muṣṭafâ Nâşif	18	
Muṣṭafâ Şâdik er-Râfi'î.....	106	
Mutemmim b. Nuveyre et-Temîmî.....	51	
N		
Nâbiga ez-Zubyānî	38	
Nâbiga-Ziyād b. Mu'aviye ez-Zubyānî	39	
Namık Kemal	18	
Nazzām.....	32	
Nemir b. Tevleb.....	53	
Nihat Sami Banarlı	9	
Ö		
Ömer b. Kays	44	
P		
Paul Valery	17	
R		
Rabî' b. Ziyād el-°Absî.....	91	
Rabî'a b. Makrûm.....	51	
Râzî ..60, 99, 136, 151, 159, 162, 164, 165, 167, 171, 180, 184, 186, 248, 285, 286, 290, 293		
Renan.....	106	
Roman Jakopson.....	9	
Rummân î	18	
S		
S. Day Luis.....	18, 26	
Şalâḥuddîn eṣ-Şafedî	8	
Şe'âlibî	8, 43, 46, 82	
Sekkākî.....	61, 71	
Seyyid Kutub..... v, 56, 84, 85, 86, 90, 238, 246, 304, 310		
Sophokles	15	
Stendhal	17	
Şubḥî Şâlih	86	
Suut Kemal Yetkin	59	
Suyûfî59, 62, 63, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 98, 102, 115, 116, 117, 120, 131, 139, 140, 144, 147, 152, 153, 161, 167, 180, 246, 316		
Ş		
Şenfera.....	30, 38	
Şuayb	251, 277	
Şubeyb b. Şeybe	3	
T		
Tāhā Huseyn.....	105, 238	
Tâlût	240, 284, 294, 295	

Ṭarafe b. ʿAmr b. el-ʿAbd el-Bekrī..... 39
Tevfīk Muḥammed Seb 87

Ü

Üzeyr 289, 296

V

Vehb Rūmiyye 48
Velīd b. Muğīre..... 221

W

Will Durant 106

Y

Yahya..... 291

Yakub 275, 276
Yunus 63, 132, 135, 166, 184, 199, 212, 253,
266, 276, 279, 280, 287, 288, 311

Z

Zeberkân b. Bedr 51
Zekeriyya..... 109, 236, 291
Zerkeşī..... 246
Zola 15, 17
Zuheyir 38, 39, 92
Zuheyir b. Ebī Sulmā..... 39
Zülkarneyn 240, 246, 259, 297, 298
Zülkifl..... 291

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Nazilli 01/01/1978

Öğr.Gördüğü Kurumlar	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	: 1991	1994	Nazilli İmam Hatip Lisesi
Lisans	: 1996	2001	Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	: 2001	2003	Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enst.
Doktora	: 2003		Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enst.

Medeni Durum : Bekar

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi : İngilizce ve Arapça

Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2006	Milli Eğitim Bakanlığı

...

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar

:

Diğer :

Tarih-İmza
Adı Soyadı